

Bárdos-Féltoronyi Miklós

A NAGYHATALMAK HARCA EURÁZSIÁBAN

Geopolitikai esettanulmányok

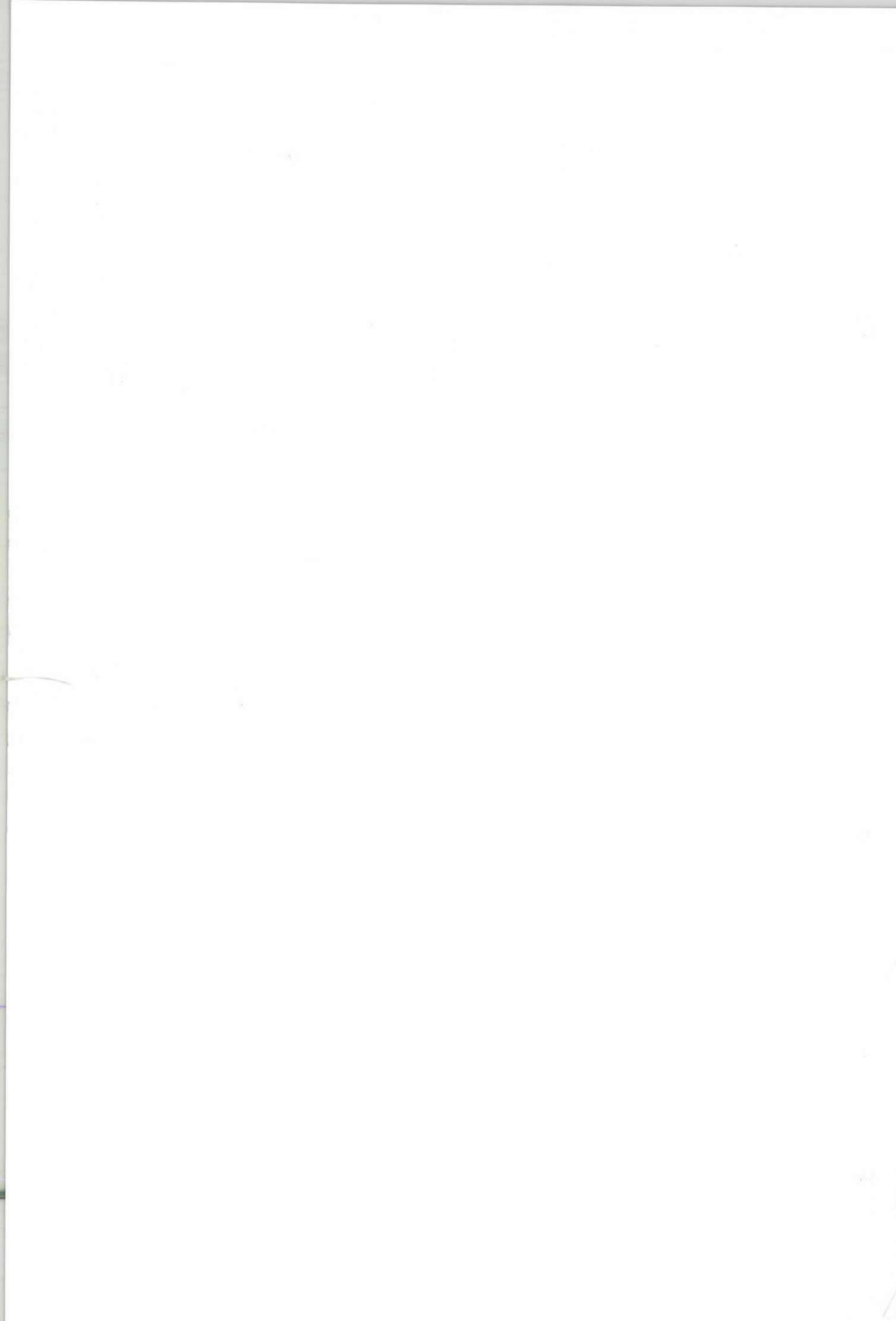
L'Harmattan

1205

A NAGYHATALMAK HARCA EURÁZSIÁBAN

GEOPOLITIKAI ESETTANULMÁNYOK

Bárdos-Féltoronyi Miklós

A NAGYHATALMAK HARCA EURÁZSIÁBAN

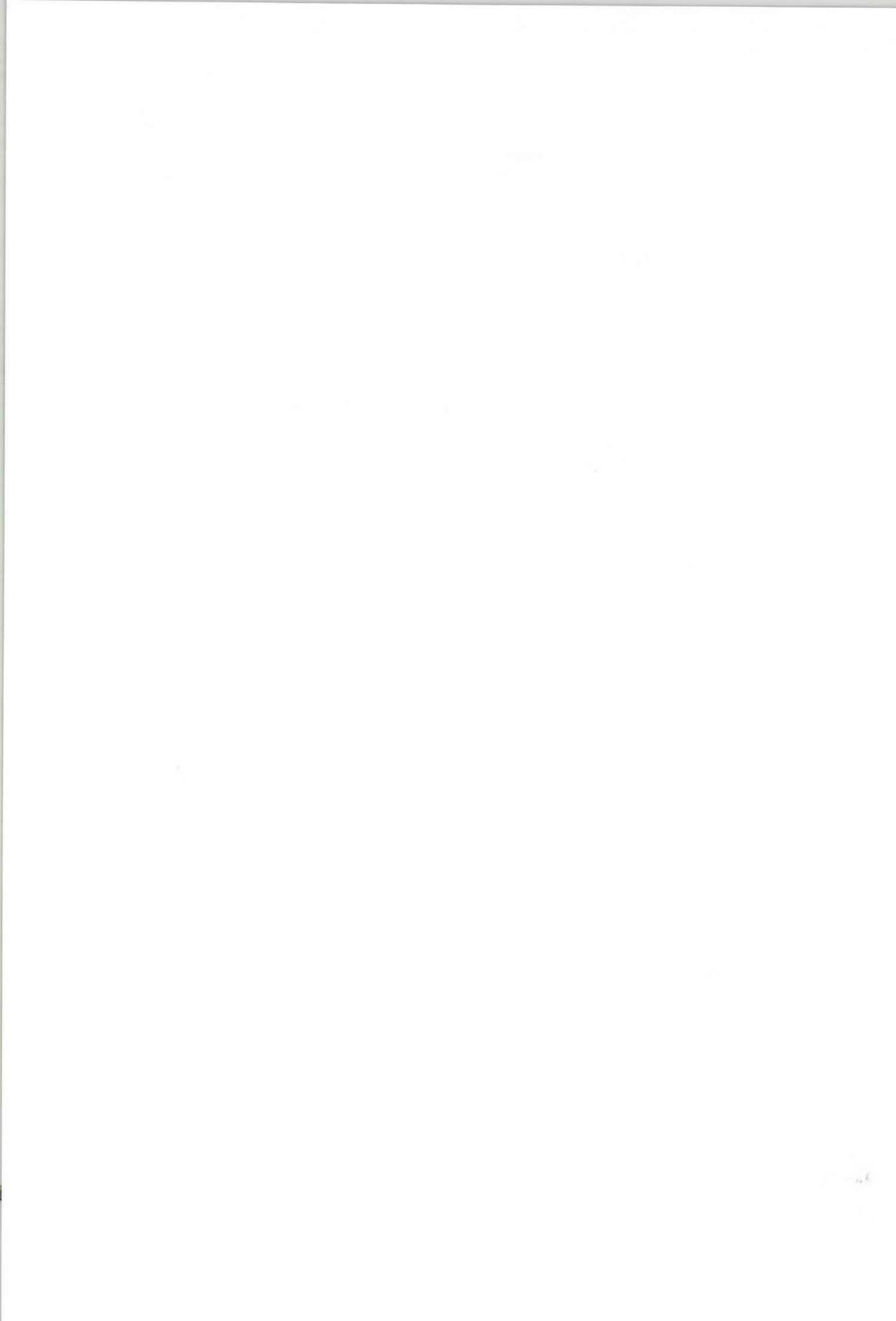
GEOPOLITIKAI ESETTANULMÁNYOK

Bárdos-Féltoronyi Miklós

L'Harmattan

„Nincsenek barátaim, nincsenek ellenségeim, csak érdekeim vannak”

PALMERSTON

TARTALOM

Bevezető, illetve használati utasítás	9
---------------------------------------	---

ELSŐ RÉSZ

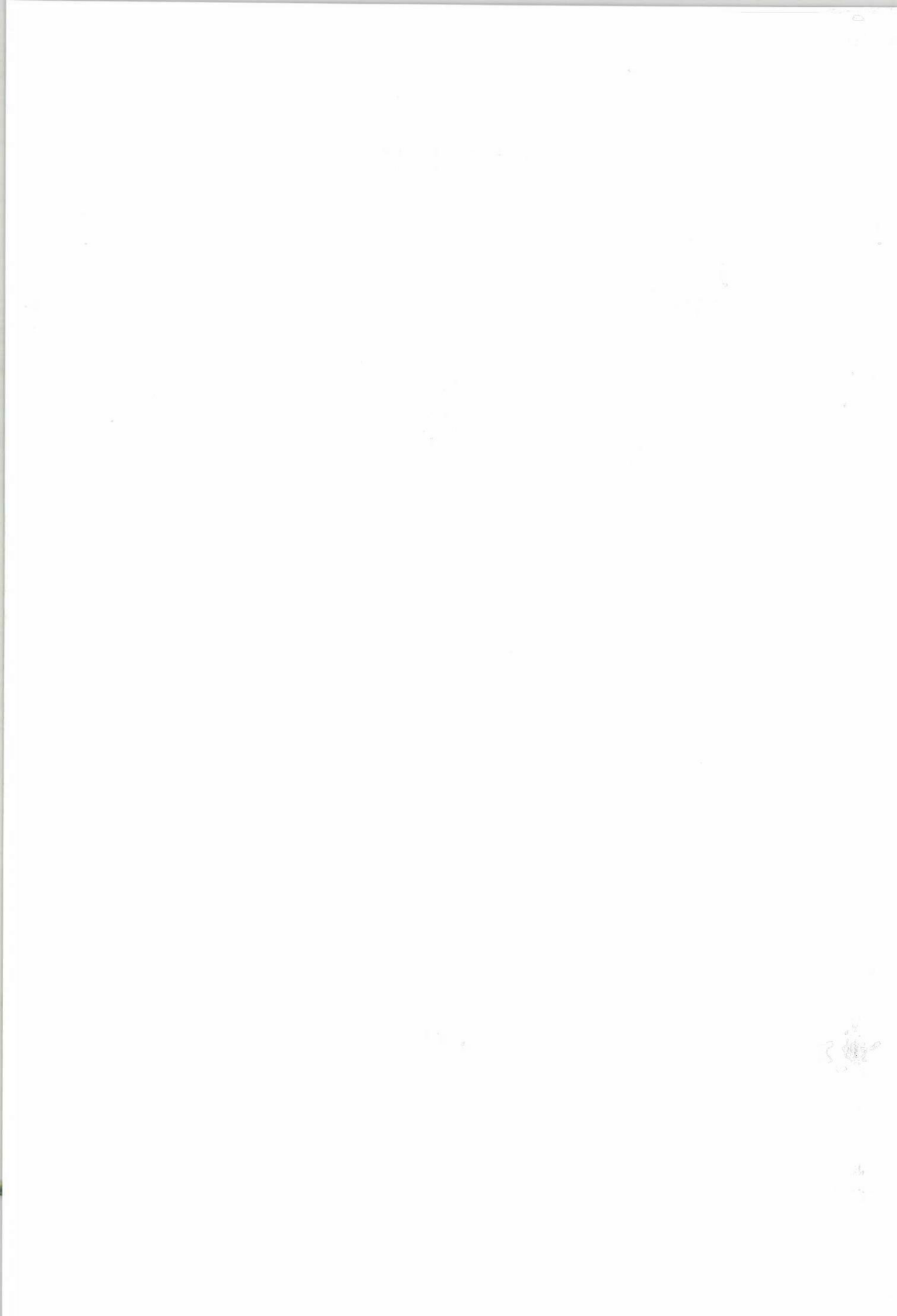
1. fejezet. Ukrajna, egy nagyhatalmi játszma	21
2. fejezet. A szíriai polgárháború geopolitikai elemzése	43
3. fejezet. A grúz–amerikai–orosz hatalmi viszony és a 2008-as grúz események	63
4. fejezet. A három öbölháború elemzése (Hemrik-Takács Ildikó)	75
5. fejezet. Közép-Ázsia, a nagyhatalmak zsákmánya?	85

MÁSODIK RÉSZ

6. fejezet. EU: keretek, határok, várakozások	103
7. fejezet. A közös európai kül- és biztonságpolitika az AEÁ és Oroszország között	123
8. fejezet. „Szakosított” nemzetközi nagyvállalatok tevékenységének geopolitikai elemzése	152
9. fejezet. Jönnek-e a törökök?	177
10. fejezet. Drónok, avagy a pilóta nélküli repülőgépek új és aggasztó fegyverneme	193

HARMADIK RÉSZ

11. fejezet. A Dél-Kaukázus a nagy világhatalmak és a térségbeli hatalmak közt – és a „három tenger” geopolitikai játszmái	210
12. fejezet. Béke Európában?	232
13. fejezet. A béke és a háború igazságosságának kérdései	260
14. fejezet. Képek, képzetek és képzeletek: a propaganda	282
15. fejezet. A „szentesített” tulajdon, viszályok és erőszak	322

BEVEZETŐ, ILLETVE HASZNÁLATI UTASÍTÁS

Mindenütt ölnek s gyilkolnak, bombáznak s lönek, lerohannak s megszállnak. Az Európa Unió területét leszámítva, reggeltől estig háborúskodásokról, rajtaütésekről, állami vagy magánterrorizmusról hallunk a tv-ben, rádión és interneten. Az emberek számára a torzszalkodás, a feszültségek, a háborúskodás és a viszályok tömkelege sok szenvedést okoz. Ugyanakkor egy adott területen vagy országban gyakrabban vannak békés, mint háborús időszakok.

Határok és befolyási övezetek változnak, lásd Irakot, Ukrajnát, Grúziát stb., és országok bomlottak fel vagy vannak felbomlóban, lásd Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Irakot, Malit és Szíriát. A fegyveres harcoknak új formái jelentkeztek, lásd a pilótamentes repülőket mind gyakoribb használatát. A hivatalos vagy titkos nemzetközi magánvállalatok tetterős szereplői jelentek meg a világméretű arénában. A háborús propaganda újabb felsőfokot ért el. Orwellt példát követve, a szavak gyakran nem szokásos értelmüket, hanem annak ellenkezőjét jelentik.¹

De mindez miért, miként és mi célból? Meg lehet ezt állítani?

A geopolitika ezekre a kérdésekre keres válaszokat. Hiszen foglalkozik a háború és a béke „talányaival”, és kutatja őket. Felveti az erőviszonyok, a hatalom és hatalom közti kapcsolatokat, a hol békés, hol fegyveres ellenségeskedés kérdéseit: térben és időben. A kérdésfelvetése történelmi és földrajzi távlatot igényel.

Ezek elméleti megközelítését már felvázoltam a *Bevezetés a geopolitikába* c. munkámban.² A geopolitika vizsgálódásának tárgya eszerint a különféle hatalmak

¹ „A Béke-minisztérium háborúval foglalkozik, az Igazság-minisztérium hazugságokkal, a Szeretet-minisztérium kínzással, s a Bőség-minisztérium éheztetéssel”, írja roppant találóan Orwell. Nincs olyan nagyhatalom az elmúlt kétszáz évben, amelyet ne lehetett volna rajta kapni ilyen „kegyes hazugságon”.

² L'Harmattan, Budapest, 2007.

térbeli vetélkedése.³ A „térbeli” kifejezés történeti viszonylatban tágan, anyagi és nem-anyagi értelemben egyaránt felfogható (lásd a kibernetikai teret⁴). A versengés különféle „képeket” hoz létre a közvéleményben, amelyek irányíthatók a propaganda széles körű eszköztárával. Bizonyos számú ilyenfajta képzet elemzése révén érthetjük meg ezeknek a tereknek a szimbolikus értékét (a haza, a nemzet, „népünk ellensége”, a terrorizmus stb.). Ha konkrét tétekről, kockázatokról vagy veszélyeztetett értékekről van szó, akkor sokszor területekről, határokról vagy befolyási övezetekről beszélhetünk. E terek vagy területek végül egyszerre lehetnek versengés és együttműködés tárgyai és eszközei is.

A geopolitika mint megnevezés nem szerencsés. Hiszen nem valamifajta cselekvésről van szó, hanem egy elemző, értelmező vagy magyarázó tudományról. Akár, más tudományág példájára, *geopolitológiának* is nevezhetnénk, de nem ez a gyakorlat.

A geopolitikus persze nem más, mint aki geopolitikailag ténykedik vagy cselekszik. Míg a *geostratégia* előíró, irányadó és meghatározó jellegű az emberi ténykedéseiben. Végül, *geopolitológus* az, aki tudományos geopolitikai munkát végez.

Egy geopolitológus számára, európai szemmel vizsgálva, a 2000-es évek nagy jelentőségűek a szűken vett Euráziában is. Ennek a legfőbb oka a nagyhatalmi rendszer átcsoportosulása a világban. Éppen ezért tűnt indokoltnak megírni a geopolitikai elmélet gyakorlatban való alkalmazását is az eurázsiai területre vonatkozóan. Ez megköveteli az egyes esetek vizsgálatát, legyen szó nemzetközi síkon, fegyveresen vagy a képzelet síkján lezajlott konfliktusról, vagy éppen befolyási övezetekért vívott küzdelmekről.

Mely országok számítanak ma nagyhatalmakkak?

Leegyszerűsítve a következőt lehet állítani. Feltételezzük, hogy egy állam belső és külső, nemzetközi cselekvése, bel- és külpolitikája között nincs törés vagy nagy különbség, ellenben sok-sok összefüggés, folyamatosság akad. Vagy másképp:

³ Tisztázzuk a tér fogalmát: „Az anyag létezésének az a formája, amelyet a háromirányú kiterjedés jellemez” (*Magyar értelmező kéziszótár*). A térnek lehet átvitt értelmezése is: szellemi kisugárzást vagy kiterjedést is jelenthet. Például egy vallási közösség kiterjedtsége néha közvetve megfigyelhető a templomok, a gyakorló hívők stb. számából.

⁴ W. Gibson regényéből átvett kifejezés, amely a számítógépes-hírközlési birodalom sajátos világát kívánja megnevezni.

nincs *belpolitika külpolitika* nélkül, és nincs külpolitika *belpolitika* nélkül. Fontos kérdés ugyanakkor, hogy melyik a meghatározóbb. *Egy nagyhatalom esetében a belpolitika határozza meg a külpolitikát*; a kisebb hatalmak esetében a helyzet éppen fordítva áll.

Fontos leszögeznünk: *geopolitikai szempontból egy hatalom politikai berendezkedése* közömbös. Legyen önkényuralmi vagy demokratikus, az egyik hatalmi szereplő egy másikkal szemben az uralmát hasonlóan gyakorolja, bár talán más eszközökkel. Történelmünk jól mutatja, különböző politikai rendszerek „vígán” háborúskodtak egymással. A központosított katolikus egyház és a demokratikusabb protestáns vagy görögkeleti egyházak közti gyakori viszály is ezt mutatja. Nem beszélve a nagy nemzetközi magán- vagy állami vállalatok lenyeléséről vagy tönkretételéről, illetve többé-kevésbé parancsuralmi módszereiről.

A nagyhatalmak esetében két alapvető imperialista⁵ logikát és geostratégiát figyelhetünk meg:

- az egyik bizonyos mértékig *védekező* jellegű, mindenekelőtt egyfajta biztonságot keres; ez többé-kevésbé Oroszország történeti esete, amelyet Napóleon óta többször támadtak meg, rohantak le (krími háború, orosz–japán háború, első és második világháború⁶);
- a másik *világméretekben* gondolkodik, igyekszik az egész földtekét ellenőrizni és kihasználni, egyfajta messianizmus⁷ által sarkallva, nem ismerve földrajzi megkötöttséget; ez elég jól megfelel az AEÁ esetére: 19. századi terjeszkedése Észak-Amerikában és gyarmatosítása Latin-Amerikában, a Csendes- és az Atlanti-óceán térségében és a 20. századi, fél világ feletti uralma; úgy tűnik, a 21. századi Kína a történelmét meghazudtolva is inkább e logika jegyében gondolkodik.

⁵ Az imperializmus törekvés egy birodalom létrehozására. Történetileg az imperializmus a gyarmatbirodalmak kialakítására irányuló geostratégia, a kapitalista fejlődés egy új szakasza a XIX–XX. század fordulóján. Sokak szerint az imperializmus mögötti hajtóerő gazdasági természetű, célja az olcsó munkaerő és a nyersanyagforrások kizsákmányolása, új felvevőpiacok megnyitása. Mások szerint gazdaságon kívüli tényezők is szerephez jutnak: a nacionalizmus, a területnyerés, a hatalomvágy stb.

⁶ Valóban, a második világháború végén felszabadított egy csomó országot a náci uralom alól, de megtartotta őket csatlós országokként 45 éven keresztül. De azt is meg kell említenünk,, hogy az amerikai hadsereg 1945-től fogva máig Nyugat-Európában állomásozik.

⁷ Az a meggyőződés, amely szerint nagy és nemes világtörténelmi hivatás vár egy egyházra, egy nemzetre vagy egy államra. A hivatás mibenlétét illetőleg eltérők lehetnek a vélemények. Ez a világtörténelmi „elhivatottság” több formában jelentkezhet: vallási, nacionalista, forradalmi vagy más világnézeti alakban. Lehet geostratégiai kezdeményezések ürügye: a gyarmatosítás a keresztény hittérítés vagy a katonai hódítás a demokrácia terjesztése jelszavával.

Mindkettő felhatalmazva érzi magát és jogot formál magának arra, hogy katonai erővel, közvetve vagy közvetlenül, közbelépjen, akkor és ott, amikor az neki tetszik, vagy szerinte ésszerű és szükséges. Ez lehet érdek-/hatáskör-ki-terjesztés, totális „terrorizmusellenes” háború vagy a saját befolyási övezetének tekintett terület védelme érdekében indított akció. Kiterjedhet állampolgárainak mindenütt és mindenkor való megvédésére, lehet megelőző katonai csapás a vagy nyersanyag- és energiahordozó-szükséglet biztosítására hozott intézkedés. Jó példa lehet mindkét nagyhatalom logikájára Afganisztán lerohanása előbb a szovjetek, majd az AEÁ által. Az elmúlt évtizedekben az AEÁ lényegesen többször avatkozott be egy másik ország életébe, mint Oroszország, a saját logikájából kiindulva.

A nagyhatalmak születnek, virágzanak és lassan hanyatlanak. Ma lényegében négy nagyhatalmat azonosíthatunk különböző ismérvek segítségével: az EU-t, az AEÁ-at, Oroszországot és Kínát.⁸ Középhatalomnak vagy helyi nagyhatalomnak tekinthető Japán, India, Brazília, Irán és talán Törökország. A vietnami háború 1975-ös végétől az AEÁ bizonyos mértékben hanyatlik, de megőrizte többé-kevésbé kiemelkedő helyét a világban. Oroszország lassú „magához térése” mellett megfigyelhető Kína erőteljes előretörése. Az EU a legfontosabb társadalmi-gazdasági nagyhatalom a világon. Viszont habozik, miként szabadulhatna ki teljes egészében a „biztonsági csatlós” helyzetéből az AEÁ-kal szemben.

Eurázsia e részén, földrajzi adottságból kifolyólag, különleges figyelemmel kell követnünk az AEÁ-at és Oroszországot. A Szovjetunió 1991-es felbomlása óta e két nagyhatalom viszonyának fontosabb pontjai a következőképpen jellemezhetők. Az AEÁ

- lényegileg továbbra is uralja a NATO-t, ami euroamerikai védelmi szervezetből átalakult egy tevékeny, erőszakos és tényleges világszereplővé; nyomul előre a világ több részén, a nagyszámú új, volt kommunista tagországban, a Balkánon és Afganisztánban, Ukrajnában vagy Líbiában;
- rakétaelhárító rendszert telepített Köztes-Európában, aminek hármasa a feladata: Oroszország sakkban tartása, az AEÁ saját területe sérthetetlenségének további biztosítása és az Európa feletti „gyámkodás” fenntartása;
- több mint 700 támaszpontot⁹ működtet a világ minden részén, és újakat épített ki többek közt Irakban, Afganisztánban, Ausztráliában;

⁸ Lásd *Bevezetés a geopolitikába* c. munkám 5. fejezetét, ahol a „világ hatalmi építményéről és szerkezetéről” van szó.

⁹ Ehhez még vegyünk hozzá több mint 300 kikötőhasználati jogot, fegyver- és pótalkatrészraktárt, megfigyelőállomást, tartaléktámaszpontot stb. Nem meglepő, hogy kevés olyan esemény történik a világban, amiben az AEÁ ne volna, így vagy úgy, érdekelt, illetve cselekvő fél.

- hat amerikai parancsnokság az egész földtekét lefedi;¹⁰
- forradalmak támogatása kisebb-nagyobb sikerrel: Szerbiában, a kétszeri „narancsos” Ukrajnában és a „rózsaszínű” Grúziában.

Evvel szemben Oroszország

- elvesztette összes külföldi támaszpontját, eltekintve a szíriaitól és egyik-másik közép-ázsiaiától;
- helyreállította az ország közigazgatását és hadseregét,
- megzabolázta az orosz nemzetközi vállalatokat,
- eddig sikerrel állította meg a NATO bővítését Grúzia és a Krím-félsziget esetében, habár most Ukrajna kapcsán nagy veszteség érheti;
- új szövetségi hálózatot épít ki Kínával, Iránnal és egyik-másik közép-ázsiai országgal, bizonyos mértékig kiszolgáltatva önmagát Pekingnek.

De eközben Oroszország viszonylag szegény és földrajzilag kiszolgáltatott marad. Az AEÁ állandóan „csiklandozza” a keleti és déli határait. Nem marad más esélye, mint egy-két „huszárvágással” javítani a helyzetén, lásd Grúziát vagy a Krím-félszigetet. Nem kedvez számára a nagy közelség az EU és az AEÁ között, a NATO növekvő nyomása, ami miatt Oroszország Kína felé fordul.¹¹

Az Olvasó eddig is érezhette és az alábbi szövegekben is érezni fogja, hogy az AEÁ „világmegmentő szerepét” erős kritikával illetem, ez azonban nem jelent a részemről valamifajta „Amerika-ellenességet”.

Milyen szövegeket olvashatunk ebben a könyvben?

Az e könyvben található esettanulmányokat az elmúlt évtized folyamán különböző egyetemeken és főiskolákon adtam elő oktatási céllal.¹² Itt, természetesen megőrizve oktatási rendeltetésüket, az anyag naprakész állapotba került. A hallgatók nagyban hozzájárultak a szövegek jobbításához, sőt hozzájárultak vizsgaszövegeik itteni közrebocsátásához is. A könyv célközönsége egyetemi hallgatók és kutatók.

¹⁰ A hat amerikai parancsnokság a befolyási övezetek fontossága szerint eltérő súlyú. Egy kicsit azért mulatságos látni azt, hogy egy-egy parancsnokság lefedi Kínát vagy Oroszországot.

¹¹ KANET, Roger E., *Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy*, Ashgate, Abingdon, 2014.

¹² Miután a szemináriumok egy részét a Wesley János Lelkészképző Főiskolán tartottam, egyik-másik esettanulmány teológiai megfontolásokat is tartalmaz. Úgy gondoltam, kár lett volna ezeket kihagyni a jelen kiadásból.

Ugyanakkor az *érdeklődő nagyközönség számára* is érdekes lehet, ha követni akarja a világ eseményei.

A könyv felépítéséről. A könnyebben elemezhető és a közelmúlttal foglalkozó eseteket vettem előre (Ukrajna, Szíria, grúz–amerikai–orosz háború vagy Közép-Ázsia helyzete). Majd az összetettebbek következnek, főleg az EU-val és a nemzetközi nagyvállalatokkal foglalkozó írások. Végül az elvontabb és általánosabb jellegűek következnek, a háború és béke nehéz kérdései, a tulajdon, a képzelet, a képzetek geopolitikai szerepe.

Az alábbi szövegek igen különböző természetűek, időnként erősen vitathatóak, és olykor kifejezetten vitát kívánnak provokálni. Szerintem az olvasó számára a feladat nem az, hogy igazat adjon vagy nem a szerzőnek, hanem hogy érveket találjon egyik vagy másik vélemény mellett, hogy ütköztesse az ellenkező előjelű érvekkel, és ismeretekkel gazdagítsa saját álláspontját.

Ajánlok egy-két kérdést, ami talán megkönnyíti ezt az ütköztetést és a könyv olvasását:

- Mi az egyes szövegek alapfeltevése, kifejezett vagy elhallgatott célja?
- Melyek a legfontosabb geopolitikai fogalmak?
- Az ábrázolt összefüggések milyen módszertani jelleggel bírnak, és elfogadhatók-e?
- Melyik geopolitikai iskolához, illetve eszmeáramlathoz áll közel a szerző?
- Hogyan épül fel a cikk, milyen az elméleti szerkezete?
- Mik a tétek és tényezők, célok és szereplők a különböző hatalmi játszmákban?

Mit kell tudnunk a szövegek olvasásakor?

Különböző iskolákat és módszereket különböztethetünk meg, de mindegyik elfogadja, hogy vannak geopolitikai

- *szereplők*: államok, nemzetközi vállalatok, egyházak vagy más civil szervezetek stb.; *játszmák, tétek és célok*: „nem hagyni a másiknak”, állampolitika, nyersanyag, biztonság, kockázat stb.;
- *adottságok és tényezők*: történelmi, földrajzi, elhelyezkedésből származó, területnagyság és népesség, természeti kincs stb.;
- *cselekvési módok*: stratégia és taktika, háború vagy béke, ill. fegyverek vagy diplomata beszéde stb.!

Ezeknek az együttthatóknak a számításba vételével azt mondhatjuk, hogy a geopolitika nem más, mint elemzés: tények, helyzetek vagy események feltárása, bizonyos szempontok alapján, és azok értelmezése! De az elemzés számol a következő három fontos megállapítással:

1. a hatalmat, az erőviszonyokat sok összetevő határozza meg egy adott pillanatban és az adott helyen;
2. nagy és kis hatalmak léteznek, attól függően, hogy a belpolitika szabja-e meg a külpolitikát, vagy fordítva;
3. a hatalmak viszonya, a szereplők és azok milyensége soktényezős, a játszmák stb. állandóan változnak időben és térben.

A szövegek a kétezres évek elején fogalmazódtak meg először, és EU-s szempontúak. A nézőpont tehát nem amerikai vagy kínai, nem 20. század első évtizedbeli, hanem európai és mai! Esetemben számításba kell venni még sajátos, belga-magyar-keresztény identitásomat és térbeli-időbeli beilleszkedésemet is.

Ájánlott elemzési keret

Mindezek alapján a következő *elemző keret*et vázolnám fel geopolitológusként az olvasóim számára:

1) A felvetett témával vagy a vizsgálandó eseménnyel kapcsolatosan mérje fel és főleg ellenőrizze a rendelkezésre álló *híryanagot*, illetve annak hiányosságait a következő szempontok mentén:

- földrajzi fekvés és helyzet; hegy- és vízrajz; a terület terjedelme és elhelyezkedése: gazdasági-társadalmi alapok, központi, félperem- vagy peremhelyzet; népességi adatok; életszínvonal; stb.
- a szereplők ereje és gyengéje: államok, egyházak, nemzetközi nagyvállalatok, társadalmi szervezetek stb.
- adottságok–tényezők–játszmák: „térlet”¹³ és határok; nyersanyagok és természeti kincsek jelenléte, és azok hozzáférhetőségei; világnézet, értékek és meggyőződés; stb.
- geostratégiai eszközök: hadsereg és diplomácia; politikai és gazdasági hatalom; „propagandaháború”; stb.

¹³ Az ember és az emberiség térben él (mást nem is tehet), és teret képez (országokat, városokat, újkori mezőgazdaságot, utakat és csatornákat).

2) Milyen kérdéssel, illetve kérdésekkel nyúlnak a témához, és mik a vizsgálat feltevései?

- tulajdonképpen miről is van szó?
- miért érdekelt minket a téma?
- mit akarunk ténylegesen megtudni? Mi(k)re kell rákérdeznünk?
- hogyan lehet megérteni vagy értelmezni ezt vagy azt a jelenséget vagy eseményt, amikor pedig állandóan változnak? Stb.

3) Tisztázza, másokkal vitassa meg és hasonlítsa össze az előfeltételeket, a személyes szempontokat és a használt fogalmakat. Ugyanez követendő a hírforrásokkal kapcsolatosan is.

4) Határozza meg a megfelelő módszertan segítségével, hogy milyen

- logikai alapszerkezetekről és rendszerekről,
- folyamatokról és működésekről van szó?

Magyarázza meg, értelmezze és bizonyítsa állításait.

5) Vizsgálata terjedjen ki a jelenlegi erőviszonyok összefüggéseire, és találjon az adott témához hasonló helyzeteket.

6) Végül, az eljárást befejezve, sorolja fel azokat a kérdéseket, amelyekre még nem rendelkezik kielégítő válasszal, és ezt abból a célból, hogy

- újrazekzdhesse a kutatást, vagy
- értesítse az olvasóit (legyenek azok katonák, diplomaták, nagyrésztvényesek stb.) a kutatás bizonytalanságáról, és figyelmeztesse őket, hogy az eredményeket óvatosan használják fel.

Óvatossági szabályok

Hasznos szem előtt tartani három gyakorlati szabályt, amikor egy eseten dolgozunk és gondolkodunk:

1. Semmilyen geopolitikai tanulmány sem végleges, megváltoztathatatlan, és ennek következtében a rendszeres frissítésük szükségyszerű.
2. Még a legalapvetőbb kérdésekre is csak ideiglenes válaszokat adhatunk, melyek csupán arra szolgálnak, hogy újabb kérdéseket tehessünk fel.
3. A javasolt elemzési keretet nyilvánvalóan a vizsgált térséghez, a felvetett kérdésekhez, témákhoz és az elemzés célkitűzéseikhez kell szabni.

E szabályok alkalmazása ajánlott az itt közölt szövegek esetében is. Az olvasó vagy a kutató feladata kritikusan elgondolkozni a felsorolt elemek vagy ismérvek használatát illetően. Ez vonatkozik még általánosabban ilyen vagy olyan tömeg-tájékoztató, cikk és egyéb híryanag esetére is. Olvasása közben legyen Önnél jó minőségű térkép vagy komoly atlasz!

Ha máshogy nem jelzem, akkor minden statisztikai számadat a *CIA The World Factbook*-ból való. Az egyszerűség kedvéért a legtöbb szövegből kihagyok minden hivatkozást. Az irodalomjegyzékből látható, hogy írásom számos szerzőre támaszkodik.

Köszönetemet kell kifejeznem sok-sok hallgatónak és barátomnak, akik nagy türelemmel olvasták a szövegek első változatait. Eredeti meggondolásaikkal, kritikájukkal és megjegyzéseikkel jelentősen gazdagították, tisztázták az esetleírásokat, a magyarázatokat és az elemzéseket. A legnagyobb tisztelettel gondolok fordítóimra és szerkesztőimre, akiknek meg kellett birkózniuk némelykor csavaros gondolkodással és az evvel járó nehézségekkel. A hála nekik jár, de a felelősség teljes egészében az enyém.

Brüsszel–Budapest, 2014. december 1.

RÖVIDÍTÉSTÁR

AEÁ ¹⁴	=	Amerikai Egyesült Államok
BHT	=	Bruttó hazai termék
EBESZ	=	Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
EK	=	Egyesült Királyság (Nagy-Britannia és Észak-Írország)
ENSZ	=	Egyesült Nemzetek Szervezete
ET	=	Európa Tanács
EU	=	Európai Unió
FÁK	=	Független Államok Közössége (volt szovjet tagországok, kivéve a baltiakat)
KKE	=	Közép- és Kelet-Európa
NATO	=	Észak-atlanti Szerződés Szervezete
NSZK	=	Német Szövetséges Köztársaság
NYEU	=	Nyugat-európai Unió
OCDE	=	Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
EP	=	Európai Parlament
KKBP	=	Közös kül- és biztonságpolitika
KBVP	=	Közös biztonság- és védelempolitika

¹⁴ Ezt a rövidítést egyesek erőltetettnek érezhetik. Én ragaszkodom hozzá, mivel az USA vagy US rövidítés a „US-Go-Home” jelszó után elfogadhatatlanná vált, s nem igazából Arany János-i, az Amerikai Egyesült Államok forma pedig igen hosszú. Egyébként nem látom, miért kellene kivételt tenni a magyar nyelvszokásokban, ahol az országok rövidítése mindig magyar: SZU, NSZK, EU stb.

ELSŐ RÉSZ

1. FEJEZET

UKRAJNA, EGY NAGYHATALMI JÁTSZMA

<i>Bevezető geopolitikai megjegyzések</i>	<i>21</i>
<i>Megállapítások.</i>	<i>22</i>
<i>Földrajz és történelem dióhéjban</i>	<i>24</i>
<i>Az uralkodó osztályok belső harcai</i>	<i>26</i>
<i>Egy-két széljegyzet az elmúlt hat hónap ukrainai eseményeihez</i>	<i>31</i>
<i>„Rendszerváltásról” lenne szó?</i>	<i>32</i>
<i>Esetleges csatlakozás az EU-hoz...</i>	<i>33</i>
<i>Lehetséges-e az ország NATO-csatlakozása?</i>	<i>35</i>
<i>Milyen megoldások kínálóznak a jövőre nézve?</i>	<i>36</i>
<i>Felhasznált irodalom</i>	<i>39</i>

Bevezető geopolitikai megjegyzések

A már több mint tíz éve tomboló hatalmi harc Ukrajnában 2013 novemberétől felerősödött, és ma polgárháborúról beszélhetünk. A harc belpolitikai vetülete és forrása kettős. Részint az észak–déli és kelet–nyugati feszültségek; ezek eredete történelmi és politikai. Részint pedig a nagy pénzügyi csoportok érdekei, stratégiái és versengései. Ez a harc jelentős mértékben társul a nagyhatalmi vetélkedéssel, ami még nem zárult le.

Eurázsia területén Ukrajna azon országok közé tartozik, amelyek különlegesen fontosnak tűnnek a nagyhatalmi „játékokban”. Ilyen még a balkáni és a kaukázusi térség, Törökország, Szíria és Irán is. Már itt megjegyezendő, hogy 2008-ban, amikor az amerikai–grúz hadsereg háborút kezdeményezett, Oroszország sikerrel megálljt parancsolt (lásd a 3. fejezetet). A Szovjetunió felbomlása óta ez volt az első eset, amikor Moszkva nem hátrált meg. S most voltunk tanúi a másodiknak, 2014-ben, amikor a Krím-félsziget nem túlságosan pallérozott módon való bekebelezésével, több nemzetközi megállapodást felrúgva, Oroszország nem engedte át a térséget a NATO-nak.

Ebből „hidegháborús” hangulat született, különösen a NATO-országokban: az „információs hadviselés”. Az euroamerikai térségben a „ruszofóbia” mindinkább orwelli méreteket ölt, és lényegesen megnehezíti a valóság felismerését! Oroszország mint rendőrállam képe nem új és nem mindig egészen megalapozatlan. A kapitalista Nyugat már régóta épített mitológiát egész Oroszország köré. Nyilvánvaló, hogy Oroszországnak nem ugyanazok a történelmi és a politikai hagyományai, mint Nyugat-Európának.¹⁵ Persze Oroszországban a „nagyorosz” propaganda sem elhanyagolható. Az ilyen hangulatkeltés sohasem keres békés megoldást.

1992 után Oroszország többé-kevésbé tiszteletben tartotta a független és semleges Ukrajnát, amit nem lehet elmondani a NATO-ról. Rendszeres hadgyakorlatokat tart az ukrán hadsereggel, amelynek tisztjeit amerikai katonai iskolákban átképzik. Az AEÁ évek óta fontos irodát tart fenn Kijevben; amerikai megfigyelő repülők használják Ukrajna légterét. Ez magyarázhatja az ukrán hadsereg közömbösségét a februári államcsíny idején. Államcsínyről beszélek, mivel alkotmányjogilag az akkori elnök közjogi felelősségre vonását nem megfelelő többséggel szavazta meg a parlament, és a legfőbb bíróságnak nem volt alkalma mérlegelni a helyzetet.

Felvetődnek kérdések. Vajon az ukránok nyernek vagy veszítenek rövid, közép- vagy hosszú távon az elmúlt hónapok eseményei következtében? Felosztják-e az országot a nagyhatalmak egymás közt? Vagy hosszabban tartó, „alacsony határfokú háborúskodásról” lesz szó? Ma ezekre a fontos kérdésekre még nincs végleges válaszunk. Ami ma Ukrajnában történik, az egy geopolitikai probléma, amely szembeállítja az AEÁ-at és bizonyos mértékig az EU-t Oroszországgal. Ebben az összeütközésben az ukrán népet, amelyet hamis gazdasági ígéretekkel vont magához az EU és a NATO, megosztották, és ma fizeti saját hiszékenységeinek az árát.

Megállapítások

Az első tüntetések óta eltelt időszak, vagyis 2013. november óta a geopolitikai eredmények egyértelműek Ukrajna esetében. Moszkva a maga módján visszaszerezte a Krím-félszigetet, és a szóbeszéd szerint katonái jelen vannak Kelet-Ukrajnában, de elvesztette Ukrajnát, legalábbis átmenetileg. Viszont Brüsszel

¹⁵ Mindazonáltal akárhogy is képzelődünk, az az orosz állampolgárok ügye, hogy milyen politikai rendszert akarnak. Mindenesetre mi, nyugatiak nem adhatunk leckét nekik a két világháború és Auschwitz után, tudván a katonai támaszpontokon elkövetett rendszeres kínzásokról, a katonai lerohanásokról (Szomália, Afganisztán, Irak), gyarmati mészárlásokról, a fegyveres, pilóta nélküli repülők gyilkosságairól stb.

segítségével, roppant ügyesen, Washington ideiglenesen befolyási övezetébe vonta az egész maradék Ukrajnát, leszámítva pillanatnyilag egy-két keleti tartományt. Az amerikai katonai tanácsadók,¹⁶ a titkosrendőrök, kormány közeli alapítványok és rendőrségi tanácsadók (FBI és CIA) jelentős száma ezt bizonyítja. Hallani pár száz amerikai magánzsoldos¹⁷ felbukkanásáról is. Azt ugyanakkor, hogy miért gondolom, hogy mindez ideiglenes, az alábbiakból kiderül.

Belpolitikai szempontból az államcsínnyel hatalomra került új kormánynak ugyanazokkal a nehézségekkel kell megküzdenie, mint elődjének: meg kell akadályoznia Ukrajna összeroppanását. A 2004-ben megválasztott Viktor Janukovics győzött, ám az ellenzék hívei tüntetésekké kezdtek. A győztes „narancssárga forradalmat” követően az új választással Viktor Juscsenko vált Ukrajna elnökévé. 2010-ben Viktor Janukovics megnyerte az elnökválasztást, és az ország nem állt jobban, mint 2004-ben, de 2014-ben sem javult a helyzet. A 2014. május 25-i elnökválasztás egy ukrainai nemzetközi tőkés társaság tulajdonosát helyezte trónra. „Egy oligarcha levált egy másikat”, erre hívja fel a figyelmet Dérens és Geslin.¹⁸ Akik elmentek választani, azok látszólag a nyugalomra szavaztak. A parlament marad a régi, az, amelyik a törvénytelen államcsínnyel keresztülvitte 2014 februárjában.

Végül, a fejlemények erősen aláhúzzák a Brüsszel és Washington közt növekvő ellentéteket. Tudni kell, hogy az államcsíny előestéjén (2014. február 21.) a német, a francia és a lengyel külügyminiszter, a „weimari háromszög” képviselői, elérték, hogy Kijevben Janukovics elnök, az ellenzéki pártok és a tüntetők képviselői megállapodást írjanak alá. Ez egy nemzeti összkormány megalakulását, az elnökválasztás időpontját és az alkotmány módosítását tartalmazta. A megállapodás azonban kétségtelenül nem tetszett Washingtonnak és néhány multinacionális ukrán cégcsoportnak, illetve azok vezetőinek, tulajdonosainak. Ez magyarázza az amerikai helyettes államtitkár, Vitoria Nuland híres „fuck up”-ját az EU-val kapcsolatosan, és magát az államcsínnyel Kijevben, aminek egy EU-ellenes oldala is van. Moszkva és Berlin/Brüsszel hosszú távú közeledését nyilván nem nézték jó szemmel bizonyos washingtoni körök. A megtorló intézkedések, amiket az AEA állandóan siettet, csak az EU-nak okoznak kárt, nem az AEA-nak.

Ezt az igen összetett cselekménysorozatot próbáljuk kicsit közelebbről megvilágítani a következőkben.

¹⁶ Ezeknek a száma ezertől több tíz ezerig terjedhet, ahogy a vietnami és most az iraki példa mutatja.

¹⁷ A zsoldosok valószínűleg a Greystone és a Blachwater/Academy emberei.

¹⁸ Az Amerikai Egyesült Államok alelnökének, Joe Bidennek a fia, Robert Hunter Biden már egy jól fizetett állást szerzett Ukrajnában, a Burisma Holdingsnál, Ukrajna legnagyobb magánkézen lévő gáztermelő vállalatánál 2014. május elején.

Földrajz és történelem dióhéjban

Földrajzilag a mai Ukrajna egy óriási, háromszög alakú síkságon fekszik Berlin, Moszkva és a Fekete-tenger közt. Történelme során a területet többször is gyorsan lerohanták; katonailag szinte védhetetlen. Területe alig nagyobb, mint Franciaországé: 603 000 km². A világ óceánjaihoz hozzáférést biztosít számára a Fekete-tenger. Az ország EU-val közös határa 1160 km hosszúságú, az Oroszországgal közös határ 1576 km. Népessége 44 millió, de a szám lényegesen alacsonyabb lehet, ha számításba vesszük a külföldön dolgozókat, akik nagyjából Oroszországban tevékenykednek.

Történelme során Ukrajna köztes országnak bizonyult Lengyelország és Oroszország közt több mint öt évszázadon keresztül, e szomszédok többször is lerohanták, elfoglalták. Az érzékelhető különbség az ország keleti és nyugati fele között nagyban betudható ezeknek a történelmi eseményeknek. A csernobili katasztrófa hatása pedig az ország északi és déli felét vágja ketté igen erősen. Ma ezekhez még hozzájárul a szomszédos Románia és Lengyelország NATO-tagsága. 1989 és 1999 között 60%-kal csökkent az ország GDP-je. A 2007–2014-es válság tovább rontotta a helyzetet. Ukrajnában a közelmúltban két „forradalom” zajlott le: a narancssárga 2004-ben, amely során Viktor Janukovics már fontos szerepet töltött be, a másik pedig 2014-ben, amikor pedig őt üldözték el.

Évszázados, váltakozó lengyel és orosz uralom után Ukrajna a XX. században a Szovjetunió egyik tagköztársasága lett, korlátozott önállósággal, majd a Szovjetunió felbomlásával 1991-ben elnyerte teljes függetlenségét. Határai csak 1945 óta a maiak. Fehéroroszország mellett Ukrajna lakossága szenvedett a legtöbbet a második világháborúban. A függetlenség utáni vágytól indítva elkövetett cselekmények, a „gyilkos múlt” emléke az ukránok számára még ma is feldolgozatlan, továbbra is megoldatlan probléma, legyen szó a lengyelek, a zsidók és az oroszok lemészárlásáról a második világháború folyamán, a náci vagy a szovjet uralom alatt.

Ugyanakkor a mai, nehezen elnyert függetlenség következménye lehet, hogy az ukránok – beleértve a helyi nemzetközi vállalatok ukrán tulajdonosait és a legtöbb politikust – még a viszályaik közepette is mindenekelőtt ukránokként tekintenek magukra. A kapitalisták éppen úgy, mint az ország régi vagy új vezetői az ország egységét tartják a legfontosabbnak. Ebből következik, hogy Ukrajna jogilag semleges ország, amely többé-kevésbé az is akar maradni Moszkva és Brüsszel között, immáron 25 éve. A mai Oroszországhoz való csatlakozás nincs és nem is lesz napirenden, kivéve elenyésző kisebb csoportok körében. Az országban senki sem felejt el az elmúlt két évtizedbeli gyakori moszkvai nyomásgyakor-

lást, különösen a földgáz árának kérdésében. Mindez nem akadályozza az ukrán tőkes csoportokat abban, hogy mindinkább beilleszkedjenek a nemzetközi tőke mozgásába.

Természetesen az EU távoli paradicsomnak tűnik az ukránok számára. Viszont a társulás már vitatottabb. Az egyszerű népi bölcsesség beláttatja az emberekkel, hogy Oroszországhoz kötődnek nyelvi, vallási és történelmi tényezőkből kifolyólag. Hasonlóképpen a gazdasági érdekek is többségükben ebbe az irányba hatnak: az ország kivitele fontosabb Oroszország, mint az EU felé, és a külföldön dolgozók kétharmadának szintén ebben az országban van a munkahelye. A külföldről bejövő fizetések lényeges bevételt hoznak az országnak és a lakosságnak. Másrészt ismert, hogy Moszkva és Kijev egymás ipari rendszereit jelentős mértékben kiegészítik, függnek egymástól. Mindez igaz az elmúlt év eseményei előtti időszakra. A mai helyzetet nehéz felmérni.

A függetlenség elnyerése óta az ország elszenvetde a vadkapitalizmus összes borzalmát. Az egymást követő kormányok alkalmazzák a Nemzetközi Valuta-alap és az EU neoliberális katekizmusát: a tőke teljes felszabadított mozgását és ténykedését, majd az egész nemzetgazdaság magánosítását, a „rugalmassá” tett munkát és munkakörülményeket. Emellett olyan mértékben csökkentették a kormány beleszólását az ügyekbe, amennyire csak lehetséges volt, kivéve persze a rendfenntartás terén. Így szerveződött meg a 10-20 nagy ukrán nemzetközi vállalat, nemzeti tőkecsoportokkal. A munkanélküliség és az egyenlőtlenségek drámaian megnöttek. A néhány százalékot kitevő nagyvárosi uralkodó réteget és az azokat kiszolgálókat leszámítva (kb. 10-15%-a a lakosságnak), az emberek nagy része szegénységben él.

Végül az eluralkodó neoliberalizmus megrengette az államot és az országot. Hihetetlen mértékben kiterjedt a vesztegetések és a visszaélések rendszere, különösen a magángazdaságban. Az állam összefonódása a magángazdasággal különösen káros. Az elmúlt húsz-egynéhány évben az összes kormány kivette ebből a részét, legyen az „narancssárga forradalmár” (Julija Timosenko és bandája) vagy úgynevezett orosz-, illetve nyugatbarát. Ezek a mélyre ható gazdasági nehézségek fontos tényezői a korábbi és a közelmúlt eseményeinek, és meghatározók a jövőre nézve is.

*Az uralkodó osztályok belső harcai*¹⁹

Az ukrán polgárháború nyilvánvalóvá tette, hogy a politikai folyamatok ma szokásos értékelése alkalmatlan eszköz. A nemzetközi konfliktusok legtöbb elemzésénél tévútra vezet mind a nemzeti érdekek feltételezett egységessége, mind a nemzeti és nemzetközi érdekek szétválasztása. Az olyan címkék, mint az „oroszbárát”, „ukránpárti”, „Európa-párti” vagy „Putyinhoz húzó”, elhomályosítják a konfliktus mindenkori részvevőinek érdekeit, és elrejtik a nemzetközi tőkés világ ellentmondásainak összetettségét. Az egymást követő elnökök, illetve „rendszerek” többségükben elkötelezték magukat a Moszkvától és az EU-tól/NATO-tól egyenlő távolságot tartó politika irányában. A mai kormány erősen jobboldali, meghatározott gazdasági érdekeket képvisel, és eltávolodik az eddigi geopolitikai irányzattól.

Sem az elvontan gonosz Putyin, sem az elvontan jó tüntető a Majdan téren nem létezik. A jó és a rossz efféle használata veszélyes is, mert a régióban egy sor olyan összetűzés van, amibe mind az AEÁ, mind az EU a 20. század 90-es éveinek kezdete óta valamilyen formában belebonyolódott. Az ukrainai viszályt ezért egyrészt társadalmi problémaként, másrészt a nemzetközi vezető szerepért való birkózásként kell felfognunk. Az alábbiakban a jelenlegi harcokat e két dimenzióban próbáljuk megvilágítani. Már a Majdan téren sem oroszbarátságról, ukránbarátságról vagy Nyugat-barátságról volt szó. A nacionalista kártyát a nyugati oldal mind ukrán, mind orosz részről kijátszotta és kiszolgálta, hogy a feszültség gazdasági-társadalmi okait elfedje és azt befelé megnyugtató is alkalmazza. Mindkét országban egyaránt vannak nemzetieskedő és újfasiszta erők.

Amikor a Majdan téri tüntetők az EU-val a társulási megállapodás aláírását követelték, bizonyára abban is reménykedtek, hogy az EU-val szorosabb kötelékben társadalmi helyzetük megszilárdulását és javulását is elérhetik. A mögöttes társadalmi ellentmondás aztán „nemzeti kérdésként” nyilvánult meg – a társulási megállapodással kapcsolatban –, és ez a Majdan téren tüntetők elleni törvénnyel (2014. január 16-án) felerősödött. A nyilvánvalóan nacionalista ellentétek kiéleződésével a társadalmi valóság többé már nem téma a vitákban. Alig valaki érdeklődik azoknak a sorsáról, akiknek a jelenlegi küzdelemben nincsen veszítenivalójuk. A kisszámú középréteg szólamai uralkodnak, s ezáltal a nacionalista áramlatok.

¹⁹ Az oligarcha szót én nem használom. A volt kommunista országokban hívják így a helyi nemzetközi nagyvállalatokat, amik semmiben sem különböznek a többiektől világszerte. Az ukrainaiak még családi jellegű cégek, tulajdonosaik megnevezhetők: Ahmetov, Boholjubov, Bojko, Firtas, Janikovits, Klujev, Kolezsnyikov, Kolomojszki, Kurcsenko, Ljovocskin, Novimskij, Pincuk, Porosenko, Timosenko, Vorodze, Zsevago stb.

A baloldali szervezetek gyengék és szétforgácsoltak, úgyhogy a jelenlegi vitákkal szemben más értelmezést nincs mit szembeállítani.

A gyökerek. A posztszovjet időszak rendszere a nacionalizmus és a társadalmi széthullás veszélyes keveréke. Ahogyan a Szovjetunió szétesett, és ahogyan az új államok létrejöttek, abban van a jelenlegi polgárháború gyökere. Oroszországhoz hasonlóan Ukrajnát is sújtotta a 90-es évek elején az a sokkterápia, amivel egycsapásra bevezették a nyugati tőkés rendszert. Az akkori magánosításokból származik a helyi nemzetközi vállalatok hatalma – s ugyanígy a teljes egészében alulfejlett társadalombiztosítási rendszer, valamint a fizetésből élők teljes cselekvésképtelensége.

Oroszországhoz hasonlóan itt is létrejött a régi nómenklatúrából az állammal összefonódott gazdaság, amelyet a későbbi reformok sem törtek meg. Ez a „bűnöző kapitalizmus”, az eredeti felhalmozás sajátosan posztszovjet útja képezi a mai társadalom alapjait, beleértve a nacionalizmust és a fasiszta elemek sajátos megjelenését. A „nemzeti elv” a társadalom nagy részének társadalmi tehetetlensége miatt jelenik meg annak garanciájaként, hogy a „kisember” jólétről szőtt álmai valóra válhatnak.

Az állam és a helyi nemzetközi vállalatok családi tulajdonosai közötti hatalmi egyensúly, valamint sajátos összefonódásuk, megjelenési formájában különbözik Ukrajna és Oroszország között. Miközben Ukrajnában a leggazdagabb családok közvetlenül beavatkozhatnak a politikába, ez csak viszonylagos módon történhet Oroszországban a jelentősen erősebb államapparátus miatt. Ilyen háttérrel az ukrán államiságot megkérdőjelezni csak látszatvitában lehet. Ukrajna egyértelmű orosz kereskedelmi és energetikai függőségének ellenére ezek a családok sikeresen akadályozták meg, hogy bármely jelentős orosz tőkés csoport komolyabban megvethesse a lábát ukrán földön. Ez persze nem jelenti azt, hogy az ukrán nagyvállalatoknak ne az orosz piac lenne továbbra is az egyik legfontosabb, de az az érdekes aránytalanság, hogy lényegesen több ukrán családnak van oroszországi érdekeltsége, mint fordítva, a mai napig fennmaradt.

Az ukrán gazdasági érdekeltségek nagyot kockáztathattak, ha engedtek volna minden tárgyalás nélkül Moszkvának, ugyanis nehezen kiépített és fenntartott üzleti fölényüket veszíthetik el az ukrán gazdaságban. Ám, nagy valószínűséggel, az EU-hoz való közeledés még nagyobb kockázatokat rejt számukra (pl. törvénytesség, visszaélés-ellenesség, valódi demokrácia), legalábbis hosszú távon. Ennél számukra lényegesen kisebb az orosz konkurencia jelentette veszély: ha húsz éven át sikerült visszaverni az orosz tőke (és nem a politika) befolyását, ezután is menni

fog. Viszont, az adott keretek közt, a tőke ukrán rendszere mélyen gyökerező fenn tarthatatlanságának kérdése felvetődött. Az EU kitágíthatja az ukrán nemzetközi vállalatok tőkefelhalmozási lehetőségeit, ha túléljük a közeledés következményeit.

Máskülönben még a harcok kitörése után is sok Ukrajnában élő orosz kifejezte országa iránti kötődését. A Szovjetunióból való kiválás biztosan a többség egyetértésével találkozott Ukrajnában. Elvben a Szovjetunióból kiválás mindig is lehetséges volt. A kiválással egy nemzetközileg elismert és lakosai által elfogadott állam jött létre. A Krím bekebelezésével Oroszország olyan sakklépést tett, ami bár a Nyugat előrenyomulására való válaszként értelmezhető, de szakít azzal a biztosítékkal, amit Ukrajna az állammá válás folyamatában kapott a szovjet atomfegyver-készletekről való lemondáskor.²⁰ A Krím kérdését rögtön a Szovjetunió felbomlása után kellett volna megvitatni. Oroszország a régióba egy újabb bizonytalansági tényezőt hozott be, amelyet sok ukrán elfogadhatatlannak tart.

Létezik-e „ukrán nép”? Hogy az elmúlt két évtizedben létrejött-e az „ukrán nép”, további kérdést jelent. Volt egy ország, ahol ukrán, orosz, lengyel, magyar, román stb. származású emberek kívántak együtt élni. Ezt a valóságot törné szét a 2014-es polgárháború. Az egyik nemzeti hovatartozást nemzetalkotóként és (így szól a hamis végkövetkeztetés) az államot uralóként kiemelni az ilyen válságokban gyorsan kirekesztéshez, megkülönböztetéshez, leértékeléshez és erőszakhoz vezet. Ez teszi a nacionalista irányzatot Ukrajnában, és Oroszországban is, veszélyessé. Ugyanakkor a nemzeti sokszínűség demokratikusabbá tette Ukrajnát, mint Oroszországot vagy Magyarországot.

Jóllehet az elnökválasztáskor a nyíltan fasiszta szervezetek nem jártak sikerrel, eszméik továbbra is jelen vannak a társadalomban. Ukrajnában ugyan nem létezett fasiszta szellemű nevelés, de a mindennapi nacionalizmus táptalajul szolgált az ordas eszméknek. Ne feledjük, az ukrán nacionalista és náci-kollaboráns, Sztjepan Bandera 1991 óta a legnagyobb tiszteletnek örvend. És ehhez hozzávehetjük még, hogy az új Nemzeti Gárda szimbolikája nyilvánvalóan a náciakra emlékeztet.

A helyi nemzetközi vállalatok tehát egy olyan társadalmi közegben háborúznak, ahol a nemzeti büszkeség, a nacionalizmus és a fasiszta közötti határok már rég elmosódtak, s ahol a nyelvi és a tetteges erőszakosság félelmetes méreteket ért el. E vállalatok társadalmi hatalomként szervezhették meg magukat, és cselekvőképességükben a nemzeti egység manifesztálódhat. Hatalmuk igazolása miatt van szükségük a nacionalizmusra. Itt is alig van különbség: az ukrán és az orosz

²⁰ Lásd az 1994-es budapesti megállapodást.

nacionalizmus egyaránt bomlasztó erővel bír, ami a Majdan téren is megjelenő felszabadító jellegű követeléseket aláásta. Ezáltal mindkét országban megnehezülnek a béketörekvések.

A „polgárháború” mozzanata. A polgárháború mindig kalandorokat is vonz, akiknek ténylegesen alig van kapcsolatuk az adott társadalommal. Az orosz, csecsen és egyéb harcosok beszivárgásáról szóló hírek történelmi szempontból megmagyarázhatók. A legtöbb szemtanú mindenesetre arról számol be, hogy ezek az elemek (legalábbis a „terrorellenes műveletekig”) nem voltak meghatározók az események szempontjából. Nemrégiben egy hírforrásból elterjedt egy lista a donyecki népköztársaság kormánytagjairól, ebből úgy tűnik, hogy különböző társadalmi eredetű emberek alkotják, kalandorok nem találhatók köztük, de munkás sem.

Egy sor baloldali mozgalom egyaránt elutasítja a kijevi kormányzatot és a felkelői területeken a különböző csoportosulások vezetőit. Utalhatunk arra, hogy ott, ahol cselekvőképes és szervezett szakszervezeti mozgalom létezik, a munkások maguk akadályoznak meg mindenféle erőszakot, még az önvédelmi erők létrehozását is (lásd Krasznodonban és a Krivij Rih-i ipari központban). Ez mind érthető, hiszen az ukrán munkásmozgalom saját forradalmi gyökerekkel és tapasztalatokkal bír az októberi forradalmi és az azelőtti időkből – részben az orosz, lengyel és az osztrák mozgalmakkal szövetségben. A lezajló vitákat olyan harcokként lehet felfogni, ami az ukrán társadalmi válság leküzdésének mikéntjéről zajlik. Ezt a válságot a polgárháború mindenesetre nem oldja meg, helyett vérontáshoz és az emberek tömeges meneküléséhez vezet.

Az Ukrajnával való együttérzés hangoztatása felveti a kérdést: melyik Ukrajnával is érezzünk együtt? A helyi nemzetközi vállalatok Ukrajnijával, a nemzeti „középosztály” Ukrajnijával, a munkások Ukrajnijával, a „kalandorok” Ukrajnijával? A nyugat-európai nemzetállamok kialakulásának polgári szakasza szorosan összekapcsolódott az önálló munkásmozgalom megalakulásával. Csak olyan mértékben volt demokratikus ez a folyamat, amennyiben a munkásmozgalom megerősödött, és kikényszerítette a szociális állam megvalósítását. Ukrajnában – Oroszországhoz és más posztszovjet államokhoz hasonlóan – hiányzik ez az elem, azaz hiányzik az alsóbb osztályok cselekvőképes mozgalma.

Ez azonban a dolognak csak az egyik oldala. Az EU-val aláírt vitatott társulási megállapodás és az aláírás körüli vita átfogóbb keretbe helyezi a válságot. Obama épp 2014 júniusában adta meg ennek kulcsszavát, amikor lengyelországi látogatása során meghirdette az AEÁ mindent átfogó vezető tekintélyének igényét. Herman van Rompuy csaknem ezzel egy időben a Nagy Károly-díj adományozásakor

kijelentette, hogy az EU „egyre erősebbnek kíván kifelé” mutatkozni. Ennek az irányvonalnak a következményeit látjuk az ukrán válságban.

Itt egy 1990 óta követett irányzatról van szó, ami most Oroszországgal szembeni konfliktushoz vezetett. Oroszország törekvése az, hogy a „Nyugat” terjeszkedésének gátat szabjon. Ukrajnának meg kell találnia azt az utat, amivel a két nehézsúlyú fél között önállóan létezhet, ahol számításba kell vennie a saját gazdasága nehézségeit és a hagyományos gazdasági és kulturális kapcsolatait Oroszországgal. Az eddigi kijevi kormányok az egyensúlyt különböző megoldásokkal kísérelték megvalósítani. Porosenko elnököt egyesek hídnak tekintik az EU felé húzó és az oroszpartí oligarchák között, mások viszont nem.

Kik a nyertesek és a vesztesek? Az események érthetők, mivel hatalompolitika-
ilag ésszerűek. Ennek a politikának a nyertesei azonban a polgárháborút minden
bizonytalansággal követő leszámolásban a jobboldali politikai erők, a helyi nemzetközi
nagyvállalatok és udvartartásaik lesznek. Ez hosszan tartó békétlenséghez vezethet,
amivel a szemben álló felek talajtalansága és a nacionalista elemek megerősödése
járhat együtt. Egyidejűleg ez az összetétel világossá teszi, hogy itt nem csupán az
ukrán „oligarchák háborújáról” van szó, hanem az elmúlt két-három évtizedben
létrejött helyi nemzetközi vállalatok viszályáról, akiknek nem volt pontosan
meghatározott ellenfelük, és így különböző „frontokon” a tömegek önálló cse-
lekvései ellen fordultak. Ez Porosenko, Putyin, Obama, Merkel, van Rompuy és
más hatalmi elitiek érdekeinek közös metszete.

A NATO befelé is irányuló rendezési tényezőként megnövekedett szerepe
(nem mást jelentenek az eddig NATO-támaszponttal nem rendelkező országokban
újonnan állomásozó csapatok), valamint az EU-nak a bel- és biztonságpolitikára
egyre inkább kiterjedő összefogása egymást erősítő tényezők. Erre mutat az ukrán
válságban az örökös „külső” veszélyre utalás. Ezáltal a válság lefolyása és kimenetele
központi kérdése az EU demokráciája jövőjének is. Drasztikus formában az ukrán
polgárháború arra utal, hogy a 90-es években elterjedt neoliborális társadalmi
fejlődési úttal együtt jár az erőltetett elnyomás törekvése.

Ukrajna, Oroszország, az EU és az AEÁ sokkal inkább hasonlítanak egymásra,
mint azt sokan tudomásul akarnák venni. Ez nem utolsósorban a nacionalizmus
szerepére vonatkozik a társadalmi vitákban. Az EU-ról szóló viták részben a „jó”
nemzetállam elmeszüleményéről szólnak, arról, hogy az átfogóbb problémák
megoldása a nemzeti megoldás lehet. Azok a tőkés osztályok pedig így homály-
ban maradnak, amelyek ma a nemzetközi termelésben és pénzügyi rendszerben
szorosan együttműködnek.

Széljegyzetek az elmúlt hat hónap ukrainai eseményeihez

A világ egyre inkább többpólusú. Az EU és Oroszország és mindenekelőtt az AEÁ arra törekszik, hogy Ukrajnát a saját befolyási övezetében tudja. Ehhez felhasznál szinte bármilyen eszközt. Az összes nagyhatalom képes tüntetéseket szervezni és megfelelő körülmények közt államcsínyeket keresztülvinni egy másik országban. A csábítás, a zsarolás és egyéb titkosszolgálati ténykedések mindennapos események. Természetesen a siker nem biztos. Az AEÁ célja, hogy a hegemonnak vélt helyzetét mindenhol erősítse. Az EU játéka nem egyértelmű, hiszen tagországainak csak háromnegyede NATO-tag is. Az EU mintha valamivel okosabban és békésebben cselekedne, mint az AEÁ. Putyin hatalomra kerülésével Moszkva többé nem hagyja magát, sőt vannak arra mutató jelek, mintha Ukrajnát és Fehéroroszországot a „Szent Oroszország” részének tartanák.

A Krim-félsziget vitatható visszaszerzése részben ajándék is volt Moszkva részéről Kijevnek. Ez törvényesíti az államcsíny révén hatalomra került új ukrán kormányt, sőt lehetővé teszi számára a mély társadalmi-gazdasági válság szőnyeg alá söprését. De Oroszország számára a bekebelezés is igen fontosnak bizonyult. Elég gondolnunk a Fekete-tengeri palaoalajkészletekre és a földgázszállító „Déli áramlatra”, illetve gazdasági utódjára, vagy katonai téren a szevasztopoli haditámaszpontra és annak elvesztésére, ha Ukrajna csatlakozna a NATO-hoz. Viszont rövid távon a félsziget beolvasztása elsőrendű kérdéssé vált az orosz közvélemény számára Ukrajna elvesztésével. Hiába, Kijevet az „orosz városok anyja” néven emlegetik Oroszország-szerte.

Az AEÁ elsősorban nem katonai stratégia alapján, hanem nagykövetségeken, alapítványokon és civil szervezeteken keresztül nyújt „segítséget”. Ezzel sikerül fenntartani az egész világon több ezer egyesületet, és „barátira” hangolni több tíz ezer politikust, újságírókat és katonatisztet. Ez teljesen nyilvánosan történik, hiszen az átláthatóság követelménye kényszeríti a nyilvánosságra hozatalt az AEÁ-ban. Magától értetődően, ezeken keresztül terjeszti az amerikai érdekű propagandát, természetesen Ukrajnában is. Így „segíti” az igen kis létszámú ukrán ellenzéket már több éve és különösen 2013 novemberétől.

Erre jó példa, hogy 100–200 ezer kormányellenes tüntető előtt az amerikai szenátor, John McCain a következőt mondta 2013. december 15-én a Majdan téren: „A szabad világ veletek van, veletek van Amerika.” Az ilyenfajta kijelentéseket a magyarok jól ismerik még 1956-ból. Washington akkor is a magyarokkal volt. Ez az amerikai szenátor egy társával ugyanakkor találkozik különböző ellenzéki képviselőkkel és a jobboldali nacionalista antiszemita párt vezetőjével, Oleh Tyahnyibokkal, a mostani kormány egyik legfontosabb támaszával. Nem

sokkal később az amerikai védelmi miniszter, Chuck Hagel figyelmeztette ukrán partnerét, Pavlo Lebegyev hadügyminisztert, hogy ne engedélyezze a katonaság bevetését a tüntetők ellen. Az amerikai külügyminisztérium helyettes államtitkára, az „elbájoló” Victoria Nuland pedig már 2014 februárjában megrendezte a kijevi hatalomátvétel részleteit.

Őszintén szólva felvethető a kérdés: vajon mi lenne a „nyugatiak” vagy az „atlantisták” válasza, ha orosz képviselők vagy miniszterek járkálnának és tüntetnének Kijev, New York vagy Brüsszel utcáin, és a kormány ellen uszítanának, ha az orosz kormány támogatta civil szervezetek lendületesen felvonulnának a Nyugat országaiban, és felkelésre buzdítanának, vagy ha az orosz külügy- vagy hadügyminisztérium képviselői rendszeresen meggyaláznák vagy fenyegetnék az amerikai elnököt vagy az amerikai minisztereket.

„Rendszerváltásról” lenne szó?

Chomsky elemzései helytállónak tűnhetnek sokak számára, legalábbis Európában: „Putyin majdnem egyöntetű nyugati elítélése során rendre idézik »szenvédélyes beszédét«, amelyben keserűen panaszkodott arra, hogy az AEÁ és szövetségesei újra és újra becsapták az oroszokat, döntéseket hoztak a hátuk mögött, befejezett tények elé állították őket, a NATO-t kiterjesztik kelet felé, katonai infrastruktúrát telepítenek az orosz határokhoz. Mindig ugyanazt mondták nekik: »Nos, ez nem érinti magukat.« Putyin panaszai tényszerűen pontosak. Amikor Gorbacsov elnök elfogadta, hogy az egyesült Németország a NATO része lesz – a történelem fényében megdöbbentő engedményt téve –, ez quid pro quo volt. Washington Kelet-Németországra vonatkozóan ígéretet tett arra, hogy a NATO »hüvelyknyit sem fog mozdulni kelet felé«. Ezt az ígéretet azonnal megszegették, és amikor Gorbacsov panaszkodott, azt válaszolták neki, hogy ez csak szóbeli ígéret volt, amelynek nincs értéke.

Clinton elnök folytatta a NATO kiterjesztését kelet felé, egészen Oroszország határaiig. Most a NATO-t még Ukrajnára is ki akarják terjeszteni, mélyen az orosz történelmi »szomszédságon« belülre nyomulva. De ez »nem érinti« az oroszokat, mert a »béke és stabilitás fenntartásának« a felelőssége azt követeli, hogy az amerikai »vörös vonal« Oroszország határainál húzódjon. Oroszország krími annexiója törvénytelen aktus volt, amely sértette a nemzetközi jogot és különféle szerződéseket. Nem könnyű hasonló esetet találni az utóbbi években, hiszen Irak lerohanása egy ennél sokkal nagyobb bűncselekmény volt. De van egy összehasonlítható példa: Guantánamo Bay AEÁ általi ellenőrzése Délkelet-

Kubában. Guantánamót fegyveres fenyegetéssel szakították el Kubától 1903-ban, és a kubai követelések ellenére sem mondtak le róla – azóta sem, hogy 1959-ben Kubának sikerült a függetlenné válnia.

Bizonyos, hogy Oroszország igénye sokkal indokoltabb. Még az erős belső támogatástól függetlenül is, a Krím történelmileg orosz; ott található Oroszország egyedüli meleg vízi kikötője, ez az orosz flotta otthona, és hatalmas stratégiai jelentősége van. Az Egyesült Államoknak egyáltalán nincs más joga Guantánamóra, mint az erő monopóliuma. Az egyik oka annak, hogy az Egyesült Államok elutasítja Guantánamo visszaadását Kubának, feltehetően az, hogy ez egy nagy kikötő, és a régió amerikai ellenőrzése súlyosan gátolja Kuba fejlődését. Ez 50 éve az AEÁ nagymérvű terrort és gazdasági hadviselést is magában foglaló politikájának fontos célja. Az Egyesült Államokat, állítása szerint, megdöbbsenti az emberi jogok kubai megsértése, de átsiklik azon a tényen, hogy a legsúlyosabb ilyen sérelmek Guantánamón történnek; a valóban megtörténő kubai esetek nem is hasonlíthatók össze Washington latin-amerikai klienseinek a rendszeres gyakorlatával és azzal, hogy Kuba függetlensége óta folyamatosan súlyos amerikai támadások célpontja...”

De lehet, hogy ez mind mellékes. Lehet az is, hogy Washington „rendszerátalakítást”²¹ akar Oroszországban, hiszen legfontosabb övezetében támadja, Ukrajnában. Az AEÁ egy olyan stratégiát követne, ami Oroszország mint geopolitikai ellenség gyengítésére és végeredményben leverésére irányul. Ez logikus lenne, ha elfogadjuk Mearsheimer logikáját.²² E szerző szerint a nagyhatalmak a történelem folyamán mindig arra törekedtek, hogy a hatalmuk megállíthatatlanul nőjön, és a területük bővüljön, és így túléljék a többi nagyhatalmat.

Esetleges csatlakozás az EU-hoz...

Most tekintsünk az EU oldalára. Az EU sem bizonyult egészen ártatlannak az ukrajnai hatalomátvételben. A 2009-es „európai szomszédságpolitika” mindig az célozta meg, miként lehetne a volt európai szovjet tagköztársaságokat bevonni az EU befolyási övezetébe. Eddig ez nem sikerült igazából Ukrajna esetében, habár az új kormány hirtelenjében aláírt egy szöveget, ami a hosszan tárgyalt társulási szerződés semmitmondó bevezetője. A gazdasági-társadalmi következménnyel járó részt még újratárgyalják, Moszkva bevonásával. Az Európai Bizottság nem

²¹ Úgy, mint Afganisztánban, Irakban vagy Líbiában.

²² Lásd MEARSHEIMER, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York – London, 2001 & *Why the Ukrain Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin*, *Foreign Affairs*, Nr. 5, 2014. A West szó itt behelyettesíthető az AEÁ-kal!

veszi komolyan azt, hogy az ukránok vágya a függetlenség, mind politikai, mind gazdasági szempontból.

Ugyanakkor Brüsszel összeegyeztethetetlennek állította be az ukránok „európai társulását” és a Moszkva által létesített Vámunióhoz való csatlakozását. Ennek kellett volna a tárgyalás középpontjában lennie, ha a cél Ukrajna támogatása lett volna. Ezen túlmenően az EU 5-6 semleges tagországa példát is mutathatott volna, hogyan kell bánni egy semleges országgal. Az EU alapvetően soha nem fogadta el Ukrajna semlegességgpolitikáját, főleg talán az AEÁ hatására. Az európai diplomaták kissé meggondolatlanul azt éreztették ukrán kollégáikkal, hogy a „társulás” a teljes tagság felé vezető első lépés. Végül pedig azt, ami az egyszerű ukránt leginkább érdekli: hogy a közeli vagy távolabbi jövőben vízum nélkül utazhat-e az EU-ba, Brüsszel nyilvánosan és igen ügyetlenül elutasította, még homályos ígéretekre sem volt hajlandó. Az államcsíny óta az Európai Bizottság hangvétele megváltozott.

Most mindent újratárgyalnak. Rövid időre Ukrajna talán megmenekült attól, hogy mezőgazdasága és még létező ipara a nem ukrainai nagyvállalatok kezébe kerüljön, és a kitűnő termőföldjeit felvásárolják. Az ukrán nép azt is észleli, hogy az EU nem csodaszer.

Egyszerűen elég megfigyelnie, hogy mi történt nyugati szomszédjainál, minden EU-s támogatás ellenére:

- Az elmúlt huszonöt év folyamán a közép- és kelet-európai országok politikai csatlakozás melletti döntése gazdaságilag végzetesnek bizonyult. Az EU-hoz való csatlakozás felkészülési ideje alatt és a csatlakozás után ezek az országok elvesztették ipari termelésük közel felét és a mezőgazdasági termelésük jelentős részét.
- A lakosság emberi teljesítőképessége leértékelődött, jelentősen romlottak a munkakörülmények, hatalmas az agyelszívás és a fiatalabbak kivándorlása.
- Államaik elvesztették a bankrendszer feletti irányítást és az elsősorban európai nemzetközi cégek feletti ellenőrzés lehetőségét.
- Az országok, illetve a lakosság többsége roppantul eladósodott a nemzetközi magánbankoknál, és ezáltal a pénzügyi függőségük majdnem teljes.

Ukrajnának kevés oka van arra, hogy jobb sorsot feltételezzon. Az EU szerény költségvetési támogatási javaslatai Ukrajnát alig kártérítenék. A mostani ukrán vezetők remélhetik, hogy esetleg jobb feltételekkel írhatják alá a felújított társulási megállapodást az EU-val. Az elkövetkező EU–Ukrajna-tárgyalások leglényegesebb pontjai továbbra is azok lesznek, amelyekről már a megbuktatott elnök is tárgyalta több éven keresztül:

- körülbelül 20 milliárd eurós kölcsön a mezőgazdaság és az ipar fellendítésére;
- az együttműködés helyreállítása a Nemzetközi Valutaalappal;
- az ukrán–EU kereskedelmi kapcsolatok felülvizsgálata;
- az EU részvétele a gázszállítói rendszer korszerűsítésében,
- az EU-társulás és az orosz Vámunióhoz való csatlakozás közötti úgynevezett ellentmondások felülvizsgálata; Ukrajna nem számolhatja fel még hosszú távon sem a gazdasági együttműködést Oroszországgal és a többi vámuniós tagországgal.

Kijev álláspontja lényegileg nem változhat. A 2013. októberi társulási szerződés tervezete túl drága lett volna számára. Ennek egyik oka az volt, hogy a gazdasági együttműködés az EU és Ukrajna viszonylatában kizárta volna Ukrajna hozzáférését a hagyományos orosz piacokhoz. Az EU azt állította, hogy nem tudja finanszírozni a hiányt. Nevetséges összegű támogatásokat említett. A februári államcsíny óta az EU szóbeli javaslatai mintha számot vetnének az ukrán valósággal. Ukrajna azonban azt is egyértelművé tette és teszi, hogy továbbra is elkötelezett az európai egyesülés és eszméi mellett. Eközben a mai kormány, miként a korábbiak, állandó erőfeszítéseket tesz arra, hogy az ország gazdaságilag kevésbé függjön Oroszországtól.

Lényegileg a társulási megállapodást tovább tárgyalják. Időközben a Nyugat²³ úgynevezett „segítése”, ami persze kölcsön, csak növeli az ország adósságát. Ezúton is a Nyugat igyekszik mind jobban s jobban beleilleszteni az ország gazdaságát a nemzetközi tőke működésébe, és ezáltal csökkenteni az ország függetlenségét. Berlin látszólag a Vámunióval való tárgyalás érdekében kardoskodik a 2014-es nyár folyamán, és kiharcolta, hogy az EU–ukrán szabadkereskedelmi megállapodás végrehajtását halasszák el 2015 végére.

Lehetséges-e az ország NATO-csatlakozása?

A jelenlegi nagyhatalmak, az EU, az AEÁ, Oroszország és Kína törekvése egyfajta egyensúly fenntartása, háború nélkül:

- folyamatosan alkalmazkodni az erőviszonyokhoz, ami a vietnami háború (1975) és a berlini fal leomlása (1989) után előállt;

²³ A szó roppant kétértelmű lett. Hagyományosan Nyugat-Európa (Abenland) megnevezése. 1945 óta, amerikai befolyásra, az euroamerikai NATO-térsegre vonatkozik, vagy egyszerűen az AEÁ-ra; a szó utóbbi használata mindinkább kiterjed az AEÁ által ellenőrzött tőkés országokra, pl. Japánra is.

- feldolgozni az iraki és afgán hadviselés kudarcát;
- csak óvatosan nyújtani fegyveres támogatást (Észak-Korea, Líbia, Szíria, Ukrajna...);
- a gondosan kidolgozott propagandát viszont még alaposabban használni, mint a múltban; és
- elkerülni a közvetlen katonai beavatkozást helyi viszályokba, melyek kimenetele bizonytalan.

A „nemzetközi rend”, amit Washington megcélzott 1991-ben, csak egy bizonyos radikalizmussal válhatott volna valósággá. A célja a következőnek tűnt akkoriban:

- Oroszország bekerítése és Kína féken tartása;
- az EU, Japán és Kína energiaellátásának ellenőrzése;
- a NATO kibővítése a volt kommunista országok felé, beleértve Ukrajnát;
- ha kell, erőszakosan is ellenőrzés alá vonni „Közép-Keletet” (a Földközi-tengertől Afganisztánig);
- megtartani az Arab-félszigetet és Izraelt mint szövetségest, de nem eltérni egy nyílt háborút Iránnal; stb.

Ezek a célkitűzések meghaladták az AEÁ katonai, gazdasági és költségvetési lehetőségeit. Ezért a kudarc Irakban és Afganisztánban, és a tárgyalási kényszer Iránnal. Az elmúlt évtizedek az AEÁ-at valamelyest gyengítették és óvatosabbá tették. Persze a NATO föld-levegő Patriot rakétákat küldött a lengyel és a török határra (természetesen sok más fegyverrel és 450 szakmailag kiképzett katonával együtt), Oroszország pedig elfoglalta a Krím-félszigetet. És ahogy már említettük, Washington pártfogása alatt a NATO-jelenlét már évek óta jelentős Ukrajnában.

Mindez nem kerül sokba, de persze növeli a kockázatokat. Ám Ukrajna teljes jogú csatlakozása kizárt, mert több európai tagország vétőzna, ahogy azt tette már Grúzia esetében. Nagy valószínűséggel egy népszavazás ellenezné Ukrajnában is, a fentebb már jelzett okok miatt.

Milyen megoldások kínálóznak?

Az elmúlt hónapok eseményei Washington és Brüsszel győzelmét látszanak jelezni, és ez Moszkva kárára történe. A fenti megfontolások alapján azonban az az érzésem, hogy ez csak ideiglenes helyzet, mert Ukrajna semmiképp nem lehet más, csak semleges Kelet és Nyugat, a NATO és Oroszország közt.

Ukrajnával kapcsolatosan a vita Washington, illetve Brüsszel és Moszkva közt a következő pontokat érinti:

- az ország politikai és katonai semlegességét, amely kizárja a NATO-tagságot, de az EU-tagságot nem;
- egy szövetséges köztársaság kialakítását;
- annak elismerését, hogy az orosz nyelv második nemzeti nyelv;
- a „szélsőségesek” felszámolását, ami valójában már megkezdődött egy-két szélsőjobboldali vezető letartóztatásával;
- a Krím-félsziget elvesztését.

Ma még senki sem tudhatja, miként alakulnak a nemzetközi megoldások.

Ettől függetlenül Ukrajna vezetői számára négy kemény kérdés nyitva marad:

- Hogyan oldják meg az alapvető gazdasági nehézségeket: az igen magas eladósodottságot, különösen a nyugat-európai bankok felé; az energiafüggőséget az orosz nemzetközi csoportoktól; és a roppant erős visszaélési/megvesztegetési rendszert a helyi és nemzetközi vállalatok berkeiben, de az állam és közigazgatás szintjén is? Nem vezet-e ez el a régi, hamisítatlan latin-amerikai fejlődéshez?
- Hogyan sikerül szembenézniük az ország különböző részeinek eltérő fejlettségével, amely a politikai és gazdasági feszültségek oka már évek óta; ezek a nehézségek még fokozódhatnak is, ha az ország kénytelen megfelelni a Nemzetközi Valutaalap vagy az EU „reformjainak”; vajon nem növelné-e mindez egy jugoszláv jellegű véres forгатókönyv megvalósulását?
- Hogyan képesek lassan és óvatosan egyenlő távolságot kialakítani és fenntartani Washington, illetve Brüsszel és Moszkva közt, és összeegyeztetni az EU-s és az orosz Vámunió-tagságot (több semleges tagországhoz hasonlóan – lásd Ausztria, Fehéroroszország, Finnország és Svédország esetét)?
- Hogyan fogják megakadályozni a korábbi korrump vezetőket és „bandájuk” visszatérését, és csökkenteni a szélsőjobboldal hatását? Sikerül-e megszüntetniük a 10-20 nagy ukrán gazdasági/pénzügyi csoportosulás közti érdekkülönbségeket? Létrejön-e egy igazi független ukrán hadsereg? A kudarcok nem vezetnek-e el vajon egy újabb, afrikai jellegű államcsínysorozathoz?

Ha jól látom, az ukránok elsősorban ukránok. Tudják, hogyan kell megtalálni a szükséges egyensúlyt a saját országukban. Ennek ellenére két „harc” még eldöntetlen. Az egyik a helyi nemzetközi vállalatok egymással és a világ más vállalataival folyó vetélkedése. A másik a közvetett nyomás Washington vagy Moszkva részéről, ami Ukrajna számára akár elviselhetetlenné is válhat, és nagy eséllyel

válthatna ki komoly, katonai jellegű fellépést egyik vagy másik részről. Ez egy többszereplős valódi *polgárháború*hoz is vezethetne, szíriai módra. Ugyanakkor egyfajta *semlegesség* elérése is lehetséges, elvégre 2013-ig, több mint húsz éven keresztül ez többé-kevésbé működött.

Felhasznált irodalom

- Atlas Alternatif*, Ukraine: les Etats-Unis menacent, et McCain rencontre l'extrême-droite, 2013.12.16.
- ALMEYRA, Guillermo, Ucraina en evolución, *AVANTI*, 27 mars 2014.
- ASH, T.G. & T. SNYDER, The Orange Revolution, *The New York Review of Books*, 2005.4.28.
- BÍRÓ Zoltán, Kapuzárási pánik a Kremlben, *Népszabadság*, 2014.2.8.
- BRANGSCH, Lutz, Oligarchák háborúja, *Transform*, 2014.7.10.
- BRZEZINSKI, Zbigniew, Russia needs to be offered a 'Finland option' for Ukraine, *Financial Times*, 2014.2.23.
- BUCKLEY, Neil – Roman OLEARCHYK, Ukraine 2012, *Financial Times*, 2012.9.17.
- BUZGALIN, Aleksandr, Maiden 2013: A Multinational-Dimensional Dialectic of Resistance (A View from the Left), *Alternatives*, January 2014.
- CHAUVIER, Jean-Marie, EuroMaidan ou la « bataille d'Ukraine », *Politique – Revue de débats*, no. 83, Janvier-février 2014.
- CHETERIAN, Vicken, Révolutions en trompe-l'oeil à l'Est, *Le Monde Diplomatique*, 2005. október.
- CHOMSKY, Noam, A „vörös vonal” Ukrajnában és másutt, *Transform*, 2014. máj. 25. *Courrier international*, UKRAINE. Un accord si cher payé, 27 juin 2014.
- COUDORÉ, Charles, Le partenariat oriental: un enjeu pour l'Union européenne, *Le Taurillon*, 2011.12.7.
- DEMEULEMEESTER, Jean-Luc, Pas de guerre (froide) avec la Russie, *La Libre Belgique*, 2014-09-5.
- DÉRENS, Jean-Arnault – Laurent GESLIN, « Toutes les rébellions ne sont pas des révolutions ». Ukraine, d'une oligarchie à l'autre, *Le Monde Diplomatique*, avril 2014. Ugyanez magyar kiadásban: „Nem minden lázadás forradalom” – Ukrajna oligarchái.
- DIETER, Heribert, Gastkommentar zur Ukraine. Die scheinheilige EU. Debatte Dossier: Pulverfass Ukraine Heute, *Neue Zürcher Zeitung*, 11.3.2014.
- DREYFUS, Emmanuel, En Ukraine, les ultra du nationalisme, *Le Monde Diplomatique*, mars 2014.
- ELLUL, Jacques, *Propagandes*, 2e édition, Economica, Paris, 2008 (magyar fordítás: *A propaganda története*, 1967).
- FÖLDESI István, Tét az Amerikai Egyesült-Államok presztízse is, *Népszabadság*, 2014.5.5.
- FOUCHER, Michel, L'Ukraine doit être un Etat neutre entre l'UE et la Russie, *Le Monde*, 2013.12.20.
- FRIEDMAN, George, U.S. Defense Policy in the Wake of the Ukrainian Affair, *Stratfor-Geopolitical Weekly*, April 8, 2014.

- Borderlands: First Moves in Romania, *Stratfor – Geopolitical Weekly*, Tuesday, May 27, 2014.
- Part 2: Borderlands, *Stratfor – Geopolitical Weekly*, June 3, 2014.
- The United States Has Unfinished Business in Ukraine and Iraq, *Stratfor – Geopolitical Weekly*, June 24, 2014.
- GRASSET, Philippe, Magyarország (és Európa) Nuland célkeresztjében, *Transform*, 2014.11.2.
- GUJER, Eric, Die EU und die Zukunft der Ukraine. Europas Krämerseelen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.1.5.
- HORVÁT Károly, Erőviszonyok mozgásban, *Le Monde Diplomatique*, 2014. szeptember.
- ILARI, Virgilio, Non è un torneo, è Canne, *LIMES*, Maggio 5/2014.
- ISHCHENKO, Volodymyr, Ukrain's Fractures, *New Left Review*, 2014. május–június.
- JENEI András, Ukrajna az oligarchák fogságában, *Napi Gazdaság*, 2013. december 12.
- JUDAH, Tim, Ukraine: Progress Without Peace, *The New York Review of Books*, May 29, 2014.
- Looking for Ukraine, *The New York Review of Books*, May 22, 2014 & published in June 19, 2014 Issue.
- LAUTERBACH, Reinhard, A rendszerváltás sikerült! De hova is tart Ukrajna?, 2014. november 21. <https://www.jungewelt.de/thema/regime-change-geg%C3%BCckt>.
- LEICHTOVA, Magda, *Misunderstanding Russia – Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate, Farnham (Surrey), 2014.
- LIEVEN, Anatol, Ukraine – The Way Out, *The New York Review of Books*, May 5, 2014.
- LIMES*, L'Ucraina tra noi e Putin, 4/2014, uscito il 16 aprile 2014.
- LIMES*, E la rivolta ucraina sfida il Cremlino, 2/2014, uscito il 5 febbraio 2014.
- MILNE, Seumas, In Ukraine, fascists, oligarchs and western expansion are at the heart of the crisis, *The Guardian*, 29 January 2014.
- MÜLLER-HÄRLIN, Bernhard, Die Ukraine umarmen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2013.11.12.
- Népszabadság*, Még a tét sem egyértelmű, 2014.05.12.
- Zsoldosok, légiósok, veteránok, 2014.05.13.
- Zsoldosok Kijev oldalán? 2014.05.12.
- New Left Review*, Nuland – Pyatt Transcript, no. 86, Mar-Apr 2014.
- Neue Zürcher Zeitung*, Besuch bei Poroschenko. Merkel stärkt der Ukraine den Rücken, 2014.8.23.
- „Nach der Krim ist alles möglich”, 2014.5.18.
- Der Westen und die Massenmedien sind zu tadeln!, 2014.3.5.
- Ein Land der verpassten Gelegenheiten, 2014.11.9.
- OSTRIITCHOUK, Olha, *Les Ukrainiens face à leur passé. Vers une meilleure compréhension du clivage Est-Ouest*, Peter Lang, Bruxelles, 2013.

- Les dessous de la révolution ukrainienne. D'une contestation civique à une guerre identitaire, *Le Débat*, mai-août 2014/3, no. 180.
- OST-WEST. *Europäische Perspektiven*, Zeit der Entscheidung – Ukraine ? – Ukraine !, 2014/4.
- PRÉSUMEY, Vincent, Impérialismes et Ukraine, *AVANTI*, 31 mai 2014.
- REYMOND, Mathias, Médias français en campagne. Une couverture manichéenne, des clivages inattendus, *Le Monde Diplomatique*, 2014. augusztus.
- RIECKER, Joachim, Friedliebende Deutsche. Umfrage zur Aussenpolitik, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.5.21.
- RJABTSCUK, Mykola, Zerstörte Illusionen, *Neue Zürcher Zeitung*, 1.2.2014.
- RÜHL, Lothar, Neuer atlantischer Horizont in Osteuropa – Eine Aufnahme der Ukraine als Programmpunkt der NATO, *Neue Zürcher Zeitung*, 2005.12.8.
- SANTOPINTO, Federico, Du libre-échange à la crise ukrainienne. L'UE face à ses erreurs, *Note d'Analyse – GRIP*, Avril 2014.
- SCAGLIONE, Fulvio, Con Poroshenko in Ucraina viene eletto il Gattopardo, *Limes Oggi*, 2014.5.27.
- SCHMID, Ulrich, Der Ukraine-Konflikt und seine Auswirkungen. Berlin entdeckt Osteuropa, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.8.22.
- STENNE, Agnès, Soixante ans de tiraillements. Un pays charnière entre l'Europe et la Russie, *Le Monde Diplomatique*, avril 2014.
- Sz. BÍRÓ Zoltán, Az ukrán válság és Oroszország, *Népszabadság*, 2014.7.11.
- Transform, Ukrajna: Dühös nők állásfoglalása. Írta: Femmes en Colère, 2014. június 1.
- Békedemonstráció megakadályozva! 2014.06.26.
- TÁLAS Péter, Folytatódó ukrán válság, *Nemzet és Biztonság*, 2014. 4 sz.
- TAMÁS Pál, A Háború vége, *Élet és Irodalom*, 2014.9.12.
- TRÉPANT, Inès, Politique commerciale européenne. La démocratie sous perfusion, *Politique-Revue des débats*, mai-juin, 2014.
- Turkish Weekly*, The revival of Russian Expansionism: View from the Caucasus, 2014.05.15.
- VALKI László, Obama: nem vagyok azonos elődömmel, *Élet és Irodalom*, 2014.10.3.
- VERCUEIL, Julien, Aux racines économiques du conflit ukrainien, *Le Monde Diplomatique*, 2014. július.
- VESELOV, Ivan – Roberto, SARTI, Ukrajna és az EU-párti mozgalom – a munkásosztály alternatívájának szüksége, *Transform*, 2014. február 9.
- VLTCHEK, André, Ukraine: Lies and Realities, *CounterPunch*, Weekend Edition, April 11–13, 2014.
- WATKINS, Saeán, Editorial. Annexations, *New Left Review*, no. 86, 2014. március–április.
- WEAVER, Courtney, Donetsk chaos leads to split in separatist ranks, *Financial Times*, 2014.5.30.

WECHLIN, Daniel, Jahrestag der Proteste in Kiew-Das schwere Erbe des Maidan, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.11.21.

ZAJEC, Olivier, L'obsession antirusse, *Le Monde Diplomatique*, 2014. április.

<http://www.les-crises.fr/ukraine/>

<http://blogs.mediapart.fr/blog/vincent-presumey/240514/imperialismes-et-ukraine>

2. FEJEZET

A SZÍRIAI POLGÁRHÁBORÚ GEOPOLITIKAI ELEMZÉSE

<i>Néhány fontos időpont</i>	<i>44</i>
<i>Földrajzi és népesedési adatok</i>	<i>44</i>
<i>A helyzet bonyolultsága a Közel-Keleten és más arab országokban</i>	<i>46</i>
<i>Elemzés három körben</i>	<i>47</i>
<i>A helyi kör: A szocializmusba hajló önkényuralomból a neoliberális diktatúrába.</i>	<i>47</i>
<i>A regionális kör: A különböző jellegű helyi hatalmak háromszöge</i>	<i>48</i>
<i>A globális kör: A nagyhatalmak ingatag négyszöge</i>	<i>51</i>
<i>Békepárti megoldásaim</i>	<i>54</i>
<i>Függelék.</i>	<i>55</i>
<i>A) Oroszok jönnek a szigetre</i>	<i>55</i>
<i>B) A szír polgári társadalom – régóta tartó elnyomás</i>	<i>56</i>
<i>C) Katonai gyakorlat Jordániában és alkalom Szíria bombázására</i>	<i>58</i>
<i>Felhasznált irodalom</i>	<i>60</i>

A Közel-Kelet roppant összetett térségnek bizonyult az eltelt háromnegyed században. A 2011-es szíriai polgárháború kiemelkedően jó példa a közép- és nagyhatalmak szerepének bemutatására. Jól lehet látni, ahogy egy tartós helyi összecsapás világhatalmi feszültséget okoz, összefogásra készít hatalmakat, ami visszahat természetesen a kiinduló konfliktusra. Az eset felfogható az arab „tavasz” egyik fejezetének is, amely a nagyhatalmak habozását is jól szemlélteti. Persze mindegyikük kószolgatja a másikat, lázasan keresi az egyensúlyt, és el kívánja kerülni a bizonytalanságot. Ezért a polgárháború hosszan elhúzódhat.

Néhány fontos időpont

2011. március 18.: Daraában, a Szíria délnyugati részén, a jordániai határ közelében fekvő városban kemény kézzel levernek egy békés tüntetést. A tüntetők a méltóságuk elismerését követelik, és a fennálló hatalom ellen jelszavakat skandálnak.
- 2011 júliusa: a tüntetéseknek és a rendszer megszökött katonáinak száma megsokszorozódik.
- 2011 ősze: a törökországi Isztambulban az ellenzék összecsap a rendfenntartó erőkkel. Körvonalazódni kezd a szíriai nemzetközi fellépés – a kezdeményező néhány európai ország, az AEÁ, Oroszország, Szaúd-Arábia, valamint Katar, Irán és Törökország – és az, hogy mely ellenzéki csoportoknak nyújtanak támogatást.
- 2012 márciusa: az ENSZ bekapcsolódik, és Lakhdar Brahimi algériai diplomatát nevezi ki közvetítőnek.
- 2012 júniusa: az első genfi találkozó: felszólítás tűzszünetre és az átmeneti kormány megalakulása (Genf I.).
- 2013: a harcok nyugaton és északon folytatódnak, a rendszer vagy az ellenzék vegyi fegyvereket vet be; az ellenzék egyes csoportjai egymás ellen fordulnak. A szíriai kurdok bizonyos csoportjai egyre inkább eltávolodnak a rendszertől.
- 2013 szeptembere: Moszkva és Washington megállapodást ír alá a szírkérdés rendezéséről, miután a szélsőségesek minden oldalon megerősödnek, és „rábeszéli” a szíriai kormányt, hogy szerelje le biológiai fegyverkészletét.
- 2014 januárja: ez a megállapodás megnyitja az utat a harcoló felek közötti első tárgyalások előtt (Genf II.).
- 2014 folyamán: a radikális csoportok tért hódítanak, és szembefordulnak a többi felkelővel. Ellenükben orosz, amerikai, asszadi szíriai és iráni együttműködés alakul ki.

Földrajzi és népesedési adatok

A Szíriai Arab Köztársaság jellemzői:

- területe 185 180 km² (vö. Franciaország: 549 000 km², Belgium: 30 500 km², Magyarország: 93 000 km²); a megművelhető földterület a teljes területnek csupán 25%-a; lakossága 22,5 millió fő (2013. júliusi becslések alapján), amelyből jelenleg kb. 2 millió a határokon belüli menekült, és mintegy 1 millióan menekültek Törökországba, Jordániába, Irakba stb.;
- a 30 éven aluli lakosság aránya: a teljes lakosság 67%-a; vallás szerinti megoszlás: 74% *szunnita muzulmán*, kb. 16% *síita*, alavita és iszmailita muzul-

mán, ill. drúz, 10% keresztény; népcsoport szerinti megoszlás (amennyire ez értelmezhető): 90,3% *arab*, a népesség fennmaradó része pedig kurd, örmény vagy egyéb; beszélt nyelvek: szíriai arab, kurd, örmény, arámi és legfőképpen cserkesz, amely az ország *lingua francája*.

Egy szinte nyílegyenes, észak-déli irányban húzódó vonal mentén található Szíria négy legjelentősebb városa: Aleppó, Hama, Homsz és Damaszkusz. *A lakosság közel 50%-a él ezekben a városokban*, míg a népesség másik fele jórészt a sivatagos vidéki területeken lakik.

Megjegyzendő, hogy az a történelmi térség, amely a Szíria nevet viseli, kb. 300 000 km²-es területen fekszik, és átnyúlik Libanon, Jordánia és Palesztina területére is. Egy nagy fennsík alkotja, amely az Arab-fennsík északi meghosszabbítása, helyenként azonban fiatalabb üledékes rétegek borítják. Nyugaton a parti síkságot kettős hegyvonulat választja el az ország többi részétől.

A két hegylánc annak a hatalmas észak-déli irányú ároknak egy szakaszát fogja közre, amely az Amanstól egészen a Vörös-tengerig húzódik: így a Libanoni-hegység és az Antilibanon között a Bekaa-völgyet, majd a Jordán völgyét, a Holt-tengert és a Wadi al-'Arabát. Szíria földrajzi képét a Drúz-hegység (Dzsabal ad-Durúz) vulkáni tömbje, valamint a Damaszkusz–Palmüra-tengelyen fekvő három kisebb hegység teszi teljessé. A Hermon-hegy magassága 2814 m.

Szíria vízrendszerét a következő folyók alkotják:

- főként az Eufrátesz, amelybe bal partja felől torkollik bele a Kabur folyó; mindkettő Kelet-Anatóliában ered, ezáltal *zsarolás eszköze lehet Törökország kezében*,
- az Orontész és a Litani, amelyek a Bekaa középső gerincétől futnak északra, illetve délre a Földközi-tengerig; a Barada öntözi a damaszkuszi oázist, míg a Jordán a Holt-tengerbe ömlik, miután átszeli a Tiberias-tavat (mindkettő a Hermon lankáin ered).

A földközi-tengeri vízi határ 193 kilométer hosszú. Itt, Tartuszban található *Oroszország egyetlen külföldi tengeri katonai támaszpontja*.

A meleg és száraz éghajlat következtében a szír fennsíkot délen és keleten sziklás sivatagok, északon és nyugaton sztyeppék borítják: ez *erősen kedvez a gerillaharcnak*. A leginkább élhető és legsűrűbben lakott területek az aprócska parti síkságon találhatók, a hegyek és a szíriai fennsík találkozásánál. Damaszkuszban, a fővárosban igen kemény a tél.

A helyzet bonyolultsága a Közel-Keleten és más arab országokban

A szíriai helyzet és Szíria Közel-Keleten betöltött szerepe több tényező vizsgálatát is megkívánja:

- Tunéziában, Egyiptomban és Bahreinben a *népi mozgalmak* ugyanannyira követelnek „méltóságot, foglalkoztatást és szabadságot”, mint amennyire elítélik a korrupciót és a rendőrállamot;
- szinte az összes többi arab országgal ellentétben Szíria történelmileg mindig is *független maradt az AEÁ-tól*, és ellenáll időnkénti nyomásának;
- *Szíria befolyása* tagadhatatlan a térségben, különösen Palesztinában és Libanonban, de még a síita uralom alatt álló Irakban is;
- az AEÁ-ban csalódott Rijád és a Washingtontól független Damaszkusz (mely azonban Oroszország szövetségese) évtizedek óta kulcsfontosságú szerepet tölt be a libanoni, sőt általában a közel-keleti béke biztosításában;
- a *síita típusú szövetség* Iránnal, a palesztin Hamasszal és a libanoni síitákkal megerősíti ugyan Szíriát Izraellel szemben, viszont gyanakvást kelt az Arab-félsziget szunnita diktatúráiban, többek között Szaúd-Arábiában;
- ezek a szunnita diktatúrák, amelyek egytől egyig egyeduralkodó rendszerek, alkotják jelenleg az Öböl-menti Együttműködés Tanácsát, amely magában foglalja Szaúd-Arábiát, Katart, Bahreint, Kuvaitot, az Egyesült Arab Emírségeket és Ománt; nemrégén csatlakozott hozzájuk Jordánia és Marokkó;
- Marokkó csatlakozása azért meglepő, mert messze van az Öböltől, ugyanakkor igaz az is, hogy ezt a majdnem egyeduralkodó rendszert is felkelések fenyegetik;
- helyzetét megerősítendő, Szíria évek óta közeledni próbál Törökországhoz, amiből utóbbi jelentős hasznot húz, méghozzá a kurdokkal kapcsolatos gondjai miatt; ezért Ankara aggódva figyel, ha nő a feszültség Damaszkuszban, és távol tartotta magát a konfliktustól, legalábbis 2013-ig;
- a *szunnita és a keresztény nagypolgárság* évtizedek óta egyre gazdagodik, és támogatja a szíriai diktatórikus rendszert.

2010 decemberétől a média által csak „arab tavaszként” emlegetett lökéshullám végigsöpört az egész térségen Észak-Afrikától a Közel-Keletig. Jóllehet az olyan politikai bajok, mint a korrupció és az elnyomás, fontos szerepet játszottak a népfelkelésekben, a döntő tényező az volt, hogy a szélesedő középosztály és a mind nagyobb létszámú (és egyre magasabban képzett) fiatalság egyre inkább megtapasztalta a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket és emberi méltóságának semmire vevését.

A szíriai rendszer továbbra is népszerű a fegyveres erők, valamint a keresztény, drúz, szunnita és kurd elit köreiből. Egyrészt kőolájának 90%-át Európában értékesíti. Másrészt minden szomszédja abban érdekelt, hogy az országban fennmaradjon a *status quo*. Végezetül pedig sokan attól tartanak, hogy rendszerváltás esetén a szunnita többség engedne a kísértésnek, és beköszöntene a rettegés uralma. Ezzel szemben a nyugat-európai országokban a szír állam és Bassár el-Asszad kormánya elleni támadássorozat részeként a média és a politikai körök tovább gyártják a hazugságokat: minden szörnyűséget az egyik oldalnak tudnak be, a fegyveres felkelőket pedig ellenállókként mutatják be. Egy nap sem telhet el anélkül, hogy a tévé, a rádió és az újságok el ne árasztanának minket képekkel, számokkal, a legképtelenebb jelzőkkel és kommentárokkal a szír kormányt illetően, miközben időnként a katonai beavatkozás szükségességére célozgatnak, persze mindig „emberiességi” okokból.

Ami magát Szíriát illeti, a rendszer valóban fittyet hányt az osztályok között tátongó szakadékokra, amelyek a gyors „neoliberalizáció” nyomán alakultak ki, méghozzá főként az elmúlt évtizedek alatt. Nőttön-nőnek a jövedelem- és vagyonbeli különbségek. Ennek következtében sokan elszegényedtek, és növekedett a munkanélküliség. Elkerülhetetlen, hogy ezek a különbségek ne osszák meg – egyre eltérőbb érdekek mentén – a társadalmi osztályokat. Ezzel együtt is igaz azonban, hogy a – kétségtelenül diktatórikus – rendszer a világra kiterjedt tőkés rendszer szemében bünt követett el: a saját fejlődését tartotta szem előtt, nem verte magát adósságba a nemzetközi pénzintézeteknél, és megőrzött bizonyos mértékű önállóságot az élelmezés és az egészségügy terén.

Elemzés három körben

Miről is van tehát szó? Három éve, az „arab tavasz” óta Szíria kínlódik. Erre három egymásba fonódó kör segítségével szeretnék magyarázatot adni. Mit állítok? Azt a gondolatot szeretném alátámasztani, hogy a konfliktus nemzetközivé válása fokozatosan polgárháborúvá alakította a népfelkelést Szíriában, ennek vége pedig megjósolhatatlan.

A helyi kör: A szocializmusba hajló önkényuralomból a neoliberális diktatúrába

Szíria a Közel-Keletnek a Földközi-tenger keleti partján található egyik országa. A szír lakosság nagy része az alábbi területeken él:

- a levantei partvonal mentén, amely termékeny földszávot képez a part menti hegyek és a sivatag között,
- az északi Aleppó és a déli Damaszkusz között, a Hamasz–Homsz-tengelyen,

– az Eufrátesz mentén.

A török birodalom bukásáig (1918) a jelenlegi Szíria annak a térségnek a része volt, amely a jelenlegi Libanont és Jordániát, valamint Palesztinát foglalja magában. A térség elszenvedte a brit és a francia gyarmatosítást és az ennek nyomán kialakult határokat, amelyek teljesen tetszőlegesen meghúzott, egyenes vonalak! A népszövetségi mandátumokból 1943 és 1948 között szabadultak fel, majd számtalan államcsíny következett. A szocialista Baath Párt Asszad-hívei 1970-ben kerültek hatalomra.

Szíria ez utóbbi rendszernek köszönhetően vált – az „olajmonarchiákat” leszámítva – a legfejlettebb arab országgá. 2000-től kezdve azonban a rendszer széles körű magánosításokat hajtott végre, megszorító és az állam szerepét leépítő intézkedéseket foganatosított, amelyek szokásos következményei itt sem maradtak el: munkanélküliség, növekvő egyenlőtlenségek, a regionális egyensúly megbomlása és így tovább. Úgy tűnik, ezek a lépések elsősorban a keresztény és az alavita kisebbség alkotta uralkodó osztálynak kedveztek, de sok szunnitának is.

A négy említett városban, amely 2011 óta a felkelések fészkevé vált, Szíria 22 milliós lakosságából körülbelül 8,5 millió ember él, vagyis az ország lakosságának csaknem a fele. A Palesztinából, újabban pedig Irakból érkezett 1 200 000 háborús menekült szintén ezekben a városokban él. A rendszer a *gazdagok (a nagypolgárság) és a kisebbségben lévő vallások szövetségére* támaszkodik, miközben a polgári társadalom eléggé jól szervezett, de gyakran elnyomott helyzetben van (lásd B melléklet).

A szíriai válság természete folyamatosan változik, még hozzá alapvetően. Miért akkor – és nem előbb vagy később – tört ki a felkelés (a sárba tiport méltóság, a magas munkanélküliség, az elnyomás stb. ellen), és miért aprózódott fel (földrajzi adottságok, a népesség összetétele, a külföld hatása)? Mivel magyarázható az Asszad-rendszer makacs ellenállása? Fentebb már több tényezőt megemlítettünk. Az eddigi következmények ismertek: mintegy 300 ezer halott, milliónyi sebesült, 2-3 millió menekült.

Szíria geopolitikai helyzete *hosszan elnyúló viszályt* vetít előre. Ráadásul a fegyveres harcok nemzetközivé válása a népfelkelést fokozatosan egy többszereplős polgárháború felé tolta el. Mostanra e háború kimenetele a helyi és a nemzetközi hatalmak geopolitikai játszmájává vált. Utóbbiak határozatlansága, óvatossága kedvez egy nagyobb méretű felkelő csoport kialakulásának, lásd az új keletű iraki-szíriai „kalifátust” és sikereit.

A regionális kör: A különböző jellegű helyi hatalmak háromszöge

A viszálykodás összetettsége az alábbi tényezőkkel magyarázható:

- a három helyi hatalom (a Muzulmán Testvériséghez közel álló szunnita Törökország, a síita Irán, valamint a szunnita és kopt Egyiptom),
- a megosztott „olajmonarchiák” (Szaúd-Arábia, Katar stb.) jelenléte,
- az iraki, szíriai és törökországi kurdok, valamint
- Izrael.

E hatalmak mindegyike mozgó stratégiát dolgozott ki a többiekkel szemben. Törökország jelenleg továbbra is Asszad-ellenes, miközben Irán inkább támogatja a rendszert. Ankara fő gondja a helyi és a környékbeli országok kurdjai és ezek önállósági kísérletei. Az olajmonarchiák szintén megosztottak: egyesek a mérsékelt ellenállókat támogatják, míg mások a szélsőségeket erősítik. Izrael érzékelhetően az óvatos megfigyelő álláspontjára helyezkedett, mert mostanáig a szír rendszer stabilitásának haszonélvezője volt. Csak ritkán avatkozott be katonailag.

Csakhogy két tényező nemrégiben megváltoztatta a felállást a világ eme részében: a kudarcot vallott amerikai megszállás Afganisztánban 2001-ben, majd (a 60%-ban síita) Irakban 2003-ban és az „arab tavasz” bekövetkezte a közelmúltban. E második tényező ragályosságától minden vezető tart a térségben, különösen a diktatúra jellegű kőolaj-monarchiákban. Ezek a vezetők tehát egyre erősödő gyanakvással viseltetnek az AEÁ iránt a térség alábbi, alapvető bajainak megoldását illetően:

- a palesztin konfliktus,
- a helyi és a bevándorló népek felkelései,
- az állítólagos iráni kockázat, habár Irán és az euroamerikai országok közötti közeledés módosíthatja a szíriai problémához való hozzáállást.

Irán, úgy tűnik, meggyőződött arról, hogy alapvetően változott meg a nemzetközi térség helyzete, és ma már az AEÁ nem képes háborút indítani ellene. Sőt, a két országnak vannak közös érdekei Afganisztánban, Szíriában és Irakban, míg a pakisztáni helyzet alakulása mindkét ország számára fenyegető. Mindenesetre az AEÁ gyengülő térségbeli helyzete meggyőzte Iránt a tárgyalások hasznáról. A „síita szívárvány” (Irán, Irak, Szíria, a libanoni Hezbollah és a palesztin Hamasz) ettől még nyugtalanítja az AEÁ-at és szövetségeseit, a kőolaj-monarchiákat.

Mindebből következik:

- a hatalmon lévők változó, de alapvetően várakozó álláspontja,
- a szunniták megosztottsága (Muzulmán Testvériség, vahabiták és szalafiták, fegyveres radikálisok stb.),
- különböző erőkkel vállalt közösség (különböző harcoló alakulatok támogatása) és
- országonként változó, kemény vagy kevésbé kemény elnyomás.

Ebben a helyzetben Törökország szorult helyzetbe került mindenekelőtt Kurdisztán esetleges létrehozása miatt: újból fellángolhat a kurdok függetlenségi harca, akik nemcsak Törökországban, hanem Szíriában, Irakban és Iránban is élnek. Eközben a szíriai kurdok rendkívül szervezettek Törökországgal szemben a két ország 822 km hosszú határa mentén. Irakban pedig jelenleg is szinte önálló állammal rendelkeznek, és segítséget nyújtanak az úgynevezett Iraki és Levantei Iszlám Állam „kalifátusa”²⁴ ellen. Mindez egy kurd szövetségi állam megalakulásához vezethet Irak és Szíria jelenlegi területén. Ugyanakkor ez a szövetségi állam nagy valószínűséggel a török területre is kiterjedne, ahol 10–20 millió kurd él!

2014. január végén a helyzet tovább bonyolódott Szíriában, amikor is török harci gépek az ország északi részében egy kocsisort bombáztak, amely állítólag az Al-Kaida-közel „kalifátus”-csoporthoz tartozott. Török vadászgépek állítólag lötték a szír elnök, Bassár el-Assad ellen harcoló legfőbb iszlamista mozgalom járműveit. A harcok felerősödése a két tábor között jelentős fejlemény, hiszen mostanáig a török hadsereg csupán tankokkal és tüzérségi lövedékekkel válaszolt. Az erőszak felerősödése az Assad-ellenes erők és Törökország között tovább rontja a szír hatalom és Ankara között már eddig is csapnivaló kapcsolatokat.

Emellett köztudott, hogy Szaúd-Arábia és Katar, a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartásának bajnokai (íronia), jelenleg a szír felkelők oldalán küzdenek a demokráciáért. Nő a feszültség

- e diktatúrákban a vahabita szunniták és a kisebbségben lévő, de mégis jelentős létszámú síiták között,
- a demokráciával és az „egyiptomi tavasszal” konokul szemben álló diktatúrák között,
- a két szunnita diktatúra és a síita Irán között,
- amiatt, hogy minden arab országban, ahol az iszlám eme két vagy több változata jelen van, mint pl. Szíriában és Libanonban, ezek az önkényuralmi országok tevékenyen beavatkoznak.

Irak tekintetében, amely jóval fajsúlyosabb probléma, mást eredményezett a szaúdi akció. Ott a síita többségű kormány egy ideje több kérdésben közeledik

²⁴ 2014 júniusában Iszlám kalifátus létrehozását jelentette be az Irakban és Szíriában is harcoló, Iraki és Levantei Iszlám Állam nevű szunnita szervezet. Mi a kalifátus? Egy földesúri-egyeduralmi rendszer, mely Mohamed próféta halála után lett a muszlim államok államformája. Ezeknek a kalifa lett a vezetője. Elvileg csak az lehet kalifa az iszlám szunnita hagyománya szerint, aki a Kurejs törzsből származik, és ezt hitelt érdemlően bizonyítani is tudja. A minap Nigériában is kikiáltottak egy kalifátust. Ezzel a szóval valószínűleg a múltba való vágyódásuknak adnak hangot.

Iránhoz. Bagdad például kitartóan ellenállt a közel-keleti szunnita kormányok és Washington felhívásainak, hogy szigorúbb megtorló intézkedéseket foganatosítson Szíriával szemben. Valószínűleg e csökönyös Irán-barát hozzáállásra adott válaszul Irakban ismét fellobbant az erőszak az évek során, és a támadások többségét síta célpontok ellen intézik. Nyílt titok, hogy az iraki szunnita csoportokat szaúdi körök pénzelik és fegyverzik fel.

Ami Izraelt illeti, a szír területnek egy részét már most is megszállás alatt tartja, jelentős részét megfigyeli, és ebben az esetben a helyzet megszilárdítására törekedne. A kurdok az ország északkeleti részében igyekeznek önálló területet kialakítani maguknak, közel Törökország népes kurd lakossággal rendelkező sávjaihoz, valamint a meglehetősen független iraki kurd térséghez.

Végso soron minden arra utal, hogy a vizsály az országon belül rövid távon nem zárható le, a regionális környezet pedig egyáltalán nem kedvező. 2014 júliusában az Iraki és Levantei Iszlám Állam nevű szervezet már önálló „kalifátusra” törekszik a szír–iraki határ két oldalán. A térségbeli külső beavatkozók befolyási övezetekben gondolkodnak, de nincs vesztenivalójuk pillanatnyi balsiker esetén sem. Ezért aztán hajlamosak fenntartani az „alacsony hatásfokú katonai küzdelmet”, és ez – a szír lakosság szűnni nem akaró szenvedései ellenére – csak elnyújtja ezt a konfliktust.

A globális kör: a nagyhatalmak ingatag négyyszöge

Az a nemzetközi rend,²⁵ amelyet Washington szeretett volna – némi radikalizmussal²⁶ – megvalósítani a berlini fal leomlása után, összeomlani látszik az amerikaiak iraki és afganisztáni kudarcai nyomán és a jelenlegi gazdasági válság kezdete óta.²⁷ A gazdasági – többek között pénzügyi – szabályozás darabjaira hullik az AEÁ szerkezeti gyengesége, az EU „irányított” szervezetlensége és Kína külső függősége miatt. A múlt század végén elkezdett, „Nagy Közel-Kelet” kialakítására való roppant veszélyes washingtoni törekvés a fenn jelzett kudarcok miatt alighanem megbukott, de megmaradtak a következményei: káosz és szenvedés a Földközi-tengertől Iránig.

²⁵ Ezzel kapcsolatban lásd többek között: CHAUPRADE, Aymeric, *Chronique du choc des civilisations*, Chronique, Paris, 2011, 30. skk.

²⁶ Azt a politikai ideológiát vagy eszmerendszert, illetve programot vagy mozgalmat minősíthetjük „radikálisnak”, amelynek célja összességében a társadalmi valóság jelentős engedmények és fokozatosság nélküli, széles körű megváltoztatása: olyan látásmód, amely szembeállítja egymással a „mi” és az „ők” fogalmát. A „szélsőségesesség” megnevezés erőszakos cselekvési formára utal, míg a „terrorizmus” szó merényletekkel vagy más eszközökkel történő, erőszakos cselekményeket jelöl.

²⁷ DAVIS, Mike, Spring confronts Winter, *New Left Review*, 2011. november–december.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika politikai mozgalmi Izrael és Törökország geopolitikai helyzetét egyaránt módosítják – az egyik javára és a másik kárára. A legutóbbi választásokat elnézve az iszlám politikai szárnya tagadhatatlanul tör előre. Hosszú távon az a kérdés, hogy a szalafista-vahabista irányzat kerül-e hatalomra a térségben, vagy pedig a török Muzulmán Testvériség-vonal. Az első esetben bármiféle demokratizálódásra kisebb az esély, mint a másodikban. Az előbbi tudna támaszkodni a hadseregre, de az utóbbi jobban irányítása alatt tudná azt tartani.

Ugyanez áll az AEÁ – különösen a világ e térségében való – meggyengült helyzetére. Ez az új fejlemény természetesen hátrányos hatást gyakorol Izraelre és még inkább az Arab-félsziget diktatórikus monarchiáira. Emiatt aztán az utóbbiak úgy válaszolnak, hogy független stratégiákkal állnak elő. Ennek legtökéletesebb példája kétségtelenül Katar esete, amely hírhedt televíziója segítségével befolyásolja a közvéleményt, zsoldosokat küld Líbiába, vagy éppen megtámadja Szíriát (különleges egységek és katonai felszerelés formájában).

Ami a szír és az iráni ügyeket illeti, nagyon úgy tűnik, hogy a még az ifjabb Bush által elindított „Nagy Közel-Kelet”-stratégia csupán regionális hatalomként tekintett Iránra, és egyáltalán nem úgy, mint a „bomba”-ügy főszereplőjére. Természetesen az, hogy Irán vagy Izrael birtokában atomfegyverek és azok hordozására alkalmas eszközök vannak, nem kell hogy örömmel töltse el minket! E két ország képes arra, hogy elérje Oroszország felét, egész Európát, Közép- és Észak-Afrikát, továbbá Délnyugat-Ázsiát. Mindenesetre a három öböl-háború (1980–1988, 1991 és 2003) lehetővé tette, hogy Irán és Törökország kiemelkedjék ebben a térségben.

Washington még mindig szeretné megvalósítani a fenti stratégiáját, de az alábbiak miatt ez nehézségekbe ütközik:

- Pakisztán és a Dél-Kaukázus nehezen irányítható,
- Irak és Afganisztán kudarcot vallott lerohanása,
- Szíria és Irán a mai napig sikertelen rendszerváltási próbálkozásai,
- az Asszad-rendszernek nyújtott iraki támogatás, mivel az iráni-síita érdek Irántól Libanonon át egészen Palesztináig a fennálló rendszerek hatalmon maradása.

Persze amerikai sikerek esetén kialakulhatott volna egyfajta folyamatosság a Földközi-tengertől Pakisztánon és Afganisztánon át egészen Közép-Ázsiáig és Indiáig.

Ennek számos célja lenne, mégpedig:

- az EU, Japán és Kína energiaellátásának ellenőrzése és ezáltal az ezen országok feletti hatalom,

- Oroszország körbezárása és Kína gátak közé szorítása,
- az Arab-félszigeten található szövetségesek és Izrael megnyugtatása, ugyanakkor az Iránnal való nyílt háború elutasítása.

A sikerre azonban kicsi az esély, mivel az AEÁ terjeszkedési politikája „túl-méretezettnek [tűnik], és gyorsan ki fog fulladni, vagy legalábbis önnön korlátaiba ütközik”.²⁸ Mindenesetre a katonai, gazdasági és költségvetési lehetőségeit figyelembe véve e terv túlzottnak tűnik. Ha morális szempontból tekintünk a térség konfliktusaira, akkor kétséges, hogy miért kell jobban aggódni attól, ami Szíriában, Ukrajnában vagy Iránban történik, mint ami az Arab-félszigeten, nevezetesen Bahreinben vagy Jemenben.

A nagyhatalmak (az EU, az AEÁ, Oroszország és Kína) jelenleg az alábbi célokra törnek:

- a vietnami háború és a berlini fal leomlása óta folyamatosan egyensúlyban tartani az erőket,
- az AEÁ részéről megemésztetni a kudarcba fulladt két katonai támadást (Irakban és Afganisztánban),
- csak kellő körültekintéssel szállítani könnyű fegyvereket, valamint
- nem sodródni bele olyan helyi küzdelmekbe, amelyeknek bizonytalan a kimenetele.

Ebből adódik, hogy Szíria tekintetében is inkább a diplomáciai megoldásokat részesítik előnyben,²⁹ de ez még változhat az Obama-elnökség nehézségei hatására.

Az AEÁ kétségtelenül és szokás szerint itt is a térség irányítására tör. Továbbra is érdeke, hogy Oroszországot kiszorítsa a régióból, ellenőrzése alá vonja az iraki kőolaj-szállítási útvonalakat stb. Oroszország másfajta megoldásokat keres (lásd A melléklet), miközben Kínát inkább a gazdasági vonatkozások (a nyersanyagok) érdeklik. Oroszország előtt ott lebeg a líbiai előzmény, amelyben egy orosz tartózkodás mellett meghozott ENSZ-határozat szolgált ürügyül a felhatalmazás kereteit jócskán túllépő NATO-beavatkozásra. Moszkva többé nem szeretne besétálni ebbe a csapdába. Úgy tűnik, egyedül az EU törekszik igazán békés megoldásokra, anélkül hogy közben „hátsó szándékai” lennének.

²⁸ Lásd *Revue Militaire Suisse*, 2012. január–február.

²⁹ A nagyhatalmak titkosszolgálatai minden kétséget kizáróan tevékenyek. Az összes hírközlési csatorna mesterkedései egyre erőteljesebb, ahogy Líbia 2011-es lerohanása óta is az. Mozgólódnak a zsoldosok is, de csak kevesen (állítólag csak amerikaiak!). 2012 augusztusának végén Oroszország kimenekítette az orosz állampolgárokat a tartuszi szír kikötőből egy javításra szakosodott hajón, de a hajó állítólag nem hagyta el a kikötőt. Tény: az amerikai, orosz, német és kínai hadihajók, amelyek kölcsönösen szemmel tartják egymást, nagy számban vannak jelen a szíriai partok mentén a Földközi-tengeren. Ez a tény mutatja többek között a szírkérdés súlyát és a nagyhatalmak indiánokhoz méltó elővigyázatosságát!

Szíriában az ENSZ sorozatos közbenjárásának köszönhetően idővel egyezség születhet, de ezúttal Oroszország vagy Kína segítségével. Ezek közeli és távlati céljai: tényleges tűzszünet, majd ideiglenes kormány felállítása, végül választások. Mindeközben a NATO Patriot föld-levegő rakétarendszert telepít a török-szír határra. Ez is módosítja a térség eleve törékeny geopolitikai egyensúlyát.

A nagyhatalmak négyyszöge továbbra is kevésbé szilárd, és folyamatosan keresi az egyensúlyi helyzetet. Sem a bizonytalanság, sem e keresés nem teszi lehetővé, hogy rövid távon megoldás szülessék a szíriai ellentétekre.

Békepárti megoldásaim

- Véget kell vetni az európai (többek között magyar) cégektől érkező fegyverszállításoknak.
- Ideiglenesen be kell fogadni a menekültáradatot.
- Küzdeni kell a leegyszerűsítő vagy egyoldalú propaganda ellen (Asszad = gyilkos, vallásháborúk hirdetése, hősi forradalmárok sikerei stb.).
- Pénzügyileg támogatni kell a menekülttáborokat a Közel-Keleten.
- Követelni kell a harcok beszüntetését és a humanitárius célú tűzszünetek betartását.
- Ösztönözni kell a diplomáciai megoldásokat, még ha csak ideiglenesek is.
- Mentésíteni kell az egész térséget az atomfegyverektől.

Függelék

A) Oroszok jönnek a szigetre

Pócs Balázs, *Népszabadság*, 2014. január 16. (részlet)

Felborzolta a kedélyeket a ciprusi kormány döntése, hogy tárgyalásokat kezd Oroszországgal, amely használni szeretné a pafoszi katonai légibázist. A lapunknak nyilatkozó szakértők több okot is sejtene a háttérben: ezek pedig a biztonság, a pénz és az energia. Ha Oroszország katonailag „megveti a lábát” Cipruson, ezzel hitelt ad azoknak a bejelentéseknek, hogy állandó katonai jelenlétet szeretne kialakítani a Földközi-tenger térségében – válaszolta a Népszabadság érdeklődésére Margarete Klein, a Német Külügyi és Biztonságpolitikai Intézet (SWP) kutatója. Ez égetően fontossá vált, miután a szíriai polgárháború bizonytalanná tette az egyetlen földközi-tengeri orosz haditengerészeti bázis, a szíriai Tartus kikötőjének jövőjét.

Az oroszok nemcsak a nyugat-ciprusi Pafosz légibázisára, hanem Limasszol kikötőjére is szemet vetettek. – Moszkva most katonai alternatívákat keres. A következő lépés minden bizonnyal az lesz, hogy megállapodást köt az orosz hadihajók beengedéséről a limasszoli kikötőbe – mondta lapunknak Rem Korteweg, az Európai Reformközpont (CER) londoni kutatóintézet szakértője. Nem meglepő, hogy az oroszok éppen a nicosiai kormánynál próbálkoznak. – Az összes EU-tagállam közül Ciprus ápolja a legszorosabb politikai és gazdasági kapcsolatot Oroszországgal – magyarázta James Ker-Lindsay, a London School of Economics kutatója. Az viszont, hogy a légibázisról kötött egyezmény milyen hatással lesz Ciprus és az EU viszonyára, a megállapodás tartalmától függ. Ha Oroszország meghatározó katonai jelenlétet alakítana ki a szigeten, az súlyos kérdéseket vetne fel uniós körökben. Nicosiában egyelőre igyekeznek kisebbsíteni a Moszkvával kötendő alku jelentőségét.

Katonai bázist jelenleg csak Nagy-Britannia tart fenn Cipruson; nem is örülnek Londonban a készülő egyezésnek. – A pafoszi légibázis ügye rosszallást vált ki a briteknél, akik két bázist is működtetnek a szigeten. Nem szeretnék, ha növekedne az orosz befolyás, ám nem sokat tehetnek ellene, hiszen Ciprus szuverén állam – hangsúlyozta Rem Korteweg. Ha katonailag még nem is, gazdaságilag nagyon is jelen van már Oroszország „Afrodité szigetén”. Amikor a pénzügyi válság bajba sodorta Ciprust, nemcsak az Európai Unió segített tízmilliárd eurós mentőcsomaggal, hanem Moszkva is 2,5 milliárd eurós hitelt nyújtott. Tavaly ősszel a hitel átutemezéséről is sikerült megállapodni, és az oroszok olyan kamatcsökkentésbe mentek bele, amely felér az adósság tíz százalékának elengedésével. – Nem lenne

meglepő, ha Moszkva a 2,5 milliárdos kölcsönt arra is felhasználná, hogy hozzáfértést szerezzen katonai létesítményekhez – jegyezte meg a CER kutatója.

Ennél is nagyobb összeggel képviseltetik magukat orosz állampolgárok: a Moody's hitelminősítő intézet becslése szerint a ciprusi számlákon „parkoló” külföldi vagyon harmada, közel tízmilliárd euró hozzájuk köthető. A Forbes magazin által megkérdezett orosz szakértők ugyanakkor 10 és 35 milliárd euró közé teszik az orosz betéteket. Annyit tudni biztosan, hogy pénzük egy részét ciprusi bankokban tartják olyan nagy cégek is, mint a Lukoil vagy a Gazprom, nem beszélve Roman Abramovics vagy Oleg Gyeripaszka milliárdosról.

Külpolitikailag is hatalmas siker lenne Oroszországnak, ha hivatalosan katonai jelenlétet építene ki egy EU-tagállamban – említett újabb szempontot Margarete Klein. Ez szerinte azt jelképezné, hogy a térségben erősödik az orosz befolyás, miközben az EU belső kohéziója gyengül. Nemcsak az Európai Unió, hanem a NATO is rosszállóan tekint Ciprus és Oroszország közeledésére. Az eddigi ciprusi kormányok nemhogy a NATO-hoz, de még a (tagság előszobájának számító) békepartnerségi programhoz sem voltak hajlandók csatlakozni. A biztonsági és pénzügyi megfontolásokon túl szerepet játszhat a ciprusi–orosz „játsmában” az energia is. Az orosz Szjozuznyeftegaz Szíriával írt alá gázkitermelési megállapodást, emellett Moszkva Libanonnal is tárgyal gázról, a Gazprom pedig az izraeli gáz exportjában vesz részt. – A földközi-tengeri térség keleti része egyre fontosabb Oroszországnak, amely a védelmi jelenlét fokozásával a saját gazdasági érdekeit is védeni próbálja – emlékeztetett Rem Korteweg.

B) A szír polgári társadalom – régóta tartó elnyomás

Peltier, Marie – Laure Borgomano: *Conflits syrien: quelle(s) solidarité(s) avec la société civile? Signes des Temps*, 2014. január–február

A szír civil társadalom mozgalmainak és szervezeteinek történetében az igencsak részleges nyitás és a meglehetősen durva elnyomás időszakai váltakoznak. A Baath Párt által – néhány szigorúan ellenőrzött jótékonyági egyesületet leszámítva – sokáig betiltott civil társadalom először 2000-ben, Bassár el-Assad hatalomra lépésekor élhetett át egyfajta „tavaszt”. Akkoriban a gyorsan megalakuló politikai vitafórumok szinte virágkorukat éltek – olyannyira, hogy meg is riasztották a rendszert. Ez utóbbi – alig néhány hónappal a fórumok felívelése után – mindent megtett annak érdekében, hogy elfojtsa őket, és bebörtönözte a vezetőiket.

A megrészegülés második hulláma 2004 és 2007 között érkezett el, amikor a szír vezetés megváltoztatta a hozzáállását: akkoriban a civil társadalmat a társa-

dalom „harmadik pilléréként” tüntették fel, amely a hatalom „megkerülhetetlen partnere”. Rendezték az addig engedély nélkül működő egyesületek helyzetét, és kiszélesítették azon területek körét, ahol tevékenykedhettek (gazdasági, szociális, kulturális stb.). Ezt az enyhülést két fő okra lehetett visszavezetni:

– Egyrészt az állam pénzügyi forrásainak csökkenése és a gazdaság rossz állapota arra indította a rendszert, hogy a szociális és a jótékony célú tevékenységeket az egyesületekre bízza.

– Másrészt Szíria gyengülése a nemzetközi szinten a rendszer egyfajta felpuhulásának kedvezett; az EU is különösen a civil társadalom fejlesztését sürgette. Ez a nyitás azonban nem volt elég ahhoz, hogy megfeleljen a szír lakosság vágyainak; annál is kevésbé, mivel a gazdasági helyzet egyre romlott, méghozzá éppen a legelesettebbek szempontjából. Forrt az elégedetlenség.

2008-tól kezdve újabb elnyomási hullám söpört végig a szervezeteken, nem sikerült azonban elfojtania az egyesületek működését és az állampolgári hálózatok fejlődését, amelyek leggyakrabban „kulturális” tevékenységek álcája alatt és/vagy titokban zajlottak. Ez a két köztér jól mutatja, hogy mind az aktivisták, mind a szellemi szabadfoglalkozásúak talpra álltak, valahányszor csak alkalmuk adódott, és kamatoztatták múltbeli tapasztalataikat.

A felkelés kezdete, 2011 márciusának első tüntetései óta több száz fiatal vesz részt a tiltakozások szervezésében. Nincs igazán tapasztalatuk ezen a téren, ellenben rendkívüli képzelőerőről, találékonyságról és bátorságról tesznek tanúbizonyságot. „Helyi szerveződésekbe” tömörülve békés tüntetéseket szerveznek, terjesztik a híreket Szíriában és külföldön, elsősorban a közösségi hírközlőtől keresztül, mivel a rendszer fizikai elnyomása egyből nagy erővel csapna le rájuk.

A fegyveres ellenállás megjelenésével és a Szíriai Szabad Hadsereg felfejlesztésével ezek a szerveződések kevésnek bizonyultak. „Helyi tanácsok” jelentek meg az ellenzék által ellenőrzött térségekben. Ezek szervezték meg az állam működését és a társadalomét, amelyeket a rendszer szándékosan egyáltalán nem fejlesztett. Meg kellett szervezni a nagyváros életét: a rendfenntartást, az étkeztetést, a személyszállítást, az iskolákat, a kórházakat, a menekülteknek és az otthonukat elhagyóknak nyújtott segítséget, a fedél nélkül maradtak támogatását, a bebörtönzöttek családjainak támogatását... A Tanácsok kizárólag polgári személyekből állnak, és nem mindig tökéletesek. Mint minden zűrzavaros helyzetben, egyesek itt is megragadják az alkalmat, hogy megtölthessék a saját zsebüket.

A szíriai helyzet súlyosabbra fordultával a tanácsok szigorúbb szervezési elveket követnek. Kevesebb mint két év leforgása alatt több száz forradalmi újság, folyóirat, rádióállomás és hírügynökség jött létre, és terjesztette a híreket és helyzetelemzéseket az országban és külföldön. Hangsúlyoznunk kell a polgári

ellenállás rendkívüli művészi találékonyságát is: a filmek, rajzok, karikatúrák, dalok stb. az ellenállás igazi mozgatórugóivá váltak.

Az ellenzék ellenőrizte térségekben a szabadságot jelenleg nemcsak a hatalmon lévő rendszer általi bombázás, hanem a polgári lakosság és a kezdetektől aktív ellenállók ellen elkövetett erőszakos cselekedetek is fenyegetik, amelyek egyes külföldi szélsőséges csoportok számlájára írhatók. Ez utóbbiak létszáma 10-12 ezer emberre tehető (ebből kb. 2000 európai).

C) Katonai gyakorlat Jordániában és alkalom Szíria bombázására

Markus Spillmann: Krieg in Syrien – Bis zum bitteren Ende? *Neue Zürcher Zeitung*, 2013.05.23.

Jordániában egy katonai gyakorlat során 8000 katonát mozgósítottak különböző országokból. Egyesek úgy vélik, hogy Jordánia háborúra készül Szíria ellen, mások kitanának amellett, hogy csupán szokványos katonai hadműveletről van szó. Akárhogy is áll a dolog, Jordánia 2013. június elejére jelentős hadgyakorlatot jelentette be 19 ország, többek között Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, *Szaúd-Arábia és Katar* részvételével. Ebben az országban a katonaság egészségügyi szolgálata mindig a zaatari tábornál állítja fel a tábori kórházat. Másrészről a francia kémelhárítás szolgálatai és katonái az egész országban fokozott megfigyelés alatt tartják a szír felkelést.

Összesen 8000 katona (ebből 4500 amerikai és 3000 jordániai) vesz részt a légi, tengeri és szárazföldi hadműveletekben, amelyek június 20-áig egymást követik majd az ország középső és déli részén. Ebből az alkalomból az amerikai hadsereg Patriot típusú rakétaelhárító rakétákat, valamint F-16-os vadászgépeket is bevet. Jordánia jelentős katonai-gazdasági támogatást kap az AEÁ-tól, kb. 2 milliárd eurót. A királyság jelenleg súlyos gonddal küzd Szíriával határos területein: mostanáig már 500 000 szír keresett menedéket a háború elől Jordániában.

Akárcsak az ifjabb Bush elnök idején, az Obama-kormány polgári vezetői jobban lelkesednek Szíria bombázásának gondolatáért (2013 júliusában–augusztusában), mint a katonai vezetők. Miközben a demokrata külügyminiszter, John Kerry Bassár el-Assad serege elleni bombázást javasol, Martin Dempsey tábornok, a fegyveres erők vezérkari főnökei egyesített bizottságának elnöke egy Carl Levinnek, az amerikai szenátus fegyveres erők bizottsága elnökének címzett levélben a beavatkozás ellen foglal állást, és hangsúlyozza annak hátrányait, pontosabban szólva a bevetendő eszközök túlságosan széles körét. Dempsey úgy

becsüli, hogy repülőgépek százaira lenne szükség, a behajózottakat is beleértve, a szír hadsereg állásai ellen intézett távoli támadásokhoz (több mint 700 berepülés).

A vegyi fegyverek fölötti ellenőrzés megszerzése több ezer, válogatott egységben szolgáló katona bevetését követelné meg. A légi hadművelet havonta egymilliárd dollárba kerülne az amerikai adófizetőknek legalább egy éven át. Figyelembe véve a szárazföldi hadműveleteket is, a költségek ennél nagyságrendekkel magasabbak lennének. A katonai beavatkozás kérdése tehát nem kerül napirendre, miközben a fegyverszállítás módozatairól még mindig folyik a vita Washingtonban, Londonban és Párizsban.

Ami magát a szíriai hadszínteret illeti, a hírügynökségek szerint a lázadók hatalmas támadásra készülnek, hogy Szaúd-Arábia kérésére és segítségével elfoglalják Aleppó városát és tartományát (északon). A lázadók állítólag hétfőn sikeresen bevették Khan al-Asszalt, a rendszer Aleppótól nyugatra fekvő bástyáját, a következő lépésük pedig várhatóan az Asszad Hadmérnöki Akadémia elfoglalása lesz Aleppó déli bejáratánál. A kormányerők egy hete azon dolgoznak, hogy helyreállítsák az autópályát Latakia és Aleppó között, miközben számos zóna visszahódításáról tudósítanak Deraa tartományban is (az ország középső részén).

Nyolc napja kurd harcosok és dzsihádisták között folynak összecsapások északkeleten. Legalább 17 szíriai kurd harcos és dzsihádistája vesztette életét szerdán heves összecsapásokban Haszaka tartományban – tudósított a nagyon is vitatott Szír Emberi Jogi Megfigyelőállomás (SOHR). A kurd harcosok előretörték a térségben; céljuk önálló térség létrehozása. Legkevesebb 13 harcosát ölték meg az Iraki és Levantei Iszlám Államnak (ISIL) és az Al-Noszra Frontnak (mindkét csoport az Al-Kaidához kötődik). Egy héttel ezelőtt a Szír Felszabadítási Hadsereg csapott össze az ISIL-lel Idleb tartományban.

Fordította Barta Péter

Felhasznált irodalom

- AHMADI, Shervin, Teherán szerint a világ, *Le Monde Diplomatique*, 2014. január.
- ALANI, Feurat, Irak-Syrie, mêmes combats, *Le Monde Diplomatique*, 2014. január.
- ALERT OTAN!, Dossier Syrie, bulletin trimestriel du Comité de surveillance OTAN, no. 45, 2012. január–március.
- ALTERNATIVES SUD, Le « printemps arabe »: un premier bilan, point de vue sud, coordonnés par Bichara KHADER, no. 9, 2012/2.
- ANDERSON, Perry, On the Concatenation in the Arab World, *NLR*, 2011. március–április.
- AXWORTHY, Michael, The last best chance. Is Iran's new President friend or foe? *Prospect*, 2013. december.
- BELLAIGUE, Christopher de, Turkey: 'Surreal, Menacing... Pompous', *The New York Review of Books*, 2013. december 8.
- Turkey's Double Game in Syria, *The New York Review of Books*, October 14, 2014.
- BEN ABDALLAH EL-ALAOUI, Hicham, Révolutions, act II. Monarchies arabes la prochaine cible?, *Le Monde Diplomatique*, 2013. január.
- BHALLA, Reva, The Geopolitics of the Syrian Civil War, *Stratfor Geopolitical Weekly*, 2014. január 21.
- BIRKE, Sarah, How ISIS Rules, *NYRblog*, 2014.12.9.
- BLUME, Marianne, Les réfugiés palestiniens dans la révolution syrienne, *Palestine – Bulletin de l'ABP*, no. 56, 2013. április–május–június.
- BOLLIGER, Monika – Meret BAUMANN, Wie weiter in Syrien?, *NZZ*, 2012.02.11.
- BRAML, Josef, Der neue Ölräusch in Amerika, *Neue Zürcher Zeitung*, 2013.02.15.
- BROMWICH, David, Stumbling Into Syria, *NYRBlog*, 2013. június 24.
- CHETERIAN, Vicken, Des Frontières sans nations, *Le Monde Diplomatique*, 2014. július.
- CORM, Georges, *Pour une lecture profane des conflits. Sur le „retour du religieux” dans les conflits contemporains du Moyen-Orient*, La Découverte, Paris, 2012.
- CUCCHI, Giuseppe, Morire per Damasco?, *LIMES-Rivista Italiana di geopolitica*, Utopia del tempo nostro, n° 8, 2013. szeptember.
- DARAGAH, Borzou, Syria's Kurds initiate experiment in self-rule, *Financial Times*, 2014.01.30.
- DE GROOF, Mélanie, *Arms Transfers to the Syrian Arab Republic. Practice and Legality*, Les rapports du GRIP, 2013/9.
- DJALILI Mohammad-Reza – Thierry KELLNER, L'Iran et la question syrienne: des „Printemps arabes” à Genève II, *Rapports du GRIP*, 2014/1, 25 Février 2014.
- *L'Iran et la Turquie face au « Printemps arabe »*, GRIP, Bruxelles, 2012.
- FRIEDMAN, George, Protesters in Lviv Raise the Stakes in Ukraine's Crisis, *Stratfor Geopolitical Diary*, Wednesday, February 19, 2014.

- GARDNER, David, Ending Syrian carnage requires a rapid deal with Iran, *Financial Times*, 2014.01.28.
- Global Insight: US calculus on Syria must change again to press Assad, *Financial Times*, 2014.02.20.
- GERONIMO, Jean, La Syrie et la guerre de l'information: Le syndrome irakien, *Mondialisation.ca*, 2013. június 11.
- GLASS, Charles, In the Syria We Don't Know, *The New York Review of Books*, 2014. november 6.
- Aleppo, How Syria Is Being Destroyed, *The New York Review of Books*, 2012. december 20.
- GUJER, Eric, Die EU und die Zukunft der Ukraine. Europas Krämerseelen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.1.25.
- HAAS, Michael, Amerikas Weltordnung ist verwundbar, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.03.28.
- HELBEG, Kristin, *Brennpunkt Syrien. Einblick in ein verschlossenes Land*. Verlag Herder, Freiburg i. Br. 2012.
- HERMANN, Rudolf, Die Oligarchen der Ukraine. Schlüsselspieler im Hintergrund, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.2.12.
- KELLNER, Thierry – Mohammad-Reza Djal, *L'Iran et la question syrienne: des „Printemps arabes” à Genève II*, Rapport du GRIP, 2014/1.
- LEICHTOVA, Magda, *Misunderstanding Russia – Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate, Farnham (Surrey), 2014.
- LEMANSKA, Katarzyna, Dans les coulisses de la normalisation de relations turco-Israéliennes, *Palestine – Bulletin de l'ABP*, no. 56, 2013. április–május–június.
- LIMES–Rivista italiana di geopolitica, L'onda di piazza Taksim spacca la Turchia. Fine del modello Erdoğan? I figlio del sultano, 2013. július.
- LIMES–Rivista Italiana di geopolitica, La strategia della Chiesa per riconquistare il mondo. "Atlanta di papa Francesco, no° 3, 2013. április.
- LIMES, Guerra mondiale in Siria, 2013/2.
- LÜDERS, Michael, *Der falsche Krieg. Wie der Westen seine Zukunft verspielt*, C.-H. Beck, München, 2012.
- LUTZ, Fanny, Sur les traces des armes dans le dédale Proche-Orient, *Les rapports du GRIP*, 2013/5.
- MATHEWS, Jessica T., Is There an Answer for Syria?, *The New York Review of Books*, November 6, 2014.
- MERVIN, Sabrina, „Étrange destin des alaouites syriens”, *Le Monde Diplomatique*, 2013. január.
- MIRAMON, Marc – Antonin AMADO, Syrie, champ de bataille médiatique. Confusion et désinformations, *Le Monde Diplomatique*, 2012. szeptember.

- Neue Zürcher Zeitung*, Religionskrieg im Irak. Schiitenführer ruft zum Kampf, 2014.6.13.
- 2011–2014 – Syrien: Chronik des Krieges, 2014.9.26-27.
- PELHAM, Nicolas, Jorda's Syria Problem, *NYRBlog*, 2013.01.10.
- PROFAZIO, Umberto, Oltre la Siria: la Russia riscopre il Medio Oriente, *LIMES Oggi*, 2013.12.13.
- Géopolitique de la Turquie*, Hérodote, no. 148, 2013.
- RASHID, Ahmed, The Saudis and Pakista's strategic shift on Syria, *Financial Times*, 2014.3.5., — Pakistan: The Allure of ISIS, *The New York Review of Books*, October 6, 2014.
- ROGGE, Inga, Abu Bakra l-Baghdadi – Der Fürst des Finsternis, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.7.10.
- ROTTIER, Frédéric, *Interrogation de nos discours face aux conflits étrangers. Le cas syrien*, Analyse du Centre Avec, Bruxelles, 2012. szeptember.
- ROUPPERT, Bérangère, *La conférence sur une zone exempte armes de destruction massive et leurs vecteurs au Moyen-Orient. Nouvelles perspectives à la lumière de la crise syrienne et de sélection présidentielle iranienne*, Les rapports du GRIP, 2013/8.
- SAKBANI, Michael, Le monde arabe dans "œil du cyclone", *Revue militaire suisse*, 2011. május–június.
- SALLON, Hélène, Du soulèvement au conflit armé, trois ans de révolution syrienne, *Le Monde*, 14.03.2014.
- SAMARY, Catherine, La société ukrainienne entre ses dirigeants et à sa Troika, *Les Possibles*, 2014. február.
- SARKIS, Mona, Selbstzerstörerische Spaltung. Syriens Christen bilden eine instabile und zerrissene Gemeinschaft, *Neue Zürcher Zeitung*, 2013.01.23.
- SCHULZE, Reinhard, Das Kalifat im Wandel der Zeit – Statthalter Gottes – Strohmann der Mächtigen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.7.10.
- SOLOMON; Erika – Sam JONES, Disillusioned foreign fighters abandon rebel ranks in Syria, *Financial Times*, 2014.3.18.
- STEPHENS, Philip, The fatal flaw in the wes's fight aigainst Isis, *FT*, October 2, 2014.
- Stratfor*, Obstacles to a Syrian Regime Victory in Aleppo, 2013. június 17.
- Stratfor-Analysis*, As Caliphates Compete, Radical Islam Will Eventually Weaken, September 7, 2014.
- WINKLER, Peter, Washington und Ankara planen für ein Syrien ohne Asad, *Neue Zürcher Zeitung*, 2011.9.22.
- WOKER, Martin, Wie weiter in Syrien?, Ein langer Krieg vor Europas Toren, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.3.6.
- ZAJEC, Olivier, Les ambitions de Pékin bousculent la donne spatiale et nucléaire, *Le Monde Diplomatique*, 2013. május.

3. FEJEZET

A GRÚZ–AMERIKAI–OROSZ HATALMI VISZONY ÉS A 2008-AS GRÚZ ESEMÉNYEK

<i>Történelmi-földrajzi adottságok</i>	64
<i>A 2008-as hatalmi viszonyok a térségben</i>	65
<i>Az események folyamata</i>	66
<i>A következmények és némi értékelés</i>	68
<i>Felhasznált irodalom</i>	70

A 2008-as fegyveres összetűzés a Dél-Kaukázusban fordulópontot jelentett a nemzetközi politikai rendszerben. Egy helyi esemény világpolitikai jelenséggé nőtte ki magát. A Szovjetunió felbomlása óta ez volt az első alkalom, hogy Oroszország a „sarkára állt”, meghátrálásra készítette az AEÁ által támogatott kis Grúziát, és ezáltal újra kivívta nagyhatalmi státuszát.

A fegyveres összecsapás az Oroszország és Grúzia között fekvő Dél-Oszétia és Abházia kapcsán robbant ki. A történelmi Oszétia a Kaukázus két oldalán található. A hegység déli részén fekszik az a terület, amelyet Grúzia a sajátjának tekint. Ugyanígy viszonyul Abháziához is, ami Oroszország, a Fekete-tenger és a kaukázusi hegylánc nyugati fele között helyezkedik el. Az orosz–grúz kapcsolatok sokáig nagyon jól alakultak, még az 1991. decemberi grúz függetlenedés után is, amikor Tbiliszi úgy döntött, hogy kilép a Szovjetunióból.

Azonban minden megváltozott 2003-tól, amikor a több amerikai szervezet, illetve kormányközeli alapítvány³⁰ által is támogatott „rózsás forradalom” az ellenzéket juttatta hatalomra. Az új államfő Miheil Szaakasvili lett. De tulajdonképpen csak a bolsevik vezetők és leszármazottaik nemzedékváltása zajlott le. Az új elnök viszont „Amerika hangjaként” egyre önkényesebben irányította az országot. Ez nem meglepő.

A 2003-as „majdnem államcsíny” Tbilisziben meglehetősen hasonlított ahhoz, ami sikerrel járt 2000-ben Belgrádban, de amely megbukott akkoriban Ukrajnában,

³⁰ National Endowment for Democracy, Ronald Reagan alapította; Freedom House (az alapítók: Zbigniew Brzezinski, Steve Forbes, Samuel Huntington, Paul Wolfowitz); Council on Foreign Relations (Henry Kissinger, Colin Powell); Albert Einstein Institute (Robert Helvey); Open Society Institute (George Soros); Otpor (a Soros által támogatott színes forradalmak felbujtói).

Moldáviában és Fehéroroszországban. A Soros Alapítvány fedezte Grúziában és Örményországban az utazási költségeit az Otpor nevű „polgári” ellenállási szervezet tagjainak, akik annak idején sikerrel vették fel harcot Milosevics ellen. Az ezen eseményeket követő első parlamenti választáson az „államcsíny” pártja az összes mandátumot elnyerte 2004 márciusában. Más sem történt, mint hogy egy korábbi exszovjet oligarchikus csoport lépett egy másik helyére.

Történelmi-földrajzi adottságok

Grúzia egy alig 4,5 millió lakosú dél-kaukázusi kis ország. Területe: 69 000 km². A következő országokkal határos:

- Örményországgal, 219 km-nyi szakaszon;
- Azerbajdzsánnal, 428 km;
- Oroszországgal, 894 km;
- Törökországgal, 273 km.

Tengerpartja 310 km hosszú.

Grúzia történelme a 19. század elejétől összefonódott Oroszországgéval. Területe jó kétharmada Magyarországnak. A köztársaság a Fekete-tenger keleti partján, a Kaukázus déli oldalán fekszik. Egyesek európai, mások ázsiai országnak tartják. A magas hegységek miatt a terület 60%-a lakatlan. Északi szomszédja Oroszország, délről Törökország és Örményország, keletről Azerbajdzsán határolja. Az ország földrajzi-éghajlati szempontból változatos, vannak havasi és földközi-tengeri területei is.

A grúz kultúra gazdag és ősi, gyökerei háromezer évre nyúlnak vissza az időben. A bor termelése Grúziában a történelem előtti időkben kezdődött, és máig az ország gazdaságának fontos részét képezi. Az ország évezredekken keresztül nagyhatalmak határvidéke volt, a grúz nép mégis fennmaradt. Grúzia történelme során átmenő forgalmú ország volt, ennek következtében független államként sem egységes, sem területileg, sem etnikailag, sem felekezetiileg. Területét etnikai és felekezeti törésvonalak szabdalják fel. A grúzok a kaukázusi nyelvcsalád kartvéli ágához tartoznak, és ortodox keresztények.

Északnyugaton terül el Abházia, ami Grúzia önkormányzattal rendelkező (szakadár) köztársasága.

Az abházok etnikailag különböznek a grúzoktól, s felekezetiileg ugyan többségében ortodoxok, de jelentős köztük a muszlim vallásúak száma is. Délnyugat-Grúziában, a Földközi-tenger partján és Törökország határán található Adzsária,

amit nemrég Tbiliszi teljes egészében beolvasztott magába. Az adzsárok valójában grúzok, de felekezetiileg az ortodox vallás mellett nagyobb muzulmán közösséggel is rendelkeznek, nagyobb arányban, mint Abháziában.

Grúzia északi hegyvidéki területein található Dél-Oszétia mint szintén saját önkormányzattal bíró terület. A déloszétok az iráni nyelvcsaládhoz tartoznak, vagyis indoeurópai nép, de az ortodox vallás a grúzokhoz közelíti őket. Dél-Oszétia két függetlenségi népszavazást rendezett, 1992-ben és 2006-ban. Lakóinak túlnyomó többsége a függetlenségre szavazott. 2008-ban Oroszország elismerte a déloszétok függetlenségét. Ezen a területen az ENSZ már 1964 óta 1000 „békefenntartó” katonát állomásoztat.

A 2008-as hatalmi viszonyok a térségben

A térségben a Szovjetunió felbomlása óta az AEÁ már nem az elszigetelő („containment”), hanem a visszaszorító („rollback”) geostratégiát alkalmazza Oroszországgal szemben. Ez egészen 2008-ig sikerül is neki. Grúzia egy másik viszonylatban is egy fontos játszma a nem orosz nemzetközi vállalatok számára, két fontos vezeték halad ugyanis keresztül az országon.

Az egyik a BTC (Baku–Tbiliszi–Ceyhan) olajvezeték (2005 májusában adták át), amely Azerbajdzsán olajmezőit köti össze a török földközi-tengeri Ceyhan kikötővel, és elsősorban Izraelnek szállít.³¹ A másik a dél-kaukázusi gázvezeték, amelyet BTE (Baku–Tbiliszi–Erzurum) néven is emlegetnek. 2006 óta működik, és párhuzamosan halad a BTC-vezetékkel, azonban a törökországi Erzurumnál becsatlakozik a török hálózatba. A vezetéket a jövőben össze akarják kapcsolni a Kaszpi-tenger alatt tervezett transzkaspi gázvezetékkel, így a BTE türkmén és kazah gázt is szállíthatna.

Az AEÁ számára Grúzia az egyik tényezője az Irán elleni stratégiájának, és fontos szerepet szán neki Oroszország bomlasztásában és befolyási övezetének csökkentésében. Ezért fontos számára az új katonai támaszpontok kialakítása és telepítése Grúziában és Azerbajdzsánban. Mindkét ország stratégiai zárként szolgál a számára a Dél-Kaukázusban. Az amerikai hadsereg vezetői már a 2003-as „rózsás forradalom” másnapján arról tárgyaltak az új grúz hatóságokkal, hogy miként

³¹ A vezeték hossza 1760 kilométer (445 Azerbajdzsánban, 245 Grúziában és 1070 Törökországban); átmérője egy méter, és egy 44 méteres „folyosó” védő; éves teljesítménye 50 millió tonna; részvényesei: a British Petroleum (30%), az amerikai ConocoPhillips, a francia Total, az olasz ENI, az azeri SOCAR és a török BOTAS.

tudnák biztosítani a különböző vezetéseket, Törökország segítségével. Izrael is ezért támogatja katonailag a grúzokat.

2003-tól Grúzia társadalom- és gazdaságpolitikája neoliberais fordulatot vett. A szélsőséges magánosításokat és „államtalanítás”-t a szabályozó rendszer leépítése és a költségvetési hiánypolitika kíséri az adó csökkentések következményeként. Ez a politika az új rendszer népszerűség-csökkenését váltotta ki, és növekvő társadalmi nyugtalanságot. Az elnök valószínűleg emiatt sietette az elvesztett területek visszaszerzését.

Oroszország számára életszükség lett megakadályozni az AEÁ előnyomulását nemcsak „Köztes-Európában” vagy Csecsenföldön, hanem a Dél-Kaukázusban is. Hiszen joggal aggódhat legalább három dolog miatt:

- az AEÁ és a NATO általi bekerítésétől déli irányból,
- a dél-kaukázusi légtér amerikai katonai használatától,
- a nyugat-európai és amerikai kőolajtársaságok térségbe való behatolásától.

Ezeket megakadályozni nem könnyű dolog. Oroszország, ha a fegyverarzenálját nézzük, nagyhatalomnak számít, de gazdasági-társadalmi szinten szegényebb, mint a nyugati nagyhatalmak. Az ország majdhogynem védtelen egy brutális katonai beavatkozással szemben (elég csak Irakra vagy Afganisztánra gondolni). Hosszú távon Oroszországnak érdekében áll, hogy határozottságot mutasson, de mindig tárgyalásra készen.

Az események folyamata

A 2003 óta grúz elnök, Miheil Szaakasvili határozott célja volt, hogy a három szakadár területet visszaszerezze. Ezt azonban nem békés eszközökkel képzelte el, ezért az évek során több fegyveres konfliktusra is sor került, melyek egyre intenzívebbé válása miatt ENSZ-felhatalmazásra orosz békefenntartók érkeztek Dél-Oszétiába és Abháziába.

A 2008. februári koszovói függetlenedés után az abházok és a déloszétok igazolva látták függetlenségi törekvéseik jogosságát. Grúzia közben az AEÁ-hoz és a NATO-hoz kezdett húzni, ami keresztezte az orosz érdekeket, így nőtt a két ország között a feszültség. Áprilisban Grúzia NATO-tagjelölt rangot kapott, mire az Abháziában állomásozó orosz békefenntartók csapatösszevonásokba kezdtek, és újabb orosz csapatok érkeztek a területre. Dél-Oszétia felett orosz vadászpilóták jelentek meg. Egyre fenyegetőbbé vált a légkör Grúzia számára.

2008 nyarán több fegyveres konfliktus robbant ki a grúz-déloszét határon,

augusztusban többen meg is haltak mindkét oldalon, de hogy ki lőtt először, az vitatott, a felek egymást vádolják. Mivel a grúz invázió réme egyre közeledett, augusztus 6-án Dél-Oszétiából evakuálták a nőket és gyerekeket. Augusztus 7-én hajnalban orosz–grúz–dél-oszét tárgyalások kezdődtek a tűzszünetről, amit Grúzia ugyan elfogadott, de mint kiderült, ez csak pár órás fegyvernugvást hozott. Grúzia szerint a déloszétok ostrom alá vettek több grúz települést, ami túlzó kijelentés volt, de indokul szolgált arra, hogy Tbiliszi megindíthassa támadását Dél-Oszétia ellen.

Augusztus 7-én reggel tíz óra körül a grúzok elkezdték löni Dél-Oszétiát. 8-án a 10 000 fős grúz haderő megindult a déloszét főváros, Chinvali ellen. A grúz erők az orosz békefenntartók barakkjait is megtámadták; 10 orosz katona életét veszítette. Ez adott okot az orosz katonai beavatkozásra.³²

2008-ban mind a grúz–amerikai–NATO-, mind az orosz fél hadgyakorlatokat tartott. Az orosz fél „Kaukázus 2008” néven július közepén hajtotta végre katonai szimulációját, mintegy 8000 fő részvételével, a grúzok pedig amerikai, örmény és ukrán katonákkal közösen gyakorlatoztak (1650 fő). Az amerikai jelenlét már akkor tekintélyes volt. A grúz hadsereg tisztjeinek továbbképzését az amerikai hadsereg vállalta magára, és ezért több száz amerikai „katonai tanácsadó”-t foglalkoztatott.

Az AEÁ több hadi támaszponttal rendelkezik Grúziában. A grúz támadás pillanatában a közös hadgyakorlat miatt még fontos amerikai egységek tartózkodtak az országban. Washington tbiliszi követségén a CIA-jelenlét igen jelentős. Elképzelhetetlen, hogy a washingtoni körök ne tudtak volna a háborús felkészülésről és a támadás megindításáról. A grúz csapatoknál az amerikai katonai tanácsadók jelenléte is biztosra vehető.

Az északról történő orosz benyomulás a Roki alagúton történt meg, amely stratégiai jelentőségű műtárgy, hiszen ez az egyetlen használható útvonal Oroszország és Grúzia között. Ennek megszerzése – rossz katonai tervezés vagy a szándék hiánya miatt – elmaradt a grúzok részéről, így augusztus 9-én orosz katonák jöttek át, és visszafoglalták Chinvalit, majd a határig szorították vissza a grúz csapatokat, ahonnan továbbhaladtak Goriba, ahol az egyik legnagyobb grúz katonai bázist semmisítették meg. Az orosz csapatok előrenyomulásuk során számos haditechnikai eszközt tudtak zsákmányolni, hiszen azokat a menekülő grúz katonák hátrahagyták.

Augusztus 9-én az oroszok Abházia felől is elindultak, új frontot nyitva a háborúban, az abházok pedig csatlakoztak az orosz erökhöz, és teljes mozgósításra szólítottak fel, hogy a grúzokat kiszorítsák országukból. 12-én az abház vezetés

³² A háború részletes és pontos leírását megtalálhatjuk a Wikipédián, lásd az „orosz–grúz háború” címszót.

offenzívát hirdetett Grúzia ellen, vagyis betörték a grúz törzsterületekre. Az orosz légierő bombázta a fővárost, Tbiliszit és a fontos grúz kikötővárost, Potit, ahol a szerény grúz hadiflotta komoly károkat szenvedett.

Augusztus 12-én a grúz erőket a főváros védelmére összpontosították, mivel féltő volt, hogy az oroszok beveszik Tbiliszit. Ekkor Szaakasvili bejelentette, hogy kilép a FÁK-ból. Oroszország azonban mégsem vonult Tbiliszi ellen, hanem bejelentette, hogy beszünteti a katonai tevékenységét, mivel a háború elérte céljait: Dél-Oszétia biztonsága biztosított, a civilek és békefenntartók tekintetében egyaránt. Dimitrij Medvegyev orosz elnök és Nicolas Sarkozy, mint az EU képviselője, Moszkvában megegyeztek egy hat pontos béketervezet elfogadásában.

A harci cselekmények ezzel még nem szüntek meg. Augusztus 13-án orosz blokád alá vették Gori városát, 14-én pedig bevették Potit, és a kikötőben több grúz hadihajót megsemmisítettek és a katonai eszközöket is elpusztították. 14-én Szaakasvili, 15-én pedig Medvegyev is aláírta a fegyverszüneti megállapodást, ami után a harcok megszűntek.

Idővel Oroszország visszavonult a grúz törzsterületekről, de Dél-Oszétiában és Abháziában nem számolta fel a katonai jelenlétet. Augusztus 26-án a két szakadár terület kikiáltotta függetlenségét Grúziától, amit Moszkva azonnal el is ismert, és azóta mélyülnek a kapcsolatok a három ország között.

A következmények és némi értékelés

Az EU 2008 októberében kétszáz megfigyelőt küldött Grúziába, hogy a tűzszüneti megállapodást ellenőrizzék. Decemberben vizsgálóbizottságot állított fel annak érdekében, hogy a háború okaira fényt derítsen. A Heidi Tagliavini svájci diplomatanő által vezetett vizsgálóbizottság 2009. szeptember 30-án adta ki hivatalos álláspontját, amiben kijelenti, hogy a háborút Grúzia indította el, és hogy a grúz állítások az orosz támadásról hamisak.

Az orosz–grúz kapcsolatok azóta sem javultak. Grúzia valószínűleg nem tudja a jövőben sem visszaállítani országa egységét. A háborúval Grúzia csak súlyosbította belső helyzetét és viszályait. A jövő kérdése immár nem az, hogy mi módon lehetne helyreállítani a grúz állam egységét, hanem az, hogy miként kellene az eddigi grúz politikát úgy felülvizsgálni, hogy egy gyümölcsözőbb jövő felé tekinthessen az ország. A fentiek alapján talán nem túl merész az a megállapításunk, hogy az egész helyzetből Oroszország került ki a legjobban, hiszen egyértelmű jelét adta annak, hogy a nagyhatalmi tekintélye megkérdőjelezhetetlen, sőt, ismét világpolitikai befolyást igényelhet, amely így ismét

kézzelfogható közelségbe került számára. Az egész fegyveres összetűzésnek több következményét láthatjuk.

Egyrészt, Oroszország kibővítette a hozzáférését a Fekete-tengerhez. Igen közel jutott a fontos grúziai kőolaj- és földgázvezetékekhez, de a terület bombázása során vigyázott arra, hogy ne tegyen kárt bennük, ám ezt a stratégiai eshetőséget később még kihasználhatja. Másrészt, a háború következtében Grúziában a féldiktatúra megbukott, és a NATO-hoz való csatlakozás veszélye több évre kitolódott. Kevésbé valószínű, hogy Grúzia valaha is visszaszerezhetné az elvesztett területeket. Ezeket Oroszország gyakorlatilag beolvasztotta.³³ Végül, az AEÁ nemzetközi tekintélye meggyengült, ami várhatólag kihat az egész térség geopolitikai egyensúlyára.

Ezzel szemben az EU bemutatta, hogy képes önállóan cselekedni egy ilyen kényes helyzetben. Azt viszont nem tudta megakadályozni, hogy ne alakuljon ki a feje fölött 2008-tól újabb „hidegháborús” hangulat. Oroszországnak nem nyílik sok tere a nemzetközi propagandaháborúban, annál inkább belföldön. Evvel szemben az AEÁ-nak lehetősége nyílik helyreállítani tekintélyét az EU-ban, és növelni az EU területén katonai jelenlétét.

Az ilyen rövid és korlátozott kiterjedésű katonai összetűzés is sok száz halottal és sok ezer sebesülttel jár. Viszont az érintett nagyhatalmak kockázata és vesztesége csekély. Az effajta csetepaték csak arra valók, hogy próbára tegyék és kiismerjék az ellenfelet. A többi hatalom árgus szemmel követi az eseményeket, és alkalmazkodik a kialakult helyzethez. Így például Törökország, amely fontos energiahordozók szállítási csomópontja, és amely jó kapcsolatokkal rendelkezik Oroszországgal, kénytelen újragondolni a szerepét a térségben. Hiszen a grúz hadsereg fontos támasza mind a kiképzés, mind a fegyverszállítás területén, de egyúttal Oroszország első számú földgázbeszállítója is.

A rövid kis háború emlékezteti az embert az AEÁ támogatásának vagy akár biztosítékának viszonylagosságára. Hiszen tudjuk, hogy még a NATO hírhedt 5. cikkelye is csak az együttérzés kinyilvánításáról és egy esetleg együttműködésről szól.³⁴

³³ Moszkva a koszovói esetre hivatkozik, amikor elismeri a két terület önállóságát.

³⁴ „A Felek megegyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen, Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintik, és ennél fogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert jogos egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva, támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy Feleket azzal, hogy egyénileg és a többi Féllel egyetértésben azonnal megteszi azokat a intézkedéseket – ideértve a fegyveres erő alkalmazását is –, amelyeket a békének és biztonságnak az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart.” Tehát a felek úgy cselekszenek, ahogy azt jónak tartják.

Felhasznált irodalom

- ACKERET, Markus, Georgiens wählt ohne Lust ein neues Parlement, *Neue Zürcher Zeitung*, 2008.5.20.
- Georgien zwischen Resignation und Aufbruch, *Neue Zürcher Zeitung*, 2010.5.28
- ANDERSON, Perry, American Foreign Policy And Its Thinkers, *New Left Review*, 2013. szeptember-október.
- ANDRÉANIE, Gilles – Pierre HASSNER, *Justifier la guerre?*, Presses de Sciences Po, Párizs, 2013.
- Atlas alternatif*, L'Empire en Géorgie, 2007.11.3.
- Stratégie israélo-américaine en Géorgie? 2008.9.3.
- BADIE, Bertrand, *La diplomatie de connivence. Les dérives oligarchiques du système international*, La Découverte, Párizs, 2011.
- BADIE, Bertrand – Dominique Vidal (szerk.), *L'état du monde 2014. Puissances d'hier et de demain*, La Découverte, Párizs, 2013.
- BÁRDOS-FÉLTORONYI, Nicolas, Two Axes, Three Seas: A Geopolitical Assessment of the Wider Black Sea Area, in: IVAN, Ruxandra (ed.), *New Regionalism or No Regionalism?*, Asghate, Farnham, 2012.
- BERGHEZAN, Georges, Après le conflit géorgien: une indispensable coopération entre la Russie et l'Occident, *Note d'Analyse du GRIP*, 2008.9.29.
- BRINK, Tobias ten, *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus – ein Überblick*, Lucius – Lucius, UTB, Stuttgart, 2008.
- CARNIMEO, Nicolò – Marisa INGROSSO, Mediterraneo russo, *LIMES*, 2008. 3. sz.
- CHAUVIER, Jean-Marie, *QUESTION SUR LA GEORGIE: un coup de force orchestré par les Etats-Unis?*, internetes kézirat, 28 novembre 2003.
- CHETERIAN, Vicken, *Changement du pouvoir à Tbilissi – Révolution géorgienne entre deux grandes puissances* (28 novembre 2003), <http://www.monde-diplomatique.fr/dossiers/georgie/>.
- Relève de génération dans le sud du Caucase – Révolution en Géorgie, stabilité en Arménie, répression en Azerbaïdjan, *Le Monde Diplomatique*, janvier 2004.
- Cinq jours qui ont fait trembler le Caucase, *Le Monde diplomatique*, 2009. avril.
- The August 2008 war in Georgia: from ethnic conflict to border wars. *Central Asian Survey*, Online Publication, 2009.6.1, <http://www.informaworld.com/smpp/title~content=t713409859;>
- *Georgia: between war and a future*, Democracy News Analysis, 2009-7-8; <http://www.opendemocracy.net>.
- *War and Peace in the Caucasus, Russia's Troubled Frontier*, Hurst & Company, Londres, 2009.

- The Origins and Trajectory of the Caucasian Conflicts, *Europe-Asia Studies*, 2012, 64:9, 162–1649: <http://dx.doi.org/10.1080/09668136.2012.718415>
- Des Frontières sans nations, *Le Monde Diplomatique*, 2014. július.
- CARYL, Christian, Mysteries of the Caucasus, *The New York Review of Books*, 11.3.2004.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4e édition, Ellipses, Párizs, 2013.
- *Chronique du choc des civilisations*, Éditions Chronique, Párizs, 2011.
- COPPIETERS, Bruno, Les peuples disposent-ils d'eux-même?, *Le Monde Diplomatique*, 2008. október.
- Courrier des Balkans*, La Géorgie aux portes de l'OTAN?, 2006.11.27.
- DERENS, J.-A. – Laurent GESLIN, La mer Noire de port en port, *Le Monde diplomatique*, 2010 augusztus.
- Diplomatie, Analyse: Russie-Géorgie: un an après & Cartographie: Le théâtre des opérations*, 2009. szeptember–október.
- DZASSOKHOV, Gotcha, La Géorgie entre la Russie et les Etats-Unis, *RIA Novosti*, 2009.7.7.
- ENGLISH, Robert, Georgia: The Ignored History, *The New York Review Books*, 2008.11.6.
- Economist*, The, Special report: The Caucasus – A moment of Truth, 28.11.2003.
- FABBRI, Dario, In Georgia si è rischiesta la terza guerra mondiale, *LIMES*, Febbraio 2/2014.
- FOLLEBOUCKT, Xavier, Fronts et frontières gelés dans le Sud-Caucase. Dossier: „Frontières recomposées à l'Es”, *Regard sur l'Est*, 2012.12.17.
- Figaro*, Russie-Géorgie: quel impact énergétique pour l'Europe?, 2008.9.26.
- Financial Times-World Reports*, Georgia 2006, 2006.5.16.,
- Georgia, 2007.10.31.
- FRIEDMAN, George, Georgia and the Balance of Power, *The New York Review of Books*, 2008.9.25.
- From Estonia to Azerbaijan: American Strategy After Ukraine, *Stratfor-Geopolitical Weekly*, 2014.3.25.
- FURMAN, Dmitri, Imitation Democracies, *New Left Review*, no. 54, 2008. november-december.
- GENTÉ, Régis, Du Caucase à l'Asie centrale, « grand jeu » autour du pétrole et du gaz – Les ex-républiques soviétiques dans la géopolitique mondiale, *Le Monde Diplomatique*, 2007. június.
- Regards croisés sur la géopolitique du Caucase, *Le Monde Diplomatique*, 2007. november.
- „Géopolitique du Caucase”, *Les Grands Dossiers de Diplomatie*, no.11, 2012.
- HACKE, Christian, *Viel Verständnis für Russland – Die Rückkehr als Weltmacht unter Putin*, Carl Hanser, München, 2008.
- Hérodote*, Vers une nouvelle Europe de l'Est?, 128. sz., 2008. első negyedév.
- HOSP, Gerard, Abchasiens steiniger Weg von der Kriegs- zu einer Friedenswirtschaft, *Neue*

- Zürcher Zeitung*, 2008.6.10., — Georgien erholt sich von der Doppelkrise. Der teilweise Rückfall in regionale Gepflogenheiten in der Politik behindert den wirtschaftlichen Aufstieg, *Neue Zürcher Zeitung*, 2011.4.26.
- HELLENDORFF, Bruno, Territoires contestés en mer de Chine méridionale: quels enjeux pour l'Europe?, *Éclairage du GRIP*, 2014.6.18.
- Izvestia*, Mer Noire: l'OTAN montre sa faiblesse mais effraie la Russie, 2008.9.12.
- KAPLAN, Robert D. „La revanche de la géographie. Ce que les cartes nous disent des conflits à venir”, Toucan, 2014, Párizs.
- KUSTER, Matthias, Der Georgien-Krieg 2008 aus militärstrategischer Sicht, *Military Power Revue der Schweizer Armee, de l'Armée Suisse*, 1/2011.
- LIMES, Grandi giochi nel Caucaso, no. 2/2014.
- Utopia del tempo nostro, no. 8/2013.
- Dream over. L'America torna a casa, no. 2/2011.
- Progetto Russia. Dall'Unione Sovietica all'Unione Russa?, no. 3/2008.
- C'era una volta l'Est, no. 1/2006.
- La Russia in gioco, no. 6/2004.
- L'impero senza impero. Così funziona l'America. Bush il rivoluzionario, no. 2/2004.
- L'Europa americana. Il limes secondo Bush, no. 3/2003.
- MAHBUBANI, Kishore, L'Occident en Géorgie commet une erreur stratégique, *Financial Times*, 2008.8.20.
- MAMPAEY, Luc, Les pyromanes du Caucase: les complicités du réarmement de la Géorgie, *Note d'Analyse du GRIP*, 2008.9.26.
- MARDIROSSIAN, Florence, Géorgie-Russie, les raisons d'une escalade, *Le Monde Diplomatique*, 2006. november.
- MARKEDENOV, Sergej, I salafiti avanzano nel Caucaso, *LIMES*, 2008, 3.
- MEESSEN, Karl M., Der territoriale Status quo als Quelle von Konflikt und Krieg – Veränderungen könnten die internationale Lage entspannen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2009.4.15.
- MIKHELIDZE, Nona, *Eastern Partnership and Conflicts in the South Caucasus: Old wine in New skins?*, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2009.9.23.
- MINASSIAN, Gaïdz (sous la dir.), *Eurasie. Au cœur de la sécurité mondiale*, Autrement, Párizs, 2011.
- Neue Zürcher Zeitung*, Pipeline ändert Ringen um kaspisches Erdöl – Eröffnung eines Jahrhundertwerks, 2005.5.25.
- Russische Grossmachtsternung am Schwarzen Meer – Das ukrainische Sewastopol auf der Krim orientiert sich ganz nach Moskau, 2006.11.23.
- Georgien & Gespräch mit Konstantin Kosatschow, dem Vorsitzenden des aussenpolitischen Duma-Ausschusses, 2008.3.26.

- Georgiens abchasische Fiktionen, 2008.6.3.
- Georgien hat Abkhasien für immer verloren – Unversöhnliche und aufgeheizte Stimmung in der international nicht anerkannten Republik, 2008.7.10.
- Georgien zwischen Resignation und Aufbruch, 2010.5.28.
- Georgien im Europarats-Visier, 2011.4.13.
- OLEACHYK, Roman, Businessman faces charges in Tbilisi, *Financial Times*, 2008.1.11.
- Ost-West – Europäische Perspektiven, Schwerpunkt: Kaukasus, no. 4, 2003.
- PFAFF, Willam, Manifest Destiny: A New Direction for America, *The New York Review of Books*, 2007.2.15.
- Questions internationales*, Ils dirigent le monde. Etats, Onu, ONG, firmes multinationales, think tanks, lobbies et les autres, *La Documentation française*, 63. s., 2013. szeptember–november.
- PIRIYEV, Kamil, Rumsfeld à Bakou. L'Amérique s'installe au bord de la Caspienne, *Radio France International*, 8 décembre 2003.
- RADVANYI, Jean, Ces conflits mal éteints qui ébranlent le Caucase, in *Le Monde Diplomatique*, octobre 2004.
- RADVANYI, Jean – Nicolas BEROUTCHACHVILI, *Atlas géopolitique du Caucase*, Autrement, Párizs, 2009.
- RAYFIELD, Donald, *Edge of Empires: A History of Georgia*, Reaktion Books, London, 2012.
- RAZOUX, Pierre, *Histoire de la Géorgie, la clé du Caucase*, Perrin, Párizs, 2009.
- RIA Novosti, OTAN: la Géorgie et l'Ukraine peuvent adhérer à l'Alliance (Rasmussen) 2009.9.23.
- RINKE, Andreas & Christian SCHWÄGERL, *11 drohende Kriege. Künftige Konflikte, Territorien und Nahrung*, Bertelsmann, München, 2012.
- ROSATA, Angelantonio, I corridoi enegetrici di Ankara resteranno un sogno?, *LIMES*, 5/2003.
- SANTOPINTO, Federico, Déunion européenne face à la Géorgie, *Le Monde Diplomatique*, 2008. december.
- Quelle unité européenne après Gaza et la Géorgie?, *GRIP-Note d'analyse*, 2009.2.10.
- SAPIR, Jacques, *La Guerre d'Ossétie du Sud, début de septembre 2008*, www.sapir.pdf.
- SCHELL, Orville – John Delury, *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-First Century*, Little, Brown, New York, 2013.
- SCHNEIDER-DETER, W. et al., *Die Europäische Union, Russland und Eurasien. Die Rückkehr der Geopolitik*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2008.
- SIDOROV, Evgueni, Géorgie: la situation politique s'envenime, *RIA Novosti*, 5 avril 2005.
- SMOLAR, Piotr, En Géorgie, la menace d'une contre-révolution, *Le Monde*, 2013.10.22.
- STEPHANSON, Anders, The Toughness crew, *New Left Review*, 82. sz, 2013. július–augusztus.

- STÖBER, Silvia, Das Tal des Misstrauens. Nach Jahren des Terrorismus und der organisierte Kriminalität ist es im Pankisi-Tal ruhig geworden, *Neue Zürcher Zeitung*, 2010.8.24.
- Ungewöhnliche Allianzen im Südkaukasus, *Neue Zürcher Zeitung*, 2012.3.31.
- TALLON, Christian, Caucase: les balkans du XXIème siècle?, *AgaroVox*, 2012.5.1.
- Ost-West – Europäische Perspektiven*, Schwerpunkt: Kaukasus, no. 4, 2003.
- THERBORN, Göran, Transcaucasian Tryptych, *New Left Review*, 2007. július–augusztus.
- UNGUREANU, M.-R. (Hg.), Das Schwarze Meer – Herausforderung für Europe, *Der Donauraum*, 2007. 3-4.
- VERNET, Daniel, La Géorgie à l'avant-poste de la lutte anti-russe, *Le Monde*, 2007.8.15.
- WALBERG, Eric, *Postmodern Imperialism. Geopolitics and the Great Games*, Clarity, Atlanta, 2011.
- WALKER, Shaun, The view from Tbilisi, *Russian Profile*, 2006. augusztus–szeptember.
- WALLERSTEIN, Immanuel, Désordres planétaires à moyen terme, *Commentaire*, no. 344, 2013.1.1.
- WARNER, Tom, Fate of Georgia separatists lies in Putin's hands, *Financial Times*, 2004.5.22.
- ZAPFE, Martin, Amerikanische Aussenpolitik. Pragmatismus als Strategie, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.3.29.
- ZOURABICHIVILI, Salomé, Georgia on Europe's Mind, *POST*, Institut für Wissenschaften vom Mensch, no. 91, 2006. tél.

4. FEJEZET

HEMRIK-TAKÁCS ILDIKÓ:³⁵

A HÁROM ÖBÖLHÁBORÚ JÁTSZMÁJA ÉS ELEMZÉSE

<i>Bevezetesként tisztázunk három kérdéskört: a háborút, az iszlámot,</i>	
<i>a Perzsa-öblöt és környékét.</i>	75
<i>Az első öbölháború: 1980. szeptember 22. – 1988. augusztus 20.</i>	76
<i>A második öbölháború: 1990. augusztus 2. – 1991. február 28.</i>	78
<i>A harmadik öbölháború: 2003. március 20-tól másfél hónapig</i>	81

A 20. századról el lehet mondani, hogy a viszályok és a háborúk százada volt. Nemcsak az első és második világháború miatt, hanem mert Földünkön ebben században több mint százötven különböző fegyveres harc folyt: törzsi háborúk, polgárháborúk, és olyanok is, ahol a nagyhatalmak is beavatkoztak ellenőrző vagy béketeremtő okokból. Folytak háborúk hatalomért, ideológiáért, területekért, nyersanyagokért stb.

Az írás a Perzsa-öbölben az utóbbi évtizedekben vívott háborúkat kívánja körüljárni, és hogy a kérdésekre megfelelő válaszokat adhassunk. Tisztázni kívánjuk az ellentét, a nézeteltérés, a feszültség, a viszály és a háború fogalmai közti sok-sok különbséget. Megemlítek az iszlámról néhány dolgot, mivel ezen a területen muszlimok élnek. Az elemzés alapkérdései: Miért alakult ki a viszály? Meg lehetett volna-e akadályozni? Kinek lett előnye és kinek hátránya ebből a háborúból?

*Bevezetesként tisztázzunk három kérdéskört: a háborút,
az iszlámot, a Perzsa-öblöt és környékét*

A háborút ne keverjük össze a viszályal. Persze egy viszály is kiválthat háborút. A viszály születhet családi perpatvarból, társadalmi-gazdasági érdekekből vagy feszültségből (faji vagy osztálykülönbség), ellentétes érdekekből vagy vágyálombokból, kulturális okokból (világnézet, vallások, meggyőződések stb.). A háború kiterjedt, erőszakos és fegyveres összeütközés, ahol a szemben álló felek érdekeiket

³⁵ A szerző Wesley János Lelkészképző hallgatója. Ahol szükségesnek tartottam, kiegészítettem a szöveget. (B.-F. M.)

erővel érvényesítik, ez lehet területszerzés, gazdasági erőforrások megszerzése/megtartása, vallási és/vagy politikai ideológia terjesztése.

Az iszlám az a tanítás, amit Mohamed próféta osztott meg népével. A szó jelentése: megbékélés vagy teljes belenyugvás. A muszlim hívők között nincs egyetértés abban, hogy modernebben kell-e élniük, vagy még jobban ragaszkodniuk kell a hagyományokhoz. A nagy próféta halála után a muszlimok is (a legtöbb valláshoz hasonlóan) több csoportra szakadtak szét, és vallásuk elterjedt keleti és nyugati irányban nagy területeken. A szunniták alkotják a muszlimok 90%-át, a másik legjelentősebb csoport a síiták, akik máshogy gyakorolják a vallásukat. Szerintük a hit védelmében helyes cselekedet fegyvert ragadni, még akkor is, ha a harcban maguk is elpusztulnak. A síiták főleg Iránban és Irak déli részén élnek.

Öbölháborúknak az iraki háborúkat nevezzük. Az öböl szó az észak–nyugati fekvésű Perzsa-öbölre utal, amely az Indiai-óceán része 233 000 km² nagyságú területen (két és félszerese Magyarországnak). Az öböl majd ezer kilométer hosszúságú. Legmélyebb pontja 90 méter, átlagos mélysége 50 méter, tehát kitűnően hajózható. Északkeleten Irán, délkeleten Szaúd-Arábia és egyéb arab királyságok határolják. A szűk öbölbejárat a Hormuz-szoros, amely geopolitikailag igen fontos; a Hormuz-szigetek iráni felségterület. Az öböl délkeleti oldalán nagyszámú washingtoni támaszpontot találunk, például a 6. flottát Katarban. A terület olajban és földgázban gazdag.

Irak területének központi részét – a Tigris és az Eufrátesz folyók által közrezárt, a népesség (kb. 29 millió) legnagyobb részének otthont adó – Mezopotámia alföldje alkotja. Területe 438 317 km². Ma Iraknak rövid, 58 km hosszú mocsaras tengerpartja van. Az oszmán uralom alatt a szomszédos Kuvait Irakkal együtt elvileg egy kormányzósághoz tartozott. Ma Kuvait egy kis, kőolajban gazdag királyság a Perzsa-öböl partján, amely délen Szaúd-Arábiával, északon pedig Irakkal határos. Fontos tengeri kikötő. Lakossága 2,6 millió, területe 17 800 km².

Az első öbölháború: 1980. szeptember 22. – 1988. augusztus 20.

Az első öbölháború „Sivatagi vihar” néven vonult be a történelembe. A háborút tulajdonképpen Khomeini ajatollah iráni síita főpap robbantotta ki, aki még 1978-ban sokak számára teljesen ismeretlen volt, de a perzsa sah benne látta legfőbb ellenségét és vetélytársát, ezért száműzte Irakba. Khomeini Irakban is térített, az iszlám egységről prédikált, és számos követője akadt. A sah azonban rávette az iraki vezetést, hogy ők is száműzzék veszélyes eszméi miatt, ami meg is történt. Khomeini Párizsba ment, és belefogott a sah elleni kampányába. Visszatértekor

a síita nép nagy örömmel fogadta, 1978-ban kitört az iráni forradalom a korrump sah uralma ellen, melynek vezetője Ruholláh Khomeini ajatollah lett.

A sahot száműzték (így ő vált hontalanná), és 1979. április elsején kikiáltották az Iráni Iszlám Köztársaságot; ezzel a síita papság került hatalomra, egy eredetileg demokratikus keretben. Ekkora Iránnak az AEÁ-kal már megromlott a kapcsolata. Az AEÁ a sahtól csaknem ingyen kapott kőolajat – amit nagy haszonnal adott tovább. A forradalmárok – miután a sah bebocsátást nyert Amerikába (gyógykezelésre) – a washingtoni nagykövetséget is megtámadták. A diplomatákat foglyul ejtették, és az AEÁ-ra nézve kellemetlen iratokat hoztak nyilvánosságra.

Ugyanebben az időben 1979-ben Irakban Szaddam Huszein Abd el-Madzsíd el-Tikriti vette át a teljhatalmat (1969-től ezen dolgozott: egyre több hatalmat magának, állásokat a rokonainak, a politikai ellenzékkel pedig leszámolt). Szaddam félelemmel tekintett az Irakban is egyre terjedő radikális síita ideológiára.

Miért alakult ki a viszály?

Ilyen előzmények után a két állam között feszültség keletkezett, egyik sem nézte jó szemmel a másik tevékenységét, de ez még csak nézeteltérés volt. Talán akkor nem romlott volna tovább a helyzet, ha mindkét államférfi csak a belpolitikájával foglalkozik. Ez azonban lehetetlen volt, ugyanis a síita főpap, Khomeini az iraki síitákat is be akarta vonni rendszerébe, és az egyik célja az iraki rendszer megdöntése volt. Szaddam Huszein erős olajhatalmat akart, hogy Irak a Közép-Kelet egyik vezető állama legyen.

Meg lehetett volna előzni a háborút?

Talán szóba kellett volna állniuk egymással, valamiféle diplomáciai kapcsolatot létesíteni, azonban a két állam közt történelmi, kulturális és hatalmi szakadék állt. Diplomáciai kapcsolat nem alakulhatott ki köztük: Huszein diktátor volt, Khomeini pedig eltökélt főpap. A háború először csak kis, határ menti összecsapásokkal kezdődött, végül 8 évig tartott, ehhez pedig nem kevés pénz is kellett. Érdekes módon a Szovjetunió és az AEÁ is Szaddam Huszeint támogatta (fegyverekkel), ugyanis meg akarták fékezni Khomeini radikálisnak tűnő iszlám ideológiáját és visszaszerezni az iráni kőolaj- és földgáztelepeket. Huszein ezt a hosszú háborút belső ellenségeinek felszámolására is felhasználta: óriási tisztogatást végzett. Végül a háború területi patthelyzettel ért véget, 700-800 000 halottal és sok millió sebesülttel.

Kinek lett előnye és kinek hátránya ebből a háborúból?

Beigazolódott, amiről Khomeini előszeretettel prédikált: manapság a világbéke azt jelenti, hogy minden ország a nagyhatalmak befolyása alatt áll, amelyek mindent ellenőrzés alatt tartanak, és különböző sémákkal legyőznek minden csoportot. A testvérvisszály szítása a legveszélyesebb. Ellentétet próbálnak kel-

teni a síita és a szunnita testvérek között. Amelyik muszlim hagyja magát, az a nagyhatalmokat támogatja.

Az Iráni Köztársaság megerősödött (náluk nem volt belső ellenség). Irak teljesen eladósodott a washingtoni bankok felé és még az arab államoknak is. A háború végére minkét ország részben romokban állt, rengeteg embert veszített. A civil lakosság is megszenvedte mindkét országban, és a környezetnek sem használt, de ezzel akkor még – látszólag – nem törődött senki.

A második öbölháború: 1990. augusztus 2. – 1991. február 28.

Kuvait pénzügyileg nagymértékben támogatta Irak Irán elleni nyolcéves háborúját. A háború végére Irak Kuvaittal szemben fennálló tartozása több mint 50 milliárd euró volt. Amikor Kuvait 40%-kal növelte olajkitermelését, a két ország között gazdasági háború tört ki. A feszültség tovább fokozódott, amikor Irak azt állította, hogy Kuvait ferde fúrásokkal csapolja meg az iraki Rumaila olajmezőt.

Irak 1990-ben augusztus elején lerohanta Kuvaitot. Hirtelen és rajtaütésszerűen, habár a washingtoni diplomácia tudott róla, sőt nem tiltakozott ellene. A kuvaitiak csak rövid ideig tudtak ellenállni. Irak pár nap alatt elfoglalta az országot. Ez volt a háború kezdete, és ez lehetett volna a vége is. 1991. január 16-án a washingtoni, a brit és szövetséges légierők több hullámban támadtak iraki célpontokat. Ezzel a légitámadással vette kezdetét az amerikai hadsereg által Sivatagi vihar (,,Desert Storm”) elnevezett hadművelet.

*Ez volt a NATO fennállásának legelső nem védelmi jellegű fegyveres beavatkozása.*³⁶ Kuvait az iraki megszállás alól 1991. február 26-án szabadult fel teljesen. A felszabadításért 17 milliárd dollárt fizetett a szövetségnek. Ez volt az első háború, melyet a világ előben láthatott a CNN segítségével. A kegyetlen körülmények között összesen 100–120 ezer iraki és 343 szövetséges katona, valamint 5–15 ezer iraki és 2–5 ezer kuvaiti civil veszítette életét.

Miért kezdett Huszein háborút? Nem volt elég neki az irániakkal vívott, nyolc évig tartó háborúskodás? Látszólag azért, mert úgy okoskodott, hogy az AEÁ-nak biztosan szüksége van egy erős arab olajállamra, és mivel segítette őt az előző háborúban is, azt gondolta, hogy a gazdag Kuvait bekebelezésében is segítségére lesz, és egyúttal megoldódnak az előző háború miatti anyagi veszteségei

³⁶ Ez a beavatkozás annál is aggasztónak tűnt, mivel nem a szövetség területén, hanem attól igen távol történt. Máskülönbbe a beavatkozás nem kapott semmiféle parlamenti felhatalmazást sem, tehát törvénytelen volt.

is. Tehát a háború területszerzésre és az ebből adódó anyagi javak megszerzésére irányult (gazdasági ok).

Meg lehetett volna előzni?

Valószínűleg nem. Huszein egy önfejű diktátor volt. Kész tények elé akarta állítani a világot. Azonban nagyot tévedett. Washington nem állt mellé. Ekkor rövid ideig tartó diplomáciai aktivitás ideje következett, míg a háttérben Washington mozgósítani kezdett, majd az amerikai katonák megérkeztek Szaúd-Arábiába. A diplomácia elérte, hogy az ENSZ gazdasági blokád alá vegye Irakot, amit az AEÁ által vezetett és uralt katonai koalíció tartatott be. Noha a blokád igen kevés katonai beavatkozást igényelt, gyakorlatilag és technikailag háborús cselekménynek minősült. Ezekben a hónapokban (1990. augusztus és 1991. január között) az volt az általános vélekedés világszerte, hogy a Perzsa-öbölben béke uralkodik. Közben pedig az amerikai közvélemény azon vitatkozott, hogy Washington háborút indítson-e, vagy sem. E nyilvános vita keretében merült fel a háború kérdése, amire természetesen a NATO megfontoltan fölkészült.

Miért döntött a koalíció a háború mellett?

Ha a kuvaiti hadsereg képes lett volna a támadókat pár hétig vagy hónapig feltartóztatni, az egész kérdés fel sem merült volna. Az ellenállása híján jött létre az időbeli űr, amely alatt a viszály megoldására lehetőségeket kellett keresni Washingtonnak, legalábbis a neki megfelelő megoldást.

Milyen lehetőségek álltak rendelkezésre?

Az elszigetelés (blokád), Irak elítélése az ENSZ által, politikai elszigetelés, gazdasági büntetések bevezetése, tárgyalásos úton egyezségkötés (itt Iraknak engedményeket kellett volna adniuk!). Talán ezt a legutóbbit kellett volna választaniuk, mégis azt választották, hogy háborúznak Irak ellen. Több mint 40 ország vett részt valamilyen módon az Irak elleni háborúban. Nem akartak egyezkedni az öntörvényű diktátorral. Az ügy roppant „olajszagú” volt, és az is fontosnak tűnhetett, hogy a NATO-t felhasználhatták.

Elkerülhették volna-e a háború melletti döntést?

Ha a felelősségre vonást választották volna, akkor talán. Sőt a későbbi események ismeretében azt mondanám, hogy ezzel a választással elkerülhető lett volna a harmadik háború és még sok minden. Vagy olyan választási lehetőség elé lehetett volna állítani Szaddam Huszeint, hogy vagy visszavonul büntetlenül, vagy pedig ellentámadásnak néz elébe. Persze erre időt is kellett volna adniuk neki. A háborút választották.

1991. január 17-én az AEÁ megkezdte a harcot a szövetséges erőkkal Kuvait védelmében. A koalíciónak az Irak lerohanására adott katonai válaszlépései légitámadásokkal kezdődtek, és körülbelül öt héten keresztül kizárólag vadászpilótákkal

és rakétákkal támadtak. Azt mondták, hogy a hadműveletek során csak katonai célpontokat támadtak, addig nem látott pontossággal. Azonban a gyakorlatban ezeket a bombákat gyakran olyan magasságról dobták le, hogy esély sem volt a megbízható célzásra.

A koalíció úgy döntött (vagy a washingtoni tábornokok döntöttek úgy), hogy Irak gazdasági infrastruktúrája teljes egészében legitim katonai célpont: a kommunikációs és közlekedési rendszer, az áramellátás, bármilyen kormányzati épület, víztisztító berendezések. Az ezek ellen irányuló támadás a polgári lakosság ellen is irányult. Az áramellátás és a víztisztítás megsemmisítésének közvetlen következménye például az volt, hogy a városias területeken élő lakosság körében (és Irak jelentős mértékben urbanizált!) megnőtt a járványok kockázata. Nem lett volna szabad a Kuvaitból szervezetlenül menekülőket sem bombáznia, mivel a visszavonuló hadsereg már csak a saját népének tudott kárt okozni.

Kinek volt előnye és kinek hátránya ebből a háborúból?

Kuvaitot megvédték, ugyanakkor az ország nem szabadult meg az emberi jogok betartásának ellenőrzésétől. Ami a háború után történt, az a kuvaitiak ügye volt és marad, függetlenül a külföldi haderőktől. Az AEÁ a kőolajmezők ellenőrzésével és a Perzsa-öbölbeli további folyamatos stratégiai jelenléttel előnyt szerzett. És Irak déli felét ettől kezdve rendszeresen bombázhatta. De miért is? Ekkor már a Szovjetunió felbomlott! Már nem kétpólusú volt a világ. Ezért a washingtoni kormányzat új világrendet akart létrehozni, amiben természetesen a vezető szerep az övé lett volna. A fő vesztesek Irak polgárai voltak. Iraknak ráadásul a belső ellenséggel is szembe kellett néznie. Az iraki síitákat az AEÁ és szövetségesei magukra hagyták.

További hátrányai a háborúnak:

- környezetszennyezés: felgyújtottak olajkutakat, az olajat a tengerbe öntötték;
- Irak útjait, hídjait, infrastruktúráját lebombázták;
- emberéletbeli veszteségek: katonák civilek, gyerekek; lelki sérülések (!);
- szegénység, az olajárak emelkedése;
- a terrorizmus fokozódása.

A harmadik öbölháború: 2003. március 20-tól másfél hónapig

Az AEÁ hadereje, az északi kurd lázadókkal összefogva, nemzetközi koalíciós erőkkel támadott Irakra. Ezt tekinthető a 2003-as iraki háború kezdetének. A szövetségesek óriási technikai és tűzfőlénnnyel rendelkeztek, és a levegőből is akadálytalanul vadásztak az irakiakra. Pokoli körülmények voltak, és a harc reménytelensége ellenére Irak védői nem dobálták el fegyvereiket. Már az első csata helyszínén meglepetés várta a szövetséges csapatokat: az iraki olajkikötőt, Umm Kaszrt nem lehetett sokáig tartani, mégis napokba telt, amíg az utolsó ellenállási fészket is felszámolták. Naszírjában és Nedzsefben is napokig tartó szívós ellenállás fogadta őket.

Sokan joggal tették fel a kérdést: mi lesz ezek után a fővárosban, és hol van a híres köztársasági gárda, Szaddám elit egysége? Az első hetek kínos meglepetéseit Bagdad villámgyors eleste s ezzel voltaképp megmenekülése követte. A Köztársasági Gárda fegyverzetével együtt elpárolgott, ahogyan Szaddám Huszein és legközelebbi hozzátartozói, hívei is.

Miért következett be ez a háború?

A hadművelet amerikai neve „Operation Iraqi Freedom” (Irak Szabadságáért Hadművelet) volt. Célja: hogy leszereljük Irak tömegpusztító eszközeit, felszabadítsák az iraki népet, és véget vessenek a terrorizmus Bagdad általi támogatásának. Az iraki nép felszabadítása elfogadható cél. Az első cél azonban nehezen hihető, ugyanis az előző iraki háborúban már teljesen tönkretették Irak infrastruktúráját, képtelenség, hogy lettek volna tömegpusztító fegyvereik. Később ki is derült, hogy egy iraki titkosügynöktől származik az erre vonatkozó – valótlan – információ.

A titkosügynök története az MTI nyomán (rövidítve):

„Saját bevallása szerint nem akart háborút kiobbantani az az egykori iraki titkosügynök, akinek hazugságai annak idején nagyban hozzájárultak a washingtoni invázió 2003 márciusában történt megindításához. Minderről a német szövetségi hírszerzésnek (BND) dolgozó 44 esztendőes iraki férfi először nyilatkozott egy német lapnak, beismerve, hogy hazudott. A volt iraki vegyész-mérnök a többi között elmondta: a mozgatható iraki biológiai fegyverlaboratóriumokról szóló történetet csak azért találta ki, hogy ezzel is elősegítse Szaddám Huszein megdöntését.

Az ügynök megerősítetlen információit a BND továbbította az Egyesült Államoknak, amely aztán használta is ezeket a háború megindításának indoklásához. Az interjúban Dzsanaibi – aki 1999-ben menekült el Irakból – hosszan beszámolt a német hírszerzéssel való kapcsolatának kialakulásáról. Így a többek között arról, hogy a BND számára a háborút megelőző években ő volt „az iraki fegyverkezés enciklopédiája”. Beismerte, hogy az állítólagos mozgatható biológiai fegyver-

laboratóriumokról nem volt tudomása, mégis azt állította, hogy léteznek ilyenek, mert – mint fogalmazott – hozzá akart járulni a Szaddám Huszein rezsimjére nehezedő nyomás erősödéséhez. A volt ügynök hangsúlyozta, hogy háborút nem akart kirobbantani.

Az »ügynök-sztori« annak idején diplomáciai viszályt okozott az Egyesült Államok és a háborút ellenző Németország között. A valótlán információk miatt Washington és Berlin igyekezett egymásra hárítani a felelősséget. Berlin állítása szerint a BND az információk továbbításakor az akkori CIA-főnöknek, George Tenetnek határozottan a tudomására hozta, hogy »megerősítetlen értesülésekről« van szó. Ennek ellenére a washingtoni kormány azokat 2003 tavaszán »biztos információként« tárta az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé. Washington ily módon kívánta indokolni a nem sokkal később megindított inváziót, noha tömegpusztító fegyvereket nem találtak Irakban – fogalmazott a BND korábbi vezetője.”

Meg lehetett volna akadályozni a háborút?

Az első célt semmiképpen sem jelölhették volna meg, mert ellenőrizetlen híren alapult. A másik kettő nagyon üdvös cél, az is elég lett volna a háború megindításához. Ki kérte fel Washington a támadásra, amit az ENSZ tilt egyébként? Miért nincs és kinek nincs beleszólása Washington döntésébe, ha az egy másik ország elfoglalását célozza meg?

Kinek lett előnye és kinek lett hátránya ebből a háborúból?

Irakot megszabadították a diktátorától, ez bizonyosan az iraki nép egy részének jó volt akkoriban. De senki sem kérdezte meg őket. A kurdoknak hamarosan sikerült egyfajta fél-önállóságot elnyerniük. Mivel alapvetően megváltoztatta a helyi geopolitikai egyensúlyokat, a lerohanásért nem lelkesedett sem Irán vagy Szíria, sem Oroszország. A volt iraki elnököt 2003 decemberében, az invázió megkezdése után 9 hónappal, egy szülővárosa, Tikrit közelében lévő tanya lakóépületének a pincéjében fogták el, majd elítélték és kivégezték.

Az AEÁ ezt is győzelemnek könyvelte el. A nemzetközi nagyvállalatok ettől kezdve kihasználják a hatalmas iraki kőolaj- és földgázraktárakat.

A háborúnak azonban rengeteg hátránya volt:

– kb. 120 000 iraki lakos halála, 2-3 milliónyi menekült, az emberi jogok sárba tiprása Washington által (az AEÁ akkori vezetőit ma Hágában nyilvánvalóan elítélnék);

– környezetszennyezés, betegségek, járványveszély, a lakosság elszegényedése, a terrorizmus további fokozódása;

– robbantásos merényletek azokban az államokban, amelyek támogatták a háborút.

Összefoglalásként

Az események egyes részeit kénytelen voltam részletesebben kifejteni, hogy számomra nyilvánvalóbbak legyenek az összefüggések. Megállapíthatom, hogy a háborúk csak további erőszakot szülnek. Az iraki háborúk a térség feszültségeit nem oldották meg, a béke fenntartásán is tovább erőlködnek. Ma sokan az ország felosztásától félnek a kurdok, a szunniták és a többségi síiták közt...

Sajnos, valódi béke talán sohasem lesz ezen a földön. Amíg fegyverkezés lesz, a béke nem lehetséges. Tanítani kellene mindenkinek az egyetemes testvériséget, a békés egymás mellettélést, az erőszakmentességet, egymás kölcsönös tiszteletét, az adás kultúráját, az élet tiszteletét, és egy igazságos gazdasági rend kialakítása is szükséges lenne. A háború vagy a béke választása az egyes emberek fejében dől el. Ott kellene kezdeni a rendteremtést. Jó lenne, ha egyszer valóra válhatna a békeköszöntés: Pax vobis! Béke veletek! Szalem alejkum!

A kötet szerzője által felhasznált irodalom

- ADRIANSEN, Jan, De Heilige Alliantie is dood, *Financieel Economische Tijd*, 2003.3.26.
- ALANI, Feurat, Irak-Syrie, mêmes combats, *Le Monde Diplomatique*, 2014. július.
- BELLAIGUE, Christopher de, New Man in Iran, *The New York Review of Books*, 2005.8.11.
- BROMWICH, David, Obama's Middle East: Rhetoric and Reality, *The New York Review of Booksblog*, 2011.6.20.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4. éd. Ellipses, Párizs, 2013.
- *Chronique du choc des civilisations*, Éditions Chronique, Párizs, 2011.
- DUNNER, Mark, The Secret Way to War, *The New York Review of Books*, 2005.6.9.
- Encyclopaedia Britannica*
- Encyclopaedia Universalis*
- GALBRAITH, Peter W., Iraq: Bush's Islamic Republic, *The New York Review of Books*, 2005.8.11.
- The Mess, *The New York Review of Books*, 2006.3.9.
- GASTEYER, Curt Gasteyer, Eine neue Etappe europäische Ordnung, *Europäische Rundschau*, 2002/4.
- GLIOTI, Andrea, Il fattore Iraq nella Guerra di Siria, *LIMES*, 2013.3.20.
- GRESH, Alain, Des frontières chamboulées par la guerre américaine, *Le Monde Diplomatique*, 2007. november.
- KISS Márta, *A Sivatagi Vihar akció*, <http://mivanma.postr.hu/az-obol-haboru>, 2011.2.21.
- Neue Zürcher Zeitung*, Probleme iranische-britischer Nachbarschaft – Ringen um Einfluss im Süden des Iraks, 2005.10.28.
- Umstrittenes Staudammprojekt am Tigris – Ein politisches Druckmittel der Türkei gegen Irak?, 2006.8.8.
- Iraq: Bush's Islamic Republic, *The New York Review of Books*, 2005.8.11.
- PROFACIO, Umberto, Oltre la Siria: la Russia riscopre il Medio Oriente, *Limes Oggi*, 2013.12.13.
- SCHOETTLI, Urs, Die Hybris des Hegemonen – Abschied von der Globalisierung: Der Krieg im Irak markiert eine Zeitwende, *Neue Zürcher Zeitung*, 2003.4.7.
- SCHRÖDER, Gerhard, Die Krise, die Europa eint, *Die Zeit*, 2003.3.27.
- SPIEGEL, Peter, Military Build-up, *Financial Times*, 2003.3.17.
- Wikipédia*

5. FEJEZET

KÖZÉP-ÁZSIA, A NAGYHATALMAK ZSÁKMÁNYA?³⁷

<i>Egy-két földrajzi és természeti adottság</i>	87
<i>A szövetségi politika és következményei</i>	88
<i>Az amerikai egyeduralom vagy annak látszata: Köztes-Európától Közép-Ázsiáig</i>	89
<i>Ha nem lett volna, ki kellett volna találni: éljen Oszama bin Laden!</i>	91
<i>A „csatlós” kapcsolatok erősödése?</i>	92
<i>Néhány következtetés</i>	94

Az alábbiakban az 5 + 1 „sztán”-ról lesz szó. Közülük öt: Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Türkmenisztán a volt Szovjetunió egykori tagköztársasága, mindegyik a kilencvenes években nyerte el állami függetlenségét. Ezekhez vehető még a régmúltban semleges, majd az 1970-es években a Szovjetunió által lerothant, később, a nyolcvanas évektől 2002-ig az AEÁ által több lépésben – előbb közvetve, majd közvetlenül – elfoglalt Afganisztán.^{38,39}

A közép-ázsiai hat ország alkotta csoportot, térséget lényegében csak földrajzi értelemben kezelhetjük egységként, mivel megalapozottan nem állítható, hogy politikai és gazdasági egységet alkotnának. Viszont geopolitikailag mind a hat ország a „dominó-elv” áldozata lehet: egyik a másik után brit, szovjet, illetve orosz, amerikai vagy kínai befolyási övezetbe került, de ez mára igen vitatott mind Pakisztán, mind India által.

³⁷ Az írás első változata megjelent a *Korunk* 2002. szeptemberi számában. Itt kiegészítettem az eredeti szöveget, és rövidítettem rajta.

³⁸ Tudjuk, hogy Washington még 2001 augusztusában is állandó tárgyalásban volt Oszama bin Ladennel és a tálibánokkal a gáz- és kőőolajvezetékek kérdésében. A 2001. szeptember 11-i New York-i merénylet a további tárgyalásokat feleslegessé tette, az esetleges üzlettársak szétbombázása és kiküszöbölése következett, mivel ez lényegesebb egyszerűnek bizonyult akkoriban.

³⁹ Mongólia is közép-ázsiai ország, de történelménél és földrajzi elhelyezkedésénél fogva egyáltalán nem kapcsolódik a többiekhez. Ezért itt ez az országot nem elemezzük.

Országok	Terület (négyzetkilométer)	Lakosság (millió fő)
Kazahsztán	2 717 300	17,9
Kirgizisztán	198 500	5,6
Üzbegisztán	447 400	28,9
Tádzsikisztán	143 100	8,1
Türkmenisztán	488 100	5,2
Afganisztán	647 500	31,8
Összesen	4 641 900	97,5

Ez a folyamat könnyen megérthető a következőkből. Kazahsztán területe ötször akkora, mint Franciaorszáé, lakossága viszont csak a franciák harmadát teszi ki. A legkisebb közép-ázsiai ország, Tádzsikisztán területe is nagyobb, mint Magyarorszáé, de lakossága kisebb. Területük nagysága miatt egyik ország sem képes határait saját erejéből megvédeni. A Szovjetuniótól örökölt határok teljesen önkényesek s gyakran fegyveres összetűzések okai, különösen a Ferganai-völgy, illetve -medence⁴⁰ térségében.

Ha számításba vesszük a határok roppant hosszúságát, magától értetődik, hogy az alacsony lélekszám eleve korlátozza a hadseregek lehetséges létszámát. Ebből következőleg már első látásra is nyilvánvaló: ezek az országok geopolitikai értelemben gyenge lábon állnak. Felmérhetetlenül gazdagok viszont, ha adottságaikat természeti kincsekben és stratégiai helyzetben fejezzük ki. Az öt volt szovjet közép-ázsiai tagköztársaság 2006-ban aláírt egy megállapodást országaik teljes nukleáris leszereléséről, kilencéves tárgyalás gyümölcseként.

A határ- és erőforrásviták miatt egymással való kapcsolataik viszont rendszert korlátozottak, sőt gyakran rosszak. Kazahsztán a közép-ázsiai térség egyik meghatározó helyi középhatalma. De Üzbegisztánnal hatalmi harcot folytat a térség uralmáért. Viszont Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, valamint Oroszország és Kína 1996-ban és 1998-ban szerződéseket írtak alá, amelyek elvileg rendezték a határkérdéseket.

⁴⁰ A több folyó találkozásánál fekvő Ferganai-medence területe Üzbegisztánra, Kirgizisztánra és Tádzsikisztánra terjed ki. Közép-Ázsia legtermékenyebb és legsűrűbben lakott területe. Legfontosabb része egy 400–500 méteres tengerszint feletti magasságban fekvő, délnyugati irányba nyíló völgy.

Egy-két földrajzi és természeti adottság

Közép-Ázsiának igen változatos a hegy- és vízrajza. A magas fennsíkok és hegyek mellett hatalmas sivatagok és fátlan, füves szteppék is megtalálhatók. Hadászatilag könnyen lerohanható, de nehezen foglalható el a kiterjedése és a terepviszonyok következtében. A hegyei igen alkalmasak a tartós fegyveres felkelésre, lázadásra. Nemrég az itt élő népek nagy része még állattenyésztéssel foglalkozott. Az ipari tevékenység a térség városaiban zajlik. A víz rendkívül értékes erőforrás a szárazsággal küzdő Közép-Ázsiában, és a jövőben jelentős nemzetközi vitákhoz vezethet. Az egész térség tengerpart nélküli.

Valamennyi közép-ázsiai ország külpolitikája sokrétű, az Oroszországgal, Kínával és a többi nagy- vagy középhatalommal való kapcsolatok között egyensúlyoznak. Kazahsztán és Türkmenisztán kivételével csak igen korlátozott kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeznek az EU-val. Kirgizisztán kivételével a közép-ázsiai államok – különösen Türkmenisztán és Üzbegisztán – emberi jogi téren súlyosan elmaraszthatók, és számos alapvető szabadságjog hiányzik. A térség országai ki vannak téve továbbá a szélsőséges iszlám mozgalmak terjeszkedésének.

Közép-Ázsia a világ legnagyobb geológiai kutatásainak térsége, és nagy lehetőségeket kínál az óriási kőolaj- és gázvagyon feltárására, kitermelésére, szállítására és finomítására, hiszen nagyon gazdag szénhidrogénekben. A földgáz az uralkodó energiahordozó. Türkmenisztán és Üzbegisztán különösen gázlelőhelyeiről nevezetes, míg Kazahsztán elsősorban kőolajtermelő. Türkmenisztánnak jelentős a gyapottermelése és -kivitele.

A gazdasági fejlettség és a földrajzi adottságok határozzák meg a térség politikai és gazdasági erőviszonyait. Kazahsztán komoly helyi gazdasági szerepét támasztja alá többek között az a tény, hogy Oroszországgal és Fehéroroszországgal együtt kazah részvétellel jött létre 2010. január elsejével egy vámunió, amelynek célja a további gazdasági közeledés az érintett államok között. Kazahsztán a térségben vezető szerepre törekszik, amelyre természeti kincsei, illetve Moszkvával ápolt kapcsolata jogosítják és bátorítják.

Ilyen szerepet a főleg földgázban gazdag, de a külvilágtól elzárkózó Türkmenisztán nem igényelt. Kirgizisztán gazdasága túlságosan kicsi ehhez, ahogy Tádzsikisztáné is, ez utóbbi államot még ráadásul a függetlenné válás után polgárháború is tépázta. Üzbegisztán tetemes gázvagyonnal rendelkezik. Az országnak nagy aranybányái is vannak. Ezzel Üzbegisztán Oroszország után a világ legnagyobb aranykitermelője.

Megtartva önállóságukat és többé-kevésbé tekintélyuralmi rendszerüket, ezen országok vezetőinek legfőbb törekvése, hogy egyre több országba szállítsanak, ami

csökkenti az orosz befolyást, és erősíti Kína fontosságát. Kétségtelen, hogy Afganisztán 2002-es amerikai lerohanásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy az AEÁ megnyissa dél felé az utat nagy olajvállalatai számára az India-óceán irányába.

A szövetségi politika és következményei

A Szovjetunió összeomlását követően, Moszkva kezdeményezésére, 1992-ben megalakult a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSZSZ). Első tagállamai többek közt Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán voltak. A szövetség biztosítja a tagállamok biztonságát, főhatalmát és területi egységét. Az orosz rakétaerőben kollektív biztonságuk biztosítékát látták. A FÁK tíz állama 1995-ben megalkotta a kollektív Egyesített Légvédelmi Rendszert. 1997-ben Türkmenisztán felfüggesztette részvételét a kollektív légvédelmi programban, és állandó semlegességét az ENSZ elismerte.

1997-ben lépett életbe egy rendelet, mely kihirdette az Orosz Föderáció Nemzeti Biztonsági Koncepcióját, melynek lényege, hogy az orosz hadsereg a FÁK tagállamaiban állomásozhat. Több támaszpontot tart fenn a közép-ázsiai térségben. A KBSZSZ először 2005-ben hajtott végre nagyszabású hadgyakorlatot, Tádzsikisztánban. A 2014-ig tartott további hadgyakorlatok során az amerikai hadsereg Afganisztánból való visszavonulásának következményeire készültek fel. Kazahsztán területén volt az egykori Szovjetunió legnagyobb úrbázisa, a bajkonuri űrrepülőtér. Kazahsztán függetlenné válása óta Oroszország Bajkonurt Kazahsztántól bérli. Jelenleg is innen indulnak a fontosabb orosz és nemzetközi űrprogramok.

Oroszország a világ harmadik legnagyobb kőolajtermelő országa. Az 1990-es évekig a közép-ázsiai térség kőolaj- és földgázvezetékei mind a volt Szovjetunió felé haladtak. Az elmúlt évtizedekben az új kőolajtartalékok felfedezése és feltárása két új régióban zajlott: az egyik a kaukázusi–Kaspi-tengeri térség Oroszország déli határmezsgyéjén; a másik a közép-ázsiai országok területe, amely három nagy-, illetve középhatalom – Oroszország, Kína és India – közé van beékelve. Ez utóbbi területen összetett a helyzet, ugyanis a nagy nemzetközi olajvállalatok, a kínaiakat és az oroszokat is beleértve, kiemelkedő szerepet játszanak.

A 2001-ben alakult Sanghaji Együttműködési Szervezetnek (SESZ) tagja Oroszország és Kína mellett – Türkmenisztán és Afganisztán kivételével – a másik négy közép-ázsiai állam is. A SESZ országainak teljes területe Eurázsia 61%-át magába foglalja. A tagok együttes népessége a világ lakosságának egynegyedét adja, gazdasági szempontból nézve pedig feltétlenül figyelembe veendő, hogy a

szervezet tagja Kína, az az ország, amely gazdasági szempontból az AEÁ után a legerősebb.

Ez a szervezet politikai érdekek mentén alakult, de gazdasági és katonai távlatai sem elhanyagolhatók, különösen Kína szempontjából. A SESZ hallgatólagosan megengedi Kínának és Oroszországnak a térség ellenőrzését. Valószínűleg ezért támogatja Közép-Ázsia nukleáris fegyvermentesítését is. Egyébként Kína felhasználhatja hagyományosan jó kapcsolatát Pakisztánnal is az afganisztáni terveiben.

Ma Afganisztán megfigyelői joggal rendelkezik a szervezetben. A SESZ egyik legnagyobb gondja ennek az országnak a stratégiai jövője. Másik aggasztó jelenség az afgán ópiumtermelés, ami 2014-ben csúcseredményt ért el, de ez meg nőhet a következő években. Valószínűleg kijelenthető, hogy a közép-ázsiai országok – de főleg Kazahsztán – számára a SESZ valamelyest biztosíték mind a kínai, mind az orosz veszéllyel szemben.

Öt év alatt, 2009-től 2014-ig, három földgázvezeték épült meg Közép-Ázsia és Kína közt, összesen 55 milliárd köbméteres⁴¹ évi szállítási kapacitással. A kínai határig a vezetékeket orosz cégek építették, ezáltal megkerülve Moszkva esetleges ellenkezését. Hamarosan megépül egy új, 4600 kilométeres vasútvonal Kína és Oroszország közt, Kazahsztánt érintve, amit Kínában meghosszabbítanak. A kínai beruházások igen jelentősek a térségben, ma már ez az ország a legfontosabb üzlettársa a térségnek, ami persze lényegesen csökkenti függőségét Oroszországtól.

2014 májusában nyílt meg a NATO üzbég irodája. De a szervezet már 1994 óta igen tevékeny a térségben a katonai alaphálózat kiépítésében és a főtisztek képzésében. Ugyanakkor 2014 tavaszán Washington megkezdte a kirgiz Manasban fenntartott katonai támaszpontjának kiürítését, habár annak igen fontos szerepe volt az AEÁ afgán hadjáratában. Oroszország megtartja ebben az országban a saját támaszpontját, miként Tádzsikisztánban is.

Az amerikai egyeduralom vagy annak látszata: Köztes-Európától Közép-Ázsiáig

A Szovjetunió felbomlásától a kétezres évek elejéig az időszak legnagyobb eseménye az amerikai „világbirodalom” kibővülése s az azt kísérő retorika viszonylagos hatékonysága.⁴² E folyamat éppúgy megközelíthető katonai, diplomáciai, gazdasági,

⁴¹ Ez megfelel Magyarország és Belgium együttes évi fogyasztásának.

⁴² Viszonylagos, hiszen számításba kell venni a szomáliai és libanoni felsülést, továbbá azt is, hogy Oszama bin Laden még vígan élt hosszú évekig, bár lehetséges, hogy ez utóbbira Washington a terrorista „mumus” szerepet osztotta. 2011. május 1-jén az amerikai haditengerészet egyik

mint ideológiai nézőpontból. Az 1991-es iraki bombázástól a 2002-es afganisztáni, majd iraki lerohanásig leginkább az események *katonai* oldalát láthattuk: látványos hadműveletek kevés amerikai kockázattal, aránytalanul sok ártatlan áldozattal és szerény geostratégia sikerrel. Washingtoni részről a közép-ázsiai térségben sem Kína, sem Oroszország bekerítése nem járt eddig eredménnyel.

A folyamat *diplomáciai* vagy *gazdasági* vonatkozása jól érzékelhető abban, ahogyan felerősödött az EU vagy Japán „csatlós országi” szerepvállalása. Az AEÁ gazdasági-katonai diplomáciájának sikere lemérhető Oroszország viselkedésén, és megfigyelhető Közép-Ázsiában is (erre még természetesen visszatérek).

Washington *ideológiai* sikere azzal a hosszú évek óta szélteiben-hosszában hangoztatott szónoklattal tetőzött, amelynek célpontja a „terrorizmus”, nem régóta pedig a „szabadság és a demokrácia” – vonatkozzék bár a kifejezés a dél-amerikai kábítószer-kereskedelemre, a „gonoszság tengelyé”-re vagy az iszlámra. Ez a szóvirág egyebek mellett azt a kétes meggyőződést terjeszti, hogy csak az AEÁ képes hatásosan küzdeni a terrorizmus ellen.⁴³ E retorika mindnyájunkat arra próbál rávenni, hogy az ellenfelet vagy a másként gondolkodókat ellenségnek lássuk. A geopolitikában a fogalomképzés és a fogalmak mentén elképzelt világ már önmagában is stratégia.

Az AEÁ számára a „köztes-európai”⁴⁴ stratégiai játszma abból állt, hogyan terjesztheti ki a NATO határait háromszáz–ötszáz kilométerrel keletebbre. Köztes-Európában a stratégiai játszma, illetve az alapvető cél kettősnek bizonyult: minél szorosabban ellenőrizni Oroszországot, és megakadályozni egy új *Ostpolitik* kialakulását, vagyis a stratégiai közeledést az Európai Unió és Oroszország között.

A döntő menetre Ukrajna körül éppen mostanság kerül sor, mert most dől el, hogy az amerikaiak vagy az oroszok befolyási övezetéhez tartozik-e majd az ország. Jóllehet az EU-hoz való közeledése nem zárja ki az „el nem kötelezettségét” sem. Az AEÁ másik, talán még az előzőnél is fontosabb játszmája a közép-ázsiai térségben zajlik, és az ott található országokat érinti mind stratégiai és katonai, mind gazdasági szempontból. Az alábbi érvelés ez utóbbira összpontosít.⁴⁵

kommandós alakulata, teljesen törvénytelenül, pakisztáni (nem afganisztáni!) otthonában ütött rajta és végzett vele. Ilyen jól ismert „mumus”

– Csecsenföld, ami hasonló szerepet játszhat Oroszországban,

– Kasmír kérdése Indiában vagy Pakisztánban,

– a nyugat-kínai Hszincsiángban élő uigur nép Kínában.

⁴³ Ne feledjük, hogy a szavak ölni tudnak: a propagandaháború megnevezi az ellenséget, és háborús hangulatot szít. Ebben az esetben csak kudarcról beszélhetünk.

⁴⁴ Az egyszerűség kedvéért az Oroszország és a német ajkú országok közötti térséget nevezem így.

⁴⁵ Lásd ezt részletesebben a 7. fejezetben.

Ha nem lett volna, ki kellett volna találni: éljen Oszama bin Laden!

Már egy jó évszázada az AEÁ-nak az *energiahordozóktól* való függése a legnagyobb a gazdaságilag fejlett világban, aminek egyrészt a lakosonkénti fogyasztás túlméretezettsége, másrészt a helyi források korlátozottsága volt az oka. Ezért kellett az AEÁ-nak tűzön-vízen át elérnie először a latin-amerikai, majd a közel-keleti (arab) országok és Közép-Ázsia kőolajmezőinek ellenőrzését. Ebből születtek az úgynevezett Monroe-, Truman- és Bush-doktrína imperialista elvei, amelyek lényege nem más, mint Európa és Kína kizárása ezekről a területekről. Obama is szeretné kizárni a többi nagyhatalmat a közép-ázsiai térségből, de ez eddig nem sikerült. Kevésbé valószínű, hogy ezt a törekvést siker koronázná az elkövetkező években.

Nézzünk meg egy térképet a világ e részéről. Egyrészt jelzik az energiahordozók szállítási lehetőségeit. Másrészt ábrázolják a nagyhatalmak katonai-stratégiai kiusáztatását. A nemzetközi vállalatok természetesen együttműködnek államaikkal, így elsősorban az AEÁ-kal, de nem kevésbé Oroszországgal és Kínával, kivéve, ha érdekeik különböznek. Olyan összefüggés ez, amelyben nehéz megállapítani az elsőbbséget. Az energiahordozók szempontjából Közép-Ázsia számára észak felé Oroszország, nyugati irányban Irán és Törökország, szintén közvetve nyugatra és délre az AEÁ és az EU, végül kelet felé Kína jön számításba.

A nagy kőolaj- és gázvezetékek építésében, majdani kihasználásában részt vesz minden számításba jöhető, jelentős kőolajtársaság, akár magánkézben van, akár (ritkábban) állami tulajdonú. Kína nemrég befejezte a Tien-san hegységtől⁴⁶ Sanghajig húzódó négyezer kilométeres gázvezetékét, amit a közép-ázsiai térség felé meghosszabbított, főleg Kazahsztán és Üzbegisztán irányába. Az építkezésben a földgáz kitermelésében és szállításában részt vesz a Royal-Dutch Shell, de az orosz Gazprom és a három nagy kínai olajtársaság is – mindegyik elég bátor és „rámenős” ahhoz, hogy ne riadjon meg semmiféle, esetleg felmerülő emberjogi kérdéstől.

A közép-ázsiai amerikai jelenlét hosszú távon természetesen roppant zavaró jelenségnek tűnik a térségbeli összes nagyhatalom számára. A híres 19. századi orosz–kínai–brit „grand jeu”-ben⁴⁷ patthelyzet alakult ki, és végül Afganisztán semleges lett. Nem így a 2000-es években, amikor az amerikai hadsereg és támaszpontjai ékként hatoltak Oroszország sok száz éves befolyási övezetébe, ahogyan az már kész valóság a Kaukázusban. Ma a hadsereg visszavonul, és győzelemről nincs

⁴⁶ A nyugat-kínai kirgiz-kínai határhegység.

⁴⁷ Magyarul: a nagy játék.

szó. Lehetséges, hogy a jövőben Washington támogatni fogja az afgán talibánokat a közép-ázsiai térségben, hogy állandó feszültséget tartson fenn Oroszország és Kína hátsó udvarában.

Ha Tajvan kérdését leszámítva Kína mind ez idáig meglehetősen távolinak érezhette magától Washington, a kétezres évek óta mind nyugatról, mind keletről érzékeli az amerikai fegyverek közvetlen nyomását, szinte be van kerítve, amellett számolnia kell az amerikai energiaszükséglet okozta növekvő jövőbeli függőséggel is. Irán számára Washington közelsége önmagában véve is veszélyes, és ezt tovább fokozza az AEÁ által támogatott, rá nézve veszélyt hordozó izraeli–török szövetség. Végül növekedett a térségben India veszélyérzete is. Hiszen az AEÁ Pakisztánt stratégiai szempontból „gyarmatosította”, India régi szövetségését, Oroszországot viszont legyengítette, sőt a kínai hadsereg nyugati irányú átcsoportosításával, ami az előbbiekből következik, növekedett a Kína-veszély is.

2001-től Oroszország próbálja erősíteni a „sanghaji csoportot”,⁴⁸ de a helyi üzletemberek és a hatalmi elit érdekei evvel ellenkeznek, sőt szívesebben választják a nemzetközi tőkével való együttműködést. Ez volt valószínűleg a legfontosabb oka annak, hogy sem Kína, sem Oroszország nem tudott ellenállni az amerikai behatolásnak a 2000-es évekig, és mindkét ország előnyben részesítette a gazdasági együttműködést, a nemzetközi tőke folyamatait: a növekvő külkereskedelmet és a nemzetközi befektetéseket.

Az amerikai kudarcok miatt ma már csak az AEÁ tekinti magát egyedüli világhatalomnak, habár néhány európai politikus szintén ebben a hiszemben van. Véleményem szerint ez lett a 21. század legprovinciálisabb gondolata.

A „csatlós” kapcsolatok erősödése?

Bármerre tekintünk, a Fülöp-szigetektől Afganisztánig vagy Boszniáig, a radikális muzulmán csoportosulások elsősorban saját hittársaikat támadják, nemritkán, főleg a múltban, alkalmi amerikai támogatással. E csoportok „pálfordulása” annak nyomán következett be, hogy csalódtak az AEÁ-ban, emiatt a kilencvenes évek óta támadják az amerikai érdekeltségeket, de egyúttal veszélyforrást látnak az igen tevékeny protestáns és hindu szekták terjeszkedésében is.

⁴⁸ Az 1990-es években a csoport sikeresen megoldotta az érintett országok közötti határproblémák rendezését, beszüntették más országok ellenzékének támogatását, és erősítették a gazdasági kapcsolatokat. Úgy tűnik, ma már az amerikai jelenlétet szeretnék megszüntetni a közép-ázsiai térségben. Lásd *Neue Zürcher Zeitung*, Murren in Zentralasien über US-Präsenz – Abzugsdatum für militärische Stützpunkte verlangte, 6.7.2005.

A 2001. szeptember 11-i támadást követően a washingtoni diplomácia egészen kivételes ügyességgel célozta meg a világ katonai-diplomáciai viszonyainak átrajzolását, a maga képére való alakítását. Az amerikaiak sikeresen elhitetik a közvéleménnyel, hogy van jó és rossz terrorista. A régi szövetségeket, többek közt a NATO-t, sutba vágják. Alkalmi szövetségeket szerveznek, amelyekben a szövetségeseknek csak alárendelt szerepet, ideiglenes helyet biztosítanak. A geopolitikai irodalom a szovjet birodalom fénykorában ezt nevezte „csatlós” kapcsolatokra épített rendszernek.⁴⁹ Bizonyos nagyhatalmak, de több más ország számára is azután az emberek felkorbácsolt kedélyállapota ürügyül szolgálhat – olykor már szolgált is –, hogy nem hivatalos nemzetközi megegyezésekre támaszkodva⁵⁰ és kifejezetten belső használatra lépéseket tegyen két fontos területen: a rendőrség hatáskörének bővítése és az igazságszolgáltatás szigorítása terén, noha ezeknek sokszor semmi közük a terrorista csoportok felszámolásához, sőt inkább aggasztónak mondhatók az emberi jogok szempontjából.⁵¹

Senki sem gondolkodik az EU kívül – de ott is csak langyosan – az erőszak elterjedésének és a terrorizmus ebből következő időnkénti fellobbanásának megfékezésén, már ami az alapvető tennivalókat illeti, a figyelem egyedül arra irányul, hogyan lehet „ellenerőszakot” vagy „megelőző”⁵² katonai csapást alkalmazni. Lehetne például nemzetközi társadalmi-gazdasági együttműködésre vagy általános fegyverkorlátozásra gondolni. A mai gazdasági és számítástechnikai

⁴⁹ Érdemes megemlíteni itt a következőt. Tíz nappal az amerikai merényletek után, a *Neue Zürcher Zeitung* 2001. szeptember 22–23-i számában olvashattuk, hogy az európai lakosság 15 százaléka támogatná a Bush-kormányt egy katonai beavatkozás esetén, de az amerikai állampolgárok körében sem magasabb a támogatottság 54 százaléknál. Az átlagnál magasabb értéket Angliában (17%) és Franciaországban (28%) mértek. Ezek után nehezen érthető megannyi európai kormány harcos hűségnyilatkozata, amikor a kormányfők egymás után Washingtonba siettek, vagy amikor megbízottaik kétséges szövegekre adták szavazatukat az ENSZ-ben.

⁵⁰ Gondolok például a NATO 1997-es washingtoni „stratégiai bejelentésére”, amelyet egyik kormány sem terjesztett országa parlamentje elé.

⁵¹ Lásd Mary Robinsonnak, az ENSZ emberjogi akkori főbiztosának gyakori tiltakozásait.

⁵² A még ma is érvényben lévő amerikai katonai elvek értelmében az AEÁ feljogosítva érzi magát katonai beavatkozásra bármely országban, ha az illető (baráti, szövetséges vagy ellenséges) ország Washington megítélése szerint nem küzd megfelelő módon a terrorizmus ellen (lásd Líbia 2011-es bombázását), vagy amerikai állampolgárt bíróság elé állít. Az AEÁ-nak pillanatnyilag nem szándéka katonailag beavatkozni Európában. Ugyanakkor érdemes itt megemlíteni két dolgot. Az AEÁ az Echelon-rendszer segítségével minden Európában működő telefont – így az internethálózatot is – lehallgathat, minden ellenőrzés és engedély nélkül, továbbá egyedül rendelkezik helymeghatározó-irányítási világrendszerrel. Most, amikor az EU elhatározta hasonló rendszerek kiépítését (ilyen többek között a Galileo-hálózat), az AEÁ igyekszik ezt mindenáron megakadályozni, mondván: a világnak csak egy ilyen rendszerre van szüksége, az övére.

adottságok mellett lehetne világméretű oktatási vagy egészségügyi programot kidolgozni. Amikor képesek vagyunk embert küldeni a Holdra, nemsokára a Marsra is, könnyedén megtehetnénk azt is, hogy világszerte megszüntetjük az éhezést, a szegénységet és a járványokat.

Nemde emberbarátság címén ma bombázni lehet országokat (lásd Szerbia, Csecsenföld, Afganisztán, Irak vagy Szomália)? Nemde az emberek szabadsága ürügyén ma szigorított rendőri intézkedéseket lehet hozni, telefonlehallgatásokat és önkényes letartóztatásokat elrendelni? Nem furcsa, hogy törvényhozóink emberjogi szempontból mind elfogadhatatlanabb szövegeket szavaznak meg – a mi jólétünk érdekében?

Vajon az-e a nagyobb terrorista, aki elrettentő módon véres merényleteket hajt végre, vagy az, aki minden bizonyíték⁵³ híján százezreket összevissza bombáz? Vezetőink vajon tényleg jobban tudják nálunk, melyek a helyes intézkedések, mi a szabadságigényünk, melyek az emberi jogaink? Nem csak Közép-Ázsiában vagy a „harmadik világban” léteznek ezek a jelenségek. Gondoljunk csak az elmúlt 10-15 év elszegényedésére vagy az „átmenet”-ről szóló mellébeszélésekre a „köztes-európai” országokban.

Néhány következtetés

A 2000-es évek második felétől a világ számos részén csalódtak az uralkodó osztályok az AEÁ szavahihetőségében. Nemcsak az afgán és iraki kudarc, hanem az „arab tavasz”, az Iránhoz való közeledés és a növekvő közel-keleti geopolitikai egyensúlytalanságok voltak ennek kiváltói. Sokan a szemére hányják az AEÁ-nak a tehetetlenségét, és új szövetségeket keresnek. Úgy látszik, elsősorban Kína húzhat előnyt ebből a helyzetből, mivel neki van a legrugalmasabb stratégiája. Az EU is lehetne haszonélvezője, ha nagyobb önállóságra tesz szert az AEÁ-kal szemben.

Közép-Ázsia legfontosabb eseménye a térségben kétségtelenül a NATO, illetve az AEÁ afganisztáni kudarc. Ennek sok-sok következménye lesz a következő évtizedekben, de nehéz bemérni ezeknek az irányát és természetét. Minden bizonnyal Washington megőrzi többé-kevésbé meghatározó katonai jelenlétét az országban. Kína és Oroszország, valamint India és Pakisztán gazdasági és katonai

⁵³ 2001. szeptember 11. után mind Bush amerikai elnök, mind Tony Blair brit miniszterelnök beismerte, hogy nem rendelkeznek az Al-Kaida csoport vagy bin Laden ellen olyan bizonyítékkal, amelyet országaik bírósága elfogadna. Az Irak elleni támadással kapcsolatosan még nagyobb valótlanságokat állítottak. Már Goebbels is azt hirdette: addig ismételj egy hazugságot, míg mindenki igaznak tartja!

érdekeltsége viszont nagymértékben megnőhet ugyanakkor. Két másik tényező erősen befolyásolhatja Közép-Ázsia jövőjét. Az egyik a radikális iszlám esetleges előretörése, ami nem zárható ki a közel-keleti fejlemények alapján. A másik a különböző térségbeli országok politikai rendszerének egyre nehezebb fenntartása a társadalmi-gazdaság egyenlőtlenségek, igazságtalanságok és a visszaélések növekedésével. A két folyamat kölcsönösen erősítheti egymást.

Az érintett országok egymás közti kapcsolata is romolhat. Többek közt a határ- és erőforrásvitákból kifolyólag a háborús veszély nőhet. Emlékezzünk, az újra és újra fellángoló határösszetűzésekre a Ferganai-medencét körülvevő országok: Üzbegisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán közt. Végül, Üzbegisztánnak és Kazahsztánnak energiahordozókból van többlete, míg Kirgizisztánnak és Tádzsikisztánnak villanyáramból, de az együttműködésük dőcög.

Mindezek a különböző nagyhatalmak befolyási lehetőségeit növelik, de persze gerjesztik a feszültségeket közöttük is.

Felhasznált irodalom

- ACHAR, Gilbert, *La nouvelle Guerre froide – Le monde après le Kosovo*, PUF, Paris, 1999.
- *Jeu triangulaire entre Washington, Moscou et Pékin*, *Le Monde Diplomatique*, 2001, december.
- Affaires-stratégiques.Info*, Le parlement kirghize vote la fermeture d'une base aérienne américaine, 2013.6.21.
- ANDERSON, Perry, American Foreign Policy And Its Thinkers, *New Left Review*, 2013. szeptember–október.
- Atlas Alternatif*, Réconciliation américano-talibane contre la Russie en Asie centrale, 2013.6.25.
- BACIK, Görhan, La grande stratégie de l'Iran, *Today Zeman*, 2014.7.1, g.bacik@todayzaman.com.
- BÁRDOS-FÉLTORONYI, Nicolas, Two Axes, Three Seas: A Geopolitical Assessment of the Wider Black Sea Area, in: IVAN, Ruxandra (ed.), *New Regionalism or No Regionalism?*, Asghate, Farnham, 2012.
- *Tudományelméleti kalandozások: ember- és társadalomképek a politikai és gazdaságtanokban*, L'Harmattan, Budapest, 2005.
- *Comment se dessine le système des grandes puissances?* (társszerzőként), Pax Christi Wallonie-Bruxelles, Bruxelles, 2005.
- *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2007.
- *Géopolitique de l'Union Européenne* (sous la dir.), Couleur Livre, Charleroi, 2009.
- *Les puissances et leurs différends. Exercices géopolitiques pour l'Union européenne*, L'Harmattan, Paris, 2010.
- *L'Europe et la paix. Les questions d'un géopolitologue*, Couleur livres, Bruxelles, 2013.
- Geopolitikai gondolkodás a Szovjetunió utáni Oroszországban, *Eszmélet*, 2000, 44. sz.
- BELOGRUD, Vladislav, L'armée russe se tourne vers l'Asie centrale, *RIA Novosti*, 2014.6.25.
- BENDER, Yuri, China and Russia seen to affect growth of Kazakhstan's economy, *Financial Times*, 2014.6.27.
- BERNSTEIN, Richard, The Chinese are coming, *NYRB*, February 23, 2012.
- BRINK, Tobias ten, *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus – ein Überblick*, Lucius & Lucius, UTB, Stuttgart, 2008.
- BRZEZINSKY, Zbigniew, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York, 1997. (Magyarul: *A nagy sakktábla*, Budapest, Európa Kiadó, 1999.)
- *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4. éd., Ellipses, Párizs, 2013.
- *Chronique du choc des civilisations*, Chronique, Paris, 2011.

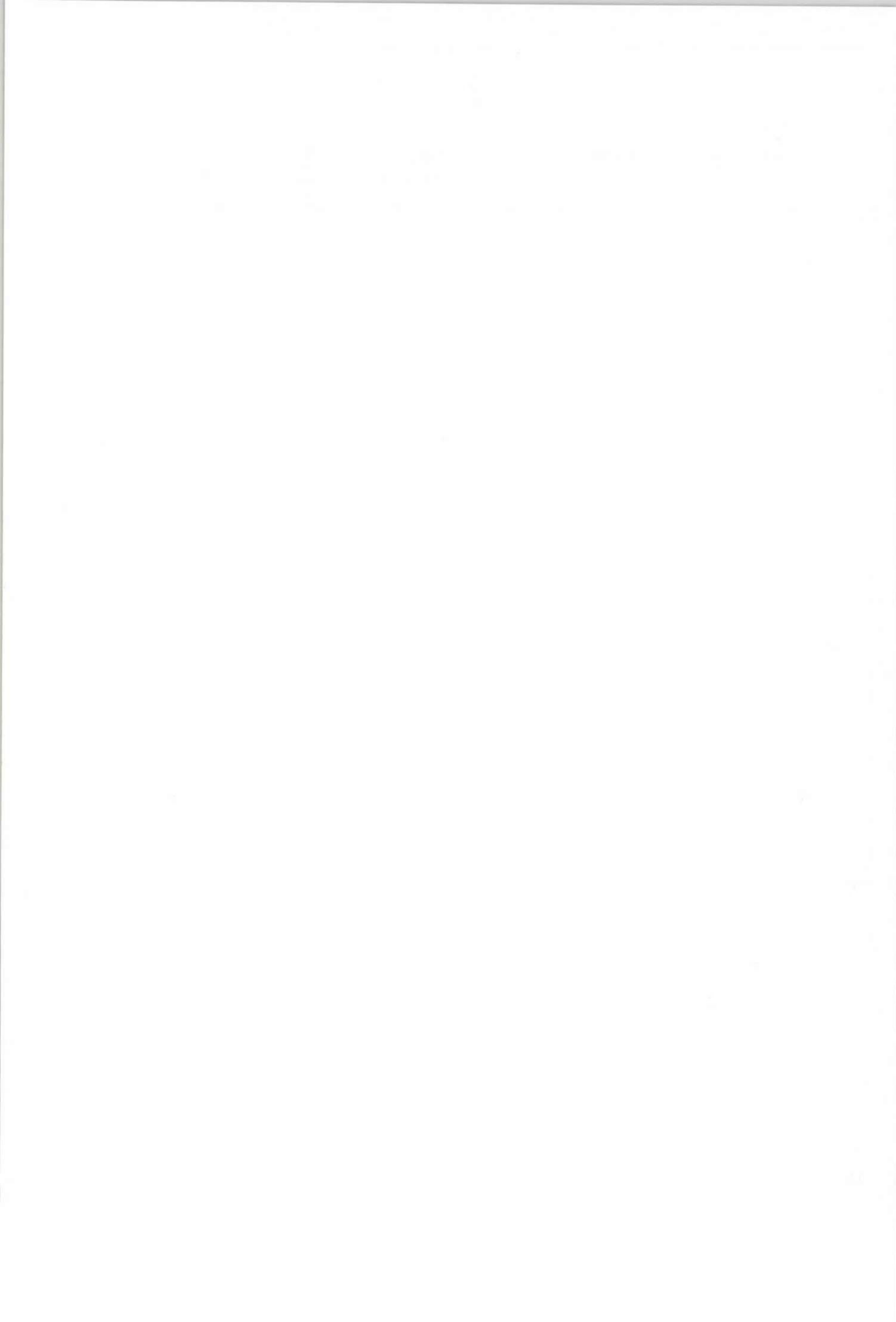
- CUMMINGS, Sally N., *Kazakhstan, Power and the Elite*, Tauris, London, 2005.
- DEPPE, Frank – David SALAMON – Ingar Solty, *Imperialismus*, PapyRossa, 2011, Köln.
- DUPUY, Emmanuel, L'Afghanistan en 2014: entre espoir et changement... , *Revue militaire suisse*, 2013. május-június.
- DYER, Geoff, US spreads military presence across Asia, *Financial Times*, 2014.4.28.
- FISCH, Jörg, Imperialismus am Hindukusch, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002, április 13–14.
- FENG, Zhu, La nouvelle ceinture économique sur la route de la Soie: une marche de la Chine vers l'ouest?, *La Chine au présent*, 2013.11.14.
- FLICHY, Thomas, Chine, Iran, Russie: L'étrange empire mongol du XXe siècle, *L'Info Alternative*, 2013.8.13.
- FRIEDMAN, George, Central Asia and Afghanistan: A Tumultuous History, *Stratfor*, 2013.9.24.
- GADZHIEV, A., US Black Sea policy aimed at containing Russia – military expert, *Voice of Russia*, 7 July 2014.
- GENTÉ, Régis, Une richesse pétrolière confisquée. Kazakhstan, l'or noir et la colère, *Le Monde Diplomatique*, mai 2012.
- GUMPPENBER, Marie-Carin von – Udo STEINBACH (szerk.), *Zentralasien – Geschichte, Politik, Wirtschaft – Ein Lexikon*, C.H. Beck, München, 2004.
- HAAS, Michael, Amerikas Weltordnung ist verwundbar, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.3.28.
- HANSEN, Alain, Le grand jeu et son avenir. A chacun son projet pour l'Afghanistan, *La Revue Nouvelle*, mars 2012.
- Hérodote*, Regards géopolitiques sur la Chine, no. 150, 3. trimestre 2013.
- HUNTINGTON, Samuel P., *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*, Európa, Budapest, 2001.
- JEAN, Carlo, *Geopolitica*, Laterza, Roma–Bari, 1995.
- Osama, Saddam e Palestina: un solo problema, una sola soluzione, *LIMES*, 2/2002.
- KATONA Magda, *A Közép-Ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez*, Szovjet Füzetek. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1997.
- A tálibok útja a Washingtoni Nyilatkozattól az Al-Káidáig, Stratégiai védelmi hivatal, Budapest, 2002.
- *A soknemzetiségű Afganisztán*, Biró, Budapest, 2002.
- KERR, Simeon, Gulf states forge links with Asia as building boom drives imports, *Financial Times*, 2014.6.29.
- KISS Szilvia, Közép-Ázsia gazdaságai és a világgazdasági válság, <http://fakproject.hu/docs/08-10-KissAzsia.pdf>
- KHOURY, Émile, L'Iran au cœur d'une solution régionale, *L'Orient-Le Jour*, 2014.4.15.
- LACOSTE, Yves, Le cercle de Samarcande, *Hérodote*, 1997, no. 84, 2. negyedév.
- Asie du Nord-Est, *Hérodote*, 2000, no. 97, 2. negyedév.

- La « marche vers l'Ouest » de la Chine, c'est aussi la coopération culturelle, *Le Quotidien du Peuple en ligne*, 2014.6.23.
- La Voix de la Russie*, L'OTAN veut s'imposer en Asie centrale, 2014.5.4.
- LEICHTOVA, Magda, *Misunderstanding Russia – Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate, Farnham (Surrey), 2014.
- LIEVEN, Anatol, Afghanistan: The Desert of Death, *The New York Review of Books*, 2014.1.7.
- LIMES, Parte III Bush versus Saddam: il contesto medioorientale és Dossier Russia, no.2. 2002.
- MAGNUS, Ralph H., *Afghanistan. Mullah, Marx and Mujahid*, Westview, Cumnorhill, 2000.
- MALIK, Iftikhar, *Pakistan, Democracy, Terror and the Building of a Nation*, New Holland, London, 2010.
- MARSDEN, Peter, *The Taliban. War and Religion in Afghanistan*, ZED Books, London, 2002.
- MATZNER, Egon, *Monopolare Weltordnung. Zur Sozioökonomie der US-Dominanz*, Metropolis, Marburg, 2000.
- MINASSIAN, Gädz, *Eurasie, au coeur de la sécurité mondiale*, Autrement, Párizs, 2011.
- MORSE, Edward L. – James RICHARD, The Battle for Energy Dominance, *Foreign Affairs*, 2002, március–április.
- Neue Zürcher Zeitung*, Erdgas-Königreich in der Wüste, 2013.12.17.
- Der Steppenadler tanzt mit dem Drachen, 2013.8.6.
- Wachsende Nervosität in Zentralasien, 2013.5.31.
- Chinas Blick nach Zentralasien, 2012.6.8. és 12.
- PARENTI, Fabio Massimo, Quello che l'America deve imparare dalla Cina, *LIMES*, 2011, no. 6.
- POUJOUL, Catherine (2001), L'Asie centrale entre espoir et déstabilisation: bilan d'une décennie, *Recherche Internationale*, 64. sz., 2. félév.
- RACHID, Ahmed (2002), *Asie centrale, champ de guerres – cinq républiques face à l'Islam*, Autrement, Paris.
- Crisis looms in central Asia's Great Game, *Financial Times*, 2012.12.4.
- RACINE, Jean-Luc (szerk.), *Asie*, La Documentation Française, Párizs, 2013.
- RASANAYAGAM, Angelo, *Afghanistan. A Modern History*, Tauris, London, 2005.
- RINKE, Andreas – Christian SCHWÄGERL, *11 drohende Kriege. Künftige Konflikte, Territorien und Nahrung*, Bertelsmann, München, 2012.
- SCHELL, Orville – John Delury, *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-First Century*, Little, Brown, New York, 2013.
- SCHETTER, Conrad – Jörgen KLUSMANN, *Der Taliban-Komplex. Zwischen Aufstandsbewegung und Militäreinsatz*. Campus-Verlag, Frankfurt am Main, 2011.
- SISCI, Francesco, La Cina pensa agli Usa e dimentica i vicini, *LIMES*, no. 6, 2011.
- The Economist*, Hydropower in Tadjikistan. Folie de grandeur, 2013.7.27.

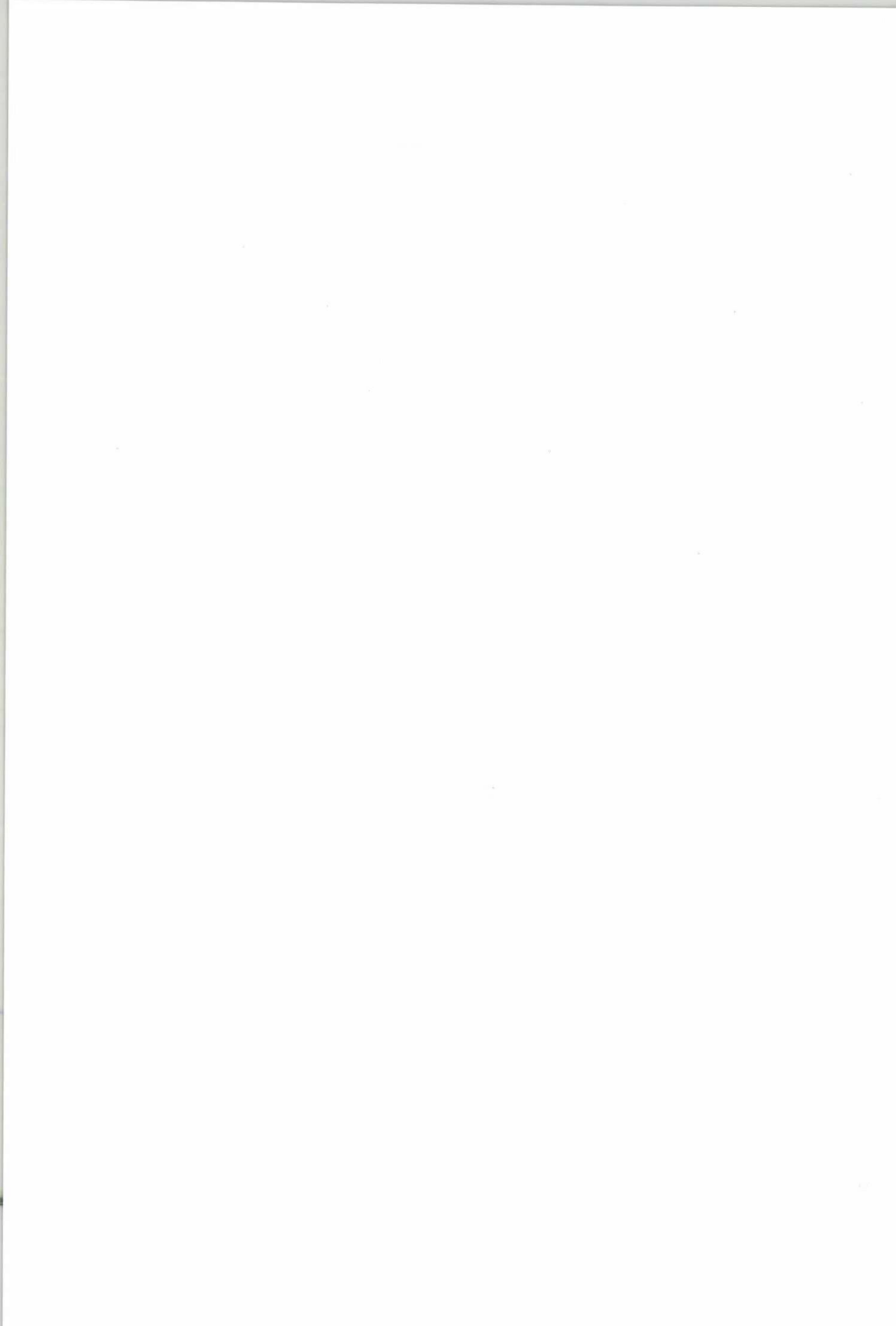
TRENIN, Dmitri, *An Eurasien Strategy*, Carnegie Endowment, Moscou, 2011.

WALBERG, Eric, *Postmodern Imperialism. Geopolitics and the Great Games*, Clarity, Atlanta, 2011.

ZHANG, Junhua, Trägt die Achse Russland–China?, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.3.25.

MÁSODIK RÉSZ

6. FEJEZET

EU: KERETEK, HATÁROK, VÁRAKOZÁSOK⁵⁴

<i>Képzelt határok</i>	103
<i>A Föld történelmi és társadalmi felosztottsága</i>	105
<i>A megfelelő határok kérdése</i>	107
<i>Az EU terének sajátosságai</i>	109
<i>Mi számít „európai állam”-nak?</i>	111
<i>Feladatok és intézmények</i>	112
<i>Vannak-e még történelmi és kulturális ismérvek?</i>	115
<i>Az EU mint terjeszkedő nagyhatalom?</i>	118

A maga 511 millió lakosával a 28-ak EU-ja a világ harmadik legnépesebb „ország” Kína és India után. Ugyanakkor Európa és az Unió határai nem esnek egybe. Az EU határaitól folytatott vita olykor mégis mesterkéltnek tűnik. A földrajzi, történelmi, vallási, kulturális, etnikai ismérvekre vagy okokra történő hivatkozás csupán ürügynek látszik, amely – hacsak nem előzi meg elmélyült vita – arra való, hogy kizárják vagy befogadják egyik vagy másik jelöltet. Látni való: a kérdés összetettebb, mintsem első ránézésre vélhetnénk. Indokolt éppen ezért előlről kezdeni a vizsgálódást.

Képzelt határok

Egyesek szerint a Földközi-tenger egyértelmű választóvonal az Unió határán, holott térsége az ókor óta európai birodalmak részét alkotta. De Gaulle úgy vélte, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjed, de mintha megfedkezett volna arról, hogy Oroszország területének jelentős része az Urálon túl fekszik. A Kaukázus déli részét az elsőők között érte el a kereszténység térhódítása a Krisztus utáni első századokban. Irán az első olyan keleti ország, amely soha nem hódolt be kifejezetten európai hatalomnak. Nyugaton és Északon az Atlanti-óceán valóban

⁵⁴ A szöveg első változata megjelent: *Korunk*, 2004. december, irodalom megadása nélkül.

természetes határt alkot, jóllehet nem nehéz olyan brit alattvalót találni, aki az AEÁ-at ne úgy szemlélné, mint Európa folytatását.

Ami a vallási szempontokat illeti, elegendő a balkáni országokról tíz-tizenöt évvel ezelőtt folytatott vitákra utalni: mivel ezen országok lakossága túlnyomórészt ortodox vallású, sokan azt gondolják, hogy ebben a régióban erőteljesen megőrződtek a bizánci hatások. Ezért egyesek úgy vélték, hogy ez nem egyeztethető össze a katolikus vagy protestáns Európával. De senki nem vette a fáradságot, hogy megvizsgálja, vajon a mai nemzetek között valóban különbséget teremt-e a vallás, és vajon Bulgáriában vagy Romániában erősebb-e a bizantinizmus, mint a több – köztük kulturális – szempontból megosztott Belgiumban.⁵⁵

Sokan vélik úgy, hogy Belgiumban olyan politikai és közjogi „bizantinizmus” figyelhető meg, amely a szövetségi állam hatvanas évek óta zajló fokozatos és összetett kialakítása következtében már-már érthetetlen méreteket öltött. Ezzel együtt Belgium az EU alapító tagja, a két említett balkáni ország pedig 2008-ban csatlakozott az Unióhoz, és ez nem is okozott semmiféle megrázkódtatást. Tizenegynéhány év múlva várhatóan Törökország is csatlakozni fog, noha az a tény, hogy az iszlám országai közé tartozik, még furcsa, gyakran alaptalan háborgást vált ki egyesekből, holott ma már 20-25 millió muzulmán él az EU területén. Ugyanez érvényes a többi balkáni államra, valamint a Kaukázustól délre fekvő országokra is. EU 35 tagországgal: hogy ez sok vagy kevés, nehéz megmondani.

Hasonló következtetésre juthatunk, ha a nemzetiségi vagy nyelvi ismérveket vesszük figyelembe. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a jelenleg 28 országból álló Unióhoz képest az AEÁ vagy Svájc heterogénebb, ha a kérdéses országok méreteit tekintjük. Ugyanez elmondható a Törökországgal kapcsolatos vitáról is. A közeljövőben talán hasonló kérdéseket vet majd fel Marokkó vagy Izrael belépése.

A történelmi-politikai érv sem igen áll meg a lábán.

Egyesek szerint azok az országok, amelyek történelmében nem hagyott nyomot sem a reneszánsz, sem a felvilágosodás, kevésbé alkalmasak arra, hogy meghonosítsák az európai demokráciát. Törökországot illetően ez az érv nem állja meg a helyét: első világháború utáni modernizációjának ugyanis éppen az európai értékek meghonosítása volt a célja, és ha ez csak részlegesen sikerült is, jó néhány közép- és kelet-európai országot megelőzött 1945 előtt. De elég, ha a második világháború után Japánban és Indiában kialakuló demokráciákra gondolunk. Valamely természeti, társadalmi, szellemi, területi egység (ország vagy osztály,

⁵⁵ Belgiumban 500 tanácsi és 10 tartományi kereten kívül 7 parlament működik: három kulturális alapon (francia ajkú, németalföldi és német közösség), három területi alapon (Vallónia, Brüsszel és Flandria), melyek földrajzilag egyáltalán nem esnek egybe, egy pedig a szövetségi királyságé. Mindegyiknek külön törvényhozása és kormánya van.

hatalom vagy vallás, vállalat, munka, a családi élet, a szórakozás, társaság vagy alapítvány stb.) határa és súlya *nem egyszer s mindenkorra adott tény*. Ezek inkább az érintett személyek vagy csoportok lehetőségeitől, szemléletétől és akaratától függenek. A továbbiakban ezt a feltevést igyekszünk alátámasztani.

A Föld történelmi és társadalmi felosztottsága

A Föld sokféleképpen volt felosztva az időben és a térben. A bolygó benépesülése fokozatosan kijebb tolta a lakott és megművelt világ határát. A közelmúltban még csak ötven egynéhány állam létezett, ma 200-nál is több. A nemzetközi vállalatok a tőkés rendszer kezdetén még alig voltak jelen, ma már tízezerrel működnek. A vallások megszaporodása és több földrészen való elterjedése is inkább újkori jelenség. A nemzetközi, társadalmi kezdeményezésszerű társaságok, alapítványok, egyesületek és szervezetek is a XX. század képződményei. Mindezek földrajzi szempontból így vagy úgy felosztják a Földet. E felosztás határokat von közéjük, ám ez nem akadályozza meg őket abban, hogy egymással kereskedjenek, és akár a világűr felé is terjeszkedjenek.

A világon majd 200 ENSZ-tagország és sok tízezer nemzetközi vállalat létezik, és itt most eltekintünk más geopolitikai szereplőktől. Ezek igen különböző nagyságúak, és evvel kapcsolatosan egy sor kérdés felvetődik. A nagyság előny-e, vagy hátrány? Egy ország földrajzi alakzata vagy egy vállalat működési területe és sajátossága lehet-e inkább vagy kevésbé előnyös? Egy ország nagyságát és alakzatát lehet anyagi szempontból vagy lakóinak vágyai felől tanulmányozni. Utóbbi esetben a különböző geopolitikai szereplők társadalmi, politikai vagy kulturális vélekedése döntő lehet.

A nagy birodalmak vagy vállalatok a történelem folyamán mindig nagy területen helyezkedtek el, illetve nagy befolyási övezettel rendelkeztek. A nagy *kiterjedés* egyúttal gyakran számottevő népességet és gazdag nyersanyagkincseket is feltételez, de az ellenkezője is igaz lehet. Például évtizedes távlatban népességi nyomás várható Kína részéről, annál is inkább, mivel a két szomszédos terület (Oroszország és Közép-Ázsia) nemcsak gyéren lakott, hanem fejlettebb, és nyersanyagokban gazdag. De ez csak addig lehet igaz, míg a határok gazdaságilag átjárhatatlannak bizonyulnak, ami éppen ebben a távlatban nem bizonyított.

Viszont a nagy birodalmak *határai* hosszúak és nehezen védhetők, a nagyvállalatoknak pedig sok fogyasztójuk és beszállítójuk van, ami irigységet vált ki a többi vállalat részéről, és versengésre készíteti őket. Geopolitikai szempontból a kiterjedés és a határ döntő tényezők, hiszen *szilárdságuk és tartósságuk* a többi

szereplőtől is függ, s függ az erőviszonyoktól és a határok mások számára való elfogadhatóságától. Itt a következő egyszerű elv érvényesül: az a terület, amit egy ország, vagy az a piac, amit egy nemzetközi vállalat a magáénak mondhat, már semmiképpen nem egy másik országé vagy vállalaté, és ez önmagában az erő jele.

Egy állam területének *nagysága* tehát egyúttal a fontosságának a jele is lehet. Ahhoz viszont, hogy ezt meg is őrizhesse, jó politikai, közigazgatási és pénzügyi vezetésre van szükség, s mindenekelőtt arra, hogy egy katonai vagy más jellegű támadást sikerrel vissza tudjon verni. A 21. század elején ezekkel a kérdésekkel néz szembe az EU, Oroszország vagy Kína, amelyekben hol a nagyfokú történelmi különbségek, hol a terület roppant nagysága, hol a növekvő társadalmi-gazdasági különbségek képeznek komolyabb nehézségeket.

Egy ország(csoport) földrajzi *alakzata* többféle lehet: (i) tömött és vaskos, amikor a legnagyobb terület a legrövidebb határokkal párosul, ilyen pl. az AEÁ; (ii) hosszán elnyúló, ezáltal kiszolgáltatott, mint pl. az EU; (iii) földrajzilag feldarabolt, pl. Oroszország esete Kalinyingráddal. Nem számítva a beékeltség előnyét, a (ii) és a (iii) alakzatok inkább hátrányosoknak tűnnek, hiszen *területileg nem folytonosak*. Ez pedig maga után vonja a közigazgatási nehézségeket, a magas közlekedési költségeket, bizonyos területek kiválásának, különválásának vagy elpártolásának veszélyét. A tömött és vaskos alakzat sem biztos, hogy csak előnyökkel jár, hiszen másfajta szempontból még lehet igen heterogén; lásd Ukrajnát a sokféle nemzetiséggel és történelmileg 3-4-féle eredetű területével (litván, lengyel, orosz, szovjet).

Az egyes országok közötti *távolság*, illetve *közelség* meghatározhatja, hogy kiből lesz barát, illetve ellenség. Hagyományos geopolitikai elvként idézik a következő olasz mondást: „Raramente uno Stato è amico del vicino ma, di solito, è amico del vicino del vicino” (Ritkán baráti egy szomszédos ország, viszont az a szomszédnak a szomszédja). Ez a meggondolás abból a meggyőződésből születik, hogy a szomszéd ország mindig közvetlen veszélyt jelenthet, míg a távolabbi nem, és a szomszéd államot jobb bekeríteni és sakkban tartani, mint megtámadni. Persze mindez feltételezi a választás lehetőségét vagy azt, hogy éppen ne legyen háború. Háború esetén a vaskos földrajzi alakzat előny lehet.

Egy nemzetközi vállalat működési területe és sajátossága sokféleképpen meghatározott és megváltoztatható. Hogy mely piacokra szállít, azt könnyű leírni, és azt is, hogy kik és honnan szállítanak be neki. Ezek a dolgok természetesen függetlenek az államhatároktól, már amennyiben a szállítás és a fizetés szempontjából többé-kevésbé „megbízható” országról van szó. Viszont az, hogy a nagy részvényesek mely országok polgárai, már nem mellékes tényező, hiszen a tulajdonjog a „központi” tőkés országokban valószínűleg nagyobb védelmet

élvez. De „ágyúnaszád-diplomáciával” is lehet(ett) eredményeket kicsikarni, pl. Japánban és Kínában a XIX. században vagy „Köztes-Európában” a XX. század végén vagy a XXI. század elején.

Az elmúlt 30-40 évben számos vállalati felvásárlásnak, egyesülésnek és csődnek lehettünk a tanúi, ami arra utal, hogy a *tőkekoncentráció* erősödik. Számos iparágban vagy szolgáltató területen 4-5 nemzetközi vállalat uralja a világpiac kétharmadát-felét. Ezek a nagyvállalatok lassan nagyobb tekintéllyel rendelkeznek, mint a világ legnagyobb országai. Ezzel egy időben azt láthatjuk, hogy az egykor 25 tagállamból álló ENSZ ma 200 tagot számlál. Egyszerre vagyunk tehát tanúi az államok *felaprózódásának* és a tőke oldalán az *egybeolvadás* jelenségének. Vajon az állami önrendelkezés gyakori elvesztése vagy az államközösségek létrejöttel elkerülhetetlen a nemzetközi nagyvállalatok térhódítása miatt? Vajon van-e határa a tőkefelhalmozásnak és az államközösségek kialakulásának? Sok ma még a megválaszolhatatlan kérdés.

A megfelelő határok kérdése

Történelmileg Európában a hűbéri rendszer jogilag meghatározta az egyének és a területek hovatartozását, de nem volt szüksége határok kijelölésére. Viszont ugyanebben a hűbéri rendszerben is létrejöttek falakkal határolt, egymással szövetkező városállamok. A nemzetállamok kialakulásával a határkérdés lényegessé vált. Szükségessé vált nemzet és állam egybeesése. A természetes határokra való hivatkozás egy másik igazolási módja a határok többé-kevésbé önkényes meghatározása. Az adórendszer, a vámok, az iparpolitika, közművek vagy a katonai szolgálat kötelezettsége csak egy adott állam keretén belül megszervezhető és megkövetelhető a tőkés rendszer kezdetén. Végeredményben minden határ egy erőviszony szülötte, amely két- vagy többtényezős játék.

Megkülönböztetik egymástól az országhatárokat és a nemzethatárokat, mintha a nemzeti hovatartozást egyértelműen meg lehetne határozni. A látható határok kérdése az államok klasszikus feladványa. Az úgynevezett természetes, sokszor földrajzi jellegű államhatárookra már utaltunk, legtöbbször politikai választások és döntések eredménye. Fontos számításba venni a határok

- két-, illetve sokoldalúságát, nemzetközi elfogadottságát és azt, hogy egy állam képes-e hatalmát az ország egésze fölött gyakorolni; és
- történelmi kialakulását vagy kialakításának vágyát, aminek aztán politikai jelentősége lehet.

A belül és a kívül elhatárolása révén a határok szerepe a *felségjog* területi korlátozása és gyakorlata, a közigazgatás térbeni megszervezése, valamint a honvédelem katonai eszközökkel történő biztosítása. Vannak különleges *nemzetközi határok*, amelyek több államot vagy államközösséget egyesítenek egy adott szempontból. Ilyen például egy pénzügyi tér, mint az euró, és a bevándorlást ellenőrző úgynevezett Schengen-határ az EU-ban. A szárazföldi választóvonal két vagy több ország között fekszik. A legtöbb határ háború vagy gyarmatosítás, nemzetközi megállapodás, ritkán népszavazás vagy kényszer szülötte. Ezen okok miatt a határok vitathatóak, megváltozhatóak és módosíthatóak.

A jó határ befelé együtt tart, kifelé viszont védelmet nyújt másokkal szemben. Kevés a *megfelelő határ*, bármit is értsünk ezen. Egyetlen szomszédal rendelkezni veszélyesebbnek bizonyulhat, mint többel. A hosszú szárazföldi határ nagyobb védelmi rendszert igényel, mint a hosszú tengeri határ. A csak tengeri határral rendelkező területek nagy biztonságot élveznek, ideig-óráig. A mesterséges bolygók, a nagy lőtávolságú rakéták és a repülők bizonyos mértékig átjárhatóvá tették a határokat. Persze lehet egy határt az átjárhatósága alapján is osztályozni.

A határok hossza jóval nagyobb, mint egy halandó képzelet, és ez az, ami sok esetben katonailag nehezen védhetővé teszi őket, lásd Európát. Az államok számának növekedése, majd a határok hosszának változása oka lett az eurázsiai határok oly gyakori változásának és a gyakori háborúknak, különösen a Francia- és Oroszország közötti térségben.

Érzékeltessük ezt a nehézséget egy-két példával.

A határok hossza (kilométerben):

Magyarország	1950	amiből tengeri	0
Belgium	1449		64
Románia	2508		225
Lengyelország	3605		491
Franciaország	6319		3427
India	21 103		7000
Kína	36 643		14 500
AEÁ	35 777		19 924
Oroszország	57 792		37 653
EU	12 441		65 993

Ahogy fentebb jeleztük, a határok lehetnek történelmi „eredetűek”, nemzeti jellegűek vagy vágyottak. Mindháromnak lehet politikai jelentősége, és ez sok viszályt szíthat. Az *eredettörténet*, a nemzetfogalom, a vágyott határok a múlt felelevenítései vagy felélesztései, méghozzá jelenbeli politikai céloknak megfelelően. Itt tapintható ki a leginkább a bel- és külpolitika összefonódása, a geostratégia magva.

A tőkés rendszer mint olyan nem ismer sem természetes, sem másfajta határokat. A nagy nemzetközi vállalatok mindig új és új olcsó termelési lehetőségeket keresnek mindenütt a világban. A megfelelő újabb és újabb piacokat mindig népesebb fogyasztói réteg biztosítja. A tőkés rendszer zabolátlan működését ma már csak a nagyhatalmak fékezhetik meg. Az EU határt szabhat a magángazdaság túlkapásainak, ha akar.

Az EU terének sajátosságai

Vajon amikor az Unió határait és súlyát mérlegeljük, nem kínálkoznának más ismérvek, mint a fentiek? De igen, ha maga a tér az, amit szem előtt tartunk, illetve az, ami megkülönbözteti egyiket a másiktól. Ez a kérdés két újabb irányba mutat: Mi tesz sajátossá egy adott teret/területet? Meglévő tulajdonságai vagy az eltérései? A természeti adottságok vagy a társadalmi képzelet felépítményei? A történelem okozta változások vagy az egyenlőtlen fejlődés (hűbériség, kapitalizmus, stratégiák és téték, nemzetközi vállalatok, társadalmi munkamegosztás stb.)?

Hogyan azonosulunk egy térrel, hogyan kötődünk hozzá? Hogyan jön létre egy tér/terület? Azáltal, hogy megszerzik, vagy azáltal, hogy védelmezik (függetlenségi harc, imperializmus, föderalizmus, propaganda, stratégia)? A létrehozandó állam vagy a tovább terjesztendő felségjog útján (nacionalizmus, vallás, nyelv és kultúra, ideológia, gazdasági érdekek)? Elfoglalandó köztes tér vagy elhatárolandó birtok formájában (folyók, szorosok, szigetek, történelmi eszmény és emlékezet, „élettér”)?

A továbbiakban mind figyelembe vesszük e feltevéseket. Minden más térhez hasonlóan az EU területe is egyszerre adottság, gondolat, tét és termék. Helyesen mondja róla Foucher: Európa „egy tér és egy terv találkozásának helye”.

A fogalmi tisztázás érdekében máris le kell szögeznünk, hogy amikor az EU-ról beszélünk, számolnunk kell azzal a kockázattal, hogy erő vagy furfang alkalmazásával kívülről szabnak neki határokat. Az egyesülési folyamat során viszont dönthetnek arról, hogy milyen határokat kívánnak a diplomáciai egyeztetés útján

kijelölni. Hasonló szándékok és lehetőségek függvényében határozza meg azután magának az Uniónak a súlyát (hatását és kiterjedését), melyet más országok persze kétségbe vonhatnak. A határok gyakran kézzelfogható valóságok, miközben a művelet súlya olyan területeket vagy népeket is érinthet, amelyek kívül esnek a szóban forgó határokon.

Vajon az EU bármeddig bővíthető? Mit mondott erről a nem jóváhagyott alkotmányszerződés? „Az Unió nyitott minden európai állam előtt, amely tiszteletben tartja értékeit és vállalja azok közös előmozdítását. [...] Az Unió alapja az emberi jogok, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság tisztelete, a kisebbségekhez tartozó személyek jogait is beleértve. Ezek a tagállamok közös értékei egy olyan társadalomban, amelyre jellemző a pluralizmus, a megkülönböztetés elutasítása, a türelmesség, az igazságosság, a nők és a férfiak közötti együttműködés és egyenlőség. [...] Az Unió célja előmozdítani a békét, tulajdon értékeit és népei jólétét. Állampolgárai számára a szabadság, a biztonság és az igazságosság határok nélküli tere, olyan belső piac, ahol a verseny szabadon, beavatkozás-mentesen érvényesül.”

A jóváhagyott Lisszaboni Szerződés az alábbiakat mondja ki: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a türelmesség, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában [...] Az Unió célja a béke, az általa vallott értékek és népei jólétének előmozdítása. Az Unió egy belső határok nélküli, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget kínál polgárai számára [...] Az Unió küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen, és előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet, a nők és férfiak közötti egyenlőséget, a nemzedékek közötti szolidaritást és a gyermekek jogainak védelmét [...] Bármely [...] európai állam kérheti felvételét az Unióba...”

Mi számít „európai állam”-nak?

Az EU sohasem határozta meg, mit nevez „európai állam”-nak. Hogyha szemügyre vesszük, mely államok nyerték el ez idáig a tagságot vagy a megfigyelői státuszt az olyan intézményekben, amilyen például az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet⁵⁶ vagy az Európa Tanács⁵⁷ (utóbbiakat *-gal jelöljük), akkor az alábbi képet kapjuk:

- valamennyi balkáni ország, az EU-n kívül*;
- a három dél-kaukázusi ország* (Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia) és Törökország*;
- Fehéroroszország*, Ukrajna*, a Moldáviai Köztársaság* és Oroszország*;
- az öt közép-ázsiai ország: Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Turkmenisztán és Üzbegisztán.

Vajon az európai nemzetek mindegyike szorgalmazza – vezetőivel együtt – az Unióba való belépést? Hogyan vélekednek erről a mostani tagországok? Az Európa Tanács minden tagja elfogadja az EU alapvető „értékeit”. De hol tart azok tiszteletben tartása? Először is: ezen értékek tiszteletben tartása még azokban az államokban sem problémátlan, amelyek régóta az Unió tagjai, vagy amelyek, mint az AEÁ, megfigyelői jogállással bírnak benne.⁵⁸ Az újabban felvettek köré-

⁵⁶ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (röviden EBESZ) a világ legnagyobb biztonsági szervezete, amely Európa, az AEÁ és Közép-Ázsia 57 államát fogja össze. Közöttük találjuk tehát az AEÁ-at és Kanadát, az EU 28 tagállamát, a volt FÁK-térség nem EU-utódállamait, a nyugat-balkáni országokat és 2012 óta Mongóliát is. Eredetileg 1975-ben hozták létre annak érdekében, hogy a Helsinki Záróokmány szellemében alkalmi fórumot teremtsenek a többoldalú párbeszédnek. 1992-ben alakították állandó intézménnyé, az 1994-es budapesti konferencián vette fel a jelenlegi nevét. A bécsi székhelyű szervezet célja a korai figyelmeztetés, a válságmegelőzés, a válságkezelés, a válság utáni rehabilitáció. Lásd a Wikipédia szócikkét.

⁵⁷ Az 1949-ben alapított Európa Tanács egy európai szervezet, amelynek székhelye Strasbourg. Jelenleg 47 tagja van, de nyitva áll bármely olyan európai állam előtt, amely elfogadja a jogállamiság intézményét, és garantálja állampolgárai számára az alapvető szabadság- és emberi jogokat. A Tanács egyik legfontosabb eredménye Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 1950-es elfogadása volt. Ennek keretében állították fel az Emberi Jogok Európai Bíróságát, amely az emberi jogok legfőbb európai bírói fóruma. Az Európa Tanács laza, kormányközi együttműködés keretében jött létre, és (szemben az Európai Tanáccsal és az Európai Unió Tanácsával) *nem* az EU intézménye. Lásd a Wikipédia szócikkét.

⁵⁸ Az amerikai hadsereg fogolytáborainak egy részét a Nemzetközi Vöröskereszt nem láto-gathatja, egyikben-másikban a foglyok embertelen bánásmódnak vannak kitéve, sőt meg is kínozzák őket, és az AEÁ a halálbüntetést fenntartja és végre is hajtja. Persze hasonló kérdések felvetődnek Török- vagy Oroszország esetében is. És – bizonyos „hidegháborúra” emlékeztető

ben ugyanez a helyzet. A jövőbeni tagállamok némelyikében – ilyenek például a dél-kaukázusi országok – olykor katasztrofális a helyzet.

A békére és biztonságra vonatkozó fentebbi idézetet egészítsük ki azzal, hogy geopolitikai értelemben az Unió „előmozdítja” a tagállamok közötti gazdasági, társadalmi és területi összetartozást és együttműködést. A világ többi részével folytatott kapcsolataiban az Unió kinyilvánítja és képviseli saját értékeit és érdekeit. Hozzájárul Földünkön a béke, a biztonság, a tartós fejlődés, a népek közötti együttműködés és kölcsönös tisztelet megvalósulásához, a szabad és méltányos kereskedelemhez, a szegénység felszámolásához és az emberi jogok védelméhez, különös tekintettel a gyermekeket megillető jogokra, továbbá a nemzetközi jog szigorú betartására és fejlődésére, beleértve az ENSZ Alapokmányában foglalt elveket.

A kül- és biztonságpolitika terén az Unió hatásköre kiterjed a külpolitika minden területére, valamint az Unió biztonságát érintő kérdések egészére, beleértve olyan közös védelmi politika fokozatos kialakítását is, amely elvezethet a közös védelemhez. A tagállamok a becsületesség és a kölcsönös együttműködés szellemében tetterősen, fenntartás nélkül támogatják az Unió közös kül- és biztonságpolitikáját, és tiszteletben tartják e téren kifejtett tevékenységét. Tartózkodnak minden, az Unió érdekeivel ellentétes vagy hatékony cselekvését esetleg akadályozó tevékenységtől.

Hogyan kell értelmeznünk a dokumentum e kitételeit? A válaszhoz tovább kell vizsgálnunk az európai intézmények feladatait és intézményeit, a történelmi és kulturális ismérveket és az EU világban elfoglalt hatalmi helyzetének elemzését.

Feladatok és intézmények

Nem kétséges, hogy a városiasodás és a társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatát Európa kezdeményezte a világban. Ideértve a polgárosodással együtt járó tőkés rendszert. Gutenbergtől, a könyvnyomtatás feltalálójától a nukleáris energiáig fél évezrede a technikai és tudományos haladásnak is földrészünk az elindítója. Végül pedig megteremtője egy olyan politikai és társadalmi kultúrának, amely bizonyos tulajdonságai folytán világszerte irigylésre méltónak számít.

Sokféleképpen jellemezhető anyagi jóléte nagyszámú bevándorlót vonz évszázadok óta. A fenti – távolról sem kimerítő – megállapításokat figyelembe

hangnemben – miket hallani vagy olvasni Fehéroroszországról, ahol ilyen szomorú helyzetről pedig szó sincsen, hál’ istennek?

véve kirajzolódni látok néhány olyan elvet, amelyek alapján kézzelfoghatóbban lehet tárgyalni arról, melyek is az Unió bővítésének határai. Ilyenek tehát: a nélkülözhetetlen szerkezeti összetartozás, a felségjog elégséges mérvű védelme, az életfontosságú közrend és a leghatékosabb működés. Ezeknek az elveknek a mentén számomra lényegesnek tűnő kérdésekhez jutunk:

1. Egyfelől van-e az Uniónak kellő ereje, hogy összefüggő és összeillő terveket és megfelelő intézményi megoldásokat hozzon működésbe jelenlegi és jövőendő tagállamai számára, bármennyire eltérőek is azok? E tervek és e megoldások hiányosságai indokolni látszanak mindazok aggodalmát, akik szerint a folyamatos bővítések folytán az Európa-tervet az a veszély fenyegeti, hogy felhígul, és ami belőle végül megmarad, az pusztán egy szabadkereskedelmi övezet, hacsak újra ki nem nyilvánítja, hogy az Unió több egyszerű gazdaságpolitikánál és néhány szabadelvű gondolatnál.

Az európai alkotmány kapcsán kibontakozott vitának szerintem éppen ez volt az alapkérdése. Erre vonatkozik a közös költségvetés felső határa elvének az elvetése is, ha számolni lehet az Unió politikai fejlődésével. Szintén érinti ezt a nélkülözhetetlen közjavak fölötti felségjog gyakorlásának és az erőforrások legmegfelelőbb kezelésének vagy egyszerűen a kifejezetten európai pénzügyi politika alkalmazásának a kérdése. Végül az a kérdés is, hogy hogyan kell a Központi Európai Bank irányítását belefoglalni az Unió gazdaságpolitikájába. Az az állítás, hogy az Uniót lehetetlen irányítani, ha a tagállamok száma 30-ra vagy 35-re emelkedik, nem áll meg a lábán, ha összevetjük azzal, hogy Oroszország 89 önkormányzatú egységből, az AEÁ 51 államból, Kína 31 tartományból áll.⁵⁹ Egyfajta központosítás elősegítheti egy tér kialakulását. Az EU többközpontú hálózat (Strasbourg, Brüsszel, München, Koppenhága, Luxemburg, Frankfurt...), ami hozzájárul kibontakozásához. A tömegtájékoztatási újdonságok és a műszaki lehetőségek megkönnyítik a hálózat működtetését.

2. Ami a *biztonság*ot illeti, kérdés, hogy tartós fennmaradása érdekében képes-e az Unió szavatolni

- határai és felségjoga védelmét,
- területi sérthetlenségét,

⁵⁹ A tíz-húsz ezer tolmács és fordító alkalmazására fordított összeg (1-2 milliárd euró) az 500 millió lakosra számítva természetesen elhanyagolható tétel az EU költségvetésében. Annak a kulturális sokszínűségnek az ára, amely az Unió pótolhatatlan tőkéje. Akik dramatizálják a tétel összegét, valójában egynyelvű Uniót akarnak, mely angol-amerikai minta igen távol áll az európai kultúrától.

- jogos érdekei tiszteletben tartását,
- nyersanyag- és energiaszükségletének fedezését.

Védhetőek-e földrajzi határai, meg tudja-e teremteni a biztonsága megőrzéséhez szükséges azon eszközöket, amelyek megfelelnek a világban elfoglalt geopolitikai helyzetének? Olyan eszközökre gondolunk, amelyek körébe beleértendők a diplomáciai eszközök és a katonai erő, a fejlődés érdekében történő együttműködés vagy a társulási szándékkal kapcsolatos eljárások.⁶⁰

Ezért is olyan fontos a közös európai védelmi erőről, illetve az EU és a NATO, vagyis Brüsszel és Washington, továbbá az Unió és a harmadik világ kapcsolatáról folyó – sajnos szűk körben mozgó – vita. Az Uniónak sikerült a dollárral szemben létrehoznia az eurót – a független véderő létrehozása hasonló súlyú kihívás, mint ahogy az összeurópai együttműködés politikája is az.

3. Az Uniónak saját területén is meg kell tudnia őrizni a békét, azaz biztosítani kell minden polgára számára *a törvényes rendet és az emberi jogokat*, mert csak így kerülheti el olyan viszályok kirobbanását, amelyek szétvethetik. Ezért fel kell lépnie az ágazati, a területi különbségek, a nemzetgazdaságok és a társadalmak egyenlőtlenségei és szintkülönbségei ellen, hogy elháríthassa a nézeteltéréseket és feszültségeket, és megőrizhesse a társadalmi békét. Az EU jelenlegi tagállamai 1945 óta békében élnek, ami igen jelentős politikai tény. Mindamellettt kérdés, vajon igaz-e az állítás, mely szerint az Unió „előmozdítja a tagállamok közötti gazdasági, társadalmi, területi egyetértést és összetartást”. A dolgozók életkörülményeit és politikai helyzetét érintő társadalmi kérdések nyugtalanságra adhatnak okot.

A tőkés rendszer világméretű terjeszkedése megkérdőjelezheti az EU tényleges létét. Nem lesz-e szükség a nagy oligopolisztikus⁶¹ nemzetközi vállalatok európai szintű államosítására vagy társadalmasítására? Nem kell-e a közeljövőben a demokratikus egyeztetés intézményrendszerét kiépíteni? Nem fontos-e az óriási léptékű visszaéléseket, valamint a tőke és az állam összefonódását megszüntetni?

4. Végül az is kérdés, hogy sikerül-e az Uniónak most és a jövőben társadalmi, kulturális, gazdasági stb. tekintetben úgy megszervezni és működtetni területét,

⁶⁰ Például az Unió hozzájárulhat a közel-keleti béke megteremtéséhez oly módon, hogy nyomást gyakorol a palesztin hatóságra és az izraeli kormányra. Az elsőre nyomást gyakorolhat a segélyek csökkentésével, a másodikra a társulási szerződés felfüggesztésével.

⁶¹ A kevesek „szerény” versenye. A legkülönbözőbb ágazatokban és világszinten 10-15 nagyvállalat uralja a piacot.

hogy az minden történelmi sokfélesége, kulturális és nyelvi sokszínűsége mellett hatékony együttessé váljék.⁶² Érezhető különbségek mutatkoznak például

- az Alpoktól északra és délre fekvő államok,
- az újlatin, angolszász, germán és szláv nyelvű országok,
- a rajnai, illetve az angol-amerikai modell követői,
- a katolikus, protestáns vagy muzulmán többségű nemzetek között.

Jogosan kelt némelyekben aggodalmat az a tény, hogy a bővítés további folyamata növelni fogja a társadalmi és gazdasági különbségeket, ebből pedig az következik, hogy az egyetértéses döntéshozatal megnehezedik. Gondot okoz továbbá az angol-amerikai művelődési, jogszokási és nyelvi térhódítás is. Mind nehezebb lesz közös európai politikákat kidolgozni és megvalósítani, hacsak be nem vezetik a lefele és felfele egyaránt alkalmazható legmegfelelőbb döntési szintet. De a jogos félelmek ellenére a bővítés az eddigiekben nem akadályozta meg a szerkezeti változtatásokat.

Az eddigiek alapján elmondható: döntőnek az számít, hogy milyennek látják és milyenné kívánják tenni az Uniót az európaiak, mert lehetséges és kívánatos határait is ezek a tényezők határozzák meg. Az EU és a NATO között például versengést lehet tapasztalni az Unió határai mentén fekvő országokat illetően, noha a NATO már nagyszámú fegyvergyártási és katonai egyezményt kötött velük, megannyi katonai támaszpontot hozott létre, legutoljára Ukrajnában. Miként alakul majd ez a vetélkedés? Van-e európai stratégia e kérdésben? Kétségtelen, hogy erre az európai biztonság- és védelmi politikának kell a következő években-évtizedekben választ adnia.

Vannak-e még történelmi és kulturális ismérvek?

A hatékony együttesként működtetett Unió nem csupán feladatok és intézmények együttese, hanem lényegbe vágó kérdéseké is. Ez magát az alapokat és a kijelölendő határokat érinti. Politikai elképzelés és akarat lehetséges-e hovatarozás, azonosság, sajátos helyhez kötöttség nélkül? Ahhoz, hogy tisztázzuk „lényegét” – ha van ilyen –, rá kell kérdeznünk tehát a földrész kulturális gyökereire. Vegyük ismételten szemügyre az Unió alkotmánytervezetét, annak is oly sokat vitatott bevezetőjét.

Az EU „merít Európa kulturális, vallási, humanista hagyományaiból, amelyek alapján olyan egyetemes értékek jöttek létre, mint az emberi személyiség

⁶² Lásd erről Jürgen Habermas: „Der gespaltene Westen”, in *Kleine Politische Schriften X.*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 2004.

sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, valamint a demokrácia, az egyenlőség, a szabadság, a jogállamiság”. Európa „az átélte keserű tapasztalatok végeztével most már egységet alkot, és a civilizáció, a haladás, a jólét útján kíván haladni valamennyi lakosa érdekében, a leggyöngébbeket és legnincstelenebbeket is beleértve, a művelődés, a tudás és a társadalmi haladás előtt nyitott földrész kíván maradni, mélyíteni kívánja közéleté demokratikus és átlátható jellegét, munkálkodni a béke, az igazság, az együttérzés érdekében a világban”.

A szerényebb Lisszaboni Szerződés hivatkozik

- Európa kulturális, vallási és humanista örökségére, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak,
- az európai kontinens megosztottsága megszüntetésének történelmi fontosságára és annak szükségességére, hogy a jövő Európájának kialakításához szilárd alapokat teremtsenek,
- a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása és a jogállamiság elvei melletti elkötelezettségre,
- az Európai szociális chartára, valamint a munkavállalók alapvető szociális jogaira,
- a népek közötti szolidaritásra, miközben saját történelmüket, kultúrájukat és hagyományaikat is tiszteletben tartják...

Hogyan kell értenünk e szöveget? Mint tudjuk, először az ókori görögök (Hérodotosz) beszéltek Európáról, akik a mai Görög- és Törökország területén éltek. A görög föld és a Földközi-tenger, továbbá Ázsia és Afrika találkozásaként fogták fel. Szent Pál és az apostolok előbb a Közel-Keleten terjesztették a kereszténységet, majd folytatták a Kaukázus, Ázsia és a Római Birodalom irányában, eljutottak Indiáig és Kínáig. A Római Birodalom kiterjedt a Földközi-tenger térségére, a zsidó–görög–latin kultúra terjesztésével befolyásolta mind a keleti, mind a nyugati keresztény egyházat. Mindhárom monoteista vallás – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – a Közel-Keleten alakult ki. Európa társadalmi a mai napig merítenek belőlük.

Spanyolország mórok alól való felszabadítását megelőzően a zsidó, a keresztény és a muzulmán kultúra termékenyen találkozott a Földközi-tenger térségében. A keleti és a nyugati egyház közötti fokozatos szakítást Bizánc bukása, a reneszánsz, az ottománok előretörése, majd az imperialista Oroszország és a Habsburg Birodalom teszi véglegessé. Ettől kezdve Európa gondolata nem ugyanazt jelenti Rómában, Moszkvában vagy Isztambulban, később, a XX. század második felében pedig Brüsszelben. Ez az Európa a sokféleség és az ellentétek találkozási pontja.

Azonosságuk és hovatartozásuk szerint eltérő nemzeteket foglal magába – ezeket sikerült az Uniónak mostanáig kibékítenie egymással.

Vitathatatlan, hogy a zsidó egyistenhit és kételkedés, a görög politikai filozófia és kritikai szellem, a római állameszme és jog, a muzulmán türelmesség és segítőkészség, a keresztény együttérzés és perszonalizmus együttesen fejtette ki lényegi hatását Európa államaira és a vele szomszédos országokra. Ezek az államok továbbra is arra törekcsenek, hogy megőrizték mindezen alapozó tényezők és serkentő erők egyensúlyát. Belőlük nőtt ki a reneszánsz és a felvilágosodás, valamint a kapitalizmus történetét végigkísérő osztályharcok, amelyek leginkább jellemzőek ezekre az országokra.

Vegyük még hozzá az olyan kitérőket, amelyek nem válnak az érintett országok dicsőségére, amilyen a fasizmus, a náciizmus vagy a sztálinizmus – valamennyi a felvilágosodás leszármazottja, és amelyek csak a 20. században több mint 100 millió ember életét oltották ki. A végső eredmény mégis a jogi szabadság,⁶³ a növekvő ésszerűség és a valós demokrácia megteremtése, ha az a politikai életre korlátozódik is. Még ha igen lassan is, de kétségtelenül nő az európaiak európai öntudata.

Az AEÁ – Európa ivadéka – maga is az ókori alapok egyik vagy másik sajátosságának örököse,. Társadalmának fontosabb jegyei:

- idegen tőle a kételkedés,
- alacsony fokú a közösségi együttérzés,
- az erős az énközpontúság,
- a küldetéstudat vallásos provincializmusa,
- olyan demokrácia, amely kirekeszti a lakosság felét,
- nagyon erősen védi a magántulajdont,
- ingatag bölcséleti és gyakorlati pragmatizmus.

Sokan úgy vélik, hogy a cárok, majd a szovjet hatalom utáni Oroszország, amely most ismerkedik a demokráciával, közelebb áll az európai értékekhez, mint az AEÁ.

Mindamellet az egykori gyarmati népek és az iszlám országok úgy látják: Európa nem tudta meggyőzni a világot arról, hogy kövesse értékeit és szellemét, s amikor kiterjesztette hatalmát, akkor az erő és az erőszak eszközével élt, előbb a gyarmatosítás, később a nemzetközi vállalatok és azok nemzetközi intézményei irányította gazdasági, néha politikai „újgyarmatosítás” formájában. Sikerral járt-e

⁶³ A szabadság és az egyenlőség valójában az egyenlő létfeltételek függvénye, amelyek alapján a szabadság megcélózható. A jövedelmek és a vagyonok közötti, jelenleg növekvő különbség miatt olykor nem látni, hogy a szabadságfeltételek kiegyenlítődnék.

„a demokrácia kivitele”? Olykor igen, de csak korlátozott mértékben. Amerika kísérletezik vele, száz év óta ez látszik a közel-keleti történesekben, ahol folyamatosan tartanak a nem nagy erősségű háborús összetűzések. A demokrácia olyan folyamat, amely a népek csak egy bizonyos körét érinti.

Az EU államaiban ma vallott „egyetemes értékek” éppen csak az elmúlt időkben váltak elfogadottakká. Ne feledjük, hogy a nők csupán a második világháború végeztével kapták meg minden európai országban a szavazati jogot,⁶⁴ a demokrácia pedig kiterjed ugyan a politika hatáskörére, de a gazdaság, a kultúra és a szociális kérdések területén nem ugyanúgy érvényesül. Az „emberi személyiség” fogalmával jelölt individualizmus, ha nem kapcsolódik valamilyen intézményesített rendező közösséghez, egykönnyen fékje lehet a minimális összetartozást feltételező Európa eszméjének, és nacionalista vagy egyenesen önkényuralmi törekvéseket idézhet elő.

Az egyén és a közösség nemzeti és vallási hovatartozása, amely vitathatatlan emberi jog, nem tűnik a szememben a „sokféleségében egységes” Európát akadályozó tényezőnek. A nacionalista, szektás vagy fanatikus kilengés azonban veszélyt jelenthet. Ugyancsak veszélyt rejt magában az individualista és a liberális elnemzetietlenedés. Az árnyalatokat mellőző Amerika-követés szintén kockázatos. Másfelől – mutat rá Habermas – születőben van a „demokratikus európai közvélemény”: 2003. február 13-án európaiak milliói vonultak fel London és Madrid, Róma és Berlin, Párizs és Budapest utcáin, hogy kifejezzék nemtetszésüket a Bush-igazgatás és szövetségesei – köztük európai kormányok – háborús politikájával szemben.

Az EU mint terjeszkedő nagyhatalom?

A XXI. század elején józan ésszel Nyugat- vagy Közép-Európában senki sem gondolhat arra, hogy nukleáris nagyhatalomként lehetne fellépni Amerikával vagy Oroszországgal szemben. Az Unió ezért fokozatosan arra törekszik, hogy egyenlő stratégiai távolságot hozzon létre Washington és Moszkva irányában. Azzal együtt is ezt teszi, hogy az AEÁ leereszkedően „euroatlanti”⁶⁵ szövetségnek nevezi a számára vezető szerepet biztosító helyzetét, míg az Unió a „közös európai ház”-ra hivatkozva próbálja visszaszerezni helyét a nagyhatalmak között.

⁶⁴ Törökországban már 1924-től szavazhatnak a nők.

⁶⁵ Mikor beszélhetünk majd „amerikáno-atlanti” vagy – jobb esetben – „euroamerikai” szövetségről, amit felváltva egy amerikai és egy európai katonai vezető irányítana, és ami azt jelentené, hogy ugyanolyan sok európai katona lenne észak-Amerikában, mint amerikai Európában?

Az AEÁ-kal szembeni európai önrendelkezés fölöslegessé teszi-e a NATO-t, vagy helyreállítja az egyensúlyt az Atlanti-óceán két partja között? Lehet-e a NATO a Brüsszel és Washington közötti párbeszéd fontos – valójában egyetlen – eszköze? A jelek arra vallanak, hogy a jövőben az Unióra nézve az AEÁ nagyobb fenyegetést jelent, mint Oroszország. Ennek magyarázata a geopolitika, a gazdaság, a kultúra és a környezetvédelem terén, mi több, a nemzetközi jog, az emberi értékek és a geopolitikai elgondolások tekintetében egyre növekvő távolságban keresendő. Ha pedig így van – elég meglepő módon némelyek számára –, a NATO nélkülözhetetlenné válik a várható növekvő viszályok kezelése érdekében. Alapokmánya, rendszeres ülészekai, eljárásrendje mind értékes eleme lehet a válságok kezelésének.

A közös európai kül- és biztonságpolitika felől szemlélve azonban csakis olyan, hatékony és ellenőrizhető politikai és katonai egyenlőség feltételei mellett szabad energiát a NATO-ra fordítani, amely az óceán két partját egyformán érinti. Javier Solana joggal hangsúlyozta, hogy „a szövetség kölcsönös tiszteletet feltételez, a költségek méltányos elosztását, az intézkedések közös elemzését és elfogadását”. De volt-e erre valaha példa? Solana így folytatja: „Az egyenleg európai fele csak akkor tud működni, ha az európaiak együttműködnek, és megerősítik az Uniót. El kell érünk azt, hogy közösen cselekedjünk.” Az EU-nak óhatatlanul új egyensúlyt kell kiépítenie mind az AEÁ, mind Oroszország irányában.

Horvátország 2013-ban lett az EU 28. tagországa. A közeljövőben nem valószínű újabb bővítés. Az Unió későbbi kibővítése nagymértékben attól az elhatározástól függ, hogy megszüntessék a mostani vagy jövőendő tagországok között minden háborús összecsapás csíráját, és „igazságos és tartós” békét teremtsenek. Vajon nem indokolt az EU területének nukleáris lefegyverkezése és az idegen támaszpontok megszüntetése? Nem szükséges-e szigorúan különbséget tenni az EU-hoz vagy a NATO-hoz való csatlakozás közt? A biztonság szempontjából az európai egyesülésnek nincsenek korlátai, feltéve, hogy távlata a béke, és hogy az Uniónak kellő eszközei is vannak a múltbeli megosztottság meghaladására, és a többi nagyhatalom ezt elfogadja.

A bővítésnek határt bizonyos mértékig az EU „szomszédsági politikája” (ami talán csak terjeszkedési tevékenység) szabhat, és az a bizonyosság, hogy Oroszország nem lesz tagja az Uniónak. Vajon a fokozatos európai egyesülés, az Atlanti-óceán két partja közötti „szívélyes viszony” (*entente cordiale*), az Unió és Oroszország közötti tartós, sőt „stratégiai” szövetség közelebb viszi-e a világ népeit a Kant megálmodta „örök béke”-hez? Nem tudom, de azért egy biztos: hátrányára nem válnék.

Felhasznált irodalom

Nota bene: Cikkem a benne szereplő adatokat és az elmúlt évek eseményeinek értelmezését tekintve lényegileg a nemzetközi sajtóra támaszkodik. Legfontosabb forrásaim a *Neue Zürcher Zeitung*, a *Financial Times*, a *The Baltic Times*, a *La Libre Belgique*, a *La Repubblica*, a *The New York Review*, a *Le Figaro*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Le Monde*, a *New York Herald Tribune*, a *Népszabadság* stb. Az ezekre való rendszeres utalástól eltekintettem.

ADAM, Bernard, *L'Union européenne ne doit pas devenir une puissance militaire*, Les nouvelles du GRIP, no. 4/2003.

— Echec de la lutte contre le terrorisme, *Le Monde Diplomatique*, avril 2004.

AGLIETTA, Michel, Az európai örvény, *Eszmélet*, 97. sz. 2013. tavasz.

AMIN, Samir, Az európai rendszer programozott összeroppanása, *Eszmélet*, 97. sz. 2013. tavasz.

ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka, *Európa utazása. Integrációtörténet*, Gondolat, Budapest, 2009.

BALIBAR, Etienne, L'Europe, l'Amérique, la guerre; *La Découverte-Cahiers Libres*, Párizs, 2003. április.

BARBIER, Cécile, La Convention européenne – Genèse et premiers résultats, *Courrier Hebdomadaire, CRISP*, no. 1776–1777, janvier 2003.

BARDOS-FELTORONYI, Miklós, La dimension géopolitique d'une Europe du XXIe siècle, *La Revue Nouvelle*, juin 2001.

— L'Europe de l'UE, seule ou soumise? *Signes des temps*, no. 1, janvier–février–mars, 2002.

— De slogan de « guerre au terrorisme » à la „satellisation” du monde, *Signes des Temps*, décembre 2002.

— *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2007.

— *Géopolitique de l'Union Européenne* (sous la dir.), Couleur Livre, Charleroi, 2009.

— *Les puissances et leurs différends. Exercices géopolitiques pour l'Union européenne*, L'Harmattan, Paris, 2010.

— *Après l'OTAN, la neutralité, une option stratégique* (társszerzőként), Pax Christi Wallonie-Bruxelles – Couleur livres, Bruxelles, 2011.

— *Vigyázat, jönnek a törökök! Meddig terjednek s egyáltalán vannak-e az Európai Uniónak határai?*, L'Harmattan, Budapest, 2012.

BARTLETT, Robert, Off to a Good Start, *The New York Review of Books*, 9.6.2005.

BAYER József, A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai, *Geopolitika a 21. században*, I. évf. 1. sz.

- BECK Ulrich, Souveränitätsverzicht als Gewinn – Europa, eine kosmopolitische Vision, *Neue Zürcher Zeitung*, 2005.6.3.
- BERNEK, Ágnes (szerk.), *A globális világ politikai földrajza*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- BERTEN, Ignace, *Pour une Europe forte et puissante – un défi éthique pour une Europe politique*, Luc Pire-Espaces-Commission Justice et Paix, Bruxelles, 2001.
- BIRNBAUM, Norman, Les ambitions de l'Allemagne unifiée, *Le Monde diplomatique*, juillet 1996.
- BLACK, Jeremy, *Maps and Politics*, Reaktion Books, London, 1997.
- BOTZ László, Nemzetbiztonság és geopolitika a 21. században, *Geopolitika a 21. században*, I. évf. I. szám.
- BRZEZINSKI, Zbigniew *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York, 1997. (Magyarul: *A nagy sakktabla*, Budapest, Európa Kiadó, 1999.)
- *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4. éd. Ellipses, Párizs, 2013;
- *Chronique du choc des civilisations*, Chronique, Paris, 2011.
- CHALIAND, Gérard – Jean-Pierre RAGEAU, *Géopolitique des Empires*, Arthaud, Párizs, 2010.
- DEÁK Péter (szerk.), *Biztonságpolitikai kézikönyv*, Osiris, Budapest, 2007.
- DEL RE, Giovanni Maria, Le quadriglie di Bruxelles, *LIMES*, 1/2006.
- LEONARD, Mark, *Miért Európa diktálja a lépést a 21. században*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.
- DUMOULIN, André et al., *La politique européenne de sécurité et de défense (PESD) – De l'opératoire à l'identitaire – Genèse, structuration, ambitions, limites*, Bruylant, Bruxelles, 2003.
- FOUCHER, Michel (sous la dir.), *Fragments d'Europe – Atlas de l'Europe médiane et orientale*, Fayard, Paris, 1993.
- L'Ukraine doit être un Etat neutre entre l'UE et la Russie, *Le Monde*, 2013.12.20.
- Hérodote*, L'Europe et ses limites, 118. sz. 3. negyedév, 2005.
- Géopolitique de la Turquie, 2013. első negyedév.
- HORVÁTH Zoltán, *Kézikönyv az Európai Unióról*, HVG-Orac, Budapest, 2011.
- JEAN-PAUL II, *Ecclesia in Europa*, Vatikán, 2003.
- KREIS, Georg, *Europa und seine Grenzen*, Haupt, Bern, 2004.
- KÜHNHARDT, Ludger, Formierung der europäischen Öffentlichkeit, *Neue Zürcher Zeitung*, 23.7.2004.
- Auf dem Weg zu einem europäischen Verfassungspatriotismus, *Neue Zürcher Zeitung*, 16.7.2004.

- LEVY, Daniel et al., *Old Europe, New Europe, Core Europe – Transatlantic Relations after Iraq War*, Verso, 2004, London.
- LIMES, Alla guerre dell'Euro, 2011/6.
- Utopia del tempo nostro, 2013/8.
- MORAVCSIK, Andrew, Europe is the new role model for the world, *Financial Times*, 6.10.2004.
- NAHON, John-David, Du Portugal à la Turquie: où commencent et où s'arrêtent les frontières de l'Europe?, *Le Figaro*, 2014.10.15
- New Left Review*, Debating Europe, 2012. január-február.
- Ost-West Europäische Perspektiven*, Europa 1914–2014, 2014/1.
- PAIHLE, Caroline, *Un concept stratégique pour l'Union européenne: le choix d'une « puissance tranquille »*, Les nouvelles du GRIP, no. 4/2003.
- Pax Christi International*, L'élargissement de l'Union européenne – Elargir l'Europe: renforcer la paix et la coopération en Europe, Bruxelles, 21.10.2002.
- PAYE, Jean-Claude, La coopération policière et judiciaire Etats-Unis – Europe, *La Revue Nouvelle*, juin-juillet 2004.
- PISTELI, Lapo, Mappa della (dis)unione europea, *LIMES*, 1/2006.
- La Revue Nouvelle*, Dossier: Europe – Etats-Unis – le choc des universalismes, 2004. január-február.
- RICCARDI, Ferdinando, Jacques Delors a réaffirmé l'importance fondamentale et en même temps les limites des objectifs de la „Grande Europe”, *Bulletin Quotidien Europe*, 24 & 27, 9.2004.
- STANENOW, Michael, Balkenender Vorstoss, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10.9.2004.
- Vigília*, Európa és keresztnység, no. 9, 2004.
- TASSINARI, Fabrizio, Il cerchio du fuoco, *LIMES*, 1/2006.
- VANDERMOTTEN, Christian, La géographie de l'Europe: un demi-siècle de mutations et après?, in: Jean-Michel Decroly – Henri Nicolaï, *Mutations des territoires dans le Monde à l'aube du XXIe siècle*, L'Harmattan, Párizs, 2006.
- VANDERMOTTEM, Christian – Julien VANDEBURIE, *Territorialités et politique*, Université de Bruxelles, Bruxelles, 2011.
- VERLUISE, Pierre, *Géopolitique des frontières européennes – Élargir, jusqu'où?*, Argos, Párizs, 2013.

7. FEJEZET

A KÖZÖS EURÓPAI KÜL- ÉS BIZTONSÁGPOLITIKA AZ AEÁ ÉS OROSZORSZÁG KÖZÖTT

<i>Bevezető és kérdések</i>	<i>124</i>
<i>Több folyamat találkozása</i>	<i>127</i>
<i>Uralmi rendszer és a hosszú távú folyamatok</i>	<i>128</i>
<i>Európa baráti érzelmei Amerika iránt</i>	<i>130</i>
<i>A „keleti veszély”</i>	<i>131</i>
<i>Nyugat- és Köztes-Európa távlata</i>	<i>133</i>
<i>Amerikai világnézeti sikerek Európában</i>	<i>134</i>
<i>Az EU és az orwelli erőszak</i>	<i>136</i>
<i>A Monroe-elvtől a Bush II-álláspontig: az antiterrorizmus kőolajszaga</i>	<i>138</i>
<i>Az EU geopolitikai lehetőségei</i>	<i>140</i>
<i>Az EU biztonságpolitikai pályatere</i>	<i>141</i>
<i>Mi történik Európa közepén?</i>	<i>144</i>
<i>Köztes-Európa politikája</i>	<i>146</i>
<i>A távlatok a kérdésekre adott válaszoktól függenek</i>	<i>147</i>

A közös európai kül- és biztonságpolitikának része a közös biztonság- és védelempolitika. A 2009-es Lisszaboni Szerződés egyesítette a kettőt, amikor megfogalmazta a közös kül- és biztonságpolitikát (KKBP), ugyanakkor nem hozott mélyreható döntéshozatali változtatásokat. Az EU alapvetően továbbra is kormányközi jellegű szervezet maradt, de lehetőséget biztosít újabb továbblépésre.

A Lisszaboni Szerződés három fontos újítást hozott: az EU nemzetközi jogi személyiségként határozta meg magát, létrehozták az uniós külügyi és biztonságpolitikai főképviselői tisztséget, és felállították az Európai Külügyi Szolgálatot. Viszont megmaradt az EU NATO-hoz, illetve az AEÁ-hoz való kétértelmű kötöttsége. A Szerződés előírja azonban, hogy külső agresszió esetén az EU többi tagállama köteles minden rendelkezésre álló eszközzel segítséget és támogatást megadni a megtámadott tagállamnak.⁶⁶ A továbbiakban nem ezeket

⁶⁶ Ez a védelmi elkötelezettség lényegileg erősebb, mint a NATO-é. Ez utóbbinál, az általános hittel ellentétben, a segítségnyújtási kötelezettség nem automatikus, és nem foglalja magában kötelezően a katonai erő alkalmazását.

az intézményes lépéseket taglalom, hanem kizárólag az EU geopolitikai helyzetét és jövőjét. Amikor az Európa szót használom, akkor Köztes- és Nyugat-Európára gondolok. Természetesen Oroszországot európainak és ázsiaiak tekintem. Nem érintem az amerikai hadsereg és kémszolgálatok jelenlétét és tevékenységét, habár a nemzetközi biztonságra lényeges hatásuk lehet a világ minden részét.

Tehát nézőpontom egyértelműen európai, illetve eurázsiai. Vizsgálatom tárgya az európai biztonság kérdései. Mindemellett nem kerülhető meg a amerikaiak – valós vagy csak vélt – világhatalmának kérdése. Emiatt feltérképezzük az EU, beleértve Köztes-Európát és így Magyarországot is, geopolitikai helyzetét. Abból indulok ki, hogy az európai közvélemény és a politikusok is megosztottak az AEÁ-hoz való viszony tekintetében. Az egyik oldal készpénznek veszi az AEÁ biztonsági kérdésekben tett ígéreteit. A másik oldal viszont önálló európai hatalmat kíván kialakítani, ami nem jelent szükségszerűen Amerika-ellenességet.

Bevezető és kérdések

Tisztázunk egy-két fogalmat, majd lássuk, milyen folyamatok előtt állunk.

Kezdjük a *biztonsággal*, ami a kockázathoz és az érdekekhez kötődik. A fogalmat első körben a szilárdsághoz, a bizonyosság állapotához kötjük. Általánosabban véve egy rendszer elemeinek sértetlensége és rendelkezésre állását jelenti.

A *védelem* fogalma a tények felismeréséhez, az együttműködés lehetőségéhez vagy esetleg küzdelemhez kapcsolódik. A kulcsszavak itt az óvatosság, a megfelelő fegyverzet, a kölcsönösség stb. De a biztonság adott szintjének elérése, megtartása, visszaállítása, szavatolása érdekében jó védelmi rendszert kell létrehozni és működtetni. Ezt meg lehet teremteni katonai, üzleti vagy diplomáciai eszközökkel, ha rendelkezésre állnak ilyenek.

A *béke* egy állapot, amire a világ, az államok, társadalom, emberek, az egyénnek törekednek, ami lehet életminőség és jólét, egyfajta biztonság és tartósság, a békés termelés és fogyasztás, a még elfogadható szintű megélhetés, a háború elkerülhetősége, a leselkedő veszélyek elhárításának lehetősége, a kockázatok elfogadható szintje stb.

Nem árt megkülönböztetni egy bizonyos *terület*, illetve az érdekek biztonságát és védelmét.

Szerintem az elmúlt tíz-egynéhány év három alapvető válságot hozott, amelyek alapjaiban módosítják a világ, az EU és egyebek között Köztes-Európa távlatait.

1. Az egyik megrázkódtatás a gazdasági-élelmezési-kőolaj-/földgáz-nyersanyag-környezeti-pénzügyi válság súlyosbodása 2007-től. Növekednek a tőkés gazdaságok ellentmondásai. Megváltoznak a nagyhatalmak⁶⁷ közötti geoökonómiai viszonyok: többek között a valutájuk fontossága, eladósodásuk következményei és a nyersanyagokhoz való hozzáférésük. Tovább gyengült az AEÁ világszinten, és ebből is kifolyólag erősödik a többi közép- vagy nagyhatalom befolyása.
2. A másik fordulópont kettős és geopolitikai. Egyrészt a Clinton-, a Bush- és az Obama-elnökségek balsikerei, másrészt a 2008-as, közvetett orosz-amerikai háború Grúziában, amit Washington elvesztett, átrajzolják a világ hatalmi erőviszonyait.⁶⁸ Kína és India előrelépett az AEÁ-hoz és Japánhoz képest. Oroszország megállítja az AEÁ, illetve a NATO terjeszkedését Európában és Közép-Ázsiában. Az orosz-amerikai együttműködés szükséges lett mindkét fél számára a leszerelés, az atomsorompó, az amerikai-afgán háború vagy Irán kérdésében. Ugyanakkor ezek az események az EU és különösen a KKBP önállóságát erősítik.
3. Az utóbbi években Kína leckézteti az AEÁ-at gazdaságpolitikai téren. Washington legfontosabb hitelezőjeként Peking kifogásolja a nagyfokú amerikai magán- és állami eladósodást és a felelőtlen politikai vezetést.

Mindhárom esetben úgy tűnik, a legérintettebb az AEÁ. Ha jól látom, akkor elsősorban a gazdasági-társadalmi és hatalmi viszonyok újrafogalmazásáról beszélhetünk. Ez minden bizonnyal sok szenvedéssel jár mindenhol a többség számára, különösen a tőkés peremvidékeken, például Köztes-Európában, de például Görögországban, Portugáliában vagy Írországban is. Senki sem tudja, milyenek lesznek a következő évtizedek. Az EU követi-e azokat, akik már egy évtizede egy erőteljesebb politikai unióra és egy „közjóra” törekvő gazdaság- és társadalompolitikára szavaznak európai szinten? A főbb szereplőknek mik a forogatókönyvei, és miként játsszák el játszmáikat, szerepeiket?

Kizárt-e az AEÁ hanyatlásának sikeres washingtoni levezénylése? Egyesek szerint ez lett volna Obama célja. Ez minden bizonnyal nem bizonyul könnyű feladatnak rövid távon. Nehéz megváltoztatni az amerikaiak kétszáz éves

⁶⁷ Az EU-n, Oroszországon, Kínán és az AEÁ-on kívül talán más hatalmakkal is számolni kell.

⁶⁸ A jelen pillanatban (2014 nyarán) Ukrajna megszerzése egy lépés lehetne egy másik irányban.

világmegváltó ábrándjait. Fölöslegessé teszi-e a NATO-t az AEÁ-kal szembeni EU-s katonai és biztonsági önrendelkezés, vagy épp fordítva, egyensúlyt teremt az Atlanti-óceán két partja között? Lehet-e a NATO a Brüsszel és Washington közötti párbeszéd fontos eszköze?

Az AEÁ egyáltalán nem örül az euró megeremtésének, sem a lassanként kialakuló európai kül- és biztonságpolitikának, sem az EU növekvő fontosságának, amely a 30 éve tartó folyamatos bővítés eredménye. Az Európai Katonai Bizottság, amely sok száz magas rangú tiszt közreműködésével, stratégiai tervezéssel foglalkozik és hadgyakorlatokat szervez 2001 óta, egyenesen nyugtalanítja Washingtont. Európát elkedvetleníti az AEÁ vadnyugati stílusa, időnkénti erőszakoskodása, diplomáciai egyoldalúsága, az emberi jogok és a környezetvédelmi kérdések iránti érzéktelensége, a nemzetközi jog megtiprása stb.

A növekvő feszültségek Brüsszel és Washington között ma talán még szükségesebbé teszik a NATO-t, mint a múltban. A NATO az egyetlen fontos és nagy múltú intézmény, amelyikben szervesen együtt ülésezik az Atlanti-óceán északi felének majd mindegyik állama. Amikor az óceán két oldala között a torzsalkodás erősödik, nő a háborúskodás veszélye is. Egy óvatos elemző soha sem tekintheti két állam vagy hatalom közti viszony romlását jelentéktelen háborús kockázatnak. A jelen tanulmány e feltevésekkel vizsgálja meg az AEÁ világhatalmi törekvéseinek kérdéseit, és ehhez viszonyítva merülnek fel Európa geopolitikai adottságai és biztonsági kérdései.

A KKB felől szemlélve vajon a NATO-t csakis egyenlő politikai és katonai feltételek mellett szabadna fenntartani? Hogy viszonyulnak ehhez a NATO és az EU új tagállamai a köztes-európai térségben? Mi az EU semleges tagállamainak a hozzáállása? Sokak szerint a biztonság szempontjából az európai egyesülésnek nincsenek korlátai, ha egyszer a távlata a béke, és ha a múltbeli megosztottság meghaladására mind a kellő elszántság, mind az eszközök megvannak.

Sok a kérdés, de kevés a válasz. Mégis próbáljuk elhelyezni napjaink problémáit egy szélesebb kérdéskörben. Ebből a távlatból úgy tűnik, *mintha különböző történelmi folyamatok találkoznának korszakunkban*. Először is, mintha ezek a válságok egy több száz éves folyamat egyik állomása lennének, amik beilleszkednek a braudeli *longue durée*-be. Másodszor, mintha a hatalmi súlypontok szintén jelentősen módosulnának a XXI. század elején. Harmadszor, mintha az elmúlt idők főbb ismérvei is módosulnának a második világháború óta, különösen az elmúlt években, főleg pénzügyi téren. Napjaink gazdasági és társadalmi világválsága három ágának megkülönböztetése talán közelebb hoz minket egyik-másik kérdés megfejtéséhez.

Több folyamat találkozása

A 18. századtól számítjuk a korszerű tőkés gazdaság kezdeti időszakát: a rohamos műszaki fejlődés, napjaink államainak megteremtése, az iparosodás terjeszkedése, a városiasodás, az oktatás és képzés terjedése stb. jól ismert jelenségeit. Az időszak jól megfelel a braudeli *longue durée* sajátosságainak:

- először a 19. század végén, majd a 20. század második felében a tőke kiterjeszkedik majdnem az egész világra, főleg ha azt vesszük számításba, hogy ma Oroszország és Kína is tőkés rendszerű államok;
- a tőkés rendszer szoros kapcsolata az állammal. Az állam biztosítja a magántulajdon szentségét, a tőke támogatását és a társadalom fennálló rendjét. Az elmúlt évtizedekben az állami feladatok bővülését, majd leépülését tapasztalhattuk, viszont a tőke nemzetközivé válásával államszövetségek alakulása és megerősödése vált időszerűvé;
- a fölé- és alárendeltség sokoldalú, szükségszerű és újbóli kiépülése: vallásos, (geo)politikai, katonai és gazdasági téren, a társadalmi egyenlőtlenségek elvi és gyakorlati fenntartása, sőt fokozása;
- az uralkodó gazdasági világ⁶⁹ lassú *fordulatai*, aminek állandó és fő jellegzetessége, hogy az ágazati monopóliumok megfékezik a versenyt;
- a városiasodás fellendülése és az erőteljes – mind észak–déli, mind kelet–nyugati irányú – népvándorlás;
- a „központ” és a „perem” határainak változása, de úgy, hogy mindig az utóbbi gyarapítja az előzőt, mind gazdasági és népességi, mind kulturális téren.

Vajon most a 21. század elején, a tőke világméretű kiterjedése tekintetében nincs-e némi megtorpanás, sőt talán alapvető fordulat? Az államszövetségek új rendje nem változtatja-e meg a világ fejlődésének természetét? Mit eredményez a társadalmi formák erőteljes módosulása, különösen a nők egyenjogúbbá válása? Az élénk népvándorlás a városok irányában nem okoz-e alapvető változásokat és talán a városiasodás megtorpanását? A világ többközpontúsága nem most válik-e végérvényessé?

Ha jól látom, akkor az alapvető kérdés a következő: lehet, hogy most jutottunk a több száz éves tőkés fejlődés végére, és talán egy újabb *longue durée* kezdődik, aminek még a körvonalait sem sejtjük? Mindenesetre a következők tényezők nagy szerepe biztos: a nők egyrangúsága; a tömegtájékoztató és az elektronika

⁶⁹ Braudel *économie-monde* kifejezését fordítom így, amit megkülönböztetek az egész Föld gazdaságától (*Weltwirtschaft, économie mondiale*).

egyetemesség válása; a környezet megtisztítása és védelme; az új értékek, vonatkozások és kórtünetek, újdonsült vallási formák (keresztény „újjászületések”, iszlám vagy zsidó fanatizmusok) terjeszkedése stb. Talán tényleg egy fordulat, egy újkorszak előtt állunk?!

Uralmi rendszer és a hosszú távú folyamatok

A braudeli *longue durée*-be ékelődik be – legalábbis a tőkés-atlanti keretben – a világhatalmak csillagának felemelkedése és süllyedése. A spanyol, majd a holland világhatalom után Anglia lett a térség legfontosabb állama a napóleoni háborúkat követően és a leghosszabb ideig. Az első világháborútól kezdve az AEÁ a világ első hatalma, egészen a vietnami háború elvesztéséig. Ez nem jelenti azt, hogy az AEÁ ne lenne ma is jelentős nagyhatalom, tegyük hozzá, fülig eladósodva. De ma már több vetélytársa van: elsősorban az EU, de ott van Oroszország, mint nukleáris nagyhatalom, Kína, India és Japán is. A vezető „nemzetközi pénznem” is jól jelzi a változásokat, hiszen a világhatalommal együtt jár a „pénzverés” kiváltsága is: a font 150, majd a dollár 50–60 éven keresztül volt világ szinten meghatározó fizetőeszköz, az elmúlt tíz-húsz évben az euró, majd a renminbi⁷⁰ kerül előtérbe.

Szintén a braudeli keretben azonosíthatunk egy másik jelenséget. A már több mint kétszáz éves tőkés rendszer 40–60 éves szakaszokra osztható, amit némelyek „Kondratyev-ciklus”-nak hívnak.⁷¹ Az egyes szakaszokban az erős fellendüléseket hanyatlások, illetve megszilárdulási mozzanatok követik. A jelenséget a következő tényezők jellemzik elsősorban:

- a tőkefelhalmozás módjának és az állam szerepének megváltozása,
- a munkaerő kihasználásának, a munkamegosztásnak és a bérviszonyoknak a változása,⁷²
- a közügyek és magánügyek határainak változása, beleértve a költségvetés szerkezetét, a tulajdont mint olyat és a háborús felkészülést, vagyis a hadi kiadásokat,
- a tőke és a munka változó kapcsolata, illetve ellentmondásai,

⁷⁰ E kínai pénzegység másik neve: yüan.

⁷¹ A rendszeresen visszatérő ismétlődő történelmi mozgásokat Nyikolaj Kondratyev (1892–1938) szovjet–orosz közgazdászáról, az elmélet megalkotójáról nevezték el. A Kondratyev-hullámok léte nehezen bizonyítható vagy cáfolható, mivel több évtizedesek és nem mindenben hasonlóak, a kapitalista világrend pedig viszonylag fiatal. Ennek ellenére hasznos fogalom.

⁷² Beleértve a jövedelmek és vagyonok egyenlőtlenségeinek alakulását.

- az uralkodó pénznem és a pénzügyi rendszer tartós módosulásai,
- a gazdasági élet szerkezetének szüntelen alkalmazkodása a piac természetéhez,
- az új találmányok és az újítások bevezetése, elterjedése és kifutása stb.

A 19. század végétől a mai napig két szakaszt azonosíthatunk többé-kevésbé pontosan:

1. fellendülés: 1893–1917/19, hanyatlás: 1917/19–1940/48;
2. fellendülés: 1945–1970, hanyatlás: 1970–2010.

Számunkra az 1945–2010-es évek tűnnek fontosnak. A Kondratyev-hullámokba jól beilleszkedik a 2007–09-es gazdasági világválság, mint a hanyatló szakasz utolsó éve. A válság talán bevezető egy újabb lassú fellendüléshez, ami eltarthat 2030–40-ig. A fellendülés első éveiben gyakran okoz társadalmi viharokat. A cél a munka tőkéhez való viszonyának javítása – és a fogyasztás serkentése. Sőt, valószínű a munkanélküliség lassú csökkenése is. A klasszikus fegyverkezési verseny erősödhet, ami serkenti a gazdasági életet, de persze háborús veszélyt is magával hozhat.

A 20. század utolsó harmadában szinte csak pénzügyi tőke halmozódott fel, miáltal csökkent a bankok és főleg a részvényesek kockázata, nőtt a jutalékok nagysága. E tendencia piramisékhoz⁷³ hasonlított, és így könnyen összeomlott. A mások pénzével folytatott, a 16. századi tulipánüzérkedésre vagy a 18. századi „délteni búbörékra” emlékeztető játéknak bizonyult.

A neoliberais „minimális állam” semmit sem ellenőrzött többé rendszeren, vagy nem akarta zavarni a „serény és képzeletdús” bankárokat. A válság során sok száz milliárd eurós támogatással megmentik őket, miközben az adófizetők pénzével védelmezik a bankrendszert és mindenekelőtt a részvényeseiket. Eközben a pár száz milliós társadalmi, kulturális vagy oktatási kiadásokat rendre lefaragják. Az AEÁ eladósodása olyan szintű, hogy az ország teljesen függővé vált, pénzügyi rendszere megrendült. Többek között Kína támogatja erőteljesen Washington, de ennek már súlyos ára van, és a dollár kezdi elveszíteni uralkodó helyzetét a világgazdaságban.

A vizsgált időszakban, mint ahogy jeleztem, a tőkés rendszer majdnem világméretűvé vált. Ugyanakkor *a játszmának nincs vége*. Vannak még országok és területek,

⁷³ A piramiséjáték vagy más néven pilótajáték lényegében egy olyan hálózat, amelybe az újonnan belépett emberek belépési díját a felette vagy előtte elhelyezkedő vagy belépő személyek kapják meg. Tágabb értelemben olyan pénzügyi műveletről van szó, ahol a kockázatot áthárítják a gazdálkodó, a takarékoskodó vagy az állam felé, de a hasznot megtartják a játék kezdeményezői. Ezt tették több tíz évig bankárok és biztosítók!

amelyeket a tőke még nem olvasztott be, különösen a déli féltekén: Afrikában és Délkelet-Ázsiában. Nagyszámú eltérő vagy más jellegű stratégia, hagyományos gyakorlat vagy új kezdeményezés jelent meg világszerte: szövetkezeti vállalkozások, fogyasztók szövetkezése, szakszervezetek, „nem kormányzati” szervezetek, közösségi takarékpénztárak, eredeti társadalmi-gazdasági szervezetek, haladó egyházak, „altermondialisták” stb.

Az elmúlt 30–40 évben a tőke nagymértékben nemzetközivé vált a nemzetközi vállalatok és részvényesei jóvoltából, államaik segítségével. A (túl)beruházások lényegileg a számítástechnika és a hírközlés világában jelentkeztek, vagy a fejlődő országokban történtek. A tőke globális ésszerűsítést hajthatott végre, a munkanélküliséget számára elégséges szinten tartotta, hogy a dolgozók ne „szemtelenedjenek” el. Viszont az alacsony szintű fogyasztás túltermeléshez vezetett. A lakosság egy százaléka sok helyen a vagyonok több mint a felét birtokolja, és a jövedelmük aránya még ezt a mértéket is meghaladja. Ugyanakkor a tőkeösszevonások⁷⁴ és a tőke világméretű terjeszkedése folytatódik. A kialakuló államközösségek gyümölcsei az elkövetkező évtizedekben lesznek élvezhetők.

Európa baráti érzelmei Amerika iránt

Elemzésünk e pontján el kell ismernünk, hogy Amerikának nagy tekintélye van Európa népei előtt. Amint az a politikában lenni szokott, az európai vezetők egyszerű okai és okozatai, sőt haszonélvezői ennek. A vagyonos, illetve az uralkodó osztályok egy része megalkuvásból, számításból vagy őszintén Amerika-barát. Az Amerika-barátság kialakulásának legalább négy oka van:

Először: a XIX. század második felében Európa népeinek földesúri mezőgazdaságát rendkívüli nyomor jellemezte. Ennek a rossz gazdálkodás, de főleg az amerikai olcsó búza beözönlése volt az előidézője, de ezt a széles néptömegek nem értették meg. A gazdag, termékeny földek reményében parasztok milliói vándoroltak ki az AEÁ-ba. Ez volt a helyzet Köztes-Európában és Európa egyéb országaiban egyaránt.

Másodszor, a náciizmus és fasizmus, majd a szovjet rendszer által üldözött demokraták sokasága menekült az Atlanti-óceán másik oldalára: Kanada és az AEÁ számukra a béke és a menedék szigetét jelentette.

⁷⁴ Miközben a tőzsdék összeomlanak, az óriásvállalatok csendben és minden feltűnés nélkül „egybekelnek”, és a tőke koncentrációja tovább folytatódik.

Harmadszor: mindazok, akik rettegtek a Szovjetunió ideológiájától, az AEÁ-at menetsvárnak tekintették, amely védelmezi a tulajdonjogot, oltalmazza a birtokosokat, és biztosítéket jelent a náci veszély esetleges újjáéledésével szemben is.

Negyedszer: sokak szerint az AEÁ a XX. század folyamán Európát – vagy legalábbis Nyugat-Európát – háromszor is megmentette: először Vilmos császártól, aztán Hitlertől, végül Sztálintól.

Az AEÁ-ról alkotott effajta kép szerepet játszik az Atlanti-óceán két oldalán élő vezető politikusok és uralkodó rétegek gondolkodásában. Ugyanezeknek a köröknek meg kell birkóznuk a következő ellentmondással: az AEÁ a világ legeladósodottabb országa, miközben világhatalomra tör. És itt számításba kell vennünk azt a sokak számára roppant meglepő körülményt, hogy az AEÁ katonailag meggyengült; 2005-ben elismerték, hogy nem képesek többé két klasszikus háborút vívni egy időben.⁷⁵ Márpedig a közelmúlt eseményeinek megmagyarázása érdekében választanunk kellene két nézet között. Vagy úgy tekintjük, hogy a világ geopolitikai szempontból többpólusú, s ebből természetes módon következik az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez vagy pedig Európában a Biztonsági és Együttműködési Szervezethez való ragaszkodás az eurázsiai földrész viszályainak elrendezésében. Vagy pedig elismerjük az AEÁ világhatalmát, s ekkor a különböző szervezeteket, például a NATO-t vagy az EU-t az AEÁ „leányvállalatai”-nak és eszközeinek tekintjük. De lehet, hogy el kell utasítanunk, hogy választás elé vagyunk állítva? Vajon nem egy egészen új kihívással nézünk szembe?

A „keleti veszély”

Nyugat- és Köztes-Európa nemcsak az AEÁ-kal áll szemben, hanem kelet felé eurázsiai szomszédjával is számolnia kell: Oroszországgal, amellyel kapcsolatosan alig pár évvel ezelőtt még két szélsőséges alapfeltevessel éltünk.

Az első feltevés szerint Oroszország részben vagy egészében felbomlik vagy igencsak meggyengül. A NATO-val vagy nélküle, a „geopolitikai űr”-t nyugat-keleti irányban csak az EU képes kitölteni, megakadályozván a „sárga veszedelmet”

⁷⁵ Lásd Neue strategische Planungen im Pentagon, *Neue Zürcher Zeitung*, 2005.6.7. Az afgán, majd az iraki amerikai katonai beavatkozás tanúsítja az európaiak számára a világos ténnyt: még a hatalmas technikai fölény és egy nagy létszámú hadsereg is kevésnek bizonyul akkor, ha egy nemzet, egy társadalom vagy egy ország többsége fegyveresen ellenáll. Nem szabad elfelejteni, hogy az afgánok már megmutatták, mire képesek a szovjet betolakodók ellen, és hogy egy olyan „stratégiai törpe”, mint Irak, nem tekinti magát sem „felszabadítotttnak”, sem legyőzöttnek.

is. Ez az *Ostpolitik* a történelem során eddig ismeretlen méretű eurázsiai szövetséget hozna létre. Ez a szövetség föltétlenül a világ többi részének nyugtalanságát váltaná ki, így például Kínáét és Japánét, és növelné az Atlanti-óceán két partja közötti viszályok robbanásának a veszélyét is. Ezt a feltevést ma már jórészt elvethetjük. Annál is inkább, mivel az amerikai hadsereg az elmúlt évtizedekben bevonult Köztes-Európába, a Közel-Keletre, és behatolt Közép-Ázsiába. Ez a körülmény csökkenti Washington külpolitikai aggodalmait, de növeli hatalmi visszaélési lehetőségeit és költségvetési nehézségeit. Európának pedig ezáltal csökkennek a világhatalmi késztetései, de gyengül az önállósága.

A második föltevés az volt, hogy Oroszország megszilárdul, illetve megerősödik, és kialakul körülötte egy tartósabb szövetség, például egy-két FÁK-országgal. Ez a szövetség továbbra is nagyhatalmi helyzetet biztosítana számára a hasonló méretű és erejű többi nagyhatalom között. Putyin azonkívül mindent megtenne az AEÁ-kal való szövetség erősítése érdekében, és ettől népszerűsége is függne, hiszen az Amerika-barátság Oroszországban is erős. Kína kevésbé megbízható, India az önállóságát erősíti; a környező, függetlenné vált országok még mindig félnek a bekebelezéstől, és új vezetőik élvezik tekintélyuralmukat, amit ma még sok millió „guruló” dollár is támogat.

A valóságban Oroszország nemcsak kétféle figyel, hanem egyszerre kell Kínára, az iszlám világra, Európára és az AEÁ-ra vetni a tekintetét. Nem valószínű, hogy a két szélsőséges föltevés bármelyike maradéktalanul megvalósulna. A valóság bizonyára más lesz, de meglepő volna, ha nem tartalmazná a fentebb felsorolt lehetőségek valamelyik elemét, valószínűleg a másodikból többet. Hozzá kell tennünk, hogy Oroszország megszilárdult a 2000-es években. Ez meghatározó az iszlám veszély kezelésében, elősegítheti a leszerelés további folyamatát, és megoldást kínálhat a köztes-európai térség megszilárdítására, viszont akadályozná az EU megerősödését.

Azok az országok, amelyek elutasítják az AEÁ-at – Irán, Észak-Korea, Fehéroroszország vagy Kazahsztán –, Oroszország számára fontos stratégiai és kereskedelmi szövetségesek. Moszkva a három kaukázusi országot sem tekinti elveszettnek és amerikai befolyási övezethez tartozónak. Nem mulasztja el katonai erejét felmutatni nagyszabású hadgyakorlatokkal vagy új fegyverek fejlesztésével. Tudjuk, hogy az amerikai cégek magukhoz ragadták az orosz fegyverkereskedelem jó részét a Szovjetunió felbomlása utáni években. A NATO-bővítés együtt járt az orosz hadiipar különböző nemzetközi fegyvervásárlásokból való kizárásával. Ezt ma Moszkva már nem engedi.

2001-től kezdve Oroszország próbálja erősíteni a „sanghaji csoportot”, de a helyi kapitalizmus és a hatalmi elit érdekei evvel ellenkeznek, sőt előnyben részesítik a nemzetközi tőkével való együttműködést. Ez volt valószínűleg a legfontosabb oka

annak, hogy sem Kína, sem Oroszország nem volt képes az amerikai behatolásnak ellenállni a 2000-es évek elejéig, és mindkét ország a nemzetközi tőke folyamataihoz kapcsolódott (növekvő külkereskedelem, nemzetközi befektetések). Mint minden együttműködésnek, ennek is határai vannak: ott, ahol a helyi érdekek ütközni kezdenek a mások érdekeivel, akkor, amikor a katonai-diplomáciai célok ellenmondásosakká válnak.

Nyugat- és Köztes-Európa távlata

A fentiekből újabb forgatókönyvek következnek. Feltéve, hogy Oroszország nagyhatalom marad, ami ma valószínűnek látszik, felvetődik a következő kérdés: az európai egyensúlyon belül hogyan alakulnak az erőviszonyok, és mit von maga után a NATO kibővítésének folyamata? Oroszország Köztes-Európa államainak NATO-ba lépését érdekei megsértéseként élte meg, de ugyanakkor soha nem ellenezte ezen országok EU-csatlakozását. Az AEÁ és Oroszország együtt biztosíthatná, hogy e térség ne tartozzon egyik félhez sem, miáltal megszilárdíthatná ezen államokat. A nagyhatalmak érdekében és egyetértésével lehetővé válnék Nyugat- és Köztes-Európa katonai semlegesítése; egyfajta „világméretű, semleges Svájc”-cá válhatna a harmadik ezredévben; hasonló szerepet játszathatna, mint amilyet Svájc töltött be az első és a második világháborúban.

Világos egyébként, hogy több európai vezető ezekkel a távlati célokkal számol, efféle javaslatokkal állnak elő évtizedek óta. Ismerjük a főbb témákat: (1) a hagyományos fegyverzet csökkentése, különösen az egész köztes-európai térségben; (2) összeurópai biztonsági szervezetek létesítése az EBESZ vagy az EU keretében; (3) a rövid és közép-hatótávolságú atomfegyverek leszerelése, ahogy ez már megvalósult a „visegrádi országok”-ban, a volt NDK területén és részben Nyugat-Európában; (4) a stratégiai fegyverek számának ellenőrzött csökkentése; (5) egy uniós (az AEÁ-tól és Oroszországtól független), kizárólag önvédelemre alapozott és a későbbi semlegességet nem kizáró, korlátozott haderő föllállítása.

Ha nagyon derűlátóak vagyunk, azt mondhatjuk, hogy ezáltal Köztes-, sőt Nyugat-Európa néhány évtized alatt nyugodt, békés és irigylésre méltó helyé válnék. Ha viszont az első forgatókönyv valósulna meg, akkor megelőző jellegű keleti támadással, az „orosz harkocsik visszatérté”-vel vagy a NATO, illetve Németország „Drang nach Osten”-jével kell számolni, és a régió ismét hadszíntéré változnék. Biztató, hogy Moszkvát már nem zavarja a NATO bővítése a balti államok felé, de azt szeretné, ha ezeket az országokat bevonná a hagyományos európai leszerelési folyamatba, és ragaszkodik a Párizsi Charta tiszteletben tartásához.

Az AEÁ-kal szembeni európai önrendelkezés fölöslegessé teszi-e a NATO-t, vagy helyreállítja-e az egyensúlyt az Atlanti-óceán két partja között? Lehet-e a NATO a Brüsszel és Washington közötti párbeszéd fontos eszköze? Szerintem a jelek arra vallanak, hogy az AEÁ már most, de a jövőben még inkább, nagyobb fenyegetést jelent az Unióra nézve, mint Oroszország. Ennek oka a gazdaság, a kultúra és a környezetvédelem, valamint a nemzetközi jog, az emberi értékek és a geopolitikai elgondolások terén mutatkozó egyre nagyobb különbségben keresendő. Ha ez így van, akkor a NATO nélkülözhetetlenné válik a növekvő viszályok kezelése érdekében.

A közös európai kül- és biztonságpolitika felől szemlélve azonban csakis hatékony, ellenőrizhető és egyenlő politikai és katonai feltételek mellett ésszerű fenntartani a NATO-t. Az EU sikere nagymértékben attól függ, hogy a régi és az új tagországok, illetve a kívül maradtak között még csírájában el tudják és akarják-e fojtani a háborús összecsapások lehetőségét, hogy „igazságos és tartós békét” teremtsenek. A biztonság szempontjából az európai egyesülés folyamata nyitott, feltéve, hogy annak távlata a béke, s hogy a múltbeli megosztottság meghaladására megvan a kellő elszántság és az eszközök. Ehhez előnyösen hozzájárulhat a fokozatos európai egyesülés, az Atlanti-óceán két partja közötti „szívélyes viszony” („entente cordiale”) és az EU és Oroszország közötti tartós szövetség.

Amerikai világnézeti sikerek Európában

Washington ideológiai sikerei jó tíz évvel ezelőtt tetőztek. Ma már kevesebben adnak hitelt a „terrorizmusról”, a dél-amerikai kábítószeres államokról, a „gonoszság birodalmáról vagy tengelyéről”, „rothadt országokról”, az iraki „különleges fegyverekről”, „áruló államokról” vagy az iszlámról szóló amerikai retorikának.⁷⁶ Ezek a szólamok arra persze jók, hogy eltereljék a figyelmet pár kellemetlen tényről,⁷⁷ másrészt sokakkal elhítetik, hogy csak az AEÁ képes ha-

⁷⁶ A második világháború után az amerikai propaganda hasonló jellegű volt. Az 1950-es években, „az Eisenhower-adminisztráció által hirdetett úgynevezett felszabadítási propaganda nem volt több pusztá retorikánál, amelynek fő célja a kommunistaellenes morál fenntartása volt a vasfüggöny mögött: Amerika nem feledkezik meg a rab nemzetekről” (Békés 2002). Nagyobb hatásokkal működtek az 1980-as évek végétől Washington különböző jugoszláv részkoztársaságok vezetői felé küldött nyilatkozatai (Szerbiát leszámítva): „Amerika veletek van, és támogat benneteket”. Ez éppen elég volt az albán, muzulmán, szlovén és horvát elit számára, hogy fegyvert fogjon a többiek ellen, elkezdődjön egy 10 éves háborús időszak, és szétessen Jugoszlávia, a legfontosabb katonai hatalom a balkáni térségben.

⁷⁷ Pl. Izrael vagy Pakisztán atomfegyverei, a Fülöp-szigetek vagy Indonézia emberi jogi

tásosan küzdeni a terrorizmus ellen.⁷⁸ A retorika vesz rá mindnyájunkat, hogy az ellenfelet vagy másként gondolkodókat ellenségnek lássuk. A geopolitikában a fogalomhasználat már önmagában is stratégia. A népszerű amerikai „elbeszélés” szerint az egész világ tudja, hogy Amerika a mindenség legjobb országa, az ország gazdasági és politikai rendszere a világon a legkiválóbb, és minden nép ennek elérésére vágyakozik.⁷⁹

Ez az ideológiai hadviselés beilleszkedett egy mind erőszakosabb világba. A tőke munkához való viszonya, egy-két szigetszerű kivételt leszámítva, világszerte egyre kíméletlenebb. Ugyanakkor, nem meglepő módon, mindenütt szektás, fundamentalista és szélsőséges csoportok jelennek meg. Társadalmunk az „agresszív” kereskedelmi politikát vagy a „rámenős” nemzetközi vállalatvezetést jutalmazza. A piaci fundamentalista vagy szélsőséges „vallási megújulási” mozgalmak támogatják a szélsőségekre számító amerikai elnököket vagy egyik-másik latin-amerikai ország vezetőjét.

A világ jobboldali körei számára a piaci fundamentalizmus biztosítja az akármilyen módon megszerzett tulajdonhoz való legteljesebb jogot, és törvényesíti az abból húzott jogos-jogtalan hasznot. Ez a biztosíték alátámasztja a kapitalizmus fellegvárának tekintett AEÁ iránti hűségüket is. Szintén az AEÁ malmára hajtják a vizet a radikális neokonzervatív vagy neoliberális⁸⁰ nézeteket hirdető politikusok és követőik. Hasonlóan viselkedik a „köztes-európai” országok új vezetőinek nagy hányada, akik nemrég még az „egypárt”-rendszer szekerét tolták. Az általuk levezé nyelt magánosításban szerzett vagyonuk és gyenge lábakon álló társadalmi elfogadottságuk magyarázhatja elkötelezettségüket az AEÁ iránt.

Maga az AEÁ a jó példa arra, hogy hogyan lehet a Másikat nem ellenfélnek tekinteni, hanem ellenséggé változtatni. A 2001. szeptember 11-i támadásra hivatkozva a washingtoni diplomácia egészen kivételes ügyességgel megcélozta azt, amit már két évtizeddel előbb megfogalmaztak: a világ katonai-diplomáciai erőviszonyainak átrajzolását. Sikeresen elhitetik a közvéleménnyel, hogy vannak jó és vannak rossz terroristák. Alkalmi és esetleges szövetségeket hoznak létre, amelyekben a szövetségeseeknek csak alárendelt és ideiglenes helyet biztosítanak. Ez az, amit a geopolitikai irodalom a szovjet birodalom kapcsán „csatlós” kapcsolatokra

gyakorlata, az amerikai bankok részvétele a kábítószer-kereskedelem kifizetési rendszerében, a nemzetközi vállalatok kétes adó- és munkajogi ügyletei, egyik-másik keresztény egyház vagy más felekezetek szélsőséges viselkedése stb.

⁷⁸ Ne felejtjük el, a szavak képesek ölni: a propagandaháború kijelöli az ellenséget, és szítja a háborús lelkesedést és hangulatot; lásd Morelli 2001.

⁷⁹ Ez a fajta ékesszólás mást nem tud, csak eszményíteni vagy becsmélni.

⁸⁰ A „neo” szócska a konzervatív és liberális nézetek új, szélsőséges vonulatára utal.

épített rendszernek nevez, és amit ma az amerikai neoimperialista politológiai iskola átvett.⁸¹ De érdemes emlékeztetni az olvasót egy geopolitikai-történelmi tapasztalatra: a birodalmaknak nincsenek szövetségesei!

Az EU és az orwelli erőszak

Európa kétségtelenül nagyra tartja az AEÁ-at, utóbbi ellenben hatalmaskodik Európa fölött. Hogyan alakul tehát jövőbeni kapcsolatuk? Sokan bírálják azokat, akik ellenezni merészelik az amerikaiak 1988–89 óta folyó balkáni, majd közélkeleti és közép-ázsiai tevékenységét; a bírálók közül némelyek a szovjet időköt juttatják eszembe – akkoriban ugyanis a keleti tömb országaiban a Szovjetunióval kapcsolatos legcsekélyebb bírálatot is szovjetellenesnek és szocializmusellenesnek bélyegezték, s még büntették is.

Az európaiak „leplezett függősége” tehát gazdasági, politikai és kulturális különbözőségekből adódik. Függőségüket az EU-n belüli geopolitikai aránytalanságok is növelik: egyes országok nukleáris hatalmak, míg mások nem azok; sokan a NATO tagjai, mások viszont semlegesek; Németország egyedül az EU majd egynegyedét teszi ki, míg a maradék területen 27 egyéb ország osztozik stb. A NATO 1999. áprilisi diadalmas washingtoni nyilatkozata megerősíti az amerikaiak atlanti övezetbeli súlyát.⁸²

Mindez nem zárja ki egy párhuzamos fejlődés lehetőségét, amit az európai állampolgárnak nem könnyű mindig felismernie. Az EU fejlődése, kibővülése és elmélyítése mindig igen lassúnak tűnő folyamatnak bizonyult. Sokan egy állam függetlenségét és önállóságát a pénz- és adórendszeren, illetve katonai felségjogán mérik. Az euró létrehozása az európai politikai talpra állás kezdeteként is értelmezhető, pedig az AEÁ mindent megtett ennek megakadályozására a dollár védelmében. Fokozatosan egységesül az európai adópolitika és társadalombiztosítás, mindenesetre előbbre tart, mint az amerikai rendszer.

⁸¹ Említsük a legismertebbeket: Robert Kagan, William Kristol, Richard Perle, Bent Scowcraft stb.

⁸² Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy a NATO-ban mindig egyhangúlag elfogadják az amerikai javaslatokat. Azt is ki kell emelnünk, hogy 1999 áprilisában a washingtoni nyilatkozatok – a Clinton-kormányának néhány év óta hangoztatott kívánsága értelmében – alapvetően megváltoztatták a NATO alapelveit, anélkül hogy ezt az európai parlamentek jóváhagyták volna. Ráadásul a Varsói Szerződés egykori tagállamait – az egyetlen Belarusz kivételével – bekerítette a NATO, vagy közvetlenebbül az amerikai hadsereg. Erre a legkülönbözőbb formákban került sor: a NATO-hoz való csatlakozás révén, a különböző Programok a Békéért nevű NATO-rendezvénysorozatban való részvétellel, katonai támaszpontok telepítésével vagy amerikai főhadiszállások létrehozásával a Földközi-tengertől a Baltikumig.

Az olyan kifejezések, mint „Nyugat”, „nyugati közvélemény” vagy „nyugati országok”, azt az ábrándot keltik, mintha az EU-t alkotó országok tömbje ugyanolyan szilárd lenne, mint az AEÁ-at alkotó államok együttese; mintha az „atlanti világ”: az EU, az AEÁ és Japán, egyesült lenne. Ezek a képzetek és kifejezések az amerikai egyeduralmi feltevés fényében értelmezik a világot. A figyelmes Olvasó bizonyára megérti, hogy e – valóságos vagy képzelt – egyeduralom elismerése vagy megkérdőjelezése korántsem jelent Amerika-barátságot vagy -ellenességet. Inkább arról van szó, hogy megvizsgáljuk, a geopolitikai feltevések közül melyik a legalkalmasabb a szóban forgó kérdés megvilágítására.

Egy másik fontos kérdés az erőszak. Az EU kívül, és az is csak langyosan, senki sem gondolkodik az erőszak elterjedésének és az ebből következő szórványos terrorizmusnak a valódi megfékezésére. A kormányok csak ellenerőszakra vagy „megelőző”⁸³ háborúra, katonai csapásra összpontosítanak. Ehelyett pedig lehetne nemzetközi társadalmi-gazdasági együttműködésre vagy fegyverkorlátozásra is gondolni. A mai gazdasági és számítástechnikai lehetőségek mellett világméretű oktatás vagy egészségügy kialakításán lehetne töprengeni. Képesek vagyunk a Holdra, nemsokára a Marsra is embert küldeni, ezzel az erővel az éhezést, a szegénységet és a járványokat is könnyedén meg lehetne szüntetni világszerte.

Geopolitikai összefüggésben érdemes elgondolkozni Orwell 1984 c. munkájának egy-két részletén, és észrevenni, miként lehet igazságnak beállítani – és így sokakkal elfogadtatni – a hazugságot.⁸⁴

„A HÁBORÚ: BÉKE... Nem az a lényeges, hogy valóban van-e háború... Csak arra van szükség, hogy háborús állapot legyen... Valamennyi ország vezető

⁸³ Az AEÁ feljogosítva érzi magát katonai beavatkozásra akármelyik országba, ha az (legyen szó baráti, szövetséges vagy ellenséges országról) Washington szerint nem küzd megfelelő módon a terrorizmus ellen, vagy ha amerikai állampolgárt állít bíróság elé. 2002 júniusában a holland közvélemény a felháborodását fejezte ki. Miért? 2002. májusi európai látogatása alkalmával ifj. Bush kijelentette: „A világot nem egy hatalomnak, hanem minden államra kiterjedő rendnek kell vezetni.” Aztán visszatért Washingtonba, és aláírt egy új törvényt, ami kötelezi az elnököt minden amerikai polgárnak a kiszabadítására, ha bíróság elé állítanak Amerikán kívül. Viszont Hágában ma már két nemzetközi bíróság is működik, amelyek természetesen amerikai állampolgárt is beidézhettek. A hollandiai amerikai követnek hosszan kellett magyarázkodni, és kijelentette, hogy az AEÁ-nak nincs szándéka katonailag beavatkozni Hollandiában. Na, Got'sein Dank! Érdekes itt megemlíteni két dolgot. Az AEÁ az Echelon műholdas lehallgató rendszerrel az összes európai telefont – és így az internetet is – lehallgathatja, minden ellenőrzés és engedély nélkül, azonkívül egyedül rendelkezik a világon helymeghatározó-irányítási rendszerrel. Amikor az EU elhatározta hasonló rendszerek kiépítését, többek között a Galileo-hálózatot, azt az AEÁ mindenáron meg akarta akadályozni, mondván, a világnak ilyesmiből csak egyre van szüksége. Hasonlót állítottak a dollárról is 1992-ben, amikor az EU elhatározta az euró forgalomba hozatalát.

⁸⁴ George Orwell: 1984, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001 (fordította Szíjgyártó László).

csoportjai rájöttek: még néhány atombomba a szervezett társadalom végét s következképpen az ő hatalmuk megszűnését jelentené. Ettől kezdve, noha formális egyezményt nem kötöttek, nem dobtak le több bombát... A háborút mindegyik vezető csoport saját alattvalói ellen indítja, s a cél nem az, hogy területeket hódítsanak meg, vagy a hódítást megakadályozzák, hanem az, hogy a társadalmi struktúrárt érintetlenül fenntartsák...”

Az emberbarátság ma bombázást igényel, lásd Szerbiát, Csecsenföldet vagy Afganisztánt... Az emberek szabadsága ma szigorított rendőri intézkedéseket, telefonlehallgatásokat és önkényes letartóztatásokat követel... Törvényhozóink jólétünk érdekében egyre elfogadhatatlanabb emberjogi szövegeket szavaznak meg...

Hiszen az a fontos, hogy „az ember *elhiggye*, hogy a fekete fehér, sőt *tudja*, hogy a fekete fehér, s elfelejtse, hogy valaha bárki is az ellenkezőjét hitte... Az újbeszél célja, hogy minden más gondolkodási módot lehetetlenné tegyen... szűkítse a gondolkodás területét... A gondolat szó például nem létezik az újbeszélben... A szókincsben a szó majdnem pontosan az ellenkezőjét jelenti annak, amit jelenteni látszik...”

Vajon ki a nagyobb terrorista: aki elrettentő módon véres merényleteket hajt végre, vagy az, aki minden bizonyíték nélkül bombáz le ezeket? Vezetőink vajon tényleg jobban tudják nálunk, hogy mik a helyes intézkedések, mi a szabadság igényünk vagy emberi jogaink? Szabad-e és lehet-e még gondolkoznunk?

„A Béke-minisztérium háborúval foglalkozik, az Igazság-minisztérium hazugságokkal... s a Bőség-minisztérium éheztetéssel.” Nem csak a „harmadik világban” léteznek ezek a jelenségek. Gondoljunk csak az elmúlt 25 év elszegényesedésére vagy az „átmenet” retorikájára „Köztes-Európa” országaiban. Orwell csak regényíró lenne, és csak a bolsevizmusról írt volna? Talán túlságosan szélsőségesek a megfontolásai?

*A Monroe-elvtől a Bush II-álláspontig:
az antiterrorizmus kőolajszaga*

Az AEÁ nyugat- és köztes-európai stratégiai játszmájának lényege (ma is, lásd Ukrajna példáját), hogy hogyan terjesztheti ki a NATO határait egyre keletebbre. Ez az 1980-as évektől kezdve tulajdonképpen azt jelenti, hogy hol és mikor válik lehetővé az amerikai hadsereg, titkosszolgálat és szövetséges rendőrség térségbeli megjelenése. Ehhez három lépcsőben jutott el.

(1) Amikor a szovjet katonai összekötő tiszték, akik addig a Varsói Szerződésre hivatkozva „lebzselték” Köztes-Európában, elhagyták állomáshelyeiket 1990

és 94 között, rögvest amerikai tisztek jelentek meg a helyükön. (2) A NATO a „Partnerség a békéért” nevű „orwelli” programja és a balkáni beavatkozás nyomán az amerikai hadsereg jelenléte „Köztes-Európa” országaiban bevetté vált. (3) Következő lépésként nagy amerikai támaszpontok létesültek – legtöbbször a szovjet hadsereg egykori épületeiben vagy repülőterein – majd minden régióbeli országban.

Melyek is azok a támaszpontok, ahol a NATO-szövetségeseknek ipso facto nincs semmiféle beleszólásuk? Magyarország több repülőtere és légtere; a boszniai Tuzla; a makedón Komanovo és Tetovo; az összes albániai kikötő és az egész balkáni légtér megfigyelő északalban központ;⁸⁵ a bolgár Plovdiv és Várna; a horvátországi kikötők; a koszovói hatalmas Bondsteel; az ukrain Javoriv és Sioroki Len; a lengyel Szczecin; a román Constanța és Ploiești; az észtrországi Narva, ahol amerikai katonák sétálnak a várost kettészelő orosz–észtr határon; stb. Feltehetőleg a többi balti országban, Csehországban és Szlovákiában is léteznek már Washington ellenőrzése alatt működő katonai létesítmények.

Összefoglalva, Európában az alapvető amerikai stratégiai cél kettős: egyrészt Oroszországot minél közelebből ellenőrizni, másrészt megakadályozni egy új *Ostpolitikot*, vagyis az EU és Oroszország közötti stratégiai közeledést. Evvel párhuzamosan egy döntő ütközet éppen most zajlik: amerikai vagy orosz befolyási övezet lesz-e Ukrajna? Az AEÁ másik, talán még fontosabb törekvése, a közép-ázsiai és a kaukázusi országok stratégiai-katonai és gazdasági ellenőrzése. A siker távolról sem biztos.

A „Bush-elv”-et viszi tovább Obama is: Amerika akkor támad, amikor azt szükségesnek tartja, és ha kell, „megelőző” katonai csapást indít, sőt akár nukleáris háborút is. Úgy tűnik, ebben kérdésben az egész kapitalista világban a jobboldali körök vagy a neokonzervatívok támogatják vagy legalábbis eltűrik az egyoldalú amerikai katonai lépéseket. A gazdasági és katonai érdekek kéz a kézben járnak a magánérdekek és a közjó kérdéseivel. Szeretjük, nem szeretjük, ez az összetett helyzet alakult ki a világban. Lehet ezt egészen egyszerűen lenyűgöző, kétségeket ébresztő vagy kétségbeejtő eseménynek látni. Természetesen az olvasóra hagyom, hogy miképpen foglal állást. A geopolitológusnak az a dolga, hogy megfigyeljen, és megpróbálja magyarázni vagy értelmezni az eseményeket.

Viszont, ahogy az előzőekben láttuk, az amerikai „világbirodalom” kibővülése és retorikája kettős jellegű: ideig-óráig sikeres katonai-diplomáciai szempontból és bizonyos mértékig a nagyvállalatok érdekei felől, de hosszabb távon korlátozott a hihetősége provincializmusa, messianizmusa és nacionalizmusa miatt. Ebben az

⁸⁵ A legnagyobb külföldi amerikai tengerészeti támaszpont, a korfui közvetlen közelében.

összefüggésben az EU közös kül- és biztonságpolitikája függ Európa adottságaitól, ellenségeképétől és védelmi elgondolásaitól. Eurázsia félelmei és nagyhatalmi játszmái meghatározzák az EU és a NATO közötti jövőbeli kapcsolatokat, az Atlanti-óceán két oldala közötti viszonyt és magának Európának a geopolitikai helyzetét.

Az EU geopolitikai lehetőségei

Jelen pillanatban az EU 28-ak lakóinak száma és nemzeti terméke lényegesen magasabb, mint az AEÁ-é. Egyszersmind ha összeadjuk a klasszikus külügyi, a katonai és kémszolgálatokra költött kiadásokat, valamint a fejlődő országoknak adott segélyek vagy kölcsönök évi összegét, az európai költségvetési kiadások hasonló nagyságrendűek, mint az amerikaiak. A nagy különbség az összeg felhasználása tekintetében van, ami jól tükrözi a kül- és biztonságpolitika különbözőségét az Atlanti-óceán két oldalán. A fejlődő országoknak nyújtott támogatások az európai kiadások kétharmadát teszik ki, míg az AEÁ esetében csak az egyharmadát. A világban az EU biztosítja a fejlődő országoknak nyújtott támogatások 55%-át.

	EU-28	AEÁ
Népesség (millió)	511,4	318,9
Hadsereg (millió)	2,6	1,4
Nemzeti belső termék (€ milliárd)	13 560	13 376
Külfölddel kapcsolatos költségvetési kiadások (€ milliárd) (becslés)	kb. 500	kb. 500
Bruttó adósság külfölddel szemben (€ milliárd)	elhanyagolható	14 178
Állami valutatartalék (€ milliárd)	176,8	38,4

Az EU-nak gyakorlatilag nincs nemzetközi államadóssága, míg az AEÁ szövetséges és helyi államainak történelmileg soha sem látott mértékű tartozása van a nem amerikai nemzeti bankok, magánszemélyek és vállalatok, tehát a külföld felé.⁸⁶

⁸⁶ Az AEÁ közületi vagyona nem vonható le ebből a bruttó adósságtömegből, mivel a közületi vagyont csak magánosítással lehetne felhasználni az adósság törlesztésére. A magánosítás kevésbé valószínű, mivel a szenátus nem engedélyezné a közvagyon külföldiek kezébe juttatását. A magán-, illetve a vállalati vagyonok a tulajdonosaiké, és a tőkés rendszerben ezeket nem lehet felhasználni az államok adósságtörlesztésére. A sokszor idézett *nettó* adósság a *bruttó* adósságból

Az EU katonasága legalább a kétszerese az AEÁ-énak, míg technikailag az utóbbi van előnyben, de nem lényegesen, viszont az EU-haderő egy része az amerikai hadseregnek van alárendelve, legalábbis háború esetén. A „békefenntartásra” mozgósított európai alakulatok létszáma a tízszerese az amerikaiaknak. Sokan úgy vélik, a katonai erő szerepét ma egyre inkább a gazdasági tényező veszi át. Ha ez igaz, akkor könnyen érthető az AEÁ lázas és világméretű katonai terjeszkedése a hidegháború óta, például Köztes-Európában, Délkelet-Ázsiában vagy Afrikában, ahol sok a számára nélkülözhetetlen nyersanyag.

Hozzáteendő, hogy Európa, saját parancsnoksága alatt, nem rendelkezik csapatszállítási eszközállománnyal, habár már elkezdte az A 400-as csapatszállító repülőgépek gyártását; nincsenek tapasztalt vezérkari tervező vagy felderítési egységei, de az Európai Politikai és Katonai Bizottság több száz magas rangú tisztje mostanság éppen ezen dolgozik; sőt az EU rendelkezik egy jelentős, az egész légterét ellenőrizni képes megfigyelőállomással, és már fejleszti Galileo nevű helymeghatározó-irányítási világrendszerét. Az AEÁ minden eszközzel küzd az EU függetlenedése ellen, hol ezt, hol azt veti a szemére, másrészt megkevesli az EU katonai kiadásait.

Az EU biztonságpolitikai pályatere

Már az 1990-es évek eleje óta sokszor a közvélemény gondos kizárásával vitatják meg azt az alapvető kérdést, ami mindnyájunkat érdekel Európában: vajon az európai közös biztonság- és védelempolitika továbbra is másodrangú lesz-e az AEÁ-hoz és a többé-kevésbé önálló nemzeti külpolitikához képest, vagy létrehozható-e a nemzeti felségjog lényeges elemeit magába foglaló, önálló uniós külpolitika? Nyugat- és „Köztes-Európa” EU-tagországai különböző biztonságpolitikai megoldások közül választhatnak, illetve megpróbálhatnak beletörődni az alábbiak közül valamelyikbe:

1. továbbra is megmarad a *csatlós helyzet*, vagyis, ahogy azt Zbigniew Brzezinski elegánsan nevezi, az EU az AEÁ „protektorátusaként” működik tovább;
2. egy *Jalta-2*-nek megfelelő megoldás, ami Nyugat- és Köztes-Európa Moszkva és Washington közti, előre ki nem számítható újrafelosztását jelentené, Kína növekvő ellenségeskedésével;

levont külföldi amerikai vagyon levonásából született egyenleg. Ez a számítás arra alapozódik, mintha ez a lényegileg külföldi magánvagyon (főleg az amerikai multiknak a kezében) valaha is felhasználható lenne az amerikai szövetséges állam adósságának a törlesztésére, illetve visszafizetésére, ami persze merő képtelenség.

3. egy Brüsszel–Moszkva-tengely létrehozása, „rapallói szemlélettel”, illetve egy EU-s *Ostpolitik*, amittől mind Kína, mind az AEÁ tarthat;
4. a hadi kiadások jelentős növelésével *imperialista nagyhatalommá* válás, ami háborús kockázattal járhat;
5. *egy semleges övezet* kialakítása, a többi nagyhatalom hallgatólagos beleegyezésével, az 1945 előtti Svájc vagy Finnország mintájára;⁸⁷
6. *önálló, de önmérsékletet tanúsító hatalom* megteremtése, ami csökkentené a többi nagyhatalom geopolitikai féltelmeit, és hozzájárulna a világ jólétéhez és békéjéhez.

A „hidegháborússal” vagy a Jalta-2-megoldással szemben a „rapallói szellemű” forgatókönyv az Európa feletti uralmat rábízta az EU-ra és Oroszországra, így elkerülve egy Molotov–Ribbentrop-paktumszerű orosz–német hegemoniát. Ennek szükséges feltétele az EU és Oroszország megszilárdulása. A német kancellárok gyakori moszkvai útjai azt jelezhetik, hogy Németország már nem elégszik meg azzal, hogy Oroszországhoz fűződő kapcsolatát és jellegét az AEÁ-ban határozzák meg. Viszont elfogadja, hogy az óvatos *Ostpolitik* most már EU-s legyen.

Ugyanakkor, szerintem, ez a változat sem veszélytelen, hiszen a forgatókönyv szerint az AEÁ kizárt helyzetbe kerül, és ez növeli egy atlanti-óceáni háború kockázatát. Az orosz–amerikai közeledésből arra lehet következtetni, hogy valahol mélyen rejtett érdeellentétek érlelődnek a jövőendő Oroszország megítélésében Nyugat-Európa és az AEÁ között, ami Köztes-Európa számára cseppet sem közömbös. Jó példa erre, hogy Oroszország és az AEÁ is nagyon udvarol az alkotmányosan semlegesnek kikiáltott Ukrajnának az utóbbi húsz évben. Mind Köztes-, mind Nyugat-Európának igen kedvező lenne az ukrán semlegesség, az ország egy széles elválasztó sáv lehetne köztük és Oroszország között.

Az egyesült és semleges Nyugat- és Köztes-Európa híveként George Kennan már ötven évvel ezelőtt is ellenezte a NATO bővítését, avval érvelve, hogy amit a NATO megpróbál megakadályozni (mármint háborút Oroszországgal), azt a kibővítéssel inkább elősegíti, mivel itt nem történik más, mint hogy az egyik nagyhatalom kihasználja a másik pillanatnyi gyengeségét, így az utóbbinak csak erőszakos válaszlehetőséget hagy, ami Köztes-Európát megint hadszíntérre változtathatja. Habár ez talán mára megváltozott, mivel a Bush II-, majd az Obama-kormányzattal a NATO kibővíthetett, de facto, Oroszország felé. Viszont lehet,

⁸⁷ A köztes-európai semlegesség gondolata újra és újra felbukkant a történelem folyamán, ám annak megvalósítását a helyi uralkodó réteg – az éppen ott tartózkodó, magát első számú nagyhatalomnak képzelő erő segédletével – rendre megakadályozza.

hogyan ez utóbbi nem több diplomáciai fogásnál, egy megkérdőjelezett NATO-n keresztül.

A jugoszláviai polgárháború, illetve a helyi bandák fegyveres összeütközései is jól példázzák az AEÁ, Oroszország és az EU közötti XXI. század viszályokat. Az európaiak próbálták a két másik nagyhatalmat távol tartani Köztes- és Nyugat-Európától, elkerülve például így a „Balkán balkanizálását”. Kevés sikerrel. Amerika kikergette az igen hatékony ENSZ- és EBESZ-megfigyelőket, és bombázni kezdett. A Balkán felé az AEÁ azóta rendkívüli mértékben „elkötelezett”, politikailag és katonailag egyaránt; az egész térségben újra külföldi katonák tartózkodnak, természetesen „ideiglenesen”.

Az amerikaiak, hála a boszniai, horvát és koszovói „béketeremtésnek”, már majdnem kint vannak a Duna délkeleti részénél. Számukra a folyó dél-európai (balkáni) szakasza stratégiaileg már egész más jelentőségű, mint pár évvel ezelőtt. Romániának pedig kulcsszerepe van a Duna-térség Ukrajnáig húzódó ívében. A különösen erős albán–amerikai katonai együttműködés is ezt jelzi. Macedóniát és Koszovót az amerikaiak már réges-rég csendben ellenőrzik. Az amerikaiak a bosnyákok felfegyverzését és kiképzését kiadták albérletben az iszlám világnak, sőt hozzátehetem, még Iránnak és Törökországnak is.

Mind az EU-nak, mind Németországnak kulcskérdés Köztes-Európa biztonsága, mert el akarják kerülni, hogy Oroszországgal kelljen versengeniük a térség megszilárdításáért. Köztes-Európa államai nem ugyanazokkal a veszélyekkel és nem ugyanabban a mértékben néznek szembe. E térség egyik jellegzetessége a geopolitikai aránytalanság: államai viszonylag gyengék, miután az elmúlt tízegynéhány évben még inkább felaprózódtak az őket körülvevő nagyhatalmakhoz képest, és a legfontosabb nemzeti hadsereg, a jugoszláv, megszűnt. A térségbeli államok együttműködése már csak emiatt is hasznos lett volna, másrészt fontos próbája lehetett volna az európai intézményekbe való beilleszkedésnek. Nem ez történt. Ezen államok a nagyhatalmak játékszereivé váltak, amiért persze keményen megfizettek, főleg társadalmi-gazdasági téren. Egy részük csatlakozott az EU-hoz, 2004 májusában.

A hat EU-s biztonsági és védelmi megoldási lehetőség közül, úgy tűnik, a csatlós helyzet fennmaradása kevésbé valószínű, mivel az EU nyilvánvalóan erősödik az AEÁ-hoz képest; Jalta-2: Nyugat- és Köztes-Európa újrafelosztása Moszkva és Washington közt már jobban elképzelhető; az EU-s *Ostpolitik* már kipróbált út, és a reális lehetőségek közé tartozik; az EU imperialista nagyhatalommá válása valószínűleg kizárható; viszont egy semleges övezetté alakulása mintha megvalósulóban lenne a többi nagyhatalom hallgatóságos beleegyezésével; végül, az önálló, de önmérsékletet tanúsító hatalommá való fejlődés elégítené ki leginkább

a többi nagyhatalom biztonsági követelményeit, anélkül hogy az EU túlságosan legyengülne katonailag.

Az EU biztonsága mindenesetre megköveteli a lassúságot, az óvatosságot és a fokozatosságot. Három okból is. Egyrészt figyelembe kell venni a belső és külső bizonytalanságokat és válságokat. Másrészt a mai világ szövetségi rendszerei igen bizonytalanok. Harmadrészt fontos, hogy az EU önvédelmi szempontból is meghatározza magát.

Mi történik Európa közepén?

Hogy viszonyulnak ezekhez a megoldásokhoz Köztes-Európa különböző államai? Honnan jön és hová tart e régió? Melyek kulturális, földrajzi és történelmi adottságai? Az utóbbi évtizedek folyamán nőtt vagy csökkent a biztonsága? Az érintett országok geopolitikai helyzete erősödik vagy sem a születőben lévő közös uniós kül- és biztonsági politika következtében? A NATO vagy az EU van előnyben a térségben?

Köztes-Európa nehézségeinek megvannak a sajátosságai még ebben a válságos időben is. Az elit neoliberális hozzáállása igen masszívnak tűnik, ami összefügg az AEÁ iránti feltétlen bizalommal, nem különböztetik ugyanis meg Washington liberális belpolitikáját nagyhatalmi külpolitikájától. Az atlantisták egy részének fejében három, illetve négy szempont szigorúan összetartozik, összefonódik:

- a demokráciáért való jogos aggódás;
- az oroszoktól való rettegés, illetve az AEÁ iránti feltétlen bizalom;
- a kapitalizmus (aminek a biztosítéka ugyanaz az AEÁ), ami az 1980-as évektől kezdve nem jelent mást, mint növekvő munkanélküliséget, az állam kivonulását a gazdasági életből és általános magánosítást, elsősorban a nemzetközi vállalatok irányában.

A térség *félperem* jellege ezáltal csak nő. A neoliberális meggyőződésből kifolyólag a térség volt kommunista országai közötti összefogás kizárt. A vezetők bíztak vagy legalábbis hangoztatták bizalmukat egy „emberarcú kapitalizmus megteremtésében” és az amerikai segítségben, ami soha sem futott be. Ma már közhelyszámba megy Szalai Erzsébet megállapítása, hogy a megélhetést tekintve „a társadalom kétharmada a rendszerváltás vesztese, és csak legfeljebb öt-tíz százalék az, amely az egyértelmű nyertesek közé sorolható”.

Vajon ezt a folyamatot a szóban forgó országok hasonló „geogazdasági” és történelmi vonásai határozták volna meg? Lássuk, melyek ezek a közös vonások. A kérdéses országok

- Európa nyugati és keleti „központjaihoz” képest „peremvidéken” fekszenek, ami „köztes” geopolitikai helyzetük s kifelé forduló, illetve függőségbe szorult gazdasági és kulturális helyzetük oka;
- fokozatos függetlenedést vagy gyarmati helyzetből való felszabadulást élnek át a 19. század kezdete óta s mindenekelőtt a 20. században;
- modernizálásuk megkésett, mindenekelőtt a szekularizáció, az iparosodás és a városiasodás szempontjából;
- politikai fejlődésük felemás és kevésbé megszilárdult: feudális rendszerekből alakultak át neoliborális-neokonzervatív vagy nemzeti-keresztény rendszerekké, miközben náci vagy fasiszta, sztálinista vagy posztsztálinista fázisokon mentek keresztül;
- az 1970-es és 80-as évektől kezdve a helyi vezető rétegek kezében lévő tőke nemzetközivé vált, s ezáltal ezen országok a latin-amerikai, illetve „negyedik világbeli” fejlődés útjára léptek egy „rövid átmenet” keretében.

A köztes-európai gazdaság egész ágazatai kerültek nyugati tulajdonosok ellenőrzése alá. A tőke nemzetközivé válása már az 1970-es évekkel kezdetét vette, s ez a 80-as években tovább gyorsult. A nyugati tőke amellet félelemmel tekint Európa e részének geopolitikai fejlődésére, s valódi pénzügyi forrásaihoz képest aránylag keveset fektet belé; csupán a monopóliumot jelentő gazdasági hatalom olcsó megszerzésére törekszik, vagy a gyors nyereséget biztosító ágazatok megvétele, a gazdasági határok megszüntetésével. Ezek az okai a gazdasági válságnak, a foglalkoztatottak száma drámai csökkenésének, a hatalmas áremelkedéseknek az 1990-as évek végéig és a még ma is roppant mértékű munkanélküliségnek.

A társadalmi kohéziót veszélyeztetik a hatalmas jövedelmi és vagyonkülönbségek, sőt a geopolitikai kockázat is növekedik, mivel a társadalom kiegyensúlyozatlan. Válsághelyzetben a társadalom többségét kitevő vesztesektől nemigen várható, hogy áldozatokat hozzanak a kevés számú nyertes érdekeiért! A csalódottság a választási magatartásban is megmutatkozik. E társadalmak állandó, elitjeik által is gerjesztett politikai földrengéseknek vannak kitéve. Egyik nagyhatalom sem veszi számításba a térség érdekeit. Washingtonnak, tehát a NATO-nak, könnyűvé vált a helyzete: könnyen telepítette be támaszpontjait a térségbe.

Köztes-Európa politikája

Ezeknek az országoknak nemcsak az önazonosság, hanem a legitimitás problémájával is meg kell birkóznuk. Politikai és gazdasági életükre a törvénytelenység nyomja rá a bélyegét. Terjedőben van a korrupció, amellyel szemben a rendőrség tehetetlenül áll, nem úgy, mint a munkások, parasztok vagy nyugdíjasok társadalmi mozgalmával szemben. A politikai, kulturális vagy gazdasági elit összetétele nem mutat alapvető változást az 1989 előttihez képest. A becslések szerint ezek az elitek csupán 10%-ban változtak; 90%-uk a régi nómenklatúrához vagy leszármazottaihoz tartozik, ha más beosztásban vagy hatáskörrel is. Ennek megvan a maga előnye is, például fennmaradhatott egy bizonyos szintű folytonosság, az átmenet zömmel vérontás nélkül folyt le.

A csatlakozást az európai szalonképesség zálogának tekintik: a nyugati és amerikai, valamint a köztes-európai vezető rétegek közötti szövetségnek. A folyamat hármas csatlakozást jelentett: a helyi gazdaságok bevonását a nemzetközi tőke mozgásába, tőkés magántulajdonra alapozott gazdasági rendszert és a csatlakozást az amerikai katonai világrendszerhez. Ebben az összefüggésben már érthető, hogy a „piacgazdaságot és demokráciát” jelmondat miért aratott olyan áttörő sikert az 1980-as évek Köztes-Európájában. Az Amerika-barátság és a NATO általi elismertség gyorsabban biztosítja az elitnek a gazdasági és politikai törvényességet, mint az EU. Az elit elsősorban és mindennek felett NATO-barát lett, jóllehet a lakosság jelentős része inkább a semlegességet választaná történelmi tapasztalatai alapján.⁸⁸

Ha jól látom, a demokrácia szólamával el lehet fedni valamit, ami aláássa magát a demokráciát és virágoztatja a tőke uralmát. Sokan úgy vélik ugyanakkor, hogy az AEÁ nélkül nincs biztosítva a demokrácia. Én sem szeretnék orosz rakétákat kapni a nyakamba, viszont megszálló csapatokat sem. Miért szükségszerű, hogy a térségben 180 fokok fordulattal az egyik nagyhatalom után a másik kegyeibe akarnak kerülni? A 20. század folyamán sok ilyen „pálfordulás” történt Köztes-Európában, Fejtő Ferenc már vagy hatvan évvel ezelőtt felhívta erre a figyelmet.

⁸⁸ Ismert dolog, hogy az ENSZ Nemzetközi Büntető Bíróságát az AEÁ nem ismeri el, mert fél tőle. 2002 július elseje óta a bíróság világ szinten is illetékes, ezért az AEÁ igyekszik kétoldalú szerződésekkel megakadályozni, hogy állampolgárainak meg kelljen jelennie e bíróság előtt. Hogy miért félnek tőle, az egy külön elemzést érdemel, de a hatása Köztes-Európára is kiterjed. Amikor Románia és Izrael aláírt egy ilyen kétoldalú szerződést Washingtonnal, az EU megfenyegette a köztes-európai országokat: ha ők is így járnak el, az megnehezítheti az Unióhoz való csatlakozásukat, mivel az EU egyhangúlag támogatja a bíróság felállítását. A Bush II-kormányzat erre azzal fenyegette meg a térség országait, hogy ha nem írnak alá ilyen jellegű kétoldali szerződést, megnehezülhet a NATO-csatlakozásuk.

Ezek mindig a felségjog elvesztésével és a gazdaság kisajátításával jártak és sajnos járnak.

Tételünk tehát így hangzik: a tipikusan múlt századi, agrár típusú peremvidék-gazdaságok, amelyek a XX. század második felében jelentős iparosodáson mentek keresztül, a XXI. században ismét perifériára szorulnak, ezúttal azonban nemcsak mezőgazdasági és ipari szempontból, hanem geopolitikailag is. Eközben az elit most a neoliberais-tőkés „egységeszme” jelszavait szajkózza, a bolsevik bikkfanyelv helyett.

Köztes-Európa felszabadulása a helsinki folyamatnak köszönhető, amit az európaiak akartak, és nem az AEÁ. A mai válságos időben a kapitalizmus megszűnő országok szenvednek a legtöbbet. A saját politikájuk miatt különösen a „felszabadított piac”, a magánosítások és az állam társadalmi-gazdasági leépítése következményei miatt sínylődnek.

A távlatok a kérdésekre adott válaszoktól függnek

Az EU geopolitikai sorsa ma még a „jövő zenéje”. Ma az Unió egységesebb és erősebb sok szempontból, mint 20-30 évvel ezelőtt, de rá is hatottak a neoliberais szelek. Képes-e megbirkózni ezzel a nehéz világhelyzettel? Kibővülésével, egy önálló, de önmérsékletet tanúsító hatalommá való fejlődésével kielégíthetné a többi nagyhatalom biztonsági érdekeit, és hozzájárulhatna a világ jólétéhez, békéjéhez, anélkül hogy túlságosan legyengülne katonailag. Ezt megkönnyítené, ha egy kiegyensúlyozottabb NATO-t sikerülne kialakítani, és ha a NATO jobb viszonyban lenne Oroszországgal.

Az EU-társág hosszú semlegesítési folyamata a nagyhatalmak számára is megfelelő lehetne, mivel mindnyájuk számára előnyös, ha létezik ilyenfajta terület a Földön. A gyengeség geopolitikai tényező lehet, mivel csökkentheti a többiek félelmét. Tehát egy ilyen semleges övezet kialakításához szükség van a többi nagyhatalom hallgatólagos beleegyezésére. Az AEÁ és Oroszország kölcsönös biztosítéka elősegíthetné Eurázsia eme részének további lefegyverzését és atommentesítését.

Több alapvető kérdést fontos felvetnünk: vajon nem állunk egy egészen új tőkés rendszer kialakulása előtt? Nincs-e másik gazdasági rendszer a tőkésen kívüli: többszintű állami vagy közösségi jellegű vagy azt kiegészítő rendszer? Talán olyan valami születik, aminek nem is lesz köze a jelen klasszikus tőkés rendszeréhez? Fenntartható-e a teljes körű magántulajdonjog? A piac, mint a vásárlások és eladások metaforikus képlete, képes-e irányítani az élet minden területét? Szükséges-e állami intézmények segítségével hasznát biztosítani kevésszámú

állampolgárnak? Meg kell-e várni egy újabb forradalmat ahhoz, hogy a vagyoni és kereseti különbségeket alapvetően csökkentsük?

Befejezőként hangsúlyozni szeretném a következőket. A NATO, az EU jövője, Nyugat- és Köztes-Európa békéje s egyensúlya nemcsak geopolitikai adottság, hanem a demokrácia működésének, egy terv kitűzésének és megvalósításának az eredménye is! A megoldások tőlünk függnék. Ez a görög *kairosz*, a válaszút, ami előtt állunk. Hogy az út hová vezet, azt mi határozzuk meg. Együtt vagy egymás ellen. Háborúban vagy békében.

Felhasznált irodalom

(lásd a 6. fejezetét is)

- ANDERSON, Perry, On the Concatenation in the Arab World, *New Left Review*, 2011. március–április.
- ANDERSON, Fred – Andrew CAYTON, *The Dominion of War: Empire and Liberty in North America, 1500–2000*, Viking, New York, 2005.
- ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka, *Európa utazása. Integrációtörténet*, Gondolat, Budapest, 2009.
- BACEVIC, Andrew J., *The Limits of Power: The End of American Exceptionalism*, Metropolitan, New York, 2008.
- BÁRDOS-FÉLTORONYI Miklós, *L'Europe et la paix. Les questions d'un géopolitologue*, Couleur livres, Brüsszel, 2013.
- *Vigyázat, jönnek a törökök! Meddig terjednek s egyáltalán vannak-e az Európai Uniónak határai?*, L'Harmattan, Budapest, 2012.
- *Peut-on empêcher les crimes de masses? La responsabilité de protéger à l'épreuve de la réalité* (co-auteur), Pax Christi Wallonie-Bruxelles – Couleur livres, Brüsszel, 2012.
- *Après l'OTAN, la neutralité, une option stratégique* (co-auteur), Pax Christi Wallonie-Bruxelles – Couleur livres, Brüsszel, 2011.
- *Quatre crises ou mutations en une?*, *Cahiers marxistes*, novembre–décembre, 2010.
- *Les puissances et leurs différends. Exercices géopolitiques et l'Union européenne*, L'Harmattan, Párizs, 2010.
- *Géopolitique de l'Union Européenne*, Couleur Livres, Charleroi, 2009.
- *Crise conjoncturelle ou mutations du capitalisme?*, *Cahiers Marxistes*, no. 239, 2009. május–június.
- *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Nem hallottam új világrend születéséről 2003 tavaszán, *Eszmélet*, 59. sz. 2003. ősz.
- Az Egyesült Államok egyeduralma: az amerikanizmus és az egy nyelv hatalma, *Új Horizont*, 4. sz. 2000.
- BÉKÉS Csaba, Győzhetett-e volna a magyar forradalom 1956-ban?, in: Romsics Ignác (szerk.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, Osiris, Budapest, 2002.
- BUFFOTOT, Patrice (szerk.), *La défense en Europe – Nouvelles réalités, nouvelles ambitions*, La Documentation Française, Párizs, 2001.
- CARYL, Christian, Giving the Russian Their Spinach, *The New York Review of Books*, 2002. július 18.
- CHAVAGNEUX, Christian, *Economie politique internationale*, La Découverte, Párizs, 2010.
- COLSAET, Rik, De Wereld na 11 september, *Demokritos*, 3. sz. 2002.

- DE LA GORCE, Paul-Marie (szerk.), *Les États-Unis s'en vont-ils en guerre?*, GRIP-Complexe, Brüsszel, 2000.
- ENSZ általános főtítokár jelentése: *Nagyobb szabadságban. Fejlődés, biztonság és emberi jogok mindenki számára*. ENSZ, New York, 2005.
- GÓRALCZYK, A kerekasztaltól a barikádokig; LENGYEL László, A barikádtól a magánlakásig, *Népszabadság-Hétvége*, 2009. március 14.
- GÖMÖRI Endre, Amerikai bálványok, európai vívódások, *Népszabadság*, 2002.02.2.
- Egy jobboldali pofon – és egy baloldali, *Népszabadság*, 2002.04.27.
- Az elefántvadászok megpróbáltatásai, *Népszabadság*, 2002.10.3.
- A 2001.9.11 csapdaja, *Népszabadság*, 2002.10.18.
- HODGSON, Godfrey, *The Myth of American Exceptionalism*, Yale University Press, New Haven, 2009.
- HUNG, HO-FUNG, America's Head Servant?, *New Left Review*, 2009. november–december.
- JEAN, Carlo, Osama, Saddam e Palestina: un solo problema, una sola soluzione, *LIMES*, 2/2002.
- JUDT, Tony, Its Own Worst Enemy, *The New York Review of Books*, 2002.08.15.
- KAGARLICKIJ, Borisz, Új szakasz az amerikai–oroszl kapcsolatokban, *Eszmélet*, 52. sz. 2001. tél.
- KATONA, Magda, A terrorizmus jelenségeinek főbb okai és megszüntetésének lehetőségei, *Eszmélet*, 53. sz. 2002. tavasz.
- KISSINGER, Henry, *Utószó – Korszakváltás az amerikai külpolitikában? – A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*, Panem-Grafo, Budapest, 2002.
- *On China*, Allen Lane-Penguin, London, 2011.
- KRÓL, Marcin, Der Kampf gegen das Böse, *Kaffka*, 2002. 3. sz.
- LEHNARDT, Chia, *Private Militärfirmen und völkerrechtliche Verantwortung*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2011.
- LEICHTOVA, Magda, *Misunderstanding Russia – Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate, Farnham (Surrey), 2014.
- LIMES*: Il triangolo di Osama – USA/Russia/Cina, 2002. 3. sz.
- Il Mondo dopo Wall Street, 5/2008 & Progetto Obama, 6/2008.
- MORELLI, Anne, *Principes élémentaires de propagande de guerre*, Labor, Brüsszel, 2001
- ORWELL, George, 1984, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001 (fordította Szijgyártó László).
- PEEL, Quentin, *Europe's Military Revolution*, Centre for European Reform, www.cer.org.uk.
- PPAFF, William, A polite mutiny – NATO's Europeans could say 'no', *International Herald Tribune*, 2002.07.25.
- PIKETTY, Thomas, *Le capital au XXIe siècle. Une lecture critique*, Seuil, Párizs, 2013.
- REATI, A. – TOPOROWSKI, J., *An economic policy for the fifth long-wave – Drawing the*

- implications of somme recente contribution on long-term growth*, lásd angelo.reayi@tiscali.be, 2005
- RODRIK, Dani, *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*, Norton, New York, 2011.
- RÜHL, Lothar, Die Transatlantische Kluft bricht auf – Militärmacht – Europa als Ersatzteiklager?, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002.02.26.
- Európa im Kielwasser neuer US-Strategien – Heikle Auswirkungen von vorbedachten Eskalationen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002.08.15.
- Für Europa ist die deutsche Bundeswehr unabdingbar, *Neue Zürcher Zeitung*, 2001.04.27.
- Hierarchische und zentralisiert – Präsident Bushs Konzept für die europäische Sicherheit, *Frankfurter Allgemeine*, 2001.07.06.
- Das Kriegsproblem der NATO am Golf – Europas Dilemma – Verharren in der Bündnissolidarität oder Rückzug?, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002.10.09.
- SABBAG, Daniel, Les déterminants internes de la politique étrangère des États-Unis: une perspective diachronique, *Revue Internationale de Politique Comparée*, 8. kötet, 2001. 1. sz.
- SCANDELLA, Le Kondratieff – Essai de théorie des cycles longs économiques et politiques, Economica, Párizs, 1998.
- SEN, Amartya, Capitalism Beyond the Crisis, *The New York Review*, 2009. március 26.
- SZALAI, Erzsébet, The Crisis of the New Capitalism in Eastern Europe: The Hungarian Example, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 2011. tél.
- TRAUB, James, *The Freedom Agenda: Why America Must Spread Democracy (Just Not the Way George Bush Did)*, Farrar-Strauss-Giroux, New York, 2008.
- THERBORN, Göram, Into The 21st Century – The New Parameters of Global Politics, *New Left Review*, 2001. július–augusztus.
- URQUHART, Brian, What You Can Learn from Rienhold Niebuhr, *The New York Review of Books*, 2009. március 26.
- VÁRADY Péter, Fundamentalizmus és terror, A megértés kísérletei, *Mérleg*, 2001. 1. sz.
- VANDERMOTTEN, Christian – Julien Vandenburie, *Territorialités et politiques*, Éditions de l'Université de Brüssel, 2. kiad. Bruxelles, 2011.
- VANDERMOTTEN, Christian – Pierre Marissal – Gilles Van Hamme, *La production des espaces économiques*, 2 kötet, Éditions de l'Université de Bruxelles, Brüssel, 2011.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Duke University Press, Durham & London, 2007.
- „The Depression: A Long-Term View”, *Commentary*, No. 243., 2008. október 15., <http://binghamton.edu/fbc/243en.htm>
- WISSENBAACH, Uwe, Paix perpétuelle contre hégémonie, *La Revue Nouvelle*, 1996. április.

8. FEJEZET

„SZAKOSÍTOTT” NEMZETKÖZI NAGYVÁLLALATOK TEVÉKENYSÉGÉNEK GEOPOLITIKAI ELEMZÉSE

<i>Bevezető</i>	152
<i>Ellentmondások és viszályok a globalizációban</i>	155
<i>A rózsaszín, szürke és fekete tevékenységek szerepe a tőkés globalizációban</i>	156
<i>Az emberkereskedelemtől a rózsaszín pénzig</i>	157
<i>Sajátságos és jellegzetes hálózatok</i>	160
<i>Törvényesség és törvénytelenység határán</i>	161
<i>A kábítószér- vagy fegyverkereskedelemtől a szürke pénzig</i>	163
<i>A pénzmosás és a nemzetközi bankok szerepe: a fekete gazdasági ágazat</i>	168
<i>Néhány következtetés</i>	172
<i>Felhasznált irodalom</i>	173

A világban 40-50 ezer nemzetközi nagyvállalat működik, összetett *hálózatokon* keresztül. Ebből 737 ellenőrzi a világgazdaság 80%-át. Ezeknek a nagyrésztvényesei az esetek nagy százalékában névtelenek, ismeretlenek. Nem több, mint egymillió emberről van szó, elenyésző szám az emberiség majd tízmilliárdos népességéhez képest. Ahogy nemrég Piketty bemutatta, a picinyke kisebbség vagyona és jövedelme minden mértéket felülmúl.

A jelen esettanulmányban pár száz kisebb-nagyobb „szakosított” nemzetközi nagyvállalatra összpontosítok. Ezek a vállalatok a törvényesség és a törvénytelenység mezsgyéjén működnek. A legtöbb nemzetközi nagyvállalathoz hasonlóan, ámde fokozott mértékben, kihasználják egy nemzetközi főhatalom hiányát. A saját államaikat semmibe veszik, kivéve, ha szükségük van rájuk.

Bevezető

A válság nélküli, hétköznapi kapitalizmusból adódó társadalmi-gazdasági ellentmondások és viszályok bemutatására az alábbi vázlatrajzot használhatjuk, amelyen feltüntetjük a különböző termékek és szolgáltatások termelési folyamatának működését. Példaként említhetjük az alábbi termékeket és szolgáltatásokat:

- colton (mobiltelefonjaink számára)
- szénhidrogénforrások

- telefonközpontok, számítástechnika...
- fegyverek, kábítószer, nők
- a víz jelentősége pl. Palesztinában stb.

DÉL és KELET – „peremvidékek”: ↔

Számos termelő + Nők – gyermekek

Bankok **X** Államok

Fogyasztók + Számos dolgozó + „Prostik”

RÉSZVÉNYESEK

ÉSZAK és NYUGAT: „Központ”: ↔

A vázlatrajz magyarázata:

- két tölcseerről van szó, amelyeknek a szája egy nagy X alakban találkozik. Ez az X összpontosítási pontot jelez, amelyre azért van szükség, hogy a rendszer központosítva, tökéletes módon működjék;
- az Észak–Dél vagy Kelet–Nyugat közötti viszony leírható például a gazdag fejlett központi országok (EU vagy AEÁ) és a perem- vagy félperemterületek (Közép-Afrika, Afrika földközi-tengeri partvidéke, Köztes-Európa országai vagy a Dél-Kaukázus) megkülönböztetésével;
- a metszésponton valójában azok a csekély számú nemzetközi iparvállalatok, bankok, biztosítótársaságok, szállítmányozók stb. helyezkednek el, amelyek a hasznot lefölözik, és azt valahol tárolják, befektetik;
- a két ferde vonal közötti övezet a különböző termékek vagy szolgáltatások „hálózatát” tartalmazza;
- a tölcsekre felett nagyon gyakran az emberkereskedelem számos termelője és „árucikke” található, továbbá a feldolgozóipari ágazatok dolgozói, akik a Dél vagy Kelet (így Magyarország) peremére, valamint az Atlanti-óceán két partján lévő központ országaiba kerülnek;
- a tölcsekre alatt helyezkednek el a nagyrésztvényesek (majd mindig „központi” országban), továbbá a feldolgozóipari ágazatok dolgozóinak egy másik része, valamint még náluk is nagyobb számú fogyasztó;
- a vázlatrajz alján és tetején szereplő vízszintes nyíl a központ–perem-jelenséget jelenti, akár az Európai Unió, az AEÁ vagy a periféria országain belül is.

Központ és perem megkülönböztetése Braudel és Wallenstein elméletére megy vissza. Az elmélet szerint a világrendszer egy hosszú folyamat eredményeként jött létre, mely a XVI. században kezdődött, és a XIX. századra alakult ki teljesen. A világrendszerben megkülönböztetünk központi, félperem- és peremterületeket. Központ és perem nem elsősorban földrajzi egységek, hanem a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyek: központ az a terület, ahol a tőkés gazdaság leginkább hasznos termékei, ún. vezértermékei kerülnek gyártásra, és ahol a hasznót a részvényesek lefölözik. Központi ország az az ország, ahol a gazdaságban az ilyen termékek gyártása van túlsúlyban. A szerzők nézete szerint a rendszer létrejötté során a gyarmatosító országok először peremként léptek be a rendszerbe. Persze, a gyarmatok alávétetten működtek az új központ gazdasági és politikai igényeinek megfelelően.

A központ–perem-viszonyban egyenlőtlen csere, kizsákmányolás valósul meg, de nem köthető földrajzi helyhez, és nem örök időre meghatározott (lásd például Japán esetét). A központ és a perem között átmenetet képez az ún. félperemterület. Ez a központhoz viszonyítva perem, a perem felől nézve viszont központ módjára viselkedik. Ilyen volt 1989 előtt Magyarország szerepe a Szovjetunióval és ilyen ma az Európai Unióval szemben. A világrendszer legfőbb jellemzője az, hogy benne minden árucikké válik, melynek a rendszer kijelöli helyét és értékét.⁸⁹ *Ma a nemzetközi vállalatoknak döntő szerepük van a központ–perem-viszony kialakításában.*⁹⁰ Ebben a keretben határozható meg a tulajdonképpeni geopolitikai vagy *geogazdasági problémakör*, amely az alábbi tényezőkből tevődik össze: bizonyos anyagok és szolgáltatások előállítása⁹¹ és a földgolyó egyik pontjától a másikig való szállítása, továbbá néhány „szereplő” által való pénzügyi fenntartása és a különböző szereplők közötti erőviszonyok alakulása, a legnagyobb haszon érdekében. Ezen a téren az elmúlt 50–100 év *műszaki fejlődésének* meghatározó szerepe volt, főleg a termelés, a szállítás és a távközlés terén.

A *működést* a kapitalista irányítás szokásos szigorú szabályai határozzák meg: a vetélytárs vagy tőkéje felvásárlása vagy egész egyszerűen a bekebelezése, természetesen a *verseny elkerülése* céljából; a termelékenység folyamatos növelése újítások alkalmazásával, valamint a lehető legnagyobb fokú kizsákmányolással. Gyakoriak a vállalatközi viszályok, amelyek gyakran az államhatalmi intézményeket is működésbe hozzák egyik vagy másik vetélytárs felszámolása céljából. Elég, hogy az egyik közelebb legyen az adott politikai hatalomhoz, mint a másik.

⁸⁹ Lásd Wikipédia.

⁹⁰ Tőzsdei becslés alapján számítva, 43 000 nemzetközi vállalat tőkéjének 80%-át 737 óriáscég ellenőrzi. Lásd <http://arxiv.org/pdf/1107.572Bv2.pdf>.

⁹¹ Termelési láncok, illetve hálózatok megszervezése.

Ellentmondások és viszályok a globalizációban⁹²

A termelők, a feldolgozóiparban dolgozók és a fogyasztók egyaránt a *kizsákmányolás és/vagy az elidegenedés* áldozatai. A válságok idején – bármineműek legyenek is – a perem területein élők jobban szenvednek. Ez a helyzet Európa volt kommunista országaival is. *Mindez állandóan bonyolult viszályokat okoz világszerte.*

Ebben a tárgykorban a legbeszédesebb példa Mexikó esete. Ez az ország átmenő országgá vált Latin-Amerika és Észak-Amerika között. Ráadásul Észak-Amerika és Mexikó szabad kereskedelmi zónát képeznek, amelynek értelmében a „piac” megold minden problémát. Ez a helyzet! De hát hogy is van ez? Valóban nehéz úgy gondolnunk Mexikóra, hogy ne jutna eszünkbe a kábítószer-, fegyver- és nőkereskedelem, valamint az erőszak. A harc, amelyet a különböző bandák vívtak egymással az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kábítószer-kereskedelem feletti ellenőrzésért, egyedül 2010-ben 15 000 halottat eredményezett. A harci cselekedetek a hivatalos fegyveres erők tagjai közül éppúgy szedték áldozataikat, mint a fegyveres bandák vagy a zsoldosok közül. Önbíráskodásra, tűzharcra, kínzásokra és leszámolásokra egyaránt sor kerül; a mexikói állam képtelen megfékezni ezt az erőszakot. De mivel is magyarázható ez a jelenség?

Forrás: nemzetközi sajtó alapján

A folyamat ellenőrzése néhány intézmény: az egyes ágazatok *kisszámú (más néven: oligopolisztikus) nemzetközi nagyvállalatainak* a kezében van. 1945 után a nagyvállalatok és a tőkés nagybankok nemzetközi stratégiát kezdeményeznek, amely a rendszer teljes körű, átfogó globalizálódásához és az államoknak a magánosítás következtében történő fokozatos meggyengüléséhez vezet. A kapitalizmus földrajzi befolyása – a kommunista országok összeomlásával – erősödik. A globalizáció túllép az államközi kereteken, s a nemzetközi nagyvállalatok hálózatával helyettesíti. A globalizáció segíti az egyes államok határainak lebontását, amelyek mindeddig gátat szabtak az eredeti tőkefelhalmozás világméretű megvalósításának.

A visszaélések, törvénytelenések vagy megvesztegetések tűrése, sőt sokszor megkérdőjelezése aláássa az állami főhatalom alapjait. A jelenleg érvényes erőviszonyokban az egyes államok szerepe az alábbiakra korlátozódik:

⁹² A globalizáció az a folyamat, amelynek során a nemzetközivé váló és vált vállalatok nemzetközivé teszik a világ gazdaságát, és meggyengítik az államokat újabb és újabb dolgozók és fogyasztók bekebelezésével és a műszaki fejlődés segítségével.

- *a rend fenntartása* vagy legalábbis a nemzetközi kapitalizmusba való társadalmi-gazdasági és kulturális átmenet helyi irányítása;
- *a saját nagyvállalataik érdekeinek védelme* (a szelektív liberalizáció, a központi szabályozás módszeres csökkentése, széles körű magánosítás, a munka közvetett és közvetlen költségeinek⁹³ csökkentése, valamint kötetlen munka biztosítása által);
- *katonai beavatkozások* az egyes államok között a globalizáció következtében kialakult feszültségek, ellentétek rendezése, valamint nagyvállalataik stratégiájának támogatása céljából egy gazdaságilag hierarchikus világban.

A gyakran ismeretlen kapitalista *részvényesek* elsősorban a fejlett országokban találhatók. A nagyvállalatok közötti verseny elkerülése érdekében vagy hallgatólagos megegyezést kötnek egymással, vagy esetenként összeolvadnak a lehetséges vetélytárral, illetve felvásárolják. Az elmúlt évtizedek folyamán jelentős számú ilyen ügyletre került sor, ami csak tovább erősítette a gazdaság oligopolisztikus jellegét. *Ez a második konfliktus forrása.* Egyébként épp a verseny hiánya okozza az árak kisebb-nagyobb mértékű, de folyamatos emelkedését, vagyis az inflációt, amely nélkül – úgy tűnik – nem működhet, vagyis nem termel hasznot a kapitalizmus.

Abban az esetben, ha a föld *nyersanyagai és energiaforrásai* megfogyatkoznak, sűrűsödnek majd az ellentétek, feszültségek a nemzetközi nagyvállalatok, illetve az őket képviselő államok között – hacsak nem kerül sor szigorú nyilvános szabályozásra. *Ez pedig nyilvánvalóan egy harmadik konfliktus forrását jelenti majd.* Nézzük meg tehát, hogy ez a vizsgálati minta hogyan alkalmazható egy sajátos geopolitikai esetben.

A rózsaszín, szürke és fekete tevékenységek szerepe a tőkés globalizációban

Az alábbi elemzés elsősorban bizonyos nagyvállalatok stratégiájára összpontosít, amelyek észrevétlenebbül működnek, mint mások, és különleges⁹⁴ ügyleteket végeznek. Rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy rejtett ügyletekről van szó, amelyek ráadásul gyakorta össze is függenek egymással a mind nagyobb haszon

⁹³ Jellemző példa ezzel kapcsolatban az, ahogy a „kapalista központ” központi bankjai 2007–2008 óta nagymértékű pénzügyi segítséget adnak a pénzügyi társaságoknak és bankoknak, hogy kikerüljenek a válságból, amelyet „gyászos” hitelek okoztak, amelyek révén sok hasznuk keletkezett, de amelynek terheit/pénzügyi veszteségeit becsapott betétesekre és főleg az adózókra hárították át.

⁹⁴ Nyilvánvaló, hogy minden nemzetközi nagyvállalat él az adókiájtászás eszközével.

termelése okán. Az úgynevezett „üzleti titok” fátylat borít az egészre. Jellemző példa erre az összefonódásra fegyverek eladása a szegény országok számára, nők és gyermekek olcsó felvásárlásáért cserébe, továbbá a kábítószer szállítása bárhová. A hétköznapi nyelv, illetve a sajtó egy-egy színnel jellemzi ezeket a tevékenységeket:

1. *rózsaszín* szektor: emberkereskedelem (elsősorban nők és gyermekek);
2. *szürke* szektor: kábítószer- és fegyverkereskedelem;
3. *fekete* szektor: a bankok és egyéb üzletelők által végzett adó- és pénzügyi mesterkedések, a társadalombiztosítási csalások vagy az adófizetés elkerülése.

Tevékenységeik sokszor teljesen törvényesnek tűnnek, máskor kevésbé. Utóbbi esetben – de nem szükségszerűen – vitába kerülhetnek az egyes államokkal vagy államszövetségekkel. Sőt, időnként még hallgatólagos vagy közvetett cinkosaikká is válnak az államszövetségek. Bizonyos becslések szerint az éves üzleti forgalmuk három-négy ezer milliárd euróra is rúghat. Ez az összeg a világ BHT⁹⁵-jének 8%-át, Belgium BHT-jének nyolcszorosát, Magyarország BHT-jének tizenhétszeresét jelenti. Ennek az összegnek a nagyobb része fehérítésre szorul. Az e stratégiákat folytató üzleti tényezők versengése szintén büntetendő, de mivel e tevékenységek rejtettek, gyakran csupán a gyanú merül fel.

Ez a *törvényesség és törvénytelenység* határán mozgó gazdasági tevékenység összefügg a pénztőke nemzetközivé válása lényegével:

- nagy mennyiségű termelés és fogyasztás magas haszonkulccsal;
- a termelés, a szállítás, az elosztás és a fogyasztás különböző szakaszaiban zajló tevékenységek legkedvezőbb megoldása, optimalizálása;
- a részvényesek és szervezők számára a maximális részesedés biztosítása,
- a katonai vagy civil vezetők kimagasló szintű kártalanítása,
- pénzmosás bankokon való átfolyatás vagy bankokba való befizetés révén stb.⁹⁶

Az emberkereskedelemtől a rózsaszín pénzig

Az emberkereskedelem, amely elsősorban nőkre és gyermekekre irányul, egyike a kereskedelem legősibb és minden bizonnyal legleplezettebb fajtáinak. A legfőbb kiváltó okai: a rabszolgák kényszermunkájának és a férfivágy tárgyának megszerzése, de ez áll a szerverkereskedelem, az üzletszerű kéjelgés különböző szervezetei,

⁹⁵ Bruttó hazai össztermék.

⁹⁶ Kétségtelen, hogy ha az állami, nemzeti és nemzetközi hatóságok ugyanannyi pénzt fordítottak volna ezeknek a tevékenységeknek a visszaszorítására, mint amennyit a „terrorizmus elleni harcba” fektettek, a rózsaszín, szürke és fekete gazdaság ma már nem létezne.

a „szexturizmus”, a törvénytelen vagy kényszerszermunka hátterében is. Most itt a nőkereskedelem vizsgálatával foglalkozom. Vizsgálódásunk alapvetően az európai helyzetre összpontosít, miközben nem akarjuk azt sugallni, hogy máshol – Amerikában vagy Ázsiában – ne öltene éppily drámai méreteket e jelenség.

Az Európai Bizottság, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának Hivatala szerint évente több száz ezer nő és gyermek válik emberkereskedelem tárgyává az EU-ban. Többségük a Balkánról, a Független Államok Közösségéből (Fehéroroszország, Ukrajna és a Moldáv Köztársaság), továbbá a balti államokból és a visegrádi országokból⁹⁷ származik. Ha figyelembe vesszük a „hazatérések”, „hazaküldések” és a „más célországok felé továbbszállítások” eseteit, a számok tovább nőnek, és jelzik a probléma súlyosságát. Mivel magas a „forgás” a rendszerben, illetve a rendszerből való be- és kilépés, állandó „árukészlettel” rendelkeznek az illetékesek Európában.

*Magyarország emberkereskedelem szempontjából
egyszerre átmenő-, kiinduló és célország*

A Magyarországra illetve azon keresztül nemi kizsákmányolás céljából csempészt áldozatok többségét nők és gyerekek alkotják. Magyarország elsősorban átmenő-ország, amelynek területén átmenetileg tartózkodnak a Kelet-Európa országaiból származó áldozatok, mielőtt továbbindulnának a nyugat-európai célországok valamelyikébe.

Az Oroszországból, Romániából, Ukrajnából, Moldovából és Bulgáriából érkező nők lehetséges áldozatok a Nyugat-Európa irányába és az Amerikai Egyesült Államokba utaztatásuk előtt. Beszámolók szerint a férfi áldozatokat Magyarországon keresztül csempészik át Irakból, Pakisztánból, Afganisztánból és Bangladesből, hogy azután az Európai Unió országaiban és az Amerikai Egyesült Államokban kényszerszermunkások váljanak belőlük. Az elmúlt években Magyarországra elsősorban mint a Balkánról Nyugat-Európa irányába történő emberkereskedelem átmenő-országára tekintettek.

A javuló magyarországi, egyes társadalmi rétegeket érintő életkörülmények miatt Magyarország ugyanakkor célországgá is vált: főként Oroszországból, Ukrajnából és Romániából szerveznek be nőket és kényszerítene Magyarországon üzletszerű kéjelgésre, de egyre több az ázsiai országokból behozott férfi feketemunkás is, valamint terjedőben van az idősekkel, rokkantakkal és gyermekekkel való szervezett bérkoldultatás, valamint a szervátültetés céljára történő csempészés.

⁹⁷ Lengyelország, Szlovákia, Cseh Köztársaság és Magyarország.

Ugyanakkor egyre több magyar áldozatot találtak számos nyugat-európai és Európán kívüli célországban. A nagy munkanélküliséggel küszködő kelet-magyarországi területekről a nyugati országrészbe történő belső emberkereskedelem is megjelent. A civil szervezetek és a média képviselői szerint több ezerre tehető az illegális szexiparban szexuálisan kizsákmányolt nők száma. Magyarország tehát kiindulási ország is, magyar nőket beszerveznek, majd üzletszerű kéjelgésre kényszerítenek Nyugat-Európában és a világ más részein, elsősorban Hollandiában, Ausztriában, Svájcban, Belgiumban, Spanyolországban, Németországban és Olaszországban, de Törökországban, a skandináv országokban, Közép- és Észak-Amerikában, valamint Japánban is.

Forrás: Szociális és Munkaügyi Minisztérium

A nőkereskedelem évszázadok óta tartó botrány, s ugyanakkora botrányt jelent a róla való hallgatás. Az üzletszerű kéjelgés jogosan tekinthető az emberiség szégyenének. A prostitúció egyszerre jelenti a változatos társadalmi visszaélés forrását és a nemek közötti egyenlőtlenség egyik megjelenési formáját. Az üzletszerű kéjelgés pénzügyi fedezése a törvényen kívüli társadalom világára utal, amelyet „alvilágnak” vagy maffiának nevezünk.

A prostitúció megszervezésének módja országonként, sőt gyakran még országokon belül is különböző. A különbségeket a gazdasági fejlődés foka, a társadalmi és politikai berendezkedés, a hatályos törvénykezés és a helyi szokások okozzák. Ezen inkább látszólagos, mint valóságos különbözőségeik ellenére ugyanazok a folyamatok zajlanak, amelyek alapján az üzletszerű kéjelgés gyakorlásának három fő módja különböztethető meg:

- a) a „külső” prostitúció, amely ügyfeleit az utcán vagy a nyilvános helyeken szerzi, a kitartók vagy őrzők szigorú felügyelete alatt;
- b) az „intézményesült” prostitúció, amely e célra létesített házakban zajlik, a fentebb említett személyek felügyelete alatt;
- c) „találkozó” szervezésével, amely a kerítők közreműködésével valósul meg.

Az üzletszerű kéjelgés kiterjedt kereskedelmi hálózatában a kerítő tevékeny toborzó és szervező szerepet vállal, hogy minél nagyobb része legyen a nyereségből. Csakúgy, mint a többi nyersanyag esetében, az áru eljuttatása a termelőtől a fogyasztóig, valamint újratermelése és újrafelhasználása olyan hálózatokon keresztül történik, amelyek többnyire a fejlett országok nemzetközi nagyvállalatainak az ellenőrzése alatt állnak.

Sajátságos és jellegzetes hálózatok

Valójában néhány – minden bizonnyal álcázott – különleges nemzetközi nagyvállalat szervezi a földrajzi és ágazati hálózatokat. Nagyszámú férfi „fogyasztó” számára szállítanak nőket bizonyos országokból. A nők szállításának előfeltétele, hogy szolgálatkész, lepénzelhető vagy rosszul felszerelt vámosok és rendőrök nagyjából biztosítsák a közlekedési útvonalakat: az egyes államoknak tehát fontos szerepük van abban, hogy milyen hatékonyan képesek megakadályozni, kivédeni vagy éppenséggel segíteni a szóban forgó földrajzi hálózatok működését.

Nő = kereskedelmi árucikk a kapitalizmus
globalizációjában

A tőke nemzetközivé válása és az államok „államtalanítása” a nőkereskedelemre, a nők kizsákmányolására is hatással van. Az üzletszerű kéjelgés mindenhol virágzik, ahol a tőkés rendszer válsága az 1970-es évek elejétől fogva nyomást gyakorol a gazdaságokra, a fejlett országokban csakúgy, mint a gazdaságilag elmaradottakban. A „rendes” nagyvállalatokhoz hasonlóan egyre inkább a kiterjedt kereskedelem egyik elemévé válik, amely kiaknázza az „élvezet” intézményrendszerének lehetőségeit; itt „nőt” ugyanúgy árulnak, mint alkoholt, kábítószer vagy pornóirodalmat és pornográf eszközöket; játéktermeket működtetnek. „Mindent az ügyfélért” – így reklámozzák magukat.

A szexturizmus, amely iskolázatlan környezetben hozza össze a fogyasztót a „termelővel”, s amely egyes országokban tömegméretűvé válik, egyszerre jelent kikapcsolódást, üzletszerű kéjelgést és kábítószer-használatot a fejlett országokból érkező gazdagok számára. Napjainkban a szexturizmus virágzásának öt fő oka: a növekvő nyomor az országok többségében; a „szexipar felszabadítása”, vagyis nem szabályozottsága, amely ösztönzi az üzletszerű kéjelgés céljából történő emberkereskedelmet; a patriarchális és szexista társadalmak tartós fennállása; a nő tárgyként való kezelése a reklám révén és a szexuális erőszakból kifolyólag; a nemzetközi turizmus és a migrációs hullám kapitalista fejlődése.

Nőkereskedelem minden szállítási eszközzel zajlik. Az, hogy a választás éppen melyikre esik, a távolság nagyságától és jellegétől, a fizetés módjától, a kikötőkhöz való eljutás lehetőségétől, a vasútvonalaktól és légi utaktól függ, továbbá attól, hogy anyagilag melyik a legkedvezőbb lehetőség. Az a hely megfelelő, amely biztosítja a haszon lefölözését. Ebben játszanak főszerepet a bankok.

A nőkereskedelem szereplői között tehát megtalálhatók a származási ország felhajtói, a fogyasztói piacokra szállítmányozók, a felhasználási területen működő

„nevelők”, a nőket a „munkavégzés” során és azt követően felügyelő személyek, valamint a nőktől kicsikart pénz fehérre mosását végzők stb. E szereplők lehetnek

- sok kapcsolattal bíró nemzetközi nagyvállalatok kisebb vagy kiterjedtebb hálózata; szállítók; biztosítók; beszállítók; szállásadók; stb.
- az állam és különböző szervezetei – például a rendőrség, a vámhivatal és a hadsereg, amelyek nem számolják fel e jelenséget;
- a pénzügyi közvetítők, például a nemzetközi bankok, amelyek garantálják a pénz áramlását, a pénz fehérítését, a bankszámlák legkedvezőbb kezelését stb.;
- nemzetközi intézmények, mint például a Világbank vagy az IMF, amelyek közvetett módon – a gazdasági szabályzók megszüntetésével, magánosításokkal és államtalanítással – segítik ezeknek az „eredményeknek” az elérését.

Elfogták a világ első számú kokainbáróját, *Népszabadság*, 2013.7.6.

Roberto Pannunzit, akinél hamis venezuelai személyazonossági igazolvány volt, pénteken fogták el Bogotában a kolumbiai rendőrség és az Amerikai Drogellenes Hivatal (DEA) közös akciója során.

– Ő a világ legnagyobb kokainimportőre – mondta a maffiafőnökről Nicola Gratteri, a dél-olaszországi Reggio di Calabria helyettes főügyésze. – Ő az egyetlen, aki képes háromtonnás, sőt annál nagyobb kokainszállítmánynak a megvételét és az eladását megszervezni. Pannunzi az egyetlen, aki a ‘Ndranghetának és a Cosa Nostrának is képes szállítani. Kétségkívül ő a leghatalmasabb drogbáró a világon – tette hozzá. A calabriai ‘Ndrangheta a nemzetközi drogkereskedelem egyik főszereplője, a Cosa Nostra a szicíliai maffia neve.

Gratteri elmondta, hogy Pannunzit több hónappal korábban kiadott kiadatási parancs alapján utasították ki Kolumbiából. A maffiafőnök érkezését szombat estére várják a római Fiumicino repülőtérre.

Áprilisban Kolumbia egy másik feltételezett maffiafőnököt adott ki Olaszországnak. Domenico Trimbolit azzal gyanúsítják, hogy ő a kolumbiai Medellín drogkartell és a ‘Ndrangheta közötti összekötő.

Törvényesség és törvénytelenység határán

Mindezek a szereplők működhetnek törvényes keretek között és titokban is, attól függően, hogy a közjog támogatja, túri vagy tiltja e gyakorlatot. Az üzletszerű kéjelgés – hacsak nem kikényszerítik, és az áldozat ezt bizonyítja is – szabadon

végezhető kereskedelmi tevékenységgé válik, a test áruba bocsátása pedig elismert joggá a nemzetközi szexipar területén, a fogyasztók, a futtatók és részvényeseik legnagyobb meglepedésére. Az, hogy a prostitúció napjainkra tömeges méreteket öltött, egyéb okok mellett a Balkánon, Közép- és Délkelet-Ázsiában vagy a Közel- és Közép-Keleten harcoló, lerohanó vagy területfoglaló – főleg amerikai – hadseregek jelenlétének a következménye. Megemlítendő ugyanakkor, hogy a nőkereskedelem nem feltétlenül veszi figyelembe az egyes államok közigazgatási határait. Bizonyos értelemben határokon átívelő jelenség: megkerüli a határok támasztotta akadályokat, vagy éppenséggel hasznot húz a határok jelentette előnyökből. Ezek az ügyletek a nőkereskedelemben részt vevő személyek változatos stratégiáinak folyományai. Az emberkereskedelem – és különösen a nőkereskedelem – geopolitikája az évszázados mintáknak megfelelően változik. A nőket, akiket származási országukban 500 és 1000 euró közötti összegért vásárolnak meg, 1500–2000, sőt akár 5000 euróért adják tovább Európa belsejében; a légyottokból származó „elvárt” vagy kikényszerített – és természetesen a nőtől elvett – összeg évente akár 25 000 euróra is rúghat. A haszonkulcs ebben a kereskedelmi ágban a legmagasabb. Ha a nőnek gyermeke születik, elveszik tőle, és eladják.

A célszágokról szólva említést kell tennünk a „női áru” szokásos útvonalaról. Célpontját Európában általában a nyugati országok képezik. Köztudott, hogy például a brüsszeli és antwerpeni „kirakatokban” lévő nők többnyire Közép-Kelet-Európából érkeznek. Amikor azután itt már használhatatlanná válnak, továbbküldik őket Európa „kevésbé igényes” államaiba, majd pedig, „újrahasznosítható hulladékként”, albán és más maffiák oltalma alatt, afrikai országokba.⁹⁸ Az is köztudott, hogy az emberkereskedelem általában együtt jár a fegyver- és kábítószer-kereskedelemmel.

A Balkánon a helyi csoportok, úgy tűnik, teljes mértékben felszámolták az orosz és ukrán hálózatokat. Ezentúl az olasz csoportok segítségére támaszkodnak, amelyek közvetítőként, ellenőrként és főleg pénzmosóként működnek, mivel sok tapasztalatuk van az effajta tevékenységekben. Magyarország mind a nőkereskedelem, mind a kábítószer-kereskedelem szempontjából átmenő országnak számít, ugyanakkor fontos tárgyalásoknak is a színtere.

Időnként a sajtóból értesülhetünk a különböző maffiák bandái közötti véres összetűzésekről.

A válság óta, amelyet az 1980-as évek végi „kapitalizmusba való átmenet” robbantott ki, az életszínvonal átlagosan a felére, a nők többsége számára még ennél is drasztikusabban csökkent. Ami pedig az esélyegyenlőség kérdését illeti,

⁹⁸ Bocsáttassék meg nekem a durva szóhasználat; az érintett körökben ugyanis ez a bevett stílus.

jelenleg a nők a fizikai munkások körében 40%-kal, az alkalmazottak körében pedig 30%-kal keresnek kevesebbet a férfiaknál. A munkanélküliségi adatok pedig épp fordítottan arányosak. A látható vagy rejtett női munkanélküliség vagy a „családi fészkekbe való visszatérés” révén a nőket további megkülönböztetés sújtja.

A kábítószer- vagy fegyverkereskedelemtől a szürke pénzig

Amint arra már rámutattunk, a kábítószer-kereskedelem és a fegyverszállítás igen gyakran szorosan összefügg a nőkereskedelemmel. Valójában az elsőből pénzelik a másodikat, a harmadik pedig mintegy kiegészíti az első kettőt. Az egyszerűség kedvéért itt most elégedjünk meg a kábítószer-kereskedelem legjellegzetesebb elemeinek a bemutatásával, és hagyjuk figyelmen kívül az olyan kérdéseket, mint például a függőség vagy a törvényesség problematikája.

A kábítószeres megkülönböztetése (kemény vagy puha kábítószeres) vagy osztályozása csupán viszonylagos lehet, mivel a tényleges kábítószereseken – a hallucinogéneken és amfetaminokon – kívül több mint kétszáz gyógyszer is használnak kábítószerként. Ezek az alábbiak:

- *mámort okozó szerek*, amelyek közé az ópium és származékai (morfium, kodein, heroin) tartoznak, a koka és a kokain, amelyeknek hatásai: a függés gyors kialakulása, elszegényedés, egészségügyi kockázatok stb.;
- *érzéksalódást okozó szerek*, amelyek közé a meszkalin, az indiai *kender* és származékai, a muszkarint tartalmazó légyölő galóca, alkaloidás burgonyafélék tartoznak, amelyeknek hatásai: közúti balesetek, beszűkült emberi kapcsolatok, tüdőrák megnövekedett kockázata, stb.;
- *a részegítő szerek*, mint az alkohol, éter, kloroform, benzin és származékaik; az izgatószeres, amelyek közé tartoznak a koffeintartalmú anyagok (kávé, tea, kóla, maté stb.), a kámfor, a dohány és a bétel.

E kategóriákon kívül számos egyéb szintetikus anyag is megemlíthető, elsősorban az érzéksalódást okozó anyagok közül: az LSD és az ecstasy, amelyek szinte bárhol előállíthatóak, elég hozzá egy viszonylag egyszerű laboratórium. Ez újabb kérdést vet fel: bizonyos kábítószeres más kábítószeresekkel helyettesíthetők, a körülményektől és a helytől függően.

Amint a legtöbb nyersanyag esetében, az anyagnak a termelőtől a fogyasztóig való eljuttatása hálózatokon keresztül történik, amelyek – hivatalosan vagy nem hivatalosan – nemzetközi nagyvállalatok ellenőrzése alatt állnak. Valójában néhány nemzetközi nagyvállalat szervezi meg a számos termelőt és a gyakran elszórtan

elhelyezkedő, nagyszámú fogyasztót összekötő földrajzi és ágazati hálózatokat. A termelők a szegény országok földművesei, a gazdag országokban működő titkos és szükségképpen kicsiny laboratóriumokban dolgozó vegyészek, valamint gyógyszeripari nagyvállalatok egyaránt lehetnek.

A cél bizonyos anyagok, javak vagy szolgáltatások előállítás és a földgolyó egyik pontjától a másikig való szállítása, továbbá néhány „szereplő” által való pénzügyi fenntartása és a különböző szereplők közötti erőviszonyok alakulása a legnagyobb haszon elérésének függvényében. A termelést a kapitalista irányítás szokásos, szigorú szabályai határozzák meg: a vetélytárs vagy tőkéje felvásárlása vagy bekebelezése; a termelékenység folyamatos növelése újítások alkalmazásával, valamint a lehető legnagyobb fokú kizsákmányolással. Ezen a téren is gyakoriak a vállalatok közötti viszályok, amelyek gyakran az államhatalmi intézményeket is működésbe hozzák egyik vagy másik vetélytárs felszámolása céljából.

Az anyag eljuttatásához szükség van többé-kevésbé biztonságos, katonai eszközökkel biztosított közlekedési útvonalakra: ezért van egyes „zsoldos” államoknak és nemzetközi nagyvállalatoknak oly nagy jelentősége. Az áru irányítása olyan tényezőket iktat be a folyamatba, mint

- a távolság nagysága és természete;
- a gazdaságilag optimális közlekedési eszközök;
- a szállítók gyomrától a hagyományosabb eszközökön keresztül a közönséges postaszolgálatig;
- a változatos fizetési és biztosítási módok;
- a kikötőkhöz, vasúthoz vagy repülőtérhez való tényleges eljutás lehetőségei;
- a tengeri vagy szárazföldi útvonalak katonai biztosítása; stb.

Az alkalmas hely biztosítja a haszon „euróban és centekben” való lefölözését, úgy, hogy közben fehérre mossa a pénzt. Ebben játszanak főszerepet a bankok.

Nagyszámú és szakosított szereplő. Mint bármely más ágazatban, itt is számos szereplője van a tevékenységnek:

- kiszállítók és beszállítók, köztük „bandák vagy klánok” vagy szakosított nemzetközi nagyvállalatok;
- a tőkés „központ” országainak laboratóriumai;
- kereskedelmi közvetítők, kábítószercsempészek és magánhadseregek;
- az államok és állami szervek, köztük a rendőrség és a hadsereg;
- a pénzügyi közvetítők, köztük a nemzetközi bankhálózatok;
- nemzetközi szervezetek, köztük a World Trade Organization vagy az IMF;
- a szállítók; a biztosítótársaságok; a helyi beszállítók; a kutatók, stb.

Mindezek a szereplők működhetnek törvényes keretek között és titokban is, attól függően, hogy a törvény támogatja, tűri vagy tiltja e gyakorlatot. Az államok szerepe, az ügy jellegétől függően, változó. Elvileg az ő kezükben összpontosulnak a kényszerítőeszközök. A neoliberalizmusnak a mostani korszakában azonban az állam – „eszközök hiányában”, ultraliberális meggyőződése vagy a szervezett csoportok által rá nehezedő nyomás miatt – egyszerűen tétlenségre van kárhóztatva. Az államot sakkban tartó csoportok ismert vagy titkos nemzetközi nagyvállalatok, külföldi pártok vagy kormányok, nyomást gyakorló hivatalos vagy álcázott csoportok stb.

Megemlíthető ugyanakkor, hogy a kábítószer vagy a fegyverek földrajzi-gazdasági rendszere sem feltétlenül veszi figyelembe az egyes államok jogi értelemben vett határait. A földrajzi-gazdasági rendszer ez esetben is alapulhat a területen kívüliségen, amely az alábbiakkal jellemezhető: a kereskedelmi és pénzügyi ügyletek, nagymértékű mozgékonyáguk és rugalmasságuk révén, rendkívül könnyen intézhetők az egyes országok között, s ekképpen, bizonyos szempontból, túllépnek az egyes országok keretein. Ezek az ügyletek és pénzügyi műveletek átívelnek az országhatárokon. Képesek kikerülni a határok támasztotta akadályokat, sőt akár hasznot is húzhatnak az általuk nyújtott előnyökből. A műveletek természete a nemzetközi vállalatok és bankok különböző eljárásaitól függően változik.

A kábítószer-termelés és -kereskedelem a fejlett kapitalista országok számára geopolitikai problémává vált 1945 óta. Időnként az államok – például az AEÁ – nyomást gyakorolnak a termelő országokra. Ez gyakran ürügyet szolgáltat arra, hogy az AEÁ növelje befolyását például a latin-amerikai országokra, többek között Kolumbiára és a Karib-szigetekre. Máskor meg az államok türelmesnek bizonyulnak, például Pakisztán, Afganisztán vagy egyéb ázsiai – többek között közép-ázsiai – országok esetében. A kábítószeres árak viszont változatlanul emelkedik.

Az eredetileg Törökországból és legfőképp Afganisztánból kiinduló kábítószer-kereskedelem az 1980-as évektől kezdve rohamosan terjeszkedni kezdett többek között Oroszországban a Kaukázusból vagy a Dél-Kaukázusból érkező különböző hálózatok közvetítésével. Ez szolgáltatott Moszkvának is ürügyet arra, hogy megszállja Csecsenföldet, ellenőrzése alá próbálja vonni Grúziát, Örményországot és Azerbajdzsánt. A másik lehetséges útvonalat a Balkánon át vezető vasútvonal jelenti: az út Törökországból indul, és Szófián, valamint Ukrajnán át például Belgiumig vezet... 2002 óta jelentősen megnőtt Afganisztánban az ópium- és herointermelés, és mára a világ teljes készletének 9/10-e onnan származik. Budapest a tárgyalások és tranzakciók lebonyolításának a színtereként tölt be kiemelkedő szerepet a kábítószer-kereskedelemben.

Kína vagy Izrael szerepe is fontos lehet, de az adatok hiányoznak.

A kábítószer-kereskedelemből származó haszon óriási összegekre rúg a világon; sokkal nagyobbra, mint a legjelentősebb gazdasági ágazat haszna. Párhuzamos gazdaság ez, amelynek a nyereségét azonban leggyakrabban törvényes gazdasági folyamatokba fektetik be, miután tekintélyes bankok vagy pénzintézetek – kaszinók, nyugdíjalapok stb. – fehérre mosták. Ezeket az összegeket a világ különböző részein felkelések, polgárháborúk vagy helyi ellentétek pénzelésére – a szövetséges érintettek felfegyverzésére – is fordítják, lásd Szíriát.

Paradox módon, a kommunista rendszerek bukása és a szovjet katonai szövetség felbomlása következtében megnőtt a kábítószer-kereskedelemből származó pénzösszegek iránti igény, és új kereskedelmi útvonalak nyíltak. Az ecstasynak, amely egyike a szintetikus kábítószereknek, a legnagyobb termelője Hollandia, őt követi a sorban Kanada. E két ország mindenekelőtt az AEÁ-at látja el. Hollandiában az ecstasy termelését és terjesztését valószínűleg elsősorban izraeli és kínai cégek végzik. A gyártáshoz szükséges nyersanyagot feltételezhetően főképpen Kínából importálják.

A kábítószer-helyzet kialakulása Magyarországon

Az újkori kábítószer-fogyasztás hazai megjelenése előtt Magyarországon a jelenség gyakorlatilag nem okozott társadalmi problémát. A „Nyugatra való nyitás”-sal és a tőkés „piacgazdaság” bevezetésével egy időben hazánkat a hatvanas évek közepén érte el a kábítószer-probléma, és a napjainkig terjedő időszak jelentős változásokon ment át. A II. világháborút követően a kábítószerekkel összefüggő járvány Magyarországon néhány év késéssel jelent meg. A kezdetben szórványos előfordulások után a drogfogyasztás hazai terjedésének kezdetét 1975 őszére teszik.

A kábítószer-szenvedély, a narkómánia jelenségekörébe eleinte a törvényesen beszerezhető szerekkel történő visszaélést sorolták, úgymint a szerves oldószergőz belélegzését, nyugtatók, altatók, kodeinszármazékok nem orvosi javaslatra történő fogyasztását, illetve ezek alkohollal történő együttes használatát. A narkómánia elsősorban a halmozottan hátrányos helyzetű ifjúsági korcsoportokat érintette a már akkoriban is észlelt, kóros magatartási mintákat nyújtó felnőtt társadalmon belül.

A hetvenes évek végén a legális szerekkel való visszaélés mellett megjelent a zöld mákból nyert ópiumoldat és a száraz mákból főzött máktea fogyasztása, a nyolcvanas évektől az intravénás droghasználati mód vált divattá. Az ópiumot tartalmazó kábítószerek fogyasztása patikai, fekvőbeteg-intézeti betörésekhez, a szórványosan jelentkező LSD-, heroin-, marihuánafogyasztás a „feketepiac” kifejlődéséhez kapcsolódott. Az ezzel kapcsolatos kutatások és tanulmányok

eredményei az akkori politikai vezetést kellemetlenül érintették, és bár ilyen elemzések készítését nem tiltották, a jelenséget a politikai berendezkedéstől idegennek tartva, a téma kutatását ha nem is akadályozták, de különösebben nem támogatták.

Hosszú ideig tartotta magát az a feltételezés, hogy a hagyományos értelemben vett kábítószeres szempontjából Magyarország inkább átmenő-ország, mint célállomás. Ezt elsősorban azzal magyarázták, hogy a magyar jövedelmi viszonyok nem teszik lehetővé a kábítószer világpiaci árának megfizetését.

A rendszerváltozást követő években a hazai kábítószer-helyzet jelentősen megváltozott. Átalakult az elsődlegesen fogyasztott kábítószer gyakorisági sorrendje, a beszerzés forrása, a fogyasztás módja és a jelenség társadalmi, illetve büntetőjogi megítélése. A kábítószer-fogyasztás jelenségének megítélésével kapcsolatos helyzet akkor kezdett változni, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország nemcsak átmenő-ország, hanem célállomás is. Tovább nőtt a beszerezhető kábítószer választéka, kialakult a helyi gazdasága, melynek működését a növekvő kereskedelem egyre nagyobb mértékben befolyásolta. A jelenlegi kábítószer-fogyasztást a kannabiszszármazékok (marihuána, hasis), illetve az amfetaminszármazékok, többek között az úgynevezett Ecstasy használata jellemzi.

A heroinfogyasztásnak a közép- és kelet-európai térségben történő robbanásszerű elterjedését számos okkal magyarázzák, ezek többek között: a lebecsült állam „államtalanítása”, a határok megnyitását követően felfokozódó „szabad” nemzetközi kereskedelem, a helyi gazdasági válságok, a helyi háborúk, a népvándorlás, az üzletszerű kéjteljes terjedése, illetve új fogyasztói csoportok megjelenése, elsősorban a kora tizenévesek formájában. A belső kábítószer-kereskedelem kialakulásával egy időben a magyar hatóságoknak az egyre növekvő átmenő-csempészet jelenségét is kezelniük kellett. A délszláv polgárháború 1990-es kitörését követően a Nyugat-Európát közel-keleti heroinnal ellátó török és koszovói albán bűnszervezetek arra kényszerültek, hogy a heroin-szállításra használt „Balkán-útvonal” középső ágát északabbra helyezték, ennek eredményeképpen Európa egyik legjelentősebb átmenő országává váltunk.

A 90-es évek elejétől a légi turistaforgalom is erőteljesebb növekedésnek indult, ennek egyik következményeként a Ferihegyi Nemzetközi repülőtér is felkerült a Dél-Amerikából Nyugat-Európába irányuló kokaincsempészet átmenőállomásainak listájára. 1990 és 1994 között több alkalommal az is előfordult, hogy külföldi bűnözőcsoportok Magyarország területén az általuk létrehozott laboratóriumokban illegális amfetamingyártásba kezdtek, s az itt előállított termékeket külföldön értékesítették.

Forrás: users.atw.hu/egezegslap/html/kabitoszerhelyzet.html

A pénzmosás és a nemzetközi bankok szerepe: a fekete pénz

A korábban már említett két tölcsernek a szája egy pontban találkozik és érintkezik. Ott található a nemzetközi nagyvállalatok vezetősége, amely a műveleteket irányítja, valamint a hely, ahol az üzletkötés, a pénzügyi műveletek, az ügyletek kifizetése megvalósul, és ott jelenik meg konkrétan a tényleges haszon. Tekintélyes összegek esetén ez a hely a nemzetközi bank. A fekete szektor, amely kiteszi a hivatalos vagy rejtett nemzetközi nagyvállalatok legnagyobb részének adó- és pénzügyi „hókuszpókuszát”, szükségképpen bankokon, mégpedig nemzetközi bankokon keresztül működik: a pénzt itt „fehérítik”.

A bank fizetésre szakosodott vállalat. Tulajdonképpen az a feladata, hogy egy adott helyen, adott pillanatban megadott rendelkezés szerint fizessen a kívánt fizetőeszközben vagy valutában. Készpénz hiányában hitelt nyújtva, pénzt „csinálva” fizet. A bank, azon túl, hogy fizet és hitelez, vezeti ügyfelei bankszámláját, s ennek köszönhetően kezeli ügyfelei pénzét. Pénzváltással is foglalkozik, és, rögtöni fizetőképessége megőrzése céljából, betéteket gyűjt.

Másrészt úgynevezett pénzügyi műveleteket is végrehajt részvények és kötvények vagy sok egyéb hitel kibocsátásával, harmadik fél rendelkezésére vagy javára, illetve érdekében. Ezek a mesterséges kibocsátások kiválóan alkalmasak a pénzmosásra, „pénzfehérítésre”. Az ügyfelek pénzének és részvényeinek kezelése szintén lehetővé teszi számára ilyen műveletek elvégzését.

Az avatatlan szemek a bankban elsősorban a hitelek többé-kevésbé szeszélyes kezelőjét látják; e hitelek biztosítják a bank számára a hatalmat. Márpedig a szakmájában jártas bankár legfőbb törekvése, hogy kockázat nélkül, bármikor fizethessen saját nevében és ügyfelei nevében. Kétségtelen, hogy a hatalmat a bank a pénzáttutalásban és a tőkés társadalmi rendszer pénzelésében betöltött központi szerepe révén gyakorolja.

Mit számít az, hogy a kapitalizmus finanszírozása nyíltan vagy rejtetten zajlik-e, illetve hogy megengedett-e vagy pedig tiltott? A banknak tehát kizárólagos szerepe van: ő kezeli a tömeges kifizetéseket és főleg a nagy összegű kifizetéseket, amelyek kezelését senki másnak nem sikerült megszerveznie. Nézetem szerint a banknak ez a feladatköre kizárólagos a munkamegosztás alapelve, valamint a magas szakmai felkészültséget és rendkívül komoly beruházásokat igénylő szakosítás következtében.

A világ külkereskedelme, amely átlagosan kétszer olyan gyorsan nő, mint a termelés a világon, korábban megelégedhetett a banktól bankig terjedő ki- vagy befizetéssel és pénzváltási műveletekkel; azáltal viszont, hogy a termelés és a részvénykibocsátás nemzetközivé lett, új, nagyobb léptékben mozgó eljárások váltak

szükségessé. A fizetési vagy átutalási módok rendszere tehát a 20. század második felétől kezdve rohamos fejlődésnek indult. Ami a nemzetközi kifizetéseket illeti, a legismertebb rendszer a SWIFT, amelyet Belgiumban vezettek be. Ez a rendszer, amely mentesül az államhatalom ellenőrzése alól,⁹⁹ az európai magánbankárok kezdeményezésére létrejött világméretű együttműködés, amely központilag kezeli a tagságába tartozó bankok pénzmozgásait, állami felügyelet nélkül.

A multinacionális bankok. Az együttműködésben részt vevő bankok műveleteik globalizálódása és szerkezete révén nemzetközi jelleget öltenek. A nemzetközi bankok többek között lehetővé teszik a pénzügyi alapok mozgását a világ egyik pontjából a másikba, amennyiben a nemzetközi nagyvállalatok valamely pénzkezelési, pénzáttalalási, tőkebefektetési vagy beruházási műveleteknek a szakértői. Ahhoz, hogy ez megtörténjen, vagy *megabankokká* alakulnak, vagy pedig egymás közötti megállapodásokat kötnek a fizetési és egyéb szabályozási módokról. A megabank világméretű szervezet, amely összefog minden banki tevékenységet, és leányvállalatai és kirendeltségei behálózják a kontinenseket.

A megabankok a világ legnagyobb bankjai közé számítanak. Ők azok, akik – a dolog ismeretében vagy anélkül – számos számlát nyitnak olyan bankoknál, amelyeknek közül van különféle üzérkedésekhez; kapcsolatban állnak kábítószercsempészekkel, és ügyleteket bonyolítanak le velük. Ők azok, akik országról országra elvégzik a fekete, szürke és rózsaszín pénz fehérre mosását, éppen a SWIFT informatikai rendszerének igénybevételével.

Jelenleg, úgy tűnik, a pénzfehérítésnek rendkívül nagy a fontossága. Ez a fentebb leírt folyamatokkal magyarázható. Ilyen tekintélyes pénzmennyiség valóban nem kezelhető a banki rendszer keretein kívül – sem gyakorlati, sem anyagi okok miatt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy bármely – rózsaszín, szürke vagy fekete – pénzösszegnek több átutaláson is át kell esnie ahhoz, hogy megfelelő módon fehérre legyen mosva.

Minden elméleti eszmefuttatásnál többet mond néhány konkrét példa. A pénzmosás során különböző technikákat alkalmaznak, amelyek sokféleségük, összetettségük és ismétlődéseik által növelhetik az esélyt a sikerre. A legkézenfekvőbb megoldásnak az bizonyul, ha minél több számlát nyitnak, minél

⁹⁹ A SWIFT a magánbankok magánszövetkezete. A 2001 óta az amerikai hatóságok (CIA) számára a saját rendszerén keresztül történő pénzügyi műveletekről és címzetteikről adatszolgáltatás végez. Máskülönben a fekete, szürke és rózsaszín gazdaság elleni harc során a banktitokra minduntalan hivatkoznak a politikai vezetők, miközben ők maguk nem kezdeményeznek határos harcot, többek közt az adott esetekben a banktitok lehetséges felfüggesztését.

több ügyfél nevében különböző országokban és több pénzügyintézetben. Ezeknek a számláknak a gyakori használata révén elleplezhető a műveletek valódi oka, amelyek, a számítástechnikának hála, nehézségek nélkül lebonyolíthatók. Az a módszer is alkalmazható, hogy az átutalás előbb egy olyan ország irányába történik, amelyben kevésbé fejlett a nyilvánosság, s ezután következik az újabb átutalás abba az országba, ahol a pénzmozgások haszonélvezői élnek (lásd alább az „adóparadicsomról” szóló alfejezetünket).

Bevett gyakorlat lehet az is, hogy névleges hitelekkel való műveletekre kerül sor, amelyeknek a visszafizetése fehérre mossa a pénzt. Az is megtörténhet, hogy lottószelvényeket vásárolnak, majd felveszik a nyereményt, s az így nyert pénzt a pénzmosásban részt vevő számlájára utalják; vagy ingóságokat vesznek külföldről behozott pénzügyi alapokból, és kölcsönt vesznek fel, amelynek ezek az ingóságok képezik a fedezetét; idetartozik még a magas összegű utazási csekkek vétele vagy eladása; kitalált és/vagy valószínűtlenül magas áron történő árukivitel, amelyet jól megfizetnek; stb.

A banki pénzmosás még rafináltabb módszerekkel dolgozik, itt csupán az elért hasznot kell kihívároztatni. Ez történhet például nők eladása és fegyverek, illetve kábítószer vásárlása révén, hitelekkel vagy keresztfolyamokkal végrehajtott hamis műveletekkel különböző országok közötti, a hatóságok által kevésbé ellenőrzött tevékenységek – például filmforgatás, szabadalmak vétele vagy eladása, kiagyalt kereskedelemről származó pénzügyi alapok adásvétele stb. – révén.

Az elmúlt évek folyamán megsokszorozódott azoknak a műveleteknek a száma, amelyek igénybe vették az internet által nyújtott pénzügyi szolgáltatásokat. A pénzmosás az internet igénybevételeével úgy is bonyolítható, ha olyan társaságot alapítanak, amelynek a szolgáltatásai a hálózaton fizethetők. A pénzmosó azután az általa ellenőrzés alatt tartott (esetleg területen kívüli) számlákhoz tartozó hitelkártya vagy betéti kártya használatával igénybe veszi ezeket a szolgáltatásokat; e számlákon helyezik letétbe a bűncselekményekből származó bevételeket, illetve a hasznot.

Az „adó- és bankparadicsomok” szerepe.¹⁰⁰ „Adó- és bankparadicsomnak” azokat a területeket szokás nevezni, amelyeken a legtöbb pénzmosási művelet zajlik. Olyan országok tartoznak közéjük, amelyekben a banki és pénzügyi szabályozásra az alábbiak jellemzők:

¹⁰⁰ Lásd az *Imagine* c. folyóirat „Les paradis fiscaux en neuf questions” [Az adóparadicsomokról kilenc tételben] c. tematikus számát, 2013. július–augusztus.

- létezik szigorú banktitok;
- nem súlyosak az adóterhek;
- a pénzügyekkel kapcsolatban minimális a tájékoztatási kényszer, és alig van ellenőrzés, vagy egyáltalán nincs is.

Ezek a „paradicsomok” menedéket jelentenek a nagybankok, biztosítótársaságok és a nemzetközi vállalatok leányvállalatai számára. Ez a fajta védettség teszi lehetővé számukra, hogy teljes titokban maradjanak a műveleteik (pénzátutalás, átalakítások, adók, tőkebefektetések stb.), és biztosítja számukra a tökéletes üzleti titoktartást.

Nyilvánvaló, hogy ezek a leányvállalatok a gyűjtőhelyei többek között azoknak az összegeknek, amelyek visszaélésből és törvénytelen tevékenységekből – például fegyver- és kábítószer-kereskedelemből, illetve emberkereskedelemből – származnak. Becslések szerint a nemzetközi ügyleteknek a fele az adóparadicsomokon keresztül zajlik, 4000 bank és fedőszervezet közreműködésével. A bankbetétek összege kb. 20 000 milliárd euró, amely összeg a világ GDP-je 60%-ának felel meg, és mintegy száz nemzetközi bankban összpontosul.

Az ezekben az ügyletekben leginkább érintett országok sorrendben az alábbiak: a Karib-szigetek, a brit Jersey sziget és Kajmán-szigetek, az amerikai Virgin-szigetek és Marshall-szigetek, Ausztria, a Benelux-államok, Írország, Magyarország, Svájc, Hongkong, Izrael, a Bahamák/Bahama-szigetek, Ciprus¹⁰¹ stb. *A világon mintegy 60–70 adóparadicsom létezik.*

Nézzük, milyen károkat okoz ez a rendszer:

- a rabszolgaként dolgoztatott prostituáltak nyomorúságos helyzete, az ellenük elkövetett támadások, gyilkosságok;
- az adóelkerülésből származó hiányok és az ebből következő igazságtalanságok;
- a bűncselekmények (visszaélések, emberkereskedelem, adócsalás, törvénytelen műveletek, gyilkosságok, megvesztegetés) támogatása, amelyben számos állam vállal bűnrészséget;
- a helyi vállalkozások és munkavállalók hátrányos megkülönböztetése;
- a banki és pénzügyi rendszer meggyengítése az adófizetők kárára.

¹⁰¹ Közép-Kelet-Európa meggazdagodott uralkodó osztályai különösen nagyra tartják.

Néhány következtetés

Ezekből a tevékenységekből, amelyekről megkíséreltünk gyors elemzést adni, az alábbi, általánosításra alkalmas jelenség bontakozik ki: *a szabad kereskedelem elve*, amelynek elsősorban a nemzetközi nagyvállalatok a haszonélvezői, ellentétben áll *az állam főhatalmával*, amelyre mindamellet a nemzetközi nagyvállalatoknak továbbra is szükségük van. Így tehát bármely területről – kábítószér-, emberkereskedelem, fegyverek, pénzmosás, adócsalás, csempészet, megvesztegetés – legyen is szó, a két elv ellentmondása tényleges problémát jelent.

Mindebből olyan ellentmondás következik, amely a gyakorlatban szinte feloldhatatlannak bizonyul. Az amerikai (neo)liberalizmus korszakában, amely az 1939–1945-ös háború óta tart, a világ folyamatosan az első elvet részesíti előnyben a másodikkal szemben. Ez a fejlődési folyamat a nagy államoknak és vállalatoknak kedvez, a kisebbeket pedig hátrányosan érinti.

Ugyanakkor e folyamat azt is eredményezi, hogy a nemzetközi nagyvállalatok egyre inkább az államok helyébe lépnek. A nemzetközi nagyvállalatok által szított viszályokat még tetézi az államok fokozatos eltűnése, s mindez azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a világon úrrá lesz a magángazdaság fejetlensége, amelyben nincs több állami hatáskör, amelyben nincs többé állami jellegű politika, törvényhozás és bírászkodás.

Fordította: Osvát Anna

Felhasznált irodalom

- Agenda interculturel*, Echange économique-sexuels en milieu tempéré. Travail du sexe, exploitation et mondialisation, no. 317, 2013. november.
- Alternative sud, Narcotrafic. La « guerre aux drogues » en question*, CentreTricontinentale-Syllepse, 2013/3.
- *Evasion fiscale et pauvreté*, CentreTricontinentale-Syllepse, 2007.
- *Prostitution, la mondialisation incarnée*, CentreTricontinentale-Syllepse, 2005.
- Conseil de l'Europe/Assemblée parlementaire, Campagne contre la traite des femmes, doc. 9190 révisé, 7.9.2001; <http://www.coe.int/Documents/WorkingDocs/clocol/FDOC190.htm>
- BERGHEZAN, Georges, La méthamphétamine: une spécialité ouest-africaine, *GRIP – Note d'Analyse*, 2014. október 16.
- CALDWELL, Christopher, Free us from this slavery overload, *Financial Times*, 2007.4.6.
- DAUCHOT, Alain, Prostitution: la réalité des réseaux albanais (entretien avec Hermine Bokhorst qui a publié „Femmes dans les griffes des aigles” décrivant ce qui se passe chez nous, en plein coeur de Brüsszel et d'autres villes belges), in: *Esprit Libre*, Université libre de Bruxelles, 2003. május, no. 13. <http://www.ulb.ac.be/espritlibre/22.html>.
- Demain le Monde*, Cette injustice fiscale qui saigne le Nord... et le Sud, 2013. július–augusztus.
- DHOMBRES, Dominique, La prostitution à Paris, grise et banale & Les barons de la drogue en Afghanistan, *Le Monde*, 2007.11.12. és 21.
- Dixième Congrès des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants* à qui a été soumis le projet du nouveau traité mondial de lutte contre l'esclavage sexuel des femmes et des filles, Département de l'information de l'ONU, DP112098. <http://www.un.org/french/events/10thcongress/2098fhtm>
- FRASER, Nancy, *Le féminisme en mouvements: des années 1960 à l'ère néolibérale*, La Découverte, Párizs, 2012.
- Futuribles*, Numéro spécial: Géopolitique et économie politique de la drogue, 1994. március.
- GJELOSHAJ, Kolë, Prostitution et crime organisé: une histoire structurante, *Agenda interculturel*, 317. sz. 2013. november.
- GJELOSHAJ, Kolë – Philippe CHASSAGNE, L'émergence de la criminalité organisée albanophone, *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, no. 32, 2001. július–december.
- GIBLIN, Béatrice, Editorial, *Hérodote: Femmes et géopolitique*, 2010. első negyedév, no. 136.
- HERNANDEZ, Anabel, *Narcoland. The Mexican Drug Lords and Their Godfather*, Verso, London, 2013.
- HÖHENER, T.-M. – KALBERER, P. – ROTH, M., Ausufernde Geldwäschereigesetzgebung – Ein Tatbestand wird immer weiter gefasst und damit banalisiert; STÄHELIN, P., Überzogene Kritik am Geldwäschere-Abwehrdispositiv der Schweiz – Erkenntnisse

- aus einem rechtsvergleichenden Bericht des Eidgenössischen Finanzdepartements, *Neue Zürcher Zeitung*, 2007.2.7.
- HUBER, Judith, Toujours talibans, mais avec le sourire, *Le Monde Diplomatique*, mars 2003.
- Human Rights Without Frontiers*, Traite des femmes entre l'Europe centrale/orientale et la Belgique, sans date, Bruxelles (document belge donnant des informations importantes sur la situation et la liste des organisations d'accueil en Belgique), <http://www.hrwf.net/newhrwf/html>
- International Federations of Red Cross and Red Crescent Societies / Regional Delegation for Central Europe*, The Bridge – The most vulnerable: human trafficking, 2005. tavasz.
- KAPSTEIN, Ethan B., The New Global Slave Trade, *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 6, 2006. november–december.
- LABROUSSE, Alain (éd.), *Dictionnaire géopolitique des drogues*, De Boeck, Brüssel, 2002.
- LEBERT, Didier – Carlo VERCELLONE, Mafia et capitalisme: dix thèses sur la nature et les transformations de l'entreprise mafieuse, *Economies et sociétés – Cahiers de l'Ismea*, t. LIX, no. 1, 2006. március.
- Le Courrier des Balkans*, Le trafic humain sur la route des Balkans, 2002. június 4. http://www.terredescale.net/article.php3?id_article=155
- Les rapports annuels du Groupe d'Action Financière sur le Blanchiment de Capitaux* (GAFI).
- LIMES, no. speciale: Il sistema mondiale dei traffici. Tra narco-Stati e corridoi criminale. Il circuito delle Mafie, november 2013.
- no. speciale: Come Mafia commanda, no. 2, 2005.
- LINDNER, Christoph, *Die Effektivität transnationalen Massnahmen gegen Menschenhandel in Europa*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2014.
- LUTZ, Fanny, Sur les traces des armes dans le dédale Proche-Orient, *Les rapports du GRIP*, 2013/5.
- LUCY, Christophe-Emmanuel, *L'Odeur de l'Argent sale – Dans les coulisses de la criminalité financière*, Eyrolles-Société, Párizs, 2003.
- Manière de voir – Le Monde Diplomatique*, A qui profite le crime? Paradis fiscaux. Mafias. Trafics. Drogues, no. 130, 2013. augusztus–september.
- MICHEL, Franck, Vers un tourisme sexuel de masse?, *Le Monde Diplomatique*, 2006. augusztus.
- Monde Diplomatique*, Le, Dans l'archipel planétaire de la criminalité financière, 2000. április.
- MOOREHEAD, Caroline, Women and Children for Sale, *The New York Review*, 2007.10.11.
- NAIM, Moisés, *Le livre noir de l'économie mondiale, contrebandiers, trafiquants et faussaires*, Grasset, Párizs, 2007.
- NAVAI, Ramita, Le vie della droga, *LIMES*, no. 5. 2005.
- Neue Zürcher Zeitung*, Afghanistan, Opiumproduktion schnell in die Höhe, 2013.11.14.

- Menschenhandel und Zwangsprostitution überfordern alle, 2008.3.31.
- Wo die Gesetze des Marktes starker sind als jene der Staaten, 2008.3.4.
- Moderne Sklaverei im Rotlichtmilieu, 2008.2.16/17.
- Wo die Taliban herrschen; blüht der Mohn, 2008.2.12.
- Dubai als Hafen für Dirnen und Bordelle, 2008.1.8.
- Starker Anstieg der Opiumproduktion in Afghanistan & Zäher Kampf gegen die Kokapflanze in den Andenländern, 2007.6.28.
- Männer und Moral in Montenegro – Verbindung zwischen Politik und Zwangsprostitution, 2003.3.11.
- NICOUD, Frank, *La géopolitique de l'Albanie et l'émergence d'une puissance criminelle balkanique*, mémoire de DEA, „Défense Nationale et Sécurité Européenne”, Université de Lille II, 2001–2002. <http://194.167.255.17/téléchargement/mémoires/nicoud702.pdf>
- OBIDAÏRO, Simeon, *Transnational Corruption and Corporation. Regulating Bribery through Corporate Liability*, Ashgate, London, 2013.
- Observatoire géopolitique des drogues*, GRIP-Complexe, Brüssel, 2002.
- ONU DC, L'industrie de la drogue menace la construction de l'Etat afghan, in: *Organisation des Nations Unies, Tendances globales de drogues illicites*, 2002, no. de réf.: 9211 4815 03 & Rapport du contrôle international des narcotiques, 2001, no. de réf.: 9211 4814 57.
- Parlement Européen*, Pour de nouvelles actions dans le domaine de la lutte contre la traite des femmes, COM (1998)0726-C5-0123/1999.
- PETERSOHN, Ulrich, Boomender Markt privater Militärfirmen, Die Auslagerung militärischer Aufgaben wirft heikle völkerrechtliche Fragen auf, *Neue Zürcher Zeitung*, 2006.6.7.
- PIKETTY, Thomas, *Le capital au XXIe siècle*, Seuil, Paris, 2013.
- Politique, revue de débats*, Drogues: impasses de la prohibition. Santé publique, sécurité, liberté, septembre–octobre 2014.
- ROUDOUT, Mickaël R., La multiplication et la diversité des acteurs illicites, *Questions internationales*, septembre–octobre 2013.
- SCHNEIDER, F. – Elisabeth DREER – W. RIEGLER, *Geldwäsche. Formen. Akteure, Größenordnung – und warum die Politik machtlos ist*, Gabler, Wiesbaden, 2006.
- Sénat de Belgique*, Traite des êtres humains et prostitution – Une volonté d'agir, Journée d'étude, 2001.6.29, Brüssel.
- SERFATI, Claude, La privatisation de la guerre, *Rencontres pour la Paix*, 2010. mars–avril.
- VAZ CABRAL, Georgina, *La traite des êtres humains – Réalités de l'esclavage contemporain*, La Découverte, Paris, 2006.
- VENTI, Sergio Mario, *Le marché des drogues et son contrôle international – l'Europe dans la*

tourmente, entre sécurité et libre circulation, mémoire de fin d'études, Département des sciences politiques et sociales/UCL, Louvains-la-Neuve, septembre 1999.

VICTOR, Jean-Christophe – Virginie RAISSON – Frank TETART, *Les dessous des cartes – Atlas géopolitique*, ARTE-Tallandier, Párizs, 2005.

9. FEJEZET JÖNNEK-E A TÖRÖKÖK?

<i>Az Európai Unió mint az államközösség fogalmának legjobb példája</i>	178
<i>Mi tekinthető az EU „közélkülföldjének”?</i>	180
<i>Hol áll Törökország?</i>	181
<i>Bővítés – talán, csatlakozás – feltétlenül.</i>	186
<i>Mit gondolnak a multik?</i>	189
<i>Jönnek vagy nem jönnek?</i>	190

Az 1990-es évek óta, akárcsak a „törökvész” idejében, újra és újra rákérdeznek: jönnek-e a törökök, a muzulmánok? Vagyis: *csatlakozik-e* Törökország az Európai Unióhoz (EU), illetve ez utóbbi szempontjából: *kibővül-e* az EU Törökországgal? Valójában Törökország gazdaságilag már tagja az Uniónak, 1995-ben ugyanis belépett az európai vámunióba. Tehát a kérdés inkább úgy hangzana helyesen: vajon Törökország az EU teljes jogú tagja-e? Erre a kérdésre a válasz nemleges mind a mai napig. Tehát, ebből a tényből kiindulva, a tulajdonképpeni kérdésfeltevés erre a teljes jogú tagságra vonatkozik.

Viszont a feladvány nem ilyen egyszerű. Hiszen nemcsak Törökország, hanem más országok is a sorukra várnak: például a nyugat-balkáni államok, Ukrajna vagy Fehéroroszország, sőt vannak, akik Izraelt és Marokkót is idesorolják. Végeredményben, kérdezhetnénk, *hol a vége vagy a határa Európának?* A nemrég bekerült Horvátországgal az EU 28 tagú lett. *Melyik lesz vajon a 29. tagország, és melyek követhetik?* Az alábbi írás mindenekelőtt e két utóbbi kérdésre keres választ.

De a válasz nem egyszerű, hanem bonyolult és sokrétű. Egy igazi geopolitikai feladat és fejtörő. Tulajdonképpen legalább három módon kell megvilágítani a problémakört. Egyrészt az EU oldaláról, „belső és külső nézetből”, vagyis az EU-s határokon belülről és kívülről. Másrészt ugyanezt kell megtennünk Törökország és a többi pályázó állam vonatkozásában is. Harmadsorban az egész esetleges csatlakozási, illetve bővítési folyamatot a világszintű történések keretébe kell helyezni.

Gondolatmenetem geopolitikai és nem jogi jellegű. Tehát nem a szokásos szakterületi gondolkodást helyezem előtérbe, még ha az magától érthetően fontos is. Itt elég a gazdasági-társadalmi kérdésekre, az emberi jogokra vagy a demokratikus berendezkedés követelményeire gondolni. Célom egy átfogó *tudományos ítélet*

lehetőségeinek kibányászása. Meggyőződésem, hogy csak ennek alapján érkezhetünk a végkövetkeztetéshez, vagyis a várva várt válaszhoz a kettős kérdésünkre!

Az Európai Unió mint az államközösség fogalmának legjobb példája

Az EU mint államközösség egy szemünk előtt kibontakozó eredeti jelenség, ami figyelmet érdemel. Az egész folyamat a szövetséges Németország vagy Svájc több évtizedes vagy százados megalakulásához hasonlít. Egyébként az EU-t – mint geopolitikai szereplőt – a 21. század elejének legfontosabb világhatalmai között is illik megemlíteni (lásd a következőkben). Az EU sajátága, eredetisége abban rejlik, hogy egy *háborúmentes övezet* a világban.

Az európai egyesülés gyenge pontjait bíráló elemzések az egységes és sikeres külpolitikai cselekvés hiányára szokták felhívni a figyelmet. Magyarországon is sokat idézik az egykori amerikai külügyminiszter, Henry Kissinger mondását az 1970-es évekből: „Ha Európával akarok beszélni, kit hívjak fel telefonon?” Persze tudta nagyon jól, hogy kit hívjon fel az európai egyesülés fékezésére; az egyesülésére, amely már akkor veszélyesnek tűnt a számára. Jelszava már akkor is a „divide et impera” római elve volt: oszd meg őket, és uralkodj rajtuk! Gúnyos megjegyzése is ezt célozta, de sikertelenül, hiszen a közös európai külpolitikai cselekvés kezdetei éppen a hetvenes évek elejére tehetőek.

Igaz, az 1950-es években Nyugat-Európa legtöbb országa biztonságának megőrzését az akkori egyik legerősebb katonai hatalomtól, az atlanti szövetségtől, a NATO-tól várta, amelynek az AEÁ a vezető ereje. Megalkuvásból, elvtelenségből vagy gyakorlati okok miatt az amerikaiak vezette NATO „elfelejtette” Európa másik felét: a balti országokat, Berlint, Varsót, Budapestet, Bukarestet és Prágát. Az EU válaszul erre elindította a német *Ostpolitikot* és az európai együttműködés új kereteit, mely folyamat 1975-ben eljutott a jelentős helsinki megállapodáshoz. Sokan, szerintem jogosan, a helsinki okiratot az európai politikai egyesülési folyamat kiindulópontjának tekintik.

A Szovjetunió összeomlásával az 1990-es években – részben az amerikaiak és az oroszok beleszólásával – Európában igen véres helyi konfliktusok alakultak ki. A Balkánon a nacionalizmus zászlaja alatt kiéleződtek a politikai ellentétek, amit a nagyhatalmak a jugoszláv hadsereg szétverésére használtak ki. A Dél-Kaukázusban a kis népek összecsaptak egymással, majd közvetve Oroszország és az AEÁ. Csecsenföldön külföldi (mindenekelőtt szaúdi és amerikai) támogatással egymást érték a helyi háborúk, és sárba taposták az emberi jogokat. Nyilvánvalóvá vált, hogy a feszültségek csillapításához, a viszályok megelőzéséhez és

a béketeremtéshez az Unió egyelőre nem rendelkezik elégséges intézményes és katonai-diplomáciai eszközzel.

1992-ben a Maastrichti Szerződésben dolgozták ki az új közös kül- és biztonságpolitika intézményrendszerét. Az önálló külpolitikai mozgástér, a semlegesség vagy a nemzeti felségjog megőrzése világpolitikai kérdésekben némely tagállam számára alapvető kérdés volt. Egy „szövetséges”, nemzetek feletti, közös – és nem egységes – európai külpolitikai irányvonal kidolgozása szinte teljes egészében kormányközi együttműködést jelent.

A hatékonyabb közös nemzetközi fellépést sürgető országok nyomására végül az 1997-es Amszterdami Szerződés lehetővé tette egy katonai tervező-elemző részleg felállítását, közös külpolitikai stratégiák kidolgozását és közös tevékenységek indítását – akár minősített többségű döntés eredményeképpen, amellyel szemben csak különleges nemzeti érdekeire hivatkozva fellebbezhet egy tagállam az Európai Tanácshoz. A „közös európai biztonsági és védelmi politika” megteremtését szorgalmazó, 1998 végén megfogalmazott brit–francia kezdeményezés mindenesetre az AEÁ-hoz fűződő szövetségi kapcsolatot kiegészítő, de önálló európai politika intézményesítésére tett javaslatot. 2000-től kezdve az EU „apró lépésekkel”, de rendszeresen építi ki a politikáját ezen a területen is.

Ez az EU-politika egyre erősebb és erősebb lesz, mivel már az Unió megalapítása is alapvetően geopolitikai természetű volt: az 1950-es évek német–francia megbékélése az azt megelőző 150 év három iszonyatos háborúja után következett el. Azóta az újabb és újabb bővítések, 6 tagból mára 28, holnap talán harminc-egynéhány, az európai egyesülési politika egyik legfontosabb elemévé váltak. Hozzá kell tenni, hogy a gazdasági feszültségek, a tőkés csoportok politikai versengése eddig nem vezetett nyílt háborúhoz a térségben, nem úgy, mint ahogy korábban oly sokszor. Hozzájárul ehhez a társulási politika Afrikával, a földközi-tengeri térséggel, a nem tagállam európai országokkal, Kínával, Latin-Amerikával, Oroszországgal és az AEÁ-kal. Balázs Péter helyesen fogalmaz, amikor azt állítja: az EU kialakulása és fejlődése sem az államok, sem más nemzetközi intézmények kialakulásához és fejlődéséhez nem mérhető; az EU a világpolitika új és sajátos szereplője.

Katonai szempontból a 2009-ben életbe lépett Lisszaboni Szerződés biztonsági és közös védelmi kötelezettségei nagyobb horderejűek, mint a hasonló tartalmú NATO-cikkek (lásd a 7. fejezetet). A NATO alapszabálya teljes önálló határozati jogosultságot biztosít minden országnak, így az AEÁ-nak is Európa védelmében: akkor lép föl, amikor érdekében áll. Nincs terv atom- vagy nukleáris fegyver kifejlesztésére, valószínűleg mivel az EU katonailag nehezen védhető, vagy mivel két tagállamának (Franciaország és az Egyesült Királyság) már rendelkezésére áll ilyen fegyver.

Mi tekinthető az EU „közelkülföldjének”?

Nem is olyan régen az orosz külügyminiszter az országaról beszélve a „közelkülföld” kifejezést használta, amikor annak befolyási övezetére utalt. Vagyis a környező volt szovjet államokra célzott. Az EU „befolyási övezetének” azok az országok tekinthetők, amelyek a kibővítés szempontjából szóba jöhetnek a közeli vagy a távolabbi jövőben.

Az Európai Bizottság mindig hangoztatja, hogy a bővítési folyamat a legtagabb értelemben vett előnyökkel járt Európa számára. Többek közt biztonságosabb és prosperálóbb lett az Unió, valamint ösztönzést kaptak a reformok azokban az országokban, amelyek az EU tagjává kívánnak válni. Támogatta az energiára, a közlekedésre, a környezetvédelemre, az éghajlatváltozásra és a polgárok biztonságára vonatkozó uniós szakpolitikákat is. Ezzel egy időben erősítette az emberek közti kapcsolatokat.

Kihívások továbbra is vannak, különösen a jó kormányzás, a jogállamiság és a véleménynyilvánítás szabadsága terén. A volt Jugoszláviával foglalkozó nemzetközi büntetőtörvénszékkal való teljes mértékű együttműködés számos ország számára továbbra is a csatlakozási folyamat feltételének számít. Ha Oroszországot nem vesszük számításba, akkor az EU-nak valószínű, hogy a tagállama lesz a közeljövőben:

- a) északon: Izland és Norvégia,
- b) keleten: Fehéroroszország, Ukrajna és Moldova,
- c) délkeleten: Törökország, valamint a „nyugat-balkáni” országok, azonfelül Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia a Dél-Kaukázusban,
- d) egyik-másik földközi-tengeri ország, vagyis Marokkó, Algéria és Tunézia, valamint Izrael és Palesztina,
- e) Svájc.

Az Európai Bizottság honlapján a következőket találjuk.

A következő országok nyújtottak be *jelentkezési kérelmet*:

- 1987, Törökország, 2005. októberben kezdődtek a tárgyalások.
- 2004. Macedónia, 2005-ben tagjelölti státusz, de tárgyalások megkezdése nélkül.
- 2009, Izland, 2014-ben a csatlakozási folyamat befagyasztva.
- 2012, Szerbia, az Európa Tanács 2012 márciusában hozzájárult ahhoz, hogy Szerbia megkapja a tagjelölti státuszt.
- 2008, Montenegró, 2010-ben tagjelöltség.

Egyéb országok:

- Svájcban már régebben, 1992. december 6-án népszavazáson elutasították a csatlakozást.
- Norvégia csatlakozási kérelmét többször benyújtotta a kormány, de a norvég nép kétszer is leszavazta a tagságot (1972-ben és 1994-ben).
- Marokkó 1987-ben jelentkezett, de visszautasították, mivel nem tekintik európai országnak.
- Andorra kérelmet szándékozik benyújtani a tagságra.
- Koszovó, Bosznia-Hercegovina és Albánia.

Senki sem gondol Oroszország EU-tagságára, hiszen népességét és területét tekintve túlságosan nagy méretű. Persze egy szabad kereskedelmi övezet elképzelhető volna a két egység között. Az orosz csatlakozás valószínűtlen az ország katonai súlya miatt is. Hiszen egy EU–orosz „birodalom” félelmetes és geopolitikailag elfogadhatatlan lenne mind Kína, mind az AEÁ számára. Egyiptom esete hasonló, ugyanakkor sokban más. Ez az ország, nemcsak túl nagy, de igen szegény is. Súlyát az EU nehezen vállalhatná magára az elkövetkező évtizedekben.

Hol áll Törökország?

Törökország geopolitikai elhelyezkedése és fontossága kiemelkedő. Oroszországot leszámítva Európa legnagyobb területű és népességű állama, már amennyiben európai országnak tartjuk. Földrajzilag tulajdonképpen egy nagy kiterjedésű félsziget és fennsík. Két szoros, a Boszporusz és a Dardanellák választja el az országot, ami azonban egyúttal ellenőrzési lehetőséget biztosít számára a Fekete- és a Földközi-tenger közötti közlekedés fölött. Az ország területének 80%-a 500 méternél magasabban fekszik a tengerszint felett. Jól védhető domborzattal rendelkezik, ami azonban igen alkalmas gerillák számára is. Az egész ország vízben gazdag. Összekötő kapocsnak, hídnak láthatjuk Ázsia, Európa és a Közel-Kelet között. Három tengert fűz össze: a Kaszpi-, a Fekete- és a Földközi-tengert. Közel helyezkedik el Oroszországhoz, és a regionális középhatalommal, Iránnal szomszédos.

A török közvéleményt már 1923 óta aggasztja az ország esetleges szétesése, és erős a bizalmatlanság minden külföldi kezdeményezéssel szemben. Elvégre az első világháború követően a sèvres-i államszerződésben, amit 1920-ban írtak alá a szövetségesek és az Oszmán Birodalom, egy „önálló kurd területet” hoztak létre Délkelet-Anatóliában és egy „önálló örmény köztársaságot” az ország keleti részén. A szerződést egyik ország sem hagyta jóvá, és két évvel később a lausanne-i államszerződés

visszaállította az ország mai határait, miután a török hadsereg győztesen megvédte azokat. A törököket ma leginkább egy esetleges kurd állam megteremtése nyugtalanítja. Ez a lehetőség nem egészen elképzelhetetlen, hiszen Irak északi területén, a török határ mentén már létezik egy kurd részállam.

Törökország haderejét nagyra tartják. A török hadsereg több mint egymillió katonájával a második legnagyobb hadsereg a NATO-ban, az Amerikai Egyesült Államok után, Németország és Franciaország előtt. Törökország 1952-ben lett a NATO tagja. A 20. század második felében több katonai államcsíny történt az országban, az utolsó sikeres 1980-ban, majd egy félig-meddig sikeres 1997-ben. Ezek az államcsínyek a legborzasztóbb diktatúrák létrejöttét eredményezték, amelyek például a görög ezredek 1967 és 1973 közötti országlását vagy az 1980-as évek lengyelországi szükségállapotát kegyetlenségben jóval felülmúlták. Úgy tűnik azonban, hogy a török hadsereg az államcsínyek terén sikereesebb, mint a kurd felkelés letörésében.

Az Európai Bizottság 2010. évi jelentésében a következő megjegyzéseket teszi Törökországgal kapcsolatban: „Törökország módosította alkotmányát: a politikai és jogrendszer érintő reformok néhány prioritásnak számító kérdést kezelnek az igazságszolgáltatás és az alapvető jogok területén. Azonban e határozatok végrehajtása is szükséges, különös tekintettel a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlatban történő biztosítására. A csatlakozási tárgyalások haladtak, bár meglehetősen lassan...

A jelenlegi szakaszban arra van szükség, hogy Törökország fokozza erőfeszítéseit, nevezetesen feleljen meg a társulási megállapodás kiegészítő jegyzőkönyve teljes és diszkriminációmentes végrehajtására vonatkozó követelményének. Nem történt előrelépés a Ciprusi Köztársasághoz fűződő kétoldali kapcsolatok normalizálása felé. Törökország tágabb szomszédságában folytatott aktívabb külpolitikája érték az EU számára, amennyiben azt Törökország csatlakozási folyamatának kiegészítéseként és az EU-val egyeztetve alakítják.”

Történelmileg, földrajzilag és még kulturális szempontból is az Ottomán Birodalomnak, majd Törökországnak állandó kapcsolata volt Európával, és a kölcsönös viszony minden látszat ellenére inkább békés volt. Az ókortól mind a mai napig kiterjedt kapcsolatokat ápol Iránnal, a Kaukázussal és a Közel-Kelettel. E máig tartó kapcsolatok és a földrajzi közelség inkább aggasztja az EU-s közvéleményt. Azonkívül Törökország belépése esetén az EU egy áttekinthetetlen, zűrzavaros és rendezetlen geopolitikai övezettel lenne határos.

Már több mint tizenkét éve, hogy az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) uralja Törökország politikai életét. Az iszlámnak nagyobb teret biztosít, mint az előző rendszerek, de ez nem mutatkozik túlzottnak, s vitathatatlanul nagyban elősegíti az ország demokratizálását és fejlődését. Az osztályharc korlátozott, miután az

egymást követő katonai államcsínyek minden baloldali vagy szakszervezeti kezdeményezést szó szerint „kiírtottak”, nyugat-európai és amerikai támogatással. A sajtó viszont szabad, még a nagymértékű ágazati magántőke-összevonás ellenére is. A kis- és középvállalatok kivirágoztak, és még a keleti-délkeleti kisvárosok ellátása is jó. Óriási lakónegyedek építésével, villamosítással nagyban javították az emberek életkörülményeit. A hadsereg befolyását jelentősen csökkentették. A gazdasági fejlődés kelet felé is egyre inkább érezteti hatását. Az ország kettészakadásának veszélye ezáltal csökkent.

A 2000-es évek török „jószomszédi politikája” a kezdeti kedvező eredmények

Területe: 780 580 km², vagyis másfélszerese Franciaországnak és kétszerese Németországnak.

Lakosság: 81,6 millió (Franciaország: 65,3 és Németország: 81,5 millió).

Főváros: Ankara, 4,2 millió, többi nagyváros: Isztambul 11,3 millió; Izmir 2,9 millió lakossal.

A népesség megoszlása az összlakossághoz képest: török 7–75%, kurd 15–20%, a többi kisebbség 7–12%.

Vallási megoszlás: a lakosság kétharmada különböző iskolához tartozó szunnita, egynegyede síita, akik nagy része alévita; az isztambuli kurdok között is sok a síita.

Akár síita, akár szunnita, a török muzulmánok fele tagja valamilyen testvériségnek, melyeknek történelmi hagyományaik vannak (naqšibendi, bektasi, halvetis, szúfi, fethullahci, nurcu, szüleymanci stb.). Ezek egyikéből született a ma jól ismert Gülen-féle mozgalom.

Bruttó hazai termék (BHT)*, € milliárd: 933,6 (Franciaország: 1820,8 és Németország: 2581,6)

Egy főre jutó BHT*, €, 12 240 (Szerbia: 8880, Magyarország: 15 840 és Belgium: 30 240)

* Összehasonlítható vásárlóegységben

után pár éve nehézségekbe ütközik. Az igen jelentős török–iráni kapcsolatok tartósan bizonyulnak: példa erre a virágzó gazdasági kapcsolatok, a kurd kisebbségek együttes elnyomása (sűrűn bombázzák őket még iraki területen is). Az egy évtizedes szoros katonai-gazdasági együttműködés Izraellel hanyatlik 2010 óta. Ennek látszólagos oka, hogy ebben az évben egy békés tüntetőket szállító török flottilla elleni durva izraeli katonai fellépés során kilenc ember, köztük négy török, életét veszítette. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy egyszerűen

a törökök érdekeltsége nőtt meg a környező arab országokban. Az úgynevezett 2011-es „arab tavasz” tovább bonyolíthatja Törökország térségbeli külpolitikáját, sőt megint megerősítheti a törökökben az EU-csatlakozás vágyát.

Emlékeztetnénk arra, hogy Törökország csatlakozási kérelme az EU-hoz 1987-es keltezésű. Viszont az ország 1963 óta társult tagja az EU-nak, és 1995-ban vámunióra¹⁰² is lépett vele. Az Unió Törökország csatlakozási kérelmét 1999-ben ismerte el hivatalosan. A tárgyalások 2005-ben kezdődtek, de a jelek szerint akár 15 évig is elhúzódhatnak, habár Törökország 2013-at tűzte ki maga elé a csatlakozási feltételek teljesítésére. A török politikai, gazdasági, hivatalnoki és katonai uralkodó osztály nagy része támogatja a csatlakozást és az ehhez szükséges kívánalmak teljesítését. A lakosság többsége eleinte lelkesen támogatta a csatlakozást, a tárgyalások elhúzódása miatt azonban ez a lelkesedés csökkenőben van.

A török és az EU-s csatlakozás-, illetve bővítéspártiak is kiemelik Törökország kulcsszerepét. Az EU alapvető célja tudvalevőleg az ellátási források változtatossá tétele, vagyis a nemzetközi vállalatoktól és Oroszországtól való függőség csökkentése. Márpedig ezeket a tényezőket csak a közép-ázsiai források bevonásával lehet megkerülni. Az onnan induló kőolaj- vagy földgázvezetékek szükségképpen a Dél-Kaukázust és Törökországot kell hogy átszeljék.

A bővítéspártiak másik érve, hogy Törökország a térségben erős hatalom, stratégiai szempontból fontos lehet az EU számára. Az ország fekvése, történelme és külkapcsolatai segíthetik az EU geopolitikai helyzetét. Sőt, Törökország csatlakozása elősegíthetné az EU stabilitási törekvéseit a Földközi-tenger keleti részén és a Fekete-tenger környékén. Evvel tisztában van Ankara is, ami minden bizonnyal javítja alkuhelyzetét. Mindemellett kétségtelen, hogy Törökország jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy aláírhasa és betartassa az Európai Unió Alapjogi Chartáját, főleg ha a nők és az emberi jogok törökországi helyzetére gondolunk.

A Charta törökországi betartása javul a csatlakozási tárgyalások elhúzódásának nyomására. Az EU-ba való esetleges belépés azt a veszélyt is csökkenthetné, hogy tartani kelljen az ország kettészakadásától.

Törökország esetleges tagsága a későbbi bővítés problémáját is felveti, főképp a jelentkező országok számát és földrajzi elhelyezkedtsét tekintve. Pillanatnyilag több EU-tagországban sokan bővítésellenesek, de érveik nem mindig meggyőzőek. A mulatságos francia példa ezt jól mutatja. Párizs változtatni kívánt az alkotmányán annak érdekében, hogy népszavazást lehessen kiírni minden olyan állam EU-

¹⁰² A vámunió a gazdasági beilleszkedés magas színjét jelzi. A benne részt vevő országok egymás áruira nem vetnek ki behozatali vámot, a külső országok termékeire pedig közösen megállapított behozatali vámokat alkalmaznak.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája: *Preambulum* (részletek)

Európa népei, az egymás közötti egyre szorosabb egység létrehozása során, úgy döntöttek, hogy osztoznak a közös értékeken alapuló békés jövőben.

Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elvére támaszkodik. Tevékenységei középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét és megteremtve a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget.

Az Unió hozzájárul e közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, miközben tiszteletben tartja az európai népek kultúrájának és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását és központi, regionális és helyi közhatalmi szervezetét; a kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés előmozdítására törekszik és biztosítja a személyek, a szolgáltatások, az áruk és a tőke szabad mozgását, valamint a letelepedés szabadságát [...]

E Charta [...] újólág megerősíti azokat a jogokat, amelyek különösen a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból és nemzetközi kötelezettségeiből, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményből, az Unió és az Európa Tanács által elfogadott szociális chartákból, valamint az Európai Unió Bíróságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogából következnek.

Ebben az összefüggésben a Charta értelmezése során az Unió és a tagállamok bíróságai kellően figyelembe veszik a Chartát megszövegező Konvent elnökségének irányítása alatt készített és az Európai Konvent elnökségének felelőssége mellett naprakésszé tett magyarázatokat. E jogok gyakorlása együtt jár a más személyek, az emberi közösség és a jövő nemzedékek iránt viselt felelősséggel és kötelezettségekkel.

csatlakozási kérelméről, melynek lélekszáma meghaladja az Unió teljes lakosságának 5%-át. Ez egyértelműen Törökországot és Ukrajnát érintette volna. A francia szenátus azonban elutasította a tervezetet, azzal az indokkal, hogy ez rontana Franciaország Törökországgal ápolt kapcsolatain. Így tehát Párizs szabadon dönthet a kérdésben.

Az emberi jogok tiszteletben tartásának szükségességén kívül a török csatlakozásnak több akadálya marad. Például:

- a társadalmi párbeszéd elégtelensége, különösen gazdasági téren;
- Törökország megakadályozza Ciprus egyesülését, sőt megszállva tartja egy részét, ha nem is egyedül;¹⁰³

¹⁰³ Az Egyesült Királyság a 19. század óta jelen van a szigeten, méghozzá a világ egyik legnagyobb támaszpontját birtokolva, Törökország pedig 1974 óta tartja megszállás alatt a sziget északi részét.

- még mindig elégtelen kisebbségi politikája a kurd és az alevita közösséggel szemben,
- az Égei-tenger kérdése: a tengeri és szárazföldi nyúlványok elhatárolása, a felségvizek szélessége és ellenőrzése, Görögország égei-tengeri felfegyverzése. Görögország folyton igyekszik kiszélesíteni a felségjogait az Égei-tengeren, és nem veszi figyelembe Törökország Égei-tengerre vonatkozó esetleges jogait és érdekeit;
- az örmények ellen elkövetett emberirtás el nem ismerése.

Bővítés – talán, csatlakozás – feltétlenül

A bevezetőben két kérdés hangzott el. Egyrészt, hol húzódnak az EU határai? Másrészt, melyik lesz a 29. tagállama, és mely országok követhetik?

Ha az Unió:

- rendelkezik összetartó társadalmi erővel és intézményekkel,
- képes felségjogát gyakorolni és védeni,
- tudja garantálni a közrendet,
- szavatolni tudja a legoptimálisabb működést,

és ha az összes geopolitikai tényezőt számításba vesszük, az EU hosszú távú, óvatos és folyamatos bővülése lehetségesnek tűnik mind kelet és délkelet, mind a Földközi-tenger mindhárom oldala felé. „Tout est politique” (minden politika), mondja a francia!

Vannak, akik az EU-t kizárólag gazdasági egységként fogják fel. Ugyanakkor a sokak által felvetett gazdasági kormányzás, a biztonsági és védelmi kérdések, a költségvetési tervek (oktatás- és szociálpolitika, a rendőrség és a katonaság fejlesztése, az egészségügy rendezése stb.) vagy az adóreform különböző megoldásai közül a társadalmilag legkívánatosabb kiválasztása vajon nem kőkemény politika, és vajon nem függ össze a létfontosságú közrenddel, a legoptimálisabb működéssel?

Véleményünk szerint ezek a feltételek az EU-ban lassan, de biztosan teljesülnek. Minden egyes válság, a bővítési folyamat minden egyes lépése hozzájárul egy eredeti államszövetség kialakulásához, amire még nincs történelmi példa. Igaz, közben kezd sürgőssé válni pl. az egységes európai társadalombiztosítás és adópolitika megteremtése. A biztonsági és védelmi politika nehézkesen alakul, hiszen függ a többi nagyhatalom hozzáállásától. Voltak és lesznek sikeres, illetve nehézkes bővítések, lásd Románia, Bulgária vagy Horvátország esetét. Ellenben az EU-szintű demokrácia jó irányba halad az Európai Parlament erőteljes működésével.

Bővítésről lévén szó, szögezzük le mindenekelőtt: olyan országot még senki sem látott, amelyik kijelentette volna, hogy nem akar csatlakozni az EU-hoz. Viszont vannak egyes EU-tagállamok, amelyek ez idő szerint ellenzik a bővítés bizonyos lépéseit. Az európai egyesülési folyamatban a legmélyebb aránytalanság minden bizonnyal a csatlakozó és a bővítő fél között található. Ebből születnek a diplomáciai félreértések, a közvélemény ingadozása, sőt elkedvetlenedése. De ez a valóság, s ebből kell kiindulnunk. Elsősorban az EU szempontjából kell vizsgálnunk a csatlakozási folyamatot, és az EU ismérvei alapján válaszolni a második kérdésre. Rögtön megállapíthatjuk, hogy majd' 60 éves fennállása óta az Unió mindig kibővült, ha egy jelentkező országgal hivatalosan tárgyalást kezdeményeztek.

Ettől függetlenül és elsősorban a Bizottság által meghatározott csatlakozási elveket kell szem előtt tartanunk. Mit olvasunk a honlapjukon? Több aláhúzni való mondatot találunk a szövegben:

- „az EU számára a béke és biztonság, valamint a hosszú távú gazdasági fellendülés” a legfőbb cél;
- „a bővítés nem tekinthető lezárt folyamatnak”;
- az EU „minden egyes bővítés alkalmával tovább gazdagodott”;
- „Törökország is az EU-tagság várományosa”;
- „az Unió a jövőbeni bővítések során figyelembe veszi a Közösség »befogadóképességét«. Ez azonban nem jelenti majd a csatlakozás előfeltételét.”

Szerintem ennek alapján, akárhogya is történjen meg az újabb bővítés, *négy feltétel* halmaz előtt állunk:

1. Az 1992-es Maastrichti Szerződés kimondja, hogy minden olyan európai állam a felvételét kérheti az Európai Unióba, amely tiszteletben tartja a szabadságot, a demokráciát, az emberi jogokat, az alapvető szabadságjogokat, valamint a jogállamiság elvét.
2. 1993-ban, Koppenhágában az Unió kormányfői tovább pontosították a csatlakozás alapfeltételeit. Ezek értelmében az az ország léphet az uniós tagállamok sorába, amely:
 - a demokratikus elveket, a jogállamiságot, az emberi jogokat és a kisebbségeket tiszteletben tartó és védelmező szilárd intézményrendszerrel rendelkezik;
 - működő piacgazdasággal bír, amely képes megállni a helyét az Unión belül érvényesülő versenyfeltételek és piaci erők között;
 - vállalja a tagsággal járó kötelezettségeket, köztük az Unió célkitűzéseinek támogatását; és
 - olyan közigazgatási rendszerrel rendelkezik, mely képes alkalmazni és érvényesíteni a hatályos közösségi jogszabályokat.

3. A csatlakozó ország félreérthetetlen módon
 - elkötelezi magát a megfelelő jószomszédi kapcsolatok mellett;
 - egyetért az ENSZ-alapszabályokkal a viszályok békés megoldása kérdésében, beleértve a határviszályokat, és, ha szükséges, joghatóságként elismeri a Nemzetközi Bíróságot.
4. A brüsszeli Európa Tanács 2006-os határozata szerint a jelentkező országok felvételét az is befolyásolja, hogy az EU képes-e új tagok befogadására, azaz tudja-e biztosítani, hogy intézményeit a bővítést követően is hatékonyan működteti, és a közösségi döntéshozatali folyamatokat felelősségteljesen hajtja végre. Hiszen az Uniónak az új tagállamok felvétele után is minden területre vonatkozóan képesnek kell lenni közös szakpolitikai intézkedés kidolgozására és foganatosítására, valamint arra, hogy politikáit fenntartható módon finanszírozza. Tehát az EU-nak képesnek kell lennie az elkövetkezőkben is
 - hatékony működésre és fejlődésre,
 - az intézmények és eljárások eredményes működtetésére,
 - közös politikák kidolgozására és megvalósítására
 - és ezek tartós költségvetési fedezetére.

Ezek a feltételek a demokráciát szolgálják, a szó tág értelmében. Az egyetlen lényegbe vágó csatlakozási feltétel, ami kártékony, a következő. Az EU, illetve a Bizottság megköveteli, hogy a csatlakozó ország „működő piacgazdasággal bír[jon], amely képes megállni a helyét az Unión belül érvényesülő versenyfeltételek és piaci erők között”. Az EU azt feltételezi, hogy a térségben gazdasági verseny zajlik, ami azonban csak a kis egységek között valósul meg, vagy időlegesen néha-néha egyik-másik áru esetében. Az állandóan emelkedő árak jól mutatják a verseny korlátozott voltát. Ezenkívül piaci erőkre hivatkozik, ám nem határozza meg, hogy ezen mit is értsünk. Ugyanakkor megköveteli

- egy működő piacgazdaság bevezetését, ami, mint olyan, sehol sincs pontosan körülírva, talán nem véletlenül, az EU gazdasága ugyanis lényegében egy magántulajdonosi tőkés gazdaságként működik;
- az ellenőrizetlen magánosításokat, a nemzetgazdaságok kárára;
- az államok gazdasági-társadalmi kormányzati mozgásterének leépítését;
- az oligopolisztikus ágazatok meghonosítását, sőt az állami helyett egyszerűen magántőkés monopóliumok¹⁰⁴ szervezését;

¹⁰⁴ A monopólium az ágazati egykevéllalat, a versenytárs nélküli helyzet. Ha egynél több, de csak kevés vállalat létezik egy ágazatban, amelyek persze elkerülnek minden versenyt, akkor azt oligopóliumnak nevezzük.

- az egész társadalom alárendelését az úgynevezett piacnak, vagyis a magántulajdonosi tőkés gazdaságnak.

Ezeknek a feltételeknek a betartása elkerülhetetlenné teszi a gazdasági válságokat és a társadalmi-gazdasági különbségek kiéleződését, és útját állhatja „a nélkülözhetetlen összetartó társadalmi erők” alakulásának.

Mit gondolnak a multik?

Nagyon leegyszerűsítve, a nemzetközi tőkés nagyvállalatok előtt kettős szempont lehet. Egyrészt, ha a csatlakozott országokban javul a jogrend, a „tőkés magántulajdon” nagyobb biztonságban van. De, másrészt, ezekben az országokban a dolgozókat is jobban védik és fizetik, ami csökkenti a tőkés hasznát. Viszont sajnos, a munkajogot sok helyütt gyengítették az utóbbi időben. Ugyanez érvényes lehet a fogyasztóknál is. Az adófizetők esetében nehezebb az ítélet, hiszen az adóteher elosztása döntően befolyásolhatja a többség helyzetét. Persze ha mindig erősebb és erősebb a „megszorító politika”, az adóemelés és az állami főhatalom helyreállítása helyett, a helyzet máshogy is alakulhat.

Az új, „köztes-európai” tagállamok példája azt mutatja, hogy az újonnan csatlakozó országok az EU „félperemére” fognak szorulni. A „központi”, régebbi tagállamok ugyanis túladszák nehézségeiken, azokat az újonnan csatlakozottakra hárítják. Ez a folyamat élesen jelentkezett a legutolsó, 2008-ban kezdődött nagy társadalmi-gazdasági válság során.

Általánosan azt is megjegyezhetjük, hogy az EU határai nagy részben jól meghatározhatók. Földrajzi adottságok miatt természetes határokról beszélhetünk nyugat és észak felé (Atlanti-óceán, illetve a Jeges-tenger, egészen az Északi-sarkig). Keleti irányban Oroszország képezi az EU bővítésének valóságos határát, de ebben az esetben már geopolitikai okokból. Az EU és Oroszország közötti területen fekvő államok csatlakozási szándéka nem okoz problémát Moszkva számára, ha a csatlakozás nincs NATO-tagsággal összekötve. Bizonytalanságot a földközi-tengeri tagjelöltek kérdése okoz.

Az EU mind Spanyolország és Görögország, mind a köztes-európai államok csatlakozása során érvényesítette „szabályozó akarátát”. Ez a demokrácia elfogadtatását és az önkényuralom megszüntetését jelentette politikai, társadalmi és sok más téren. A legutóbbi bővítéseknél azonban ezt az akaratot a legdurvább neoliberalizmus szinte a csak látszólagos néphatalomra szűkítette le. Ennek ellenére a csatlakozás még mindig jobbnak tűnt, mint a tétlenség. Az EU lényege

továbbra is a béke, a biztonság és a valamilyen szintű összetartozás marad. Végül megjegyezzük, hogy a hivatalos csatlakozás után létezik egy átmeneti időszak a teljes *jogúságig*, ami elég hosszú is lehet. Spanyolország és a köztes-európai országok esetében *7-8 éves volt ez az átmeneti időszak*.

Jönnek vagy nem jönnek?

Ennek fényében mármost hogyan is állnak Törökország csatlakozási esélyei? Törökországot sokan vagy túl nagynak, vagy túl muzulmának, vagy túl amerikai-nak, vagy túl militaristának tartják, de még a határait is veszélyesnek gondolják. A válasz ezekre a véleményekre nem lehet soha végleges. A katonai diktatúrák minden vitán felül elősegítették, hogy a török gazdaság beilleszkedjen a nemzetközi tőkés rendszerbe, és ennek hátrányos hatásait az államnak sikerült, legalább részben, határozott területfejlesztéssel ellensúlyozni. Megjegyezzük, hogy Törökország csatlakozása esetén az Európai Parlament török képviselőinek száma megegyezne a németekével. Másrészt azok a törökök, akik az EU-ban akartak lenni, azok már régen itt is élnek, és amióta a török gazdaság gyorsan fejlődik, néhányan már vissza is tértek.

A török jelenlét 1974-től Ciprus északi részén, a régóta tartó kurd ellenállás Törökország keleti-délkeleti részén, a nemzeti vagy vallási kisebbségek elnyomása, a politikai iszlám növekvő sikere 2002-től – ezek azok a problémák, amelyek táplálják a közéleti vitákat, és befolyásolják Törökország nemzetközi kapcsolatait és az uniós csatlakozási tárgyalások kilátásait. Azt is felemlítik, hogy a társadalmi-gazdasági, nemzeti és területi különbségek nem csökkennek eléggé, és ez politikai feszültségeket okozhat. Viszont az elmúlt évtized tapasztalata alapján azt mondhatjuk, hogy a politikai iszlám növekvő veszélyére való hivatkozás túlzásnak tűnik, és hogy a társadalmi különbségek inkább csökkenőben vannak az országban.

A csatlakozást támogatók egyik érve, hogy Törökország geopolitikai szempontból fontos lehet az EU számára. Az ország fekvése, 20. századi történelme és szoros gazdasági kapcsolatai segíthetik az EU-t. Sőt, Törökország csatlakozása elősegíthetné, hogy az EU megvalósíthassa földközi- és fekete-tengeri célkitűzéseit, és erősítheti az európai biztonsági és védelmi politika törekvéseit. Persze, mindez az Egyesült Államok ellenérzéseit is kiválthatja. Az „arab tavasz” következményeit nehezen lehet előre felmérni. Szerintem Törökország csatlakozása növelné az EU geopolitikai biztonságát.

Az AEÁ politikája sokban nehezítheti Törökország helyzetét. Gondoljunk csak az iraki Kurdisztán példájára, ami akár a török oldalon is kialakulhat. A török katonai diktatúrák 1960 óta Washington támogatásával jöttek létre; nem kizárt, hogy egy újabb junta hatalomra kerülését fogják támogatni. Az amerikai geostratégia, ami Oroszország bekerítését célozza, megnehezítheti Ankara Moszkvával folytatott jószomszédi politikáját. Az EU és az AEÁ vetélytársak dél-kaukázusi és közép-ázsiai politikájukkal. Akárcsak Ukrajna esetében, a török csatlakozás magával az EU-val kapcsolatosan is felvet kérdéseket. Vajon képes-e az Unió egy ekkora országot a szervezetébe integrálni? Képes lesz-e az EU a török csatlakozás után is szabadon működni határain belül és kívül? Rendelkezik-e elég társadalmi kohézióval és intézményekkel, meg tudja-e védeni megnövekedett határait, fenn tudja-e tartani a közrendet, működőképes marad-e?

Véleményünk szerint mindezen kérdésekre a válasz igen lehet, ha megvan hozzá a politikai akarat. Viszont ennek az akaratnak a kialakulása időigényes. Ez lehet a legfőbb oka a tárgyalások vontatottságának. Ugyanez vonatkozik az emberi jogok törökországi, nem kellő mértékű tiszteletére, különösen a nők, az igazságszolgáltatás és a kisebbségek vonatkozásában. Tehát mind az EU-nak, mind Törökországnak időre van szüksége.

Valószínűleg a tárgyalások befejeződhetnek az 2010-es évek második felében, és a csatlakozási szerződés jóváhagyása elkezdődhet, ha Törökország teljesíti az EU követelményeit minden téren. Amikor a Sarkozy, a Merkelek, az Obamák és a csatlakozás többi ellenzőik már kivonultak a politikai életből. Törökország 2022–24 felé csatlakozhat hivatalosan. Az átmeneti időszak, ami akár 5–10 éves is lehet, végén lesz az ország teljes jogú. Az EU határai akkor majd az egész Közel-Keletig és a dél-kaukázusi országokig kiterjednek.

Felhasznált irodalom

Lásd a *Vigyázat, jönnek a törökök! Meddig terjednek s egyáltalán vannak-e az Európai Uniónak határai?*, (L'Harmattan, Budapest, 2012), című könyvem irodalomjegyzékét, ezenkívül:

BELLAIGUE, Christopher de, Turkey's Double Game in Syria: *The New York Review of Books*, 2014, október 14.

MATHEWS, Jessica T., Is There an Answer for Syria?: *The New York Review of Books*, 2014. november 6.

Stratfor-Analysis, As Caliphates Compete, Radical Islam Will Eventually Weaken, 2014. szeptember 7.

STEPHENS, Philip, The fatal flaw in the west's fight against Isis: *FT*, 2014. október 2.

10. FEJEZET

„DRÓNOK”, AVAGY A PILÓTA NÉLKÜLI REPÜLŐGÉPEK ÚJ ÉS AGGASZTÓ FEGYVERNEME

„Furcsa drónok”	194
Milyen körülmények közt milyen fegyver?	195
Hatékony-e az ilyen háború katonai szempontból?	196
Korlátlan, de egyenlőtlen háború?	197
Néhány olyan alapelv vagy tény, amely nem nyert igazolást	199
Kérdések a nemzetközi jog tudósai részéről	200
Számos megválaszolatlan politikai kérdés	202
Függelék	
A brit drónok elleni első országos kezdeményezés	205
Törökország: a rendőrség lelövi egy tüntető drónját	205
Az algériai hadsereg lelő egy drónt Észak-Maliban	206
A műveleti drónok néhány nagyobb családja	207
Felhasznált irodalom	208

A katonák boldogok, a politikusok megkönnyebbültek, ezzel szemben a nemzetközi jogászok a szemöldöküket ráncolják, a pacifisták pedig elégedetlenkednek! Így foglalható össze, ki hogyan áll hozzá a témához: a pilóta nélküli repülőgépek (személyzet nélküli légi járművek, más néven „drónok”, az angol szó jelentése ‘here méh’) egyre elterjedtebb katonai alkalmazásához. E gépek – szemben a teljesen önműködő repülő robotokkal – *távvezérelt légi járművek vagy repülő* (lásd Függelék).

A játékboltokban kaphatunk kicsiny, könnyű, saját magunk által irányítható repülőgépeket. Ez esetben repülőmodellezésről beszélünk. A nagyközönség érdeklődését azonban nem az effajta játékok keltik fel. A drónok, amelyek bennünket most leginkább foglalkoztatnak, hasznos terhet is képesek továbbítani katonai jellegű megfigyelés, felderítés, szállítás, főleg pedig harci bevetés céljából, s úgy tűnik, forradalmasítják a *háború művészetét*.

„Furcsa drónok”¹⁰⁵

Egy drónrendszer – a szárazföldi vagy tengeri személyzetén túl – a következő három elemet foglalja magában:

- a) repülőgépek (természetesen személyzet nélküliek),
- b) földi állomások (jelfogó állomások vagy parancsnoki központok),
- c) a műholdas kapcsolat és összeköttetés eszközei.

A világ különböző országaiban különböző drónrendszerek sokféle, de gyors fejlesztésének lehetünk tanúi. A katonai szakértők szerint ezek használata *még nincs teljesen végiggondolva, illetve nem is gondolható végig*. Hiszen csak nehezen mérhető fel és értékelhető, hogyan hatnak ezek a fejlesztések a háború művészetére, a politikusokra, a jogtudósokra vagy a közvéleményre.

E drónokat általában az adott ország fegyveres vagy biztonsági erői (titkosszolgálat, rendőrség, vámőrség stb.) használják. Egy drón mérete és tömege (néhány grammtól több tonnáig) a kívánt műveleti képesség függvénye. Az önműködő vagy a földi irányítás igen hosszú repüléseket tesz lehetővé, többször tízórás nagyságrendben, szemben egy vadászgép tipikusnak mondható két órájával.

A drónok bizonyos felfutása a koreai és a vietnami háború idején volt megfigyelhető az 1950-es, majd 60-as években. Később is elsősorban az AEÁ fejlesztett ilyen típusú fegyvereket; majd Washington átadta a technológiát Izraelnek. Ez utóbbi – az amerikai hadsereg mellett – azóta a drónok jelentős gyártójává, exportőrüvé és felhasználójává vált. Európában a Szerbia elleni amerikai támadás során vetettek be drónokat 1999-ben. Mára a drónok alkalmazása Afganisztánban, Irakban, Afrika szarván és Izraelben mindennapossá vált. A drónoknak több típusa létezik, a stratégiai felderítő rendszerektől a harci drónokig. Az utóbbiak immár katonai, jogi és politikai kérdéseket is felvetnek¹⁰⁶ – főleg amerikai drónok harci küldetései esetében, amelyek bárki ellen irányulnak, aki Washingtont zavarja (Irakban, Jemenben, Afganisztánban, Szomáliában stb.).

Jelenleg durván 15 ezer katonai alkalmazású drón létezik a Földön, melynek felét az AEÁ gyártotta, tárolja és használja. A világszerte fenntartott mintegy 800 bázisáról vagy az óceánokat szelő hadihajókról tudja őket indítani. A szektor ilyen koncentrációja, továbbá a mindenekelőtt ebben az országban folyó reklámozás és viták magyarázzák, hogy a továbbiakban gondolataink elsősorban Washington,

¹⁰⁵ *AgoraVox*, 2013.

¹⁰⁶ Az etikai, pszichikai és szociológiai dimenziókat, amelyeket itt mellőzünk, kiválóan bemutatja CHAMAYOU, 2013; PAJON–BOUTHERIN, 2013.

konkrétabban az Obama-adminisztráció cselekedeteire összpontosulnak. Ez utóbbi a katonai drónok alkalmazását voltaképpen már intézményesítette és tovább is fejlesztette. Igen valószínű, hogy ezen a területen – több más országgal együtt – Oroszország, Izrael és Kína is tett erőfeszítéseket.

Izrael mint gyártó, mint vásárló és főként mint exportáló kétségkívül nagyon aktív e területen, itt azonban elegendő adat híján ezt a kérdést nem tárgyaljuk. Csak annyit említünk meg, hogy ezen országot tekintik a katonai drónok legnagyobb felhasználójának, még akkor is, ha az amerikai haderő többel rendelkezik. Izrael számára a drónok lehetővé teszik, hogy Palesztinában – sőt az egész Közel- és Közép-Keleten – állandóan hatékony, megfigyelő és csapásmérő hálózattal rendelkezzen.

A minket foglalkoztató kérdéskör közvetlen tárgyalása előtt lássuk a tágabb összefüggéseket.

Milyen körülmények közt milyen fegyver?

A nagyhatalmak és a nemzetközi nagyvállalatok egyre inkább *gyarmatosítani* akarják a „világ fennmaradó részét”: a tengerek mélyét (a sarkoknál is), a Föld légkörét, valamint a „világhálót”. Megfelelő szabályozás híján a „világ fennmaradó része” a nagyobb hatalommal bírók számára dzsungellé és ezért háborúk forrásává válik. E hatalmasoknak egyáltalán nem lenne ínyükre az olyan szabályozás, amely fékezne stratégiáikat, főként a nyersanyagokkal és energiahordozókkal való ellátás terén. A szabályok, törvények nélküli „vadgyarmatosításnak” a természeti környezet is ki van téve (innen a Rio+20 kudarca).

Ezt a fajta gyarmatosítást egy sor más alapvető átalakulás függvényében kell értelmeznünk. A kiinduló adottságok kétségtelenül a következők: az AEÁ viszonylagos hanyatlása, Oroszország megerősödése, az Európai Unió nehézkes, de tényleges megvalósulása, valamint hogy Kína és kisebb mértékben néhány további ország is megerősödött. Kína látszólag csak gazdaságilag, de valójában politikailag is terjeszkedik Délkelet-Ázsiában, Közép-Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. A saját hanyatlását látó AEÁ egyszerre két célt követ: egy szabadkereskedelmi övezetet akar kialakítani az Atlanti-óceán mindkét oldalán, amelyet reményei szerint uralni tud, továbbá a II. világháború óta elterjedt többoldalú gazdasági viszonyokat kétoldalúval kívánja helyettesíteni: itt még rendre ő az erősebb (ezért vállott kudarcot a magánjogú Világkereskedelmi Szervezet Dohában).

A világ *ipso facto* többoldalúvá vált: olyanná, amilyen a 19. század utolsó évtizedeiben is volt. Viszont az AEÁ célja a szabadkereskedelmi övezetekkel nem más, mint

hogy az Európai Uniót, illetve Japánt társadalmi-gazdasági vonatkozásokban még inkább hűbéresévé tegye; biztonsági téren – miután valódi európai vagy japán hadseregről nem beszélhetünk – ez már meg is történt. Az AEÁ-nak ugyanígy az is célja, hogy még inkább „bekerítse” Kínát és Oroszországot. Az Európai Tanács 2013 júniusában jóváhagyta a tárgyalási kerettervezetet az atlanti szabadkereskedelmi övezet kialakítására. Pedig szerintem az Európai Unió jobban tette volna, ha Kínával erősíti meg stratégiai szövetségét Oroszország és főként – más okok miatt – az AEÁ ellen.

Végül arra kell emlékeztetnünk, hogy a „kizárólagos gazdasági övezetekről” (ZEE) szóló 1982-es nemzetközi egyezmény nyomán a nagy- és közepes hatalmak óriásira növelhették területi vizeik nagyságát. 54 millió km²-ről van szó, tehát a globális tengerfelszín mintegy harmadáról: ellenőrzött vagy esetleg csak igényelt *tengerentúli területekről* (TOM).¹⁰⁷ E területeket elsősorban számtalan sziget, szigetcsoport vagy úgynevezett korallzátony teszi ki, főként a Csendes-óceánban. Alattuk a föld méhe roppant gazdag nyersanyagokban és energiahordozókban.

Drónok gyakori használatával e hatalmak felügyelhetik és ellenőrizhetik ezeket a területeket, s ott bárkit vagy bármit megtámadhatnak, elpusztíthatnak, ha az számukra elfogadhatatlannak tűnik. A nemzetközi zsoldos-magánvállalatok¹⁰⁸ mozgósításán túl a hírközlés világméretű, titkos lehallgatása és rögzítése teszi teljessé azt a célkitűzést, amely megkísérli az uralkodó pozíció visszaszerzését, avagy a „népek koncertjében” betöltött szerep megtartását.

Hatékony-e az ilyen háború katonai szempontból?

Amikor drónokról hallunk, valójában miről van szó? A drónok gyakran csak könnyű légi járművek személyzet nélkül, tehát csekély teherrel. Mind a repülési idő, mind a működés terén nagyfokú önállósággal rendelkeznek. A legtöbb esetben szárazföldi támaszpontról vagy hajóról indítják és irányítják őket. Még nincsenek teljesen gépesítve. Viszont több ezer kilométerről irányíthatók, amennyiben rendelkezésre állnak műholdak és köztük rendszeresített földi átjátszó állomások.

¹⁰⁷ A befolyási övezet nagysága szerinti sorrendben a kérdéses hatalmak: Franciaország, az AEÁ, Oroszország, az Egyesült Királyság és Kína. Emlékeztetőül: egy kizárólagos gazdasági övezet olyan tengeri térség, amelyben az erőforrások feltárásának és felhasználásának szuverén jogát a part menti állam gyakorolja. Ennek partvonalától maximálisan 200 tengeri mérföldre (kb. 370 km) terjed ki.

¹⁰⁸ E nemzetközi nagyvállalatoknak több millió alkalmazottjuk van, és a legújabb felszerelésekkel rendelkeznek nagy mennyiségben.

A drónok többek között napelemekeken alapuló villamosított meghajtással vagy üzemanyagcellákkal működnek.

A normál és infravörös-érzékelő felvevőkészülékkel, radarokkal felszerelt *megfigyelő drónok*, amelyek ma a legelterjedtebbek, a taktikai és stratégiai felderítés fontos elemei. A *felfegyverzett drónok* révén a legmesszebbmenőkig lecsökkenthető a katonák által jól ismert „Felderítés – Tájékoztatás – Döntés – Támadás” körfolyamat. Ez a képesség különösen hatékony az olyan távgyilkosságokban, amilyeneket az AEA és Izrael világszerte elkövet. Az ifjabb Bush kormányzatával ellentétben Obamáé elfogadja a katonai érveket, ezért nagymértékben alkalmazza ezt a fegyvert.

Hogyan nyerhető meg egy háború a saját sorokból való áldozatok nélkül? Hogyan lehet biztonságossá tenni egy területet anélkül, hogy katonákat küldjenek oda? Ebben kétségtelenül számítani lehet a drónokra, hiszen a szolgáltatók és a pilóták messziről, védett helyről távirányítást alkalmaznak. A katonák általában is pártolják a drónokat, mivel ezek megbízhatóak, kitartóak, a helymegállapításban és a csapásmérésben pontosak. A szóban forgó fegyverek az információt valós időben dolgozzák fel, főleg pedig nagymértékben csökkentik az emberi veszteségek kockázatát, legalábbis a támadókét. Márpedig mind a katonák, mind a politikusok szemében ez a legfontosabb, hiszen korunkban a sajtó és a véleményalkotók rossz néven veszik, ha a küzdelemben a sajátjaik esnek el. A vietnami háború óta érvényben van a „nulla halott” elve, legalábbis abban, ami a nagyközönség számára látható.

Ráadásul a katonák számára az is vonzó, hogy a drón nagyobb politikai és diplomáciai kockázatok nélkül repülhet idegen területek felett. Azt hiszik, hogy könnyű megkülönböztetni a harcolókat a civilektől. Végül: a drónok vonzóknak tűnnek, sokáig képesek repülni, és alkalmasak arra, hogy igen rövid idő alatt betörjenek az ellenséges állások mélyére.

Korlátlan, de egyenlőtlen háború?

A drónok katonai alkalmazásainak vannak bizonyos korlátai:

- továbbra is érzékenyek az időjárási és aerológiai¹⁰⁹ tényezőkre. A balesetek száma nem elhanyagolható;
- a folyamatos vezérlés, amellyől függnek, s amely nagyfokú hatékonyságukat biztosítja, ugyancsak sebezhetővé teszi őket, mivel aránylag könnyen meg-

¹⁰⁹ Az aerológia a szabad légkör felső rétegeinek kutatásával foglalkozik.

- zavarhatóak: a műholdas érintkezés egyszerű programokkal felkutatható, zavarható, „megegyeztető”;
- viszonylag előre látható módon tevékenykednek, ezért kivédhetők. Például a lézersugarak által nagyon sebezhetők. A drónok elleni védelem rövid időn belül fel fog fejlődni – ez is egy állomás a „dárda és a pajzs közötti örökös küzdelemben”: a harci repülőgépek elleni levegő-levegő rakéták és a föld-levegő rakéták elbánnak a drónokkal;
 - ettől kezdve nem vethetők be büntetlenül, csak igen nagy légi és technikai fölény esetén. Az ilyen fölény hosszabb távon már eléggé bizonytalanra válhat;
 - végül, egy adott terület biztonságossá tételében a drónok csak a megfigyelés vagy a pusztítás szerepét tudják betölteni, de tényleges ellenőrzést nem tudnak végezni.

A drónok megfigyelését és támadásait elszenvedők közül sokan panaszkodnak erősödő szorongásról. Úgy érzik, állandóan nézik, figyelik, ellenőrzik őket fentről... A pilóta nélküli repülőgépek tompa zúgása felőrli az idegeket és kimeríti a lelket. Nem lehet tudni, mikor jön a támadás, és ez fokozza a gyötört, tartós szorongást. Az egyik szenvedő alany így írja le a jelenséget: „Mintha olyan valaki mellett ülnénk, aki töltött fegyverrel játszik. Minden pillanatban attól tartunk, hogy a lövés eldördül.” Mindez fokozza az érintett országok amúgy is meglévő Amerika-ellenességét. A drónok felkelések elleni bevetése így azzal a veszéllyel jár, hogy a felkelés kockázata éppenséggel nem csökken, hanem fokozódik.

A „terrorizmus” kapcsán a katonák, illetve a politikusok gyakran emlegetik az „egyenlőtlen küzdelem” fogalmát, amelyet *par excellence* szemléltethetne a New York-i ikertornyok elleni 2001-es támadás. Ám Jugoszláviában,¹¹⁰ Irakban, Afganisztánban, Pakisztánban, Szomáliában, Jemenben, Líbiában vagy Maliban az úgynevezett „terroristaellenes háborúk” (a bombázások, a kínzások és természetesen a katonai drónok alkalmazása) még ennél is egyenlőtlenebbek, ha a megölt, sebesült vagy elűzött áldozatok millióit nézzük.

A NATO drónjai nagy valószínűséggel már Európában is repülnek, magasan a fejünk felett. Ugyanakkor eléggé nehéz elképzelni, hogy Washington elfogadná: más országok drónjai repüljenek át például New York vagy San Francisco felett. Itt is, ott is ugyancsak egyenlőtlen hadviselésről van szó, amelyben az emberek továbbra is megfigyelték, de csak az egyik oldalon.

¹¹⁰ Emlékezzünk a NATO repülőinek „sebészeti pontosságú támadásaira” Szerbiában.

A drónok növekvő használata még inkább kiemeli ezt a katonai aránytalanságot, ami bizonyos jogi kérdéseket vet fel.

Néhány olyan alapelv vagy tény, amely nem nyert igazolást

Washington az 1990-es évektől kezdve előbb burkoltan, majd nyíltan is hadat üzent a terrorizmusnak. A cél hármas lett volna:

1. leszámolni a világban bárhol azokkal, akiket az AEÁ terroristáknak tekintett;
2. visszafogni az amerikai érdekeket sértő helyi viszályokat, és
3. megőrizni az amerikai nemzet biztonságát.

Az első nem más, mint a helyi rendőri erők helyettesítése az amerikai érdekeknek megfelelően; a második nem tartja tiszteletben az egyes országok felségjogát. Egyedül a harmadik cél jogos. Viszont Washington azt tételezi fel, hogy a terrorizmus világméretekben van megszervezve, Al-Kaida néven. Ámde semmi nem bizonyítja, hogy ez igaz, hiszen az Al-Kaida inkább csak egy cégjelzés, mint valódi szervezet.

Ezek szerint az AEÁ számára elviselhetetlen annak tudata, hogy bárhol a világban életben maradhatnak terroristák, vagy akiket Washington annak tart. Ezek kiiktatandók drónokkal, olcsón. Politikai szempontból ez a cselekvési mód előnyösebb, mint a terroristagyanús személyek elfogása és elzárása. Hiszen jobb drónokat használni, mint megszállni egy területet, megsérteni egy ország felségjogát.¹¹¹ Ám ha elfogadjuk ezt az érvelést, és a világ több mint 200 állama ugyanígy viselkedhetne, hova jutnánk?

Bármi is az ely, Obama elismeri, hogy több száz bevetésben több mint 3000 embert gyilkoltak meg drónok által, eltekintve a „járulékos áldozatoktól” (akik nem harcolnak, vagy gyermekek) – ez utóbbiak száma a kormányzat szerint csekély. Bármi is az igazság, sokakat nagyon mélyen aggaszt, vajon itt egy adott eszköz alkalmazása nem válik-e önmagában olyan stratégiává, amely a valódi nemzeti stratégiának lépne a helyébe. Ami az alacsony költséget illeti, ez sem bizonyított, amint nemrég Németország példája mutatta. Ez az ország mindössze 16 harci drónt¹¹² akart beszerezni, ehhez pedig több mint egymilliárd eurós programot szándékozott indítani (darabja került volna 63 millió euróba, majd 20 milliárd forintba). Le kellett róla mondania műszaki és költségvetési okok miatt.

¹¹¹ Habár jogilag lehetséges, hogy a drón is veszélyezteti a felségjogot.

¹¹² A *Global Hawk* RQ-4B-ről van szó (AEÁ – Németország), lásd a függelék táblázatát.

Az afgán háborúban Washington sok szövetségesének hallgatólagos, cinkos támogatását élvezi – főként a pakisztáni vezetőkét, de Európaét is. Sőt e vezetők kérésére állítólag megbízásból és szívességből is végrehajtana gyilkosságokat. Akár igaz ez, akár nem, egy állam olyan gyilkosságokat követ el, amelyek semmiképpen nem igazolhatók, kivéve a kezdeményezők szemében. Számukra viszont a megelőzés, olykor pedig már a gyanú megelőlegezése is indok. Elég, ha Washington bárkinek a világon egyszerűen „erőszakra való hajlamot” tulajdonít, és azt hiszi, hogy megakadályozhatja ebben: máris szükségesnek érzi a meggyilkolását. Márpedig az emberek többségében van ilyen hajlam, de vagy ők maguk leküzdik ezt, vagy a körülmények útját állják a dolognak.

Kérdések a nemzetközi jog tudósai részéről

Egyesek a drónok gyilkosságra való felhasználását szabályoznák: egy ideje állítólag az Obama-kormányzat is ezt teszi. A drónok használata olyan esetekre korlátozódna, amelyekben

1. fennáll a közvetlen megtámadtatás veszélye,
2. a gyanús személyt és segítőit (családtagok, munkatársak, klán, barátok, sofőr, orvos, pénzügyi stb.) azonosították,
3. a szóban forgó személyek letartóztatására nincs mód,
4. a halálos csapás túlzott „járulékos veszteségek” nélkül kivitelezhető.

Ezeket az ismérveket a végrehajtó és kormányzati szervek mérlegelnék, s ők döntenék el, szükség lehet-e valakinek a megölésére. Nincs itt helye sem bírói hatalomnak, sem az ártatlanság védelmének. Ezen túlmenően nehéz belátni, hogyan jelenthetnek az eddig megtámadott országok közvetlen veszélyt az AEÁ-ra. Ráadásul a gyanúsított személyek azonosítása soha nem biztos, és a „segítők” száma szinte korlátlanul bizonyulhat. Emellett a letartóztatás rendőri feladat, amelyet értelemszerűen nem helyettesíthet gyilkosság. Végül pedig: ki mondja majd meg, hogy a szóban forgó károk túl nagyok voltak-e, vagy sem?

A már említett drón-hadműveletek a jogtudósok számára sajátos küzdelmekként jelentkeznek.¹¹³ Hiszen a küzdelem bizonyos, már említett országokban egyszerűen „többé-kevésbé célzott kilövési kampánnyá” alakult át. Egyébként a

¹¹³ Emlékeztetnék az Afrika és a két Amerika gyarmatosítása idején elkövetett tömeggyilkosságokra.

támadó és az áldozat közt a műszaki téren fennálló mérhetetlen szintkülönbség miatt ma is szinte lehetetlen bármilyen viszonyosságról beszélnünk. A valóságban ezek egyre nagyobb számban olyan országok, amelyeknek nem üzentek hadat, és nincsenek is velük „hadiállapotban”.

A nemzetközi hadi jognak ezúttal új utakat kell követnie. A távháború, legalábbis a távháborús cselekmények esetünkben azt jelentik: úgy tudunk harcolni, hogy egyetlen katonánkat sem vetjük be a helyszínen. Nincs többé front, nincs arcvonal, nincsenek szűkebb értelemben vett harcosok, szembenállás. A drónokkal végzett támadásokban már semmi nem emlékeztet az egykori párbajra. A harcoló felek közti jogegyenlőség elve semmivé válik. Tovább menve, mi indokolhatja a hatalomgyakorlásnak egy olyan módját, amelynek nők, férfiak, gyermekek eshetnek áldozatul a drónt bevető országhatárain túl, nem hadi helyzetben?

A háború *fegyveres és törvényes erőszakból harc nélküli törvénytelen kivégzéssé* alakul át. Figyelembe szokták venni, hogy háborúban a cél szentesíti az eszközt, viszont a drónok használata mellett – a számos technikai előny okán – az eszköz kényszeríti ki a célt. Az egyik oldal semmit sem kockáztat, a másikat megölik. Ez volna a kockázat, sőt a harcosok nélküli háború?

Voltaképpen háború ez még? Nem. A háborút állam üzeni meg államnak, s ezen államokat a jog egyenlőknek nyilvánítja. Nyilvánvaló, hogy ez a minta a megtámadott országok egyikére sem érvényes. Emellett nemzetközi szinten már nem létezik rendőri eljárási jog. Washington „globális terrorizmusellenes” hadüzenete arra jogosítja fel, hogy bárkit bárhol elpusztítson, ha szükségesnek ítéli: az egész világ válik harcmezővé, csakhogy mező nélkül. Íme, egy fogalom, amelyet a nemzetközi jog nem ismer.

A törvény szabályai szerint az embervadászat stratégiája rendőri hatáskör, viszont a katonák által lefolytatott üldözést, majd kivégzést semmi nem szabályozza. A drónokkal elkövetett emberölés fogalma egyébként lebegni látszik a rendőri munka és a *szociális munkás feladatkörébe tartozó megelőzés* között. Az ellenség közösségellenes lénnyé alakul át, terroristává, akitől meg kell védeni a civilizált társadalmat. Ha letartóztatása, perbe fogása és elítélése nem lehetséges, akkor meg kell ölni. Ami *biztonsági intézkedés* és – esetünkben – a bírósági ítélet nélküli kivégzés. Még ha feltételezzük is, hogy a célpont valóban a keresett célpont, mi a helyzet a „járulékos veszteségekkel”, a meggyilkolt vagy megsebesített ártatlannokkal, az anyagi károkkal?

Egyébként a rakétákkal vagy lövedékekkel való gyilkolás kijelölt célpontokra irányul. Ezek azonban soha nem kellőképpen láthatók. Tehát a kilövési engedélyt valójában *viselkedési képletek vagy sajátosságok* (az életmód elemzése) alapján hozzák meg, esetleg az állítólagos terrorista, vagy lehetséges terrorista fényképe alapján.

Tehát konkrét azonosítás nélkül ölnek! Az biztos, hogy a feltételezett, de meggyilkolt terrorista nem tiltakozik.

Annak alapján, hogy merre szoktunk járni, kikkel szoktunk találkozni, valamely washingtoni kormányzati vagy végrehajtó szerv rátehet minket egy halállistára. Olyan célba lövés ez, amelyben a lövés pontatlansága együtt jár a cél pontatlanságával. Azokat, akik bizonytalanul lettek célpontok, de biztosan találták el őket, bűnösöknek tartják mindaddig, amíg ártatlanságuk be nem bizonyosodik – természetesen már a haláluk után!

Számos megválaszolatlan politikai kérdés

Mi történnék, ha Washington azt határozná el, hogy mindenütt a világon módszeresen kiirtja ellenségeit – vagy éppen csak ellenfeleit –, biztonságára vagy érdekeire hivatkozva, ahogy azt a „terrorizmus elleni háború” esetében tette? Bárkit megölhetne akár Kínában, akár Oroszországban vagy éppen az Európai Unióban. És ez utóbbiak ugyanígy járhatnának el amerikai területen. Mit szólna Washington, ha az oroszok egy New York-i utcán ejtenének el egy harcos csecsent, vagy a kínaiak tennék ugyanezt egy nyakas ujjur ellenállóval? Nem Leviatán felemelkedése ez?

A drónokat úgy fejlesztik ki, hogy automatizáltan vagy majdnem automatizáltan működjenek. Nemsokára beépített programok alapján ölhetnek, meglehetősen hozzávetőleges „viselkedési képletekre vagy sajátosságokra” hivatkozva. A gyilkosságokért való felelősség többé nem létezik! El lehet fogadni ezt? Hogyan szabályozható ez a nemzetközi háborús jogban? Valamely ország otthoni törvénykezése igazolhatja majd a nemzetközi háborús jog szabályainak tiszteletben tartását? A drónok alkalmazása egyre titoktartóbb, észrevétlenebb, a közvélemény e téren továbbra sincs kellően tájékoztatva. Nem eredményezi ez elkerülhetetlenül a demokratikus ellenőrzés drámai legyengülését?

Az ENSZ alapokmánya tiltja az államok közti fegyveres támadást, sőt még az avval való fenyegetést is, és előírja valamennyi állam felségjogának tiszteletben tartását. Bármilyen jellegű is legyen, a drónok használata megsérti ezt a tilalmat, ezt az előírást. Mit tehetnek napjainkban azok az emberek, akik Afganisztánban, Jemenben vagy Szomáliában tapasztalják a washingtoni drónok jelenlétét? És mit lehet tenni, ha ez a „nemzetközi terrorizmus” jórészt csak az AEÁ politikai és katonai vezetőinek fejében létezik? Mennyire lesz félelmetes a helyzet, amikor egyre több ország sajátítja el a drón-technikát, és indít jogos vagy jogtalan indokok alapján *drónháborút*?

Az esetleg terroristagyanús személyek száma előbb-utóbb korlátlanra válhat. Be fogunk rendezkedni egy úgynevezett időkorlát nélküli háborúra? Nem áll fenn annak a veszélye, hogy a drónokkal rendelkező államok e fegyvereket saját polgáraik ellen vetik be, akár külföldön is, ahogy ez az utóbbi időben többször is előfordult? Vagy – ami még rosszabb – megfigyelésre és megtorlásra használják fel őket hazai földön, elsősorban tüntetőkkel, sztrájkolókkal szemben?

Annak, amit Eisenhower „katonai-ipari komplexumnak” nevezett, sikerül törvényesítenie a „gyávák e fegyverét”? Nem áll fenn annak a veszélye, hogy az ipari fejlesztések következtében¹¹⁴ – nyereségcélzó logikájuk hatására – egyre több drónt vetnek be a hatalom által veszélyesnek tartott ellenzékkel szemben? Ezen iparágazatnak – a „halál ágazatnak” – az árbevétele már ma is több mint 5 milliárd euró, s a jövőben ennek többszöröse lesz. A politikai erkölcstani vita még nagyon nyitott, de sürget az idő a jelenségnek legalább a szabályozására. Vajon elegendő mindezt átláthatóbbá tenni?

A felfegyverzett drónrendszerek nem válnak-e a tömegpusztítás, az emberiség elleni bűntettek lehetséges eszközeivé? Nem kellene az ENSZ-nek a drónok katonai használatának felfüggesztését követelnie? Tény, hogy a drón egyelőre nem szerepel a nemzetközi jog által tiltott fegyverek között. De nem kellene ugyanúgy betiltani, mint a taposóaknákat és a kazettás bombákat? Nem arra van-e sürgős szükség, hogy lefegyverezzük a már forgalomban lévő drónokat, és visszaadjuk őket a nagyon is hasznos polgári felhasználásoknak (a közlekedés ellenőrzése, a természeti katasztrófák kockázataival kapcsolatos megfigyelés, sportközvetítés, környezetvédelmi, meteorológiai felhasználás stb.)?

A drónok katonai alkalmazása elleni tiltakozások egyre sokasodnak, természetesen az AEÁ-ban és Pakisztánban, de az Egyesült Királyságban és Németországban is. Belgiumban és Magyarországon még nem, de Iránban¹¹⁵ már igen. A tiltakozásokon számos szervezet részt vesz: pártok, több egyház, békemozgalmak, továbbá olyan egyesületek, mint a Pax Christi US, a Pax Christi Deutschland

¹¹⁴ E gépeket, a működtetésükhöz szükséges alkatrészeket és a személyzetet (a magánzsoldosokat) szállító multinacionális cégek a következők: Northrop Grumman, Dassault Aviation, Lockheed Martin, General Atomics, Boeing, Raytheon, Rafal Advanced Defense Systems, IAI, Paramount Group, UAV-Engines-Elbit, Aerosud Holdings, Vanguard Defense Industries, Blackwater, Aerovironnement.

¹¹⁵ Iránban a kollégistáknak és a gimnazistáknak 2013 szeptemberétől javasolják, hogy vegyenek részt drón elleni küzdelem-tanfolyamokon. 2013. augusztus 22-én arról tájékoztatott az *Al Arabiya* című lap, hogy az iráni nép hamarosan kiképzí legfiatalabb polgárait a légvédelmi rendszerek kezelésére. Források: english.alarabiya.net, metly.

és a Pax Christi UK, a Human Rights Watch, a MIR/IRG, a Drones Campaign Network, illetve a Scientists for Global Responsibility.¹¹⁶

Fordította Jakabffy Imre

¹¹⁶ Vö. BOUTHERIN 2013.

Függelék

A brit drónok elleni első országos kezdeményezés

(*Pax Christi International Courier*, No. 233. 2013. június)

Amikor az Egyesült Királyság 2013 áprilisának utolsó hetében megkezdte pilóta nélküli légi járművek (drónok) bevetését Afganisztánban, emberek százai vettek részt a waddingtoni (Lincolnshire) RAF-nál (Királyi Légierő) tartott tüntetésen. A tiltakozást a CND, a Drone Campaign Network, a Stop the War koalíció és a War on Want szervezte. A Pax Christi UK szervezet a Drone Campaign Network tagja.

Pat Gaffney, a Pax Christi UK vezetője kijelentette: „Úgy gondoljuk, hogy a fegyveres drónok használata új kihívást jelent a háború erkölcsi megítélése ügyében. Többek között olcsóságuk, könnyű használatuk és a legkisebb katonai veszteség teszi őket vonzóvá a politikusok számára. A nyugati közvéleményt elszigetelik a háború igazi borzalmaitól. A háborúhoz vezető döntések és katonai beavatkozások száma nemhogy csökkenne, még növekszik is. Melegen ajánljuk egyházi vezetőinknek, hogy dolgozzanak ki új erkölcsi tanítást, amely az új technika által jelentett kihívást tükrözi.”

Törökország: a rendőrség lelövi egy tüntető drónját

(*Slate*, Ryan Gallagher, 2013. június 25.)

A hónap elején történt törökországi *zavargások* idején egy harcos résztvevő által működtetett kicsiny drón a tüntetők feje felett repülve rögzítette mindazt, ami az utcákon történik. Egészen addig, amíg a rendőrség el nem döntötte, hogy kilövi a drónt. A szóban forgó mozgalmár neve Jenk K. Jenk drónja segítette bizonyítani, hogy a török hatóságok a tüntetők elhallgattatására *erőszakos* eszközöket vetnek be, például vízágyút, könnygázt, gumilövedéket. De a biztonsági erők nem igazán értékelték, hogy a drón megfigyeli ténykedéseiket, és kilőtték.

A drónok Jenk-féle használata jó példája annak, hogy miként lehet a dróntechnika az újságírók és a tüntetők értékes eszköze. A készülék segítségével megfigyelhető, hogyan viselkednek a hatóságok tiltakozó megmozdulások idején. De persze ezek a készülékek valószínűleg se nem láthatatlanok, se nem golyóállók.

Az algériai hadsereg lelő egy drónt Észak-Maliban*(Réseau International Sahel, 2013. július 2.)*

A kapott jelzések és az *Ennahar* című algériai, arab nyelvű napilapban közölt hírek szerint az algériai hadseregnek az ország legdélibb részén állomásozó egyik egysége 2013. június 28-án, péntek éjjel már mali terület fölött lelőtt egy azonosítatlan drónt. Ugyanezen források szerint az algériai légvédelem által lelőtt drón túlságosan megközelítette az algériai határt, olyan „elektromágneses jeleket bocsátva ki, amelyeket ellenségesnek minősítettek; a drón minden bizonnyal az algériai hadseregnek a mali határnál telepített elektronikus hadi eszközeit igyekezett felmérni”.

A drónt elektronikus eszközökkel észlelték, valószínűleg egy, az elektronikus háborúra szakosodott repülőgép segítségével; és támadó jellegű közeledése miatt lőtte ki az algériai hadsereg. A drónt – hogy melyik államé, azt gondosan elhallgatják – mali területen semlegesítették, 130 kilométerre Timiaouine algériai helységtől, amely a két ország közötti határövezetben található. Mihelyt a drónt lelőtték, egy terrorizmus elleni harcra szakosodott különítmény gyorsan behatolt mali területre, és biztosította a gép becsapódásának helyszínét 15 kilométeres körzetben. A drón roncsát és törmelégeit egy műszaki egység szedte össze és vitte át Algériába, ahol egy katonai szállítógép várta őket, ismeretlen rendeltetési állomással.

A műveleti drónok néhány nagyobb családja

Rövidítés	Jellemzők	Típus	Műszaki adatok
HALE	Nagy magasság, szívósság	Global Hawk RQ-4B (AEÁ – Németország)	Szárny fesztávolsága 40 m Max. felszálló tömeg 14 000 kg Hasznos teher 1300 kg Repülési magasság felső határa 20 000 m Hatótávolság SatCom Maximális repülési idő 36 h
MALE	Átlagos magasság, szívósság	Predator-A (AEÁ – Olaszország)	Szárny fesztávolsága 15 m Max. felszálló tömeg 1050 kg Hasznos teher 340 kg Repülési magasság felső határa 4500 m Hatótávolság SatCom Maximális repülési idő 30 h
Maxi MALE		Reaper (AEÁ – EK – Olaszország)	Szárny fesztávolsága 20 m Max. felszálló tömeg 4760 kg Hasznos teher 1720 kg Repülési magasság felső határa 15 000 m Hatótávolság SatCom Maximális repülési idő 30 h
?	Taktikai	Shadow-200-RQ-7B (AEÁ)	Szárny fesztávolsága 4,2 m Max. felszálló tömeg 175 kg Hasznos teher 25 kg Repülési magasság felső határa 4500 m Hatótávolság 125 km Maximális repülési idő 6–7 h
?		Ranger (Svájc)	Szárny fesztávolsága Max. felszálló tömeg Hasznos teher Repülési magasság felső határa Hatótávolság Maximális repülési idő
?	Mini	Raven B (AEÁ – Olaszország – Dánia)	Szárny fesztávolsága 1,3 m Hasznos teher 1,9 kg Hasznos teher ? Repülési magasság felső határa 150 m Hatótávolság 10 km

Forrás: WECK, Hervé de, Les drones, aujourd'hui et demain, *Revue militaire suisse*, 2009. január–február.

Felhasznált irodalom

- AgoraVox, 2013. Drôles de drones, 20.5.
- Associated Press, 2013. US drone strike kills 17 in Pakistan, *Financial Times*, 3.7.
- BAMFORD, James, 2013. They Know Much More Than You Think, *The New York Review of Books*, augusztus 15.
- BENJAMIN, Medea, 2013. *Drone Warfare. Killing by remote Control*, Verso, London – New York.
- BRINK, Tobias ten, 2008. *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus – ein Überblick*, Lucius & Lucius (UTB 2992), Stuttgart.
- BOUTHERIN, Grégory, 2013. Les drones, futurs objets d'Arms control ?, in: *Documentation Française, La*, Les drones aériens: passé, présent et avenir. Approche globale, Paris.
- BYMAN, Daniel, 2013. Why Drones Work, *Foreign Affairs*, vol. 92, no. 4., július–augusztus.
- Centre d'études stratégiques aérospatiales & La Documentation française, 2013. *Les drones aériens: passé, présent et avenir*, La Documentation française, Paris.
- CHAMAYOU, Grégoire, 2013. *Théorie du drone*, La Fabrique, Paris.
- 2013. Drone et kamikaze, jeu de miroirs, *Le Monde Diplomatique*, avril.
- COLE, David, 2012. It's Time to Stop Killing in Secrets, *The New York Review of Books*, december 5.
- 2013. How We Made Killing Easy, *NYRBlog*, február 13.
- COLL, Steve, 2013. Hard on Obama, *The New York Review of Books*, július 11.
- CRONIN, Audrey Kurth, 2013. Why Drones Fail, *Foreign Affairs*, vol. 92, no. 4., július–augusztus.
- DIGGELMANN, Olivier, 2013. Militärische Gewalt bei Cyberattacken?, *Neue Zürcher Zeitung*, május 30.
- Documentation Française, La*, 2013. Les drones aériens: passé, présent et avenir. Approche globale, Paris.
- DUPUY, Emmanuel, 2013. L'Afghanistan en 2014: entre espoir et changement..., *Revue militaire suisse*, május–június.
- DYER, Geoff, 2013. America: Church versus state, *Financial Times*, május 30.
- FRAU, Robert (Hrsg.), 2014. *Drohnen und das Recht*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- GROZEL, Marc – Geneviève Moulard, 2008. *Drones, mystérieux robots volants. Les yeux et le feu du XXIe siècle*, Panazol, Lavauzelle
- Human Rights Watch*, 2012. Losing Humanity: The Case against Killer Robots, november.
- KYL, Jon – Douglas J. Feith – John Fonte, 2013. The War of Law, *Foreign Affairs*, vol. 92., no. 4., július–augusztus.
- LEMA, Luis, 2013. Une guerre sans soldats, *Le Temps*, február 25.
- Monde, Le*, 2013. Editorial. Obama pris dans les dilemmes de la « guerre des drones », augusztus 9.

- MÜNKLER, Herfried, 2013. Imperialer Wissensdurst ist unstillbar, *Neue Zürcher Zeitung*, július 6.
- Neue Zürcher Zeitung*, 2013. Die Kollateralschäden des Kalten Bürgerkriegs, augusztus 4.
- FBI räumt Einsatz von Drohnen ein, 2013. június 21.
- Heikle Fragen nach Drohnenangriff in Jemen, 2013. április 20.
- Moratorium gefordert, 2013. május 31.
- Die Drohnen der Zukunft, 2011. október 12.
- NOLAN, Peter, 2013. Imperial Archipelagos – China, Western Colonialism and the Law of the Sea, *New Left Review*, március–április.
- PAJON, Christoph – Grégory Bouterin, 2013. Les systèmes aériens opérés à distance: vers un renouveau des rapports homme/machine dans l'art de la guerre ?, in: *Documentation Française, La, Les drones aériens: passé, présent et avenir. Approche globale*, Paris.
- Pax Christi International*, 2013. Campagne pour arrêter les robots tueurs & Premier projet national contre les drones britanniques, *Courrier No. 233.*, június
- PFLIMLIN, Edouard, 2012. Drones de combat: la guerre du futur, *Le Monde*, december 6.
- RASHID, Ahmed, 2013. Viewed from Pakistan, America's war on terror is not yet over, *Financial Times*, május 30.
- Rencontres pour la Paix*, 2010. La privatisation de la guerre, március–április.
- Revue militaire suisse*, 2012. 7454 drones dans l'inventaire US! Soit quatre UAV sur dix aéronefs..., Thématique Aviation.
- RICARD, Philippe, 2013. La Commission veut encourager un programme européen de drones, *Le Monde*, július 25.
- ROTH, Kenneth, 2013. What Rules Should Govern US Drone Attacks?, *The New York Review of Books*, április 4.
- RÜESCH, Andreas, 2013. Terrorabwehr – Der „ewige Krieg“ und seine Fallgruben, *Neue Zürcher Zeitung*, június 15.
- SCHMID, Ulrich, 2013. Deutsche Diskussion über Drohnen, *Neue Zürcher Zeitung*, január 29.
- Spiegel-Online*, 2013. Drohnen-Affäre: Euro Hawk- Untersuchungsausschuss nimmt Arbeit auf, június 2.
- TRÉGAN OBEIRAQ, 2013. François-Xavier, Au Yémen, on vit dans la peur des drones, *Le Temps*, június 21.
- WECK, Hervé de, 2009. Les drones, aujourd'hui et demain, *Revue militaire suisse*, január–február.
- 2013. La sécurité de la Suisse: Des menaces nouvelles et multiformes peu ressenties dans l'opinion, *Revue militaire suisse*, március–április.
- WEIL, Simone, *Réflexions sur la guerre*, Gallimard, Paris, 1999.
- WINKLER, Peter, 2012. Die USA geben Drohnen-Taktik zu, *Neue Zürcher Zeitung*, május 7.

II. FEJEZET

A DÉL-KAUKÁZUS A NAGY VILÁGHATALMAK ÉS A TÉRSÉGBELI HATALMAK KÖZT – ÉS A „HÁROM TENGER” GEOPOLITIKAI JÁTSZMÁI

<i>A) A dél-kaukázusi országok belső sajátosságai</i>	<i>212</i>
<i>A „három tenger” térsége és a népek sokfélesége</i>	<i>212</i>
<i>A domborzat és a föld méhének kincseitől függő helyi gazdaság</i>	<i>213</i>
<i>Katonai összecsapások és politikai szervezetek 1988/91 óta</i>	<i>214</i>
<i>Grúzia: a triumvirátus</i>	<i>216</i>
<i>A közelmúlt viszontagságai Azerbajdzsánban és Örményországban</i>	<i>217</i>
<i>B) Külső meghatározottságok</i>	<i>219</i>
<i>A külföld beavatkozási politikája</i>	<i>219</i>
<i>Amerikanizált Grúzia, oroszosított Örményország, törökösített Azerbajdzsán?</i>	<i>221</i>
<i>C) A Dél-Kaukázus sorsa</i>	<i>223</i>
<i>A „három tenger” és a következmények</i>	<i>224</i>
<i>A Kaszpi–kaukázusi térség: egyrészt kőolaj- és földgáz-tengely, másrészt eurázsiai folyosó.</i>	<i>225</i>
<i>Következtetések</i>	<i>226</i>
<i>Felhasznált irodalom</i>	<i>228</i>

A Kaukázus déli lejtőin azt a térséget vizsgáljuk, amelyet jelenleg három ország foglal el: Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország. Mindhárom közös történelmi és politikai jellemzője, hogy része volt az egykori Szovjetuniónak. Az északi lejtő az Orosz Föderációhoz tartozik, tehát önmagában is komoly geopolitikai feladatot jelent, amint az a csecsen ügyekből kiderül. E három ország – csakúgy, mint Törökország – egy-egy földdarab, amely „három tengert”: a Kaszpi-, a Fekete- és a Földközi-tengert köti össze. Kelet–nyugati és észak–déli tengelyek kereszteződnek a térségben, ami feszültségekhez és viszályokhoz vezet(het).

A térségnek már az elnevezése is jelentőséggel bír. A szótárban megtaláljuk a Transzkaukázus vagy a Kaukázus országai kifejezéseket, holott földrajzilag csak a Kaukázus déli lejtőjéről van szó. Az első elnevezés nyilván Moszkva szempontját tükrözi, ahonnan nézve a terület a Kaukázus hegyláncán túl fekszik. A második kissé többértelműen „országok”-at említ, de akkor a hegylánctól északra és délre sokkal több országot fed le az említett háromnál. Mi egy harmadik elnevezést használunk: Dél-Kaukázus. Ez tűnik a legsemlegesebbnek.

	Örményország	Azerbajdzsán	Grúzia
Főváros	Jereván	Baku	Tbiliszi
Lakosság (millió fő)	3,1	9,7	4,9
Terület (ezer km ²)	29,8	86,6	69,7
Vitatott területek	nincs	Hegyi-Karabah Nahicseván	Abházia, Dél-Oszétia
Városalakók aránya	64%	54%	53%
Fegyveres erők	70 000	85 000	33 000
Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, €	5040	8640	4880
Mennyi igényt fedez a hazai energia	kb. 35%	kb. 150%	kb. 30%
Külső adósság, milliárd €	6,2	7,6	9,4
Vallás	94%: Örmény Apostoli Egyház	93%: szunnita mu- zulmán	84%: autokefál ortodox

A térség területe tehát nagyságrendjében a három balti ország összterületéhez hasonlítható, azonban összlakossága emezekének kétszerese. Az alacsony lélekszámhoz viszonyítva a határok igen hosszúak. Ahogyan a balti országok a Finn- és a Rigai-öbölnél, a dél-kaukázusi országok együttese is úgy jelenik meg, mint geopolitikailag *töredezett* térség, amely Oroszország mellett *helyezkedik el*, és közeli vagy távoli hatalmak ellenőrzése alatt áll.

A földrajzi és geopolitikai adatokkal összehasonlítva a fegyveres erők kevésbé jelentősek, Örményországot leszámítva. Az egy főre eső bruttó hazai termék e térségben igencsak szerény (5000 és 8500 euró közt). A szemléltetés kedvéért: Törökországban 15 300, Magyarországon 19 800, Belgiumban 37 800 euró ez a szám.¹¹⁷ Mindhárom ország igen eladósodott. Örményország és Grúzia komoly energetikai függőségtől szenved. A három ország vallási térképe igencsak tarka.

Ha politikailag vizsgáljuk, arra a feltevésre jutunk, hogy földrajzilag és történetileg sokféleséggel, geopolitikailag azonban egységességgel állunk szemben. Tanulmányunk előbb a belső, utána az igen változatos külső meghatározottságot elemzi. A kettő egyazon valóság két oldala. Az én nézetem: továbbra is megkérdőjelezhető, helyénvaló-e az EU ezen országokkal történő bővítése; illetve hogyan képzelhető el egyáltalán egy ilyen esetleges bővítés. Az első kérdésre kapott nemleges válasz esetén azon kellene gondolkoznunk, a 28-ak EU-ja milyen geostratégiát dolgozzon ki ezekkel az országokkal kapcsolatban.

¹¹⁷ Ezek a számadatok csak nagyságrendeket érzékeltetnek, de egy politikai értekezésben eléggé kifejezőek.

A) A dél-kaukázusi országok belső sajátosságai

A „három tenger” térsége és a népek sokfélesége

Az egyes szerzők által hol Ázsiához, hol Európához sorolt térség

- a népek számára *menedékhelynek bizonyult* a különböző (perzsa/iráni, oszmán/török és orosz/szovjet/országi) birodalmak nyomása elől;
- *az egyik találkozási pontja* Európának és Ázsiának, konkrétan Közép-Ázsiának.

Földrajzilag mindenesetre *összeköttetést nyújt* a Földközi-tenger és a Kaszpi-tenger között, a Fekete-tengeren keresztül. A térség három független állama a Kaukázus hegyei és az Ararát¹¹⁸ közt helyezkedik el. Bizonytalan határaikkal *semleges térséget* képeznek a mai nagyhatalmak és a szomszédok – Oroszország, Irán, Törökország – között. Ezen országok és más hatalmak – elsősorban az AEÁ – számára a három ország több vonatkozásban ideális geostratégiai *vadászterületté vált* a Szovjetunió összeomlása után.

Több tucatnyi nyelv és nép található itt, ahogy mind az iszlámnak, mind a kereszténységnek számos felekezete is.¹¹⁹ A mai lakosság vegyes voltára a magyarázat a Kaukázus történelme. Több birodalom ölelte körül vagy uralkodott felette, így a mongol, a perzsa, a török, az orosz és a szovjet birodalom. Hegyek közé menekült őslakosok, mindenféle eredetű behatolók, akik letelepedtek, majd a következő hullám hatására kiűzettek, vagy távolabbi politikai megrázkódtatások elől ide menekültek hozták létre a népek és nyelvek e tarkaságát.

Az észak–déli közlekedésben akadályt képező kaukázusi hegylánc, amely kevéssé szabdalt, nehezen áthatolható, sokáig elszigetelte a térséget Oroszországtól. Történetileg az egyetlen katonasággal őrzött út a Vlagyikavkasztól (Ordzonikidze) Tbiliszig vezető stratégiai út. Ez félúton van a Fekete- és a Kaszpi-tenger között. Az előbbtől keletre található egy elvadultabb út, amely a Pankiszi-völgyben halad, de katonaság számára alkalmatlan. Az orosz gyarmatosítás a térségbe több mint hárommillió, többségében szláv európaikat hozott, ezek a Szovjetunió szétesése után – a városiak kivételével – távoztak. Oroszország irányában a vasútvonalak a

¹¹⁸ Vulkáni masszívum, melyen – a Biblia szerint – megállt Noé bárkája, egyben az örmények számára mágikus hegy, amely azonban ma Törökország keleti részéhez tartozik.

¹¹⁹ A grúzok a 4. század első fele óta keresztények; az örmények is, ez utóbbiak azonban átvették a monofizitizmust, elutasítva a 451-es kalcedoni zsinat határozatait. Az iszlám itt a török–tatár népek vallása: a tatárok szunniták, az azeriek sííták. Grúzia délnyugati részén él további 300 ezer szunnita mohamedán, a grúz nyelvet használó adzsarok és a mesketiek. Mind Örményországban, mind Grúziában az irodalom tizenöt évszázados múltja tekinthet vissza, amelyben gyakran ragyogó aranykorok váltakoztak azokkal a hanyatló időszakokkal, amelyeket a mongolok pusztító inváziói és a többi, nem kevésbé romboló behatolás eredményeztek.

Kaszipi-, illetve a Fekete-tenger partját követik. Jelenleg azonban le vannak zárva a helyi viszályok miatt, amelyekben a különféle – iszlamista vagy maffiaszerű – gerillamozgalmak, továbbá Oroszország és az AEÁ erősen érintettek.

Történetileg a Kaukázus 1000 méter tengerszint feletti magasság felett az alföldek vagy a fennsíkok vonzása miatt elnéptelenedik: csak néhány száz kételegős pásztor maradt. A letelepedés az öntözéses területeken, a kikötők (Baku, Batumi és a Fekete-tengeri fürdők) és a bányák körül zajlott. A tőkés gazdagság elterjedésével és XXI. század elejétől súlyos társadalmi-gazdasági válság alakult ki, emiatt Örményországot és Grúziát újabb tömeges kivándorlás sújtja. Nehéz is ezeknek a déli országoknak pontosan megadni a lélekszámát és a gazdasági adatait. Az összlakosságot 18 milliónyira becsülik, egyesek szerint azonban ez a szám a tömeges kivándorlás miatt sokkal kisebb. A nagyvárosok és az „új városok”, alvóvárosok közti ellentét Szibéria és Közép-Ázsia új országaiban is megfigyelhető; Baku is, Tbiliszi is milliós város, kiterjedt peremmel.

A domborzat és a föld méhének kincseitől függő helyi gazdaság. A térség szemmel láthatóan az alpesi, fennsíkokkal és völgyekkel jellemezhető világhoz tartozik. Természetes védelmet nyújt a behatolók ellen, ugyanakkor persze a völgyek törzsei gerillamozgalmainak is kedvez. Mostanra azonban több lett a hátránya, mint az előnye: a népesség elaprózódása mellett megannyi természeti akadállyal és adminisztratív szervezési problémával küszködnek. A magashegyi energiaforrások hasznosítása a mai napig a hegyek lábára korlátozódik. A nagyobb, már működő víztározó rendszerek: az azeri Mingäcevir melletti völgyzárógát, ahol az Alazani, az Iori és a Kura folyóknak a Keleti-Kaukázus magas csúcsairól érkező vize hatalmas mesterséges tóba gyűlik, és a grúz Tbiliszi melletti, ahol több víztározó gyűjti azt a vizet, amelyet öntözésre, valamint a főváros és a rusztavi ipari központ ellátására használnak.

A szénhidrogén-lelőhelyek – ha eltekintünk a Kaszipi-tengeri Bakutól – a szintén Kaszipi-tengeri kikötők, Derbent és Mahacska közti part közeli medencékben találhatók. E medencék mindegyike évi több tíz millió tonna kitermelését biztosítja Azerbajdzsánnak. Ne feledkezzünk meg természetesen a Kazahsztán, illetve a Türkmenisztán területén található szénhidrogénmezőkről sem, hiszen az elszállítás részben a Dél-Kaukázuson keresztül történik.

Az azeri cementgyártási szektort teljesen a svájci Holcim tartja ellenőrzése alatt – ez a legnagyobb külföldi szerzemény a kőolaj-ágazaton kívül. Mezőgazdasági téren a szovjet korszakban öntözésre fogott területek nagysága egymillió hektárra tehető: Közép-Ázsia mellett e térségek látnak el borral, déligyümölcs-

csel, textilllel olyan, elsősorban népesebb ukrán és orosz zónákat, amelyekben az életszínvonal magasabb.

A *nyugati rész* a Fekete-tenger medencéjéhez tartozik, amelyet a Rioni és mellékfolyói öntöznek: ez a síkságok Grúziája, az ország legtermékenyebb és leglakottabb része. A lakosság a teraszokon, a hegyek lejtőin nagy falvakban összpontosul, ahol értenek a tea ipari termesztéséhez, az élelmisznövények, továbbá az olajos magvak és a kukorica termesztéséhez. Itt a villany-ágazatot az amerikai AES uralja.

A *keleti rész* a Kura kiterjedt medencéje: itt a lakosság Tbiliszi vidékének alacsony fennsíkjai és hegyein összpontosul. Tbiliszi, az egyetlen nagyváros, egy észak–déli és egy kelet–nyugati út kereszteződésében – Grúzia szívében – született; egykor piac, majd közigazgatási és ipari (előbb textilipari, majd vas- és színesfémipari) központ. A közelben található a rusztavi vasipari kombinát. A Kura folyó középső és alsó völgyét sztyepp borítja: a természetes csapadéokra hagyatkozó mezőgazdaság oázisokat hoz létre a nagy legelők közepén. A mingäcevi völgyzárógát és víztározó megépítése lehetővé tette a termelés bizonyos szintű fejlesztését. A Kaszpi-tenger partvidékén már bőségesebb a csapadék.

Az *örmény földek* be vannak népesítve, legalábbis azokban a zónákban, ahol mezőgazdasági termelés folyik, vagy ásványkincsek találhatók. A felszínt továbbá néhány gyűrt hegyvonulat alkotja. A kiömlött láva roppant méretű, az Araksz folyó völgyét vulkáni hegykúpok sora uralja. Végül a hegyekkel körbezárt mély medencék – egyesek vízzel megtelve (Szevan-tó), mások fiatalabb üledékekkel feltöltve (Gjumri, főleg pedig Jereván) – hozzájárulnak ahhoz, hogy a különben Kis-Ázsia fennsíkjaira emlékeztető felszín nagyobb tömbökre szabdalódjon. Az Araksz medencéiben a gazdálkodás a hagyományos öntözés révén fejlődhetett ki. A lakosság nagyobbik részét magukba sűrítő városokat zöltség- és gyümölcsöskertekkel teli, textilipari kombinátokkal, színesfémipari (rezet, ólmot, cinket feldolgozó) létesítményekkel tarkított külvárosok veszik körül. Csak Jerevánban, a fővárosban több mint egymillióan élnek, miközben az ország összlakossága 3 millió.

Katonai összecsapások és politikai szervezetek 1988/91 óta. A három *független köztársaság* (Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia) mellett a Dél-Kaukázusnak elvileg létezik két *autonóm köztársasága* is. Az egyik formailag Azerbajdzsánhoz tartozik: Nahicseván (300 ezer lakos),¹²⁰ a másik pedig Grúziához: Abházia (538

¹²⁰ Enkláv, amelyet Örményország elvág Azerbajdzsán többi részétől.

ezer lakos).¹²¹ Létezik továbbá két *autonóm terület*, az egyik elvileg Azerbajdzsánban: Hegyi-Karabah (192 ezer fő), a másik Grúziában: Dél-Oszétia (99 ezer fő). Valamennyi ilyen egység jelentős kisebbségekkel is rendelkezik.¹²²

Az itt lakó népek – a legnagyobbaktól eltekintve – nem természetes fejlődés következtében keveredtek egymással. Három tényező játszott ebben szerepet: az orosz birodalom gyarmatosító tevékenysége; a formálódó Szovjetunió általi változtatások; és a későbbi kitelepítések, tömeggyilkosságok, amelyek a 19. századi cári hódításokra, illetve a szovjet politikának az 1940-es évek óta bekövetkezett fordulataira vezethetők vissza. Hegyi-Karabah és az Örményországból hozzá vezető földszáv, ahol azelőtt 80%-ban éltek örmények, elvileg Azerbajdzsántól függ, de ma örmény megszállás alatt áll, és csak örmények lakják.

Valójában a mai határokat a térség szovjetizálásának idején, az 1920-as évek elején kialakuló erőviszonyok kényszerítették rá a köztársaságokra.¹²³ Mihelyt 1989/1991-ben erre lehetőség támadt, a három fiatal, függetlenné vált országban kibontakozott egy sor irredenta vagy szakadár jellegű belviszály, amelyekhez – Grúzia és Azerbajdzsán esetében – több államcsíny, lázongás, felkelés is társult. Örményország szilárdabb maradt Oroszország ellenőrzése által. Ez utóbbi paradox esetnek tűnhet, hiszen 1989/1991-ben Örményország számított a térség leginkább szovjetellenes országának. *Valójában a nagyhatalmak erősödő érdeke – egészében vagy csak részlegesen – folytonosan módosította a befolyási övezeteket.*

Általánosságban az mondható el, hogy a néha igen komoly társadalmi-gazdasági bizonytalanság folytán mindhárom ország politikai rendszerét többféle egyensúlyhiány jellemzi: a volt szovjet uralkodó osztály megőrizte az ellenőrzést a hatalom emeltyűi felett; súlyos etnikai vagy osztály-összecsapásokra kerül sor; az itteni rendszerek és zsarnokok elsősorban külső támogatással jutottak hatalomra; az 1970-es vagy 1980-as évekhez képest közel ötvenszázalékos az életszínvonal-csökkenés; tömeges a munkanélküliség, az elvándorlás; stb. Javulás csak Azerbajdzsánban figyelhető meg – köszönhetően a kőolajnak –, de az egyre

¹²¹ Az autonóm köztársaság örököse a Servasidze-család birtokának, az egykori keresztény abház királyságnak, amely 1325-től 1864-ig állt fenn. Ekkor Oroszország lemondatta az utolsó uralkodót.

¹²² Azerbajdzsánban a Szovjetunió szétesése és a helyi viszályok előtt az oroszok és az örmények külön-külön félmilliósnál többen éltek. Az összetűzések gyakran vezettek a térségben a lakosság homogenizálásához. Szintén Azerbajdzsánban él a mintegy 150 ezer kaukázusi kurd túlnyomó többsége.

¹²³ Eléggé jellemző az, ahogyan Azerbajdzsán a történelem folyamán kialakult. A Délkelet-Kaukázusban egymást követték a támadások, egymást váltotta hol egy iráni, hol egy mongol vagy oszmán-török hullám. Azerbajdzsán végül magába olvasztotta az önálló kis kánságokat, kiterjesztve rájuk a török nyelvcsaládba tartozó azeri nyelvet és a síita muzulmán vallást.

igazságtalanabb elosztás még gyorsabb elszegényedést eredményez. A három elnöki rendszerű országban többé-kevésbé szabad választások zajlottak: nem éppen a demokrácia bajnokai, ahogy a 2003/2004-es, 2007-es grúziai események is megmutatták.

Grúzia: a triumvirátus. Grúziában 2003 novemberében a szovjet kommunista párt egykori tagjai és ezek ifjabb szellemi örökösei közt került sor nemzedék- és hatalomváltásra (egyik rendszer korruptabb a másiknál).¹²⁴ A latin-amerikai gyakorlathoz hasonlóan Washington itt is a lehető legtekintélyelvűbb és egyáltalán nem makulátlan múltú vezetőket támogatja. A Tbilisziben lezajlott „már-már államcsíny” számomra igencsak hasonlít arra, ami Belgrádban 2000-ben sikerrel járt, illetve arra, amit Ukrajnában eddig még nem koronázott teljes siker. Grúziában amúgy az emberi jogokat csak korlátozott mértékben tartják tiszteletben; az is kifogásolható, hogy a börtönökben a rendőrségük továbbra is alkalmaz kínzást, a tájékoztatás pedig egyre kevésbé szabad.

Emlékeztetőül: Grúziában a hatalmon három jó barát osztozott, a megbukott elnök „ifjú titánjai”, egyben a szovjet „nómenklatúra” közismert képviselői: az akkori köztársasági elnök (Szaakasvili), a miniszterelnök (Zsvania) és a parlament elnöknője (Burdzsanadze). 2005 februárjában a miniszterelnök – állítólag fűtémeghibásodás által okozott – szénmonoxid-mérgezésben meghal. A triumvirátus duumvirátussá egyszerűsödik, majd a köztársasági elnök majdnem-diktatúrájává. Ő viszont 2013-ban távozik a hatalomból. Az új elnök demokratikusabbnak tűnik. A hadsereg számos „tanácsadó tiszt” révén Washington ellenőrzése alatt áll.

A grúz vezetőknek nem sikerült megoldani azokat a gazdasági és társadalmi problémákat – így a visszaéléseket sem –, amelyeket az előző kormánytól örökölték, sem javítani a lakosság többségének az életszínvonalát, amire pedig eredetileg ígéretet tettek. A már meglévő problémákat, amelyek megoldatlanok maradtak, újabbak tetézték. Itt elsősorban a munkanélküliség növekedéséről van szó, amely a meginduló állami szabályozás leépítésének, a magánosításoknak, valamint az államgépezet létszámlefaragásának köszönhető. Grúzia különböző tájain 2005-ben, 2007-ben és 2012-ben lakossági tiltakozó akciókra került sor, ami arról tanúskodik, hogy az országban erősödik a lakosság társadalmi öntudata, és nő a feszültség.

Ukrajnához hasonlóan Grúzia is tárgyalásban áll Oroszországgal az oda szállí-

¹²⁴ Egy évvel a korruptnak minősített elnök bukása előtt Washington az ország „demokratizálásáért” tüntette ki őt!

tandó földgázról. Washington azt is kizsarolja Tbiliszitől, hogy küldjön katonákat Irakba és Afganisztánba, akiket már az amerikai hadsereg képez ki, továbbá hogy kerülje az összetűzést Oroszországgal a gáz ára, illetve az orosz ellenőrzés alá került grúz területek miatt. Grúzia a mai napig jelentős mértékű amerikai pénzt kap: a lakosságszámra vetítve a térségben a legtöbbet.

A közelmúlt viszontagságai Azerbajdzsánban és Örményországban. 2003 őszén létrejött *Azerbajdzsánban* az Alijevek „köztársasági dinasztiája”: az addig hivatalban lévő elnök fiát választották meg az ország elnökének, miközben az apa már több mint 30 éve garázdálkodott az országban. A következő megjegyzések kíváncsiak ide:

- az ország olyan befolyási övezetekben helyezkedik el, amelyekért Oroszország és az AEÁ verseng; utóbbinak komoly katonai és kőolaj-érdekeltségei vannak, továbbá támogatja az Alijev-„dinasztiát”;
- viszályban van Örményországgal, tehát közvetve az utóbbiban katonai támaszpontokat működtető Oroszországgal;
- a mostani vezetők tárgyalásokat, alkudozást folytatnak mind Oroszországgal, mind Iránnal, ami ingerli az AEÁ-at;
- az elnök klánja, helyi meggazdagodott szövetségesei, az amerikai nagykövet, de főleg a BP kőolajtársaság (ez alá tartozik a Kaszpi-tengertől a Fekete-tengerig haladó olajvezeték, továbbá a kőolaj-kitermelés) brit igazgatója, továbbá az amerikai Chevron kőolajtársaság képviselői az országot úgy irányítják, hogy az a lakosság többsége számára tartós elszegényedést okoz.

Az Alijevek örökletes köztársasági elnöksége az AEÁ számára biztosítékot jelent. A jelenlegi elnök rövid úton lecsukhatja ellenfeleit; egyébként pedig döntőbíróként lép fel a csoportok, klánok között, amelyek a kőolajmanna kihasználásában eltérő stratégiákat követnek. Természetesen az emberi jogokat nem nagyon tartják tiszteletben, jóval kevésbé, mint például Fehéroroszországban.

Örményországban viszont 2005 novemberében népszavazást tartottak az akkori elnök, az igen tekintélyelvű Robert Kocsarjan kezdeményezésére. Ennek az volt a célja, hogy a nép olyan alkotmánymódosításokat szentesítsen, amelyek úgymond jobban illeszkednek az „európai normákhoz”. E módosításokban a kormány és a parlament jogkörének kiszélesítéséről volt szó, elkerülendő az „ukrán, illetve grúz forgatókönyvet”.

Törökország és Örményország között a párbeszéd 2005 áprilisának végén indult meg, majd 2014-ban újrakezdődött. Emlékeztetünk rá, hogy Törökország elismerte Örményországot független országnak, de 1993 óta lezárva tartja a közös határt. Ennek előzménye az Örményország és Azerbajdzsán – Törökország

szövetségese – közötti háború. A Szovjetunióból való kiválás óta háború állítja szembe egymással Azerbajdzsánt és az Örményország által támogatott karabahi örményeket. A terület nemzetközi jogilag azeri, de az 1980-as évek végén Örményország foglalta el. A demokratizálási kísérletek sem Azerbajdzsánban, sem Örményországban nem befolyásolják a Hegyi-Karabah-ügyet. Örményország joggal jelenti ki, hogy a területet többségükben örmények lakják, s azt követeli, hogy csatolják Örményországhoz.

Végül: az utóbbi két évtizedben az AEÁ komoly érdeklődést mutat Örményország iránt, közben szemben találja magát az ez utóbbit „védelmező” Oroszországgal és Iránnal. Arra persze nincs sok esély, hogy a Washington által annyira hirdetett, esetleg látszólag meg is követelt demokrácia és emberi jogok érvényesüljenek. Az AEÁ-nak szüksége van szénhidrogénekre, Közép-Ázsiába vezető közlekedési utakra, Iránnal közös határookra, katonai támaszpontokra vagy elérési lehetőségekre stb. A Dél-Kaukázus országai ki tudják elégíteni ezeket az igényeket.

Felmerül a kérdés, hogy az azeri politikai osztály mire fogja felhasználni a mai és a jövőbeli kőolajbevételeket. A következő tíz évben ezek a bevételek 80 milliárd euróra rúgnak majd (a lakosság lélekszáma körülbelül 8 millió). A komoly katonai együttműködés Washington és Baku közt tovább folytatódik. A 2004. novemberi választások után érdekes tapasztalat volt, hogy azokat az amerikaiak és az oroszok a nemzetközi normáknak megfelelőnek tartották, az EBESZ képviselői viszont nem. Milyen normákra gondoltak ezek a nagyhatalmak?

A függetlenedés óta a térségben egy sor egyoldalú függetlenségi nyilatkozat született a köztársaságokkal vagy az autonóm területekkel kapcsolatban. Így történt Grúziában (Abházia, Dél-Oszétia), Azerbajdzsánban (Hegyi-Karabah, amelynek lakossága örmény). A helyzetet amúgy is bonyolítja Azerbajdzsán Örményország által elválasztott exklávéja¹²⁵, Nahicseván, amely egyébként egy keskeny földnyelven keresztül összekötetésben van Törökországgal.

A térség egésze szenvedő alanya e nagyszámú ellentétnek, s mindez kívándorlási mozgásokat, etnikai arányváltozásokat és tartós társadalmi-gazdasági válságokat okoz. Egyfelől Oroszország, az AEÁ és Törökország vetélkedik érte (Irán semlegesebb álláspontot foglal el), másfelől nagy amerikai, európai és orosz kőolajtársaságok (lásd lejjebb).

¹²⁵ Az exklávé valamely terület (ország, közigazgatási egység, etnikai közösség által lakott terület stb.) térben elszakított, különálló darabja.

B) Külső meghatározottságok

A külföld beavatkozási politikája. A Szovjetunió felbomlása után új államok születtek, köztük a három dél-kaukázusi köztársaság. A környező hatalmak mindegyikének új stratégiát kellett találnia ebben a helyzetben. Washington biztatására Törökország már az 1980-as években a török nyelvű térségre – főleg Azerbajdzsánra – összpontosít. Az AEÁ számára Törökország a Közép-Ázsiába való bejáratá vált, és egyben közvetítővé. Azerbajdzsán továbbra is erősíti kapcsolatait Ankarával, utóbbi számára megkönnyítve az összeköttetés kiépítését a Kaszpi-tengerrel és közép-ázsiai török ajkú népekkel. Örményország élvezi Oroszország támogatását és Irán jóindulatát. Grúzia ellenben állandó szenvedő alanya a Washington és Moszkva közötti kapcsolatok viszontagságainak; eközben politikai osztálya a széljárásnak megfelelően alakul át hol Amerika-, hol Európa-, hol pedig oroszbaráttá.

Bármennyire kívánatosnak tűnhet, a három dél-kaukázusi ország közös biztonsági rendszere vagy államszövetsége a mai politikai feltételek között igen valószínűtlen. A nagyhatalmak sem támogatják. Azoknak ugyanis nincs más céljuk, mint hogy „megosszanak és uralkodjanak”. A 90-es évek katonai összetűzései helyi jellegűek voltak, de a külföld beavatkozási politikája is rájuk nyomta bélyegét. E politika kihasználja, hogy a Szovjetunió, majd a 90-es években Oroszország meggyengült.

Oroszország a meggyengülése ellenére megőrzött Örményországban katonai pozíciókat, az örmények által ellenőrzött azeri Hegyi-Karabahban, továbbá a grúz Abháziában és az azóta egyesült Észak- és Dél-Oszétiában. Ez a katonai jelenlét azonban teljesen elégtelennek bizonyult annak megakadályozásához, hogy más hatalmak a térségben rendre beavatkozzanak, s hogy *a térség geopolitikai helyzete roppantul képlékeny legyen.*¹²⁶

Kijelenthető, hogy ebben az AEÁ – közvetítésükkel pedig a szaúdi wahhabiták és az afgán tálibok – és Törökország játszanak szerepet, illetve később Oroszország:

- az AEÁ célja: (i) Oroszország bekerítése és a Közel-Kelettől földrajzi értelemben történő elvágása; (ii) a Kaszpi-tengeri és közép-ázsiai energiaforrásokkal való ellátásának biztosítása, a szénhidrogén-vezetékek ellenőrzése; (iii) hídfőállás kialakítása egy Iránnal szembeni esetleges invázióhoz;
- Törökország, amelynek stratégiája a keleti – közép-ázsiai – terjeszkedés:

¹²⁶ Emlékeztetül néhány tény. 1993–94-ben éppen a ma inkább Amerika-barát Grúzia kér az országban orosz katonai beavatkozást. Az amerikai hadsereg Grúziában támaszpontokkal rendelkezik. Örményországot az AEÁ a mai napig komoly pénzügyi segítségben részesíti, eközben az ország hű marad Moszkvához. A török–azeri kapcsolatok tartósan hullámzóak.

- aktív, mivel (i) regionális hatalommá igyekszik válni; (ii) fenn akarja tartani Oroszországgal ápolt jó viszonyát; (iii) gazdasági érdekei vannak a térségben;
- Oroszország, előbb inkább védekezve, később kezdeményező félként is, hogy megőrizzen valamennyi befolyást a térségben, továbbá segítse a nagy orosz kőolaj- és gáztársaságok behatolását.

Mit mondjunk Iránról, amelynek Örményországgal és Azerbajdzsánnal közös határai vannak? A Dél-Kaukázusnak a 18. században kezdődött fokozatos orosz ellenőrzés alá vonásáig a térség jelentős részét a perzsa birodalom uralta. Kiszorulása a 19. század első felében vált befejezett ténnyé. Eközben Irán állandóan érezte a török birodalom részéről a fenyegetést, ez magyarázza semlegességét a második világháborúban. A szövetségesek elfoglalták, az iráni Azerbajdzsán 1941 és 1946 között szenvedte el az orosz–brit megszállást, amelyet csak jelentős kőolaj-koncessziók fejében szüntettek meg.

A Szovjetunió feldarabolásának köszönhetően a dél-kaukázusi országok immár *semleges geopolitikai térséget* alkottak Oroszország felé, amely öt évszázad óta először nem közvetlen szomszédja Iránnak, Perzsia utódjának.¹²⁷ Azerbajdzsán ugyanakkor saját nagyságról álmodozik, amikor azt hangoztatja, hogy Észak-Iránban húszmillió azeri él.

Irán tehát igyekszik megszilárdítani, ha lehet, megerősíteni ezt a számára kedvezően alakuló helyzetet, de tudja, hogy az orosz stratégia a térségre, különösen Örményországra Oroszország „közel-külföldjének” részeként tekint. Örményország eléggé hű szövetségese Oroszországnak, de nincs is sok választása, hiszen szó szerint be van ékelve a két másik dél-kaukázusi ország, továbbá Törökország és Irán közé. Az örmény–azeri és az örmény–török határ több mint egy évtizede le van zárva. Az iráni–örmény viszony kielégítő, legalábbis gazdasági téren. Az AEÁ-ban igen nagy létszámú örmény diaszpóra közvetítésével és támogatásával az amerikai befolyás alkalmasint erősödik.

A grúz kormány a Gazprommal ismételt tárgyalásokat folytat, mindazonáltal iráni gázzal látja el az országot, és gázszállításokról szeretne megállapodni Törökországgal és Azerbajdzsánnal is. Irán egyébként ma szinte teljesen távol marad a térségből, lépései mindössze a *status quo* megőrzésére szorítkoznak. Ezért a dél-kaukázusi országokkal csak a szokásos államközi kapcsolatokat ápolja. Valódi vetélytársa Törökország, továbbá Szaúd-Arábia és maga az AEÁ.

¹²⁷ Az iráni–szovjet határ 1700 kilométer hosszan húzódott.

Amerikanizált Grúzia, oroszított Örményország, törökösített Azerbajdzsán? Ismétlem: a három itt vizsgált ország szó szerint alávetettje a térségükön kívüli erőviszonyoknak. Cselekvési szabadságuk korlátozott. Washington határozott törekvése, hogy ellenőrizze a Balkánt, Törökországot, Irakot, valamint a Dél-Kaukázust is Közép-Ázsia irányában. Ez a Washington által megálmodott „eurázsiai folyosó”. Lehetséges ez az elképzelés? Van valóságalapja? Tudja Isten. Mindenesetre Szíria, Irak, Örményország, de főleg Irán akadályt jelentenek e szempontból.

A NATO – vagyis az AEÁ – hivatalosan a „békepartnerségi” programokkal jelzi a térségben való jelenlétét. Emellett az AEÁ hadserege és ezen országok közvetlen kapcsolatban állnak egymással. Ez lehetővé teszi az érintkezést a fegyveres erőkkel: a jelenlétet különféle hadgyakorlatokon, a repülőtereken, tengeri kikötőkben stb., továbbá a katonai, illetve felderítési együttműködés számos formáját, amibe tanácsadók, kémek és kémelhárítók küldése is beletartozik. Ezek a kapcsolatok nyilvánosak Grúzia és Azerbajdzsán esetében, de bizonyára az orosz–csecsen elmentét alakulásához is van közük. Az Európában működő amerikai parancsnokság a térség teljes területén illetékes, mintegy „rögzítve” Európa új határait.

Az AEÁ érdekei szempontjából – Zbigniew Brzezinski tanácsainak szellemében – már a Clinton-kormányzat is „létfontosságúnak” nyilvánította a Dél-Kaukázust. Odaküldte a Békehadtestet és egyéb ügynökeit. Hirtelen feltűntek ott az amerikai egyetemek képviselői. Ezek a „kulturális” ügynökök készítették elő már az 1990-es évek eleje óta az amerikai társaságok és hadsereg fogadását, népszerűsítve az egyetlen tanulásra érdemes idegen nyelvet. Megerősítették az amerikai követségeket, többek között az FBI és a CIA embereivel. Grúziában és Azerbajdzsánban az amerikai diplomaták – szokásaiknak megfelelően – elsősorban volt magas rangú szovjet funkcionáriusokkal szerettek együttműködni. Ezek persze nem változtak: továbbra is tekintélyelvű, a legkevésbé sem demokrata politikusok.

A Kaszpi Parti Kezdeményezés Azerbajdzsán és Kazahsztán közös programja, amelyet az AEÁ Központi Parancsnoksága és más amerikai központi kormányzati szervek is támogatnak. A tiszti iskolákból kikerülő fiatal hadnagyok egy évet töltenek a NATO kiképzőközpontjaiban, mielőtt alakulatokhoz kerülnének. Az Egyéni Partnerségi Terv keretében évente az azeri fegyveres erők kb. 1000 tagja vesz részt mintegy 300 NATO-gyakorlaton, és 6-8 NATO-rendezvényt tartanak Azerbajdzsánban.

Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán is tagja a NATO Egyéni Partnerségi Tervnek. A NATO mindhárom államot támogatja a demokratikus rendszer megerősítésében és védelmi képességük fejlesztésében. A három állam közül egyedül Grúzia kapta meg a NATO vezetőitől azt az ígéretet, hogy tagja lehet a jövőben

a szervezetnek. A 90-es évek elején az orosz–grúz viszonyt az abházkérdés árnyékolta be elsősorban. 1998 májusában újra fellángoltak a harcok, amelyben a grúz erők vereséget szenvedtek. A harcok az orosz és amerikai békefenntartók jelenlétében zajlottak (lásd a 3. fejezetet)

A FÁK egyik egyesített légvédelmi központja Örményországban van, ahonnan az egész kaukázusi térséget ellenőrzés alatt tartják. Az egyezményhez Grúzia és Örményország csatlakozott. A légvédelmi berendezések a kaukázusi térség északi részében és Örményországban vannak telepítve. Azerbajdzsán már most is helyet biztosít a megfigyelési tevékenységekhez egyrészt Oroszország részére, amely radarállomást bérel Gabala térségében, másrészt az AEÁ számára, amely a Kaszpi-tenger ellenőrzése végett nemrég egy-egy mozgó radarállomást állított be az ország északi és déli részén.

A gabalai állomás segítségével Moszkva követni tudja a Perzsa-öböl térségéből indított ballisztikai lövedékek útját. Az amerikai berendezések 360 kilométerre vannak egy, az iráni határnál lévő radarállomástól és 130 kilométerre egy másiktól, amely Ağstafában található, a grúz határnál. Oroszország számára ez a helyzet fokozza a Kaszpi-tengeri vízi út jelentőségét. Ezenkívül Azerbajdzsán területén található Washington egyik katonai támaszpontja, a Kaszpi-tengernél, az Apseron-félszigeten.

A három dél-kaukázusi ország tagja az Európai Tanácsnak¹²⁸ és az EBESZ-nek.¹²⁹ A dél-kaukázusi térségben az EU is fokozza jelenlétét. Tbiliszi megnyitotta követségét. Az 1990-es években indította el az IRONGATE, a PETRA, a TRACECA és a DANBLAS kezdeményezéseket,¹³⁰ ezek Oroszországot délről megkerülve, Iránt is kihagyva, de a Dél-Kaukázuson áthaladva szándékoznak összeköttetéseket létrehozni Ukrajnától egészen Mongóliáig. De hogy ezek legalább a biztonság minimumával működjenek, arra orosz, amerikai, sőt iráni együttműködés nélkül nincs esély.

Egyesek úgy tartják, hogy a „török érdekelttség” a Balkántól a kínai végekig terjed, mintegy kétszáz millió török nyelvűt egyesítve, *nyugat-keleti tengelyen*. Az 1980-as és az 1990-es években kialakult kelet–nyugati tengely mellett egy *észak–déli tengely* is kirajzolódik. Az előbbi tengelyen Közép-Ázsia, Azerbajdzsán, Grúzia, Törökország és AEÁ, az utóbbin Irán, Örményország és Oroszország található. Az EU az utóbbit rokonszenvvel fogadja, aminek jele az Iránnal és Oroszország-

¹²⁸ Grúziát 1999-ben, Örményországot és Azerbajdzsánt 2001-ben vették fel, mint „közép- és kelet-európai országokat”.

¹²⁹ 1992-ben vették fel őket ebbe az amerikai-európai szervezetbe.

¹³⁰ Sorrendben: Kőolaj és gáz határokon át történő szállítása, Páneurópai szállítási zóna, Európa–Kaukázus–Ázsia szállítási folyosó, Duna–Fekete-tenger környezetvédelmi akciócsoport.

gal folytatott együttműködés. Napjainkban azonban a hatalmak mindegyikének inkább az a stratégiája, hogy összevonja ezt a két tengelyt, és letesz arról, hogy egyik szereplőt kizárja a másik kedvéért.

C) A Dél-Kaukázus sorsa

Brüsszelben 2005. március 2-án a NATO és a grúz külügyminiszternő megállapodást írt alá, mely engedélyezi hadfelszerelés és NATO-csapatok Grúzia országútjain, vasútjain és légi közlekedési vonalain való átengedését. A NATO szerint műveleteihez az egyezmény komoly támogatást ad. A NATO szóvivője azt is elmondta, hogy ez a megegyezés egy sor más Grúziával kötött megállapodáshoz csatlakozik. A szöveg rendelkezik a csapatok és a hadi felszerelés átengedésének jogi és pénzügyi következményeiről is.¹³¹ 2005 áprilisában Washington egy „gyors reagálású erő” műveleti központjának a létrehozásáról tárgyal; ebben a Kaszpi-tengeri országoknak, köztük Azerbajdzsánnak is szerepet szánnak. Ugyanakkor az AEÁ arról győzködi Grúziát, hogy ne magánosítsa földgázvezeték-hálózatát az orosz Gazprom érdekében. Ezenkívül kialakulóban van a három balti állam és a dél-kaukázusi ország között egy földrajzilag bizzar szövetség is, amelyet az AEÁ tevékenyen támogat.

Évek óta folynak eredménytelen tárgyalások Örményország és Azerbajdzsán közt az EBESZ közvetítésével Hegyi-Karabah ügyében. Ezt a 31 000 négyzetkilométeres (Belgium méretű) területet, amelyet azerinek tekintenek, de főleg örmények lakják, 1994 óta tartja megszállva Örményország. Pedig egyikük jobban tudná biztosítani a BTC olajvezetékét, másikuk ki tudná azt használni, és költségvetési forrásait át tudná irányítani a katonaiakról a civil kiadásokra. Megegyezés nem született, mert főleg a vitatott területet Örményországgal összekötő, Kälbäjär nevű folyosó jogállását illetően nem jutnak egyetértésre.

Irán megengedte Örményországnak, hogy földgáz- és kőolaj-behozatala miatt megsértse az azeri–török zárlatot. Teheránt nyugtalanítja, hogy Baku rendszeresen felemlíti, hogy Északnyugat-Iránban jelentős, tizenötmilliós azeri közösség él. Mind az örmények, mind az irániak elsősorban az Izrael és Azerbajdzsán közti egyre szorosabb kapcsolatok miatt nyugtalankodnak. Baku igen fejlett technikához – drónokhoz – jutott hozzá kőolaja és néhány más előny fejében: amerikai illetékesek arra gyanakszanak, hogy Izrael az azeri fővárostól délre „megvett

¹³¹ A „protektor” iránti grúz lojalitás odáig is elmegy, hogy a Tbiliszi városát a repülőtérrel összekötő utat George W. Bushról keresztelték el!

egy repülőteret”, s innen terveznék Irán nukleáris létesítményeinek bombázását. Félnék is az örmények, hogy egy ilyen támadás jelzés lenne arra, hogy az azeriek megindulhatnak Karabah visszafoglalására.

Eközben Washington terjeszkedési politikát folytat Azerbajdzsán és Közép-Ázsia más országai felé. Támogatást nyújt a korrupt azeri rendszernek, hogy megőrizze pozícióit az energetikai ellátás terén, s hogy itt, Irán és Oroszország szomszédságában katonai jelenlétét is erősítse. Szintén ebből a szempontból válik érthetővé, hogy miért építették meg az egyik legnagyobb amerikai nagykövetséget éppen az örményországi Jerevánban. Ugyanakkor Azerbajdzsán nem teheti meg, hogy ujjat húzzon Iránnal: amióta Örményországgal való viszonya rossz, a nahicseváni enklávét csak iráni területen át érheti el. 2008-ban került sor az orosz–amerikai–grúz összecsapásra, amelyben Moszkva súlyos vereséget mért Grúziára, egyben átmenetileg megálljt parancsolt az AEÁ dél-kaukázusi terjeszkedésének (lásd 2. fejezet).

A „három tenger” és a következmények. A Dél-Kaukázus bekapcsolódása a „három tenger rendszerébe” önmagában is jelentős kihívás. Egyrészt az a nagy kérdés, hogy az amerikai multik és ezek európai leányvállalatai Oroszország területén át szállítsák-e el a szénhidrogéneket, vagy sem. Másrészt a Kaszpi-tengeren öt állam¹³² osztozik, s mindegyikük a lehető legnagyobb részt akarja ellenőrizni belőle, tekintettel energetikai kincseire. Ez szintén elmondható az AEÁ-ról, Oroszországról és az EU-ról. Emiatt vitatják jogi helyzetét (hogyan oszlik meg a tenger alatti kincs a part menti országok között), emiatt gyakoriak a (nemegyszer katonai) összetűzések. Az energiaforrásokon való osztozás terén az itt szereplő államoknál is jelentősebb szerepet játszanak a nagy kőolajtársaságok. Lépéseiket néha egyeztetik, néha nem az őket támogató államokkal.

Ugyanakkor a Fekete-tenger olcsó tengeri átmenő utat kínál a hajón történő kőolajszállításra. De a Földközi-tengerre való kijutáshoz át kell haladni a Boszporuszon és a Dardanellákon – mindkettőt Törökország ellenőrzi, ami nehézségeket okozhat. A Baltikum és a Balkán közt már létező támaszpont-hálózathoz kapcsolódnak Washington katonai bázisai Bulgáriában és Romániában: ez fokozza az amerikai jelenlétet a Fekete-tengeren, amelynek nemzetközi vizei azonban lehetővé teszik a tenger alatti átvezetést is. Ezzel összefüggésben érdemes kitérnünk arra is, hogy már 2005-ben befejeződött a Fekete-tenger alatt húzódó, 1393 km hosszú orosz–török gázvezeték kiépítése. Ez a létesítmény természetesen csökkenti Törökország energetikai függését az arab, kaukázusi vagy közép-keleti olajforrásoktól.

¹³² Irán, Oroszország, Azerbajdzsán, Türkmenisztán és Kazahsztán.

A Földközi-tenger, annak is főleg adriai és égei szakasza továbbra is központi jelentőségű az amerikai fegyveres erők számára: jelen van itt a VI. flotta, a támaszpontok Spanyolországtól Törökországig sűrű hálózattal rendelkeznek, emellett katonai együttműködést tartanak fenn Izraellel, Jordániával és Egyiptommal. A Földközi-tenger kiemelt fontosságú tengeri útvonal a szénhidrogén-lelőhelyekhez, illetve a kőolaj-szállítmányok számára. A „határoktól távoli tengerészeti hadviselés” révén könnyen elérhetővé válik az AEÁ számára Európa közepe déli részének valamennyi állama, Oroszország, továbbá a Közép-Kelet és a Dél-Kaukázus országai is. Az északkeleti és a déli partokon lehetővé válik a gazdasági behatolás és az EU-val való versengés.

A szénhidrogéneket továbbító másik lehetséges útvonal a bulgáriai Burgasz irányában szelne át a Fekete-tengert, majd Görögországban vagy Albániában érne el az adriai partokat. Ez az igen költséges megoldás nem tartalmazna törökországi szárazföldi szakaszt, az Égei-tengeren való átvezetés viszont feszültségeket gerjeszthetne Görögország és Törökország között. 2011 óta az „arab tavasz” beköszönt, majd folytatódása könnyen módosíthatja a mediterrán térség és közvetve további kapcsolódó tájak törékeny egyensúlyát.

A Kaszpi–kaukázusi térség: egyrészt kőolaj- és földgáz-tengely, másrészt eurázsiai folyosó. A Szovjetunió szétesése után a Dél-Kaukázus rövid időre geopolitikailag üresen hagyott térséggé vált. A geopolitika azonban nem tűr meg űrt. Az azonnal kitöltődik. Gondoskodnak erről a nagyhatalmak és a multinacionális kőolajtársaságok.¹³³ A kőolaj- és földgázmezők „meghódítása” iránt egyébként más, újabb stratégiai erőforrások után kutató – például kínai – nagy társaságok sem maradnak közömbösek. A multik első próbálkozásaira még az 1980-as évek végén került sor. Az amerikai Chevronnal tárgyalások kezdődtek a kazahsztáni Tengiz kőolajkincsének kiaknázásáról. Ma egyre kevésbé mutatkozik egyetértés az EU és az AEÁ között a Kaszpi-tenger-melléki ásványkincsek kitermelése ügyében. Az EU főleg azt veti az AEÁ szemére, hogy ki akarja zárni az ügyből Iránt és Országot.

A geopolitikai alapp probléma a következő: mind katonailag, mind diplomáciailag lehetetlen olyan kőolajvezeték-, illetve gázvezeték-útvonalat találni, amely a nemzetközi vizeken a közvetlen, ellenőrzött hozzáférést (természetesen a multinacionális cégek számára) 100%-ban szavatolná. Az akadályt hol a helyi politika

¹³³ A Shell, a British Petroleum, az Exxon, a Chevron és a Unocal, továbbá az ezeknél kisebb kaliforniai és texasi vállalatok, amelyek közel állnak a Bush II-kormányzathoz.

bizonytalansága, hol egyik vagy másik ország vétője képezi. Ez magyarázza, hogy Közép-Ázsia, a Dél-Kaukázus, továbbá Köztes-Európa számos országa és az AEÁ közti katonai egyezmények biztosítják a gáz- és a kőolajvezetékekkel kapcsolatos együttműködést. Ez magyarázza továbbá azt is, hogy az emberi jogok rendszeresen másodlagos kérdéssé válnak.

A Kaszpi-tengernél lévő, azeri Bakut, a grúz Tbiliszit és Batumit, valamint a földközi-tengeri török kikötőt, Ceyhant 2005 óta köti össze egy kb. 1760 kilométer hosszú *kőolajvezeték*.¹³⁴ Szintén 2005-ben készült el a Baku, Tbiliszi és a Törökország közepén fekvő Erzurum közötti *gázvezeték*. Mind a két létesítmény elkerüli az orosz és az örmény területeket, és folyosójuk Törökországban, Grúziában és Azerbajdzsánban *területenkívüliséget* élvez: rájuk nem vonatkoznak a nemzeti jogszabályok. Olyan megállapodások születtek, amelyek lehetővé teszik a vállalatoknak, hogy a török biztonsági erőket vegyék igénybe az olajvezeték török szakaszának „terrorista fenyegetésektől” és társadalmi zavargásoktól való megvédésére – bár e két fogalom nincs pontosan körülírva.

Következtetések

A Dél-Kaukázus egésze egy kelet–nyugati és egy észak–déli tengely kereszteződésénél helyezkedik el. Ezek a tengelyek olyan ellentmondások hordozói, amelyek nehezen oldhatók fel, s amelyeket a nagyhatalmak vetélkedése is erősít. Törökország a „három tenger” közt döntő pozíciót foglal el. Mindenáron kihasználja a két tengelyt, hogy minden irányból ellássák energetikai téren. A térségben elfoglalt kedvező helyzetéből északon Oroszország, délen pedig Irán húz hasznot.

A Dél-Kaukázusban fellelhetők Köztes-Európa – különösen a balkáni és a balti részek – bizonyos alapvető jellemzői. Ugyan minden hasonlat sántít, mégis döbbenetes, hogy geopolitikailag nézve – s már ezer éve – kétségtelenül jelen vannak a következő tényezők: az *inkább külső tényezőktől*, mint *belső adottságoktól való meghatározottság*; a *töredezettség*, amely önmagában is a környező hatalmakat erősíti; a *földrajzi tényező*, amely inkább elrejt, befogad, bezár, kiszorít, semmint nyitna a tenger felé (eltekinthetve a grúz és az azeri partoktól); végül – s alkalmasint ez a döntő – a számos változatos *továbbító tevékenység* és az „átmenő” jelleg.

¹³⁴ A projekt vezetésében részt vesz az energiaszektor vállalatainak konzorciuma, amelyben a British Petroleum (BP) részesedése 30,1%-os, és övé az operátor szerep. A konzorcium további tagjai: State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR, Azerbajdzsán): 25%; Unocal (AEÁ): 8,9%; Statoil (Norvégia): 8,71%; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO, Törökország): 6,53%; Eni/Agip (Olaszország): 5%; Total (Franciaország): 5%.

Mindenesetre a Dél-Kaukázus Köztes-Európától ama komoly gazdaságföldrajzi körülmény folytán különbözik, hogy *energiaforrásokban gazdag* térség. Jelentős felvevőpiacot azonban – Köztes-Európához vagy Törökországhoz viszonyított demográfiai súlytalansága és meglehetősen alacsony életszínvonala miatt – nem képez. Az utóbbi két évtized fegyveres villongásai megmaradtak helyi szinten, de katonai és gazdasági jellegű külföldi beavatkozások is a térségre nyomták a bélyegüket.

Ráadásul az öröklött országhatárok és az államokon belüli határok épp a régió belsejében vetnek fel számos kérdést, mivel nem esnek egybe sem a természetes határok, sem a nemzeti, vallási és nyelvi határok. Ezt a történelmi és földrajzi törékenységet használhatják ki bármely pillanatban a külső erők – magántársaságok, államok –, és ez nemegyszer meg is történik. A térség szerepe máshogy nem foglalható tehát össze, mint hogy a lehetőségekhez képest biztonságos és olcsó egyszerű átmenő út, hacsak az EU a három érintett országot nem kezdi el támogatni, és nem törődik jobban a térség fejlesztésével.

Fordította Jakabffy Imre

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, Perry, American Foreign Policy And Its Thinkers, *New Left Review*, 2013. szeptember–október.
- ANDRÉANIE, Gilles – Pierre HASSNER, *Justifier la guerre?*, Presses de Sciences Po, Párizs, 2013.
- Atlas alternatif*, L'Empire en Géorgie, 2007.11.3.
- Stratégie israélo-américaine en Géorgie? 2008.9.3.
- BADIE, Bertrand, *La diplomatie de connivence. Les dérives oligarchiques du système international*, La Découverte, Párizs, 2011.
- BADIE, Bertrand – Dominique Vidal (szerk.), *L'état du monde 2014. Puissances d'hier et de demain*, La Découverte, Párizs, 2013.
- BÁRDOS-FÉLTORONYI, Nicolas, Two Axes, Three Seas: A Geopolitical Assessment of the Wider Black Sea Area, IVAN, Ruxandra (szerk.), *New Regionalism or No Regionalism?*, Asghate, Farnham, 2012.
- BERGHEZAN, Georges, Après le conflit géorgien: une indispensable coopération entre la Russie et l'Occident, *Note d'Analyse du GRIP*, 2008.9.29.
- BRINK, Tobias ten, *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus – ein Überblick*, Lucius & Lucius, UTB, Stuttgart, 2008.
- CARNIMEO, Nicolò – Marisa INGROSSO, Mediterraneo russo, *LIMES*, 2008. 3. sz.
- CHETERIAN, Vicken, *Changement du pouvoir à Tbilissi – Révolution géorgienne entre deux grandes puissances* (28 novembre 2003), <http://www.monde-diplomatique.fr/dossiers/georgie>.
- Relève de génération dans le sud du Caucase – Révolution en Géorgie, stabilité en Arménie, répression en Azerbaïdjan, *Le Monde Diplomatique*, janvier 2004. <http://www.informaworld.com/smpptitle~content=t713409859>.
- *War and Peace in the Caucase, Russia's Troubled Frontier*, Hurst & Company, Londres, 2009.
- The Origins and Trajectory of the Caucasian Conflicts, *Europe-Asia Studies*, 2012, 64:9, 1625–1649.; <http://dx.doi.org/10.1080/09668136.2012.718415>.
- Des Frontières sans nations, *Le Monde Diplomatique*, 2014. július.
- CARYL, Christian, Mysteries of the Caucasus, *The New York Review of Books*, 11.3.2004.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4. éd. Ellipses, Párizs, 2013.
- Ost-West – Europäische Perspektiven*, Schwerpunkt: Kaukasus, 4. szám, 2003.
- DERENS, J.-A. – Laurent GESLIN, La mer Noire de port en port, *Le Monde diplomatique*, 2010. augusztus.
- DESCAMPS, Philippe, Etat de guerre permanent dans le Haut-Karabakh, *Le Monde Diplomatique*, 2012. december.

Diplomatie, Analyse: Russie-Géorgie: un an après & Cartographie: Le théâtre des opérations, 2009. szeptember-október.

DZASSOKHOV, Gotcha, La Géorgie entre la Russie et les Etats-Unis, *RIA Novosti*, 2009.7.7.

ENGLISH, Robert, Georgia: The Ignored History, *The New York Review Books*, 2008.11.6.

FOLLEBOUCKT, Xavier, Fronts et frontières gelés dans le Sud-Caucase. Dossier: „Frontières recomposées à l'Est”, *Regard sur l'Est*, 2012.12.17.

FRIEDMAN, George, Georgia and the Balance of Power, *The New York Review of Books*, 2008.9.25.

— From Estonia to Azerbaijan: American Strategy After Ukraine, *Stratfor-Geopolitical Weekly*, 2014.3.25.

FURMAN, Dmitri, Imitation Democracies, *New Left Review*, no. 54, 2008. november-december.

Géopolitique du Caucase, Les Grands Dossiers de Diplomatie, no. 11. 2012.

GENTÉ, Régis, Du Caucase à l'Asie centrale, « grand jeu » autour du pétrole et du gaz – Les ex-républiques soviétiques dans la géopolitique mondiale, *Le Monde Diplomatique*, 2007. június.

— Regards croisés sur la géopolitique du Caucase, *Le Monde Diplomatique*, 2007. november.

HACKE, Christian, *Viel Verständnis für Russland – Die Rückkehr als Weltmacht unter Putin*, Carl Hanser, München, 2008.

HOSP, Gerard, Georgien erholt sich von der Doppelkrise. Der teilweise Rückfall in regionale Gepflogenheiten in der Politik behindert den wirtschaftlichen Aufstieg, *Neue Zürcher Zeitung*, 2011.4.26.

Izvestia, Mer Noire: l'OTAN montre sa faiblesse mais effraie la Russie, 2008.9.12.

KAPLAN, Robert D., „La revanche de la géographie. Ce que les cartes nous disent des conflits à venir”, Toucan, Párizs, 2014.

LEICHTOVA, Magda, *Misunderstanding Russia – Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate, Farnham (Surrey), 2014.

LIMES, Grandi giochi nel Caucaso, 2/2014.

— Utopia del tempo nostro, 8/2013.

— Dream over. L'America torna a casa, 2/2011.

— Progetto Russia. Dall'Unione Sovietica all'Unione Russa?, 3/2008.

— C'era una volta l'Est, 1/2006.

— La Russia in gioco, 6/2004.

— L'impero senza impero. Così funziona l'America. Bush il rivoluzionario, 2/2004.

— L'Europa americana. Il limes secondo Bush, 3/2003.

MARKEDENOV, Sergej, I salafiti avanzano nel Caucaso, *LIMES*, 2008, 3. sz.

MEESSEN, Karl M., Der territoriale Status quo als Quelle von Konflikt und Krieg –

- Veränderungen könnten die internationale Lage entspannen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2009.4.15.
- MIKHELIDZE, Nona, *Eastern Partnership and Conflicts in the South Caucasus: Old wine in New skins?*, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2009.
- MINASSIAN, Gaïdz (sous la dir.), *Eurasie. Au cœur de la sécurité mondiale*, Autrement, Párizs, 2011.
- Neue Zürcher Zeitung*, Pipeline ändert Ringen um kaspisches Erdöl – Eröffnung eines Jahrhundertwerks, 2005.5.25.
- Georgien hat Abkhazien für immer verloren – Unversöhnliche und aufgeheizte Stimmung in der international nicht anerkannten Republik, 2008.7.10.
- Georgien im Europarats-Visier, 2011.4.13.
- PFAFF, Willam, Manifest Destiny: A New Direction for America, *The New York Review of Books*, 2007.2.15.
- Questions internationales*, Ils dirigent le monde. Etats, Onu, ONG, firmes multinationales, think tanks, lobbies et les autres, La Documentation française, 63. sz., 2013. szeptember–november.
- RADVANYI, Jean, Ces conflits mal éteints qui ébranlent le Caucase, *Le Monde Diplomatique*, octobre 2004.
- RADVANYI, Jean – Nicolas BEROUTCHACHVILI, *Atlas géopolitique du Caucase*, Autrement, Párizs, 2009.
- RAYFIELD, Donald, *Edge of Empires: A History of Georgia*, Reaktion Books, London, 2012.
- RAZOUX, Pierre, *Histoire de la Géorgie, la clé du Caucase*, Perrin, Párizs, 2009.
- RINKE, Andreas – Christian SCHWÄGERL, *11 drohende Kriege. Künftige Konflikte, Territorien und Nahrung*, Bertelsmann, München, 2012.
- ROSATA, Angelantonio, I corridoi enegetici di Ankara resteranno un sogno?, *LIMES*, 5/2003.
- SANTOPINTO, Federico, Déunion européenne face à la Géorgie, *Le Monde Diplomatique*, 2008. december.
- Quelle unité européenne après Gaza et la Géorgie?, *GRIP-Note d'analyse*, 2009.2.10.
- SCHNEIDER-DETER, W. et al., *Die Europäische Union, Russland und Eurasien. Die Rückkehr der Geopolitik*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2008.
- SMOLAR, Piotr, En Géorgie, la menace d'une contre-révolution, *Le Monde*, 2013.10.22.
- STEPHANSON, Anders, The Toughness crew, *New Left Review*, 82. sz., 2013. július–augusztus.
- STÖBER, Silvia, Das Tal des Misstrauens. Nach Jahren des Terrorismus und der organisierte Kriminalität ist es im Pankisi-Tal ruhig geworden, *Neue Zürcher Zeitung*, 2010.8.24.
- Ungewöhnliche Allianzen im Südkaukasus, *Neue Zürcher Zeitung*, 2012.3.31.
- TALLON, Christian, Caucase: les Balkans du XXIème siècle?, *AgaroVox*, 2012.5.1.

THERBORN, Göran, Transcaucasian Tryptych, *New Left Review*, 2007. július–augusztus.

UNGUREANU, M.-R. (Hg.), Das Schwarze Meer – Herausforderung für Europe, *Der Donaauraum*, 2007. 3–4. sz.

WALBERG, Eric, *Postmodern Imperialism. Geopolitics and the Great Games*, Clarity, Atlanta, 2011.

WALLERSTEIN, Immanuel, Désordres planétaires à moyen terme, *Commentaire*, no. 344, 2013. I. I.

ZAPFE, Martin, Amerikanische Aussenpolitik. Pragmatismus als Strategie, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.3.29.

Lásd még: http://voiceofrussia.com/2014_07_07/US-Black-Sea-policy-aimed-at-containing-Russia-military-expert-4320/

12. FEJEZET BÉKE EURÓPÁBAN?

<i>Bevezető megjegyzések</i>	233
<i>Háború vagy béke?</i>	234
<i>Erőszak vagy beszéd</i>	235
<i>Igazságos háború, jogos önvédelem</i>	237
<i>Az EU kockázatai</i>	239
<i>Az erőszak a világban nő, és ez veszélyes az EU-ra!</i>	240
<i>Milyen megoldások léteznek?</i>	241
<i>A játszmák és a lehetőségek</i>	242
<i>Az Amerika iránti történelmi híűség ára</i>	243
<i>Katonai semlegesség lehetséges-e?</i>	244
<i>A semlegesség és az örök béke</i>	247
<i>Milyen semlegesség?</i>	248
<i>Fgyveres vagy erőszakmentes védekezés?</i>	249
<i>Az erőszakmentesség mint küzdelem</i>	250
<i>Az erőszakmentes, hatékony polgári védelem mint kulturális és politikai feladat</i>	251
<i>Fűggelék</i>	
<i> Megtámadhatja-e az AEÁ Európát?</i>	253
<i> Felhasznált irodalom</i>	255

„Európa-szerre a száz éve történeteket idézik fel napjainkban. Ami akkor sok millió ember halálát követelte, azt mára ünnepek és koszorúzások, kulturális események és tudományos konferenciák témájává szelídítette az emlékezés. Közben pedig mintha megfeledkeznénk arról, hogy szerre a Földön folyamatosan tart az öldöklés, különböző helyszíneken és formákban, különböző eszközökkel és indokokkal – némelyik csupán karnyújtásnyira Európa uniós határaitól. Hozzászoktunk ehhez az állapothoz?”¹³⁵ Nincs napirenden a béke kérdése, pedig tele van erőszakkal a világ! Megszoktuk a békét, már nem félünk a háborútól. A háborúk csak a tévé képernyőjén folynak: távol tölünk, filmszerűen. Az 1960-as és 70-es évek „békeharca” és „békepapsága” kiirtotta volna-e a békekérdés felvetésének lehetőségét is? Ki tüntet ma az utcán a leszerelésért vagy legalábbis a nukleáris

¹³⁵ LUKÁCS László, *Az elveszett Éden, Vigília*, 2014/8.

fegyverek megszüntetésért Európában?¹³⁶ Kit izgat, mozgósít a katonai kiadások növekedése?

Bevezető megjegyzések

Ma Magyarország hadban áll már Afganisztánban, Szomáliában és Jemenben, miként 1999-ben Szerbiában, hiszen NATO-tagállam. Magyarország hadi kiadásai aránylag magasak. 1945 óta sok száz háború tört ki a világban. Évenként ott van a háborúk okozta kb. egymillió halott és több millió súlyos sebesült. A háborúval sújtott országok romban és nyomorban. Mindez probléma nekünk is (lásd a hadikiadásokat, a katonai veszteségeket és a biztonsági kockázatok növekedését). Sokan arra hivatkoznak, hogy sok a veszély és a kockázat a világban. Már von Moltke is kijelentette: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Tehát fegyverkezzünk és mozgósítsunk.

A kockázatok, amit ma sokszor „kihívásnak” neveznek, különbözők lehetnek. A legutolsó ENSZ-jelentés a következő hét kockázatra/kihívásra hívja fel a figyelmet (fontossági sorrendben¹³⁷):

1. a szegénység a világban (társadalmi-gazdasági különbségek);
2. betegségek és járványok;
3. környezeti károk;
4. az államok közti fegyveres összeütközések;
5. háborúk;
6. a fegyverkezés, különösen az atombomba előállításának, valamint a nukleáris, kémiai és biokémiai fegyverkezésnek a területe, mivel ezek a fegyvernemek egyre inkább nemzetközi veszélyt hordoznak;
7. a terrorizmus és a nemzetközi bűnözés.

Úgy gondolom, nem a háború vagy arra való előkészület az ellenszere a fentieknek, sőt a fegyverkezés maga újabb kockázat. Az alábbiakban szeretnék felvázolni egy egész más megoldást. Különösen az EU szempontjából, illetve távlatából a megoldás, leegyszerűsítve, a következő lehetne: a terület semlegesítése és erőszakmentes, de hatékony polgári védelme.

¹³⁶ De hál' istennek, Magyarországon már tüntettek az afganisztáni háborúbeli magyar részvétel ellen.

¹³⁷ Az általános főtitkár jelentése: *Nagyobb szabadságban. Fejlődés, biztonság és emberi jogok mindenki számára.* ENSZ, New York, 2005. A jelentés azon része, amely minket érdekel, egy nemzetközi bizottság jelentésére támaszkodik.

Szerintem „minden jóakarátú embernek” – és így a keresztényeknek is – elemi érdeke efféle irányban gondolkoznia és politikailag cselekednie. A háború okozta szenvedés és kár mindig nagyobb, mint akármilyen békéé. Az igazságosságra való törekvés a békéhez vezet. Ugyanakkor a béke nem zárja ki az önvédelmet, és nem azonos a gyöngeségből fakadó engedékenységgel, nemtörődömséggel. A békét és az arra való törekvést az ember a családban, az iskolában és a társadalomban megtanulhatja. Küzdhet érte társadalmi és politikai eszközökkel.

Ebben az elhallgatott, kényes és nehéz kérdésben a tudományos óvatosság fontos erény. Tudomásul kell venni: a valóság elemzése, értelmezése és magyarázata más, mint ábrándképeink, elvárásaink, céljaink vagy érdekeink számításba vétele. Ebben a témában szükséges ezeket megkülönböztetni. Ha nem tesszük ezt, fölösleges vitákat generálunk.

A béke, a háború és a fegyverkezés kérdését sokféleképpen lehet elemezni: biztonsági, katonai, diplomáciai, társadalmi-gazdasági, egyéni vagy közösségi, erkölcsi és – hívő esetében – vallási szempontból.

Háború vagy béke?

A háború és a béke tulajdonképpen a viszály és az együttműködés dialektikájának két szélsőséges esete. Sem a háború, sem a béke nem lehet teljes. A felek minden háború közben találnak arra módot, hogy tárgyaljanak egymással. A második világháború alatt több európai semleges ország területén folytak rendszeres tárgyalások az ellenfelek közt. A bázeli Nemzetközi Leszámítolási Bank havi összejövetelein például a náci vagy fasiszta országok nemzeti bankjainak képviselői együtt ülészttek angol és amerikai „kartársaikkal”.

Az államok közti erőviszonyok inkább békés, mint háborús megoldásokat tesznek lehetővé, legalábbis a nagyhatalmak között. A nemzetközi vállalatok egymással és a különböző államokkal való viszonyai ellentmondásosak, és tükrözik a magán- és az államközi terek összeférhetőségének nehézségeit. Például Kína megakadályozza, hogy Szudánt a Biztonsági Tanács elítélhesse a darfuri embertelenségek miatt, azért, hogy megvédje nagy kőolajvállalatainak érdekeit Afrika ezen részén. Ezáltal Szudán majd kínai védnökségé válik.¹³⁸

Viszont nemcsak kínai, hanem más országbeli kőolajvállalat is működik Szudánban, vagy legalábbis érdeklődik az ottani lehetőségek iránt. Ezek a vállalatok ma nagy befolyással rendelkeznek a szudáni belpolitikában, illetve a polgárhábo-

¹³⁸ Az AEA hasonlóan viselkedik, ha az arab olajmonarchiákról van szó.

rúban, amely vállalatok közti, a befolyási területek kiterjesztéséért zajló háborúként is felfogható, s amelyben közvetve saját államaik is részt vesznek. Elég a fegyverkereskedelem állami támogatására és engedélyezésére gondolni.

Felvetődik a kérdés: *hol húzódik egy állam felségterülete és a magánvállalatok területfoglalása közötti határ?* Miként viszonyulnak egymáshoz ezek a területek? Hasonló kérdésekre gondolhatunk, amikor a szibériai kínai–orosz határra irányítjuk figyelmünket. A határproblémák és a népesség számának különbsége elvileg túlhaladható a szabad kereskedelem és a gazdasági együttműködés segítségével, feltéve, ha a nemzetközi vállalatoknak is hasonlóak a szándékaik.

Ugyanakkor a tapasztalat azt mutatja, hogy nincs olyan béke, ami megakadályozhatná a háborús szándékot és előkészületeket vagy az avval való fenyegetőzést. Erre jó példa a múlt és a jelen „hidegháború”, a nagyhatalmak állandóan növekvő katonai kiadásai vagy a „terrorellenes háború”, amely Afganisztán és Irak lerohanásával járt, s amelynek később talán Szíria és Irán is az áldozatává válhat. A végrehajtó hatalom igen gyakran a törvényeket nem tisztelve építi fel kül- és biztonságpolitikáját, kizárva abból a hatalom többi ágát, sőt a társadalmat is.

A háború és a béke kérdésében sokszor a demokrácia a legnagyobb vesztes! Ennek jele lehet mind a társadalmi részvétel alacsony szintje, mind a külpolitikai, geostratégiai döntések iránti érdektelenség. Ennek lehet hátrányos hatása a döntéshozókra nézve is, ha nem fejtenek ki például megfelelő propagandát, mivel az adott társadalom nem egykönnyen áll a kormány mögé, amikor ennek erre nagy szüksége lenne.

Erőszak vagy beszéd. Háborún a nemzetközi viszályok erőszakos, fegyveres megoldását értjük. Háború akkor robban ki, amikor az valamelyik fél érdekében áll. Erre azért is kerülhet sor, mert az önálló, egymástól független államok fölött nincs oly közös főhatalom, leszámítva az ENSZ-t, amely a helyzetet megoldaná, s rábírná a feleket a megegyezésre. Ha az örök béke gondolata manapság még utópia is, egyesek szerint a nagyhatalmak közti kapcsolatok ebbe az irányba tartanak: lásd a nukleáris egyensúlyt és a közös általános tőkés – világméretű – érdekeket.

Ugyanakkor helyi háborúk szinte állandóan zajlanak a világban, gyakran közvetett nagyhatalmi és nemzetközi vállalati támogatással. Hiszen semmiféle nagyhatalom sem biztos a túlélésében. Ezért kénytelen mindig nagyobb s nagyobb hatalomra törekedni, ha közvetett úton is és olykor növekvő kockázattal. Ez a nagyhatalmak „tragédiája”, Mearsheimer szavaival. A nemzetközi nagyvállalatok sorsa sem jobb, kivéve, ha sikerül a „piacot” felosztaniuk egymás közt.

A háború hadüzenettel vagy valamelyik fél lerohanásával kezdődik, s békekötéssel vagy az ellenségeskedés beszüntetésével, illetőleg az ellenfél leigázásával végződik. Ha egy állam polgárai egymásra támadnak, akkor polgárháborúról van szó. Külső hatalmak ösztönözhetik és támogathatják ezeket a (polgár?) háborúkat, lásd a Csecsenföldön, Fülöp-szigeteken, Kolumbiában, Szíriában vagy sok afrikai országban történeteket. Megkülönböztethetünk még támadó, vallási, keresztes, függetlenségi, gazdasági stb. háborúkat. A háborúskodások indítéka sokféle: elvenni a mások javát vagy életét, haszonszerzés, védekezés, területi igény, vagy pusztán gyűlöletből kiirtani akár tömegeket is.

A hadviselés módja szerint lehet beszélni támadó és honvédő háborúról. A nemzetközi vállalatok viszállyai is igen élesek lehetnek más vállalatokkal, vagy az államok és a dolgozók viszonylatában: ezt geogazdasági erőszaknak nevezik. Az efféle nagyvállalatok nem riadnak vissza az erőszakos vállalatszerzéstől, felkelések kirobbantásától, sztrájkok letörésétől, a nyersanyagok felvásárlásától, zsoldos hadsereg bevetésétől, vesztegetéstől sem, történjen az a saját államaik segítségével vagy épp ellenük. Ugyanakkor a széles körű nagy háborút a nagytőke sokszor nem támogatja, mivel az alapvetően megváltoztathatja az adottságokat, és bizonytalanra teszi a „számításokat”, a tulajdont és a kereskedelmi/beruházási szerződéseket.

A béke bizonyos értelemben a háború ellentéte. A háború az államok közt nem idézi elő a jognélküliség állapotát, csak más jogállapotot teremt, mint amely addig uralkodott. A hadi állapot kétféleképp változhat békés jogállapottá: fegyverszünettel és békekötéssel, vagy anélkül. Utóbbi akkor következik be, amikor az egyik fél meghódítja a másik területét, ekkor ugyanis a vesztes fél megszűnik nemzetközi jogalanynak lenni, így béke- és szerződéskötésről nem lehet szó. A polgárháború szintén az ellenségeskedések beszüntetésével, az államellenes mozgalom leverésével vagy olyan egyezmény megkötésével fejeződik be, amely államalkotó szerződésnek tekinthető. A békés állapot beálltát nemcsak a hadviselő felek érzik, hanem a háborúban részt nem vevő államok is.

Békét lehet félelem hatására, a leszerelés céljával, jogi biztosítékokra támaszkodva, szövetséges keretben vagy egy birodalom nyomása alatt kötni. E két utóbbi esetben különbséget teszünk belső és külső, *nemzetközi felségjog*¹³⁹ között. A nemzetközi felségjog feladása gyakoribb eset, mint általában gondolják. Mind Magyarország, mind Belgium külső biztonságáért az EU és esetleg a NATO

¹³⁹ A felségjog mindazoknak a jogosultságoknak a foglalatja, amelyek az állami főhatalom birtokosát az államterület felett megilletik, vagy amelyeket az államterület feletti uralomból vezetnek le: határok, légtér, természeti kincsek stb. A nemzetközi felségjog a népek önrendelkezése elvéből vagy a többi állam általi elismerésből vezethető le.

kezeskedik. A külkereskedelem-politika és annak jogszabályai pedig teljes egészében az Európai Bizottság kezében vannak.

A megkülönböztetés belső és külső, nemzetközi felségjog között lényeges abból a szempontból is, hogy különválaszthassuk a rendőri és a katonai hatáskört az erőszak alkalmazása területén. Az első esetben szó szerint „rendfenntartásról” beszélünk, ahol a rendet törvények határozzák meg, míg a katonaság szerepe háború esetében egy „helyzet megteremtése”, amit alapvetően semmiféle törvény sem határoz meg, sem nem szabályoz. Az úgynevezett „humanitárius” beavatkozás esetében egy összetettebb és sokat vitatott cselekvésről van szó, amire itt nem térhetünk ki.

A diplomácia a béke megteremtője és fenntartója. Míg a diplomaták beszélnek, a fegyverek hallgatnak vagy legalábbis hallgathatnak. A diplomácia az országok közötti beszéd, illetve tárgyalás által a leghatásosabb békefenntartó eszköz. Az EU az „állandó békét” lényegében megteremti a tagországok közötti folyamatos tárgyalásokkal a saját területén, még ha ezek a tárgyalások sokszor időigényesek is (lásd pl. szlovák–magyar ügyek: Duna, állampolgárság).

Igazságos háború, jogos önvédelem. Ebben az összefüggésben az „igazságos háború” fogalmát is értelmeznünk kell, hiszen sokszor hivatkoznak rá. Evvel a fogalommal az erőszak politikai célú alkalmazásának jogosságát mérlegeljük. A rendőrség esetében a törvény a döntő, és csak a törvény jogosságának problémája marad problémaként a politikai filozófusokra. A katonaságot viszont kevés nemzetközi szabály korlátozza.¹⁴⁰ A kánon-, később pedig a nemzetközi jog évszázadok óta foglalkozik a „háború jogosságának” kérdésével.

Az idők folyamán egy sor *indokot* sorakoztattak fel „a háborúhoz való jog” címszó alatt, ilyen például:

- a jogtalanul elvett tulajdon visszaszerzése;
- a gonosztevők megbüntetése;
- az önvédelem;
- vagy egy készülőben lévő támadás megelőzése; stb.

A jogosság függ attól, hogy létezik-e

1. igazságos ok (Szent Tamás),

¹⁴⁰ Ilyen például a sebesültek ellátása, a foglyok személyiségének tiszteletben tartása, a nem harcoló polgári lakosság megóvása, a mérges gázok használatának tilalma, a háborús és az emberiségellenes bűntettek elítélése, semlegesség stb.

2. becsületes szándék (Szent Tamás),
3. törvényes hatalom (Szent Tamás);

és a háborúhoz való folyamodás

4. végső lehetőség (Suarez),
5. a sikere pedig valószínű (Suarez).

Míg a „*jog a háborúban*” előírja

6. az arányosság elvét, amely szerint a fegyverek és a stratégiák nem alkalmazhatók indokolatlan vagy szükségtelen mértékben, vagyis akármilyen fegyver nem vethető be, akármikor vagy akárhol;
7. katonák és civilek megkülönböztetését.

A katolikus egyház a „jogos fegyveres önvédelmet” szigorúan szabályozza. Csak akkor lehet evvel a joggal élni, ha, többek között:

1. a támadó minden valószínűség szerint tartós, súlyos károkat okozhat;
2. minden más megoldás lehetetlenné vált;
3. a védekezés minden valószínűséggel sikeres lehet;
4. a védekezés kisebb kárt okozhat, mint a nem védekezés;
5. a sebesült vagy elfogott ellenséget emberségesen kezelik;
6. a nem harcolók iránti tisztelet;
7. teljes vidékek és városok elpusztítása kizárt.

Nemzetközi szinten az „igazságos háború” gondolatának szerény térhódítását figyelhetjük meg. A felsorolt hét feltétel egyidejű teljesítése gyakorlatilag lehetetlen. A „jogos fegyveres önvédelemre” tehát nincs sok alkalom. Szerintem ezért nem volt soha és nem is lesz „igazságos háború”. Viszont belpolitikailag a rendőrség szerepe világos, és az „igazságos rendfenntartás” elvei tisztázhatók, még ha a „rend” fogalma vitatható is. Ma a *háborús bűncselekmények*, a *népirtás* vagy az *emberiségellenes bűntettek* elkövetését a nemzetközi jog szigorúan tiltja. Az utóbbi évtizedekben úgynevezett „humanitárius” és az ENSZ alapokmányán alapuló, fegyveres katonai akciók tanúi lehettünk, amelyek során persze gyakran követnek el visszaéléseket.

Csak röviden említjük meg a legkülönbözőbb béketámogató műveleteket: válságmegelőzés, békekikényszerítés, „békeépítés”, békefenntartás stb. Ezek a tevékenységek, amelyik feltételezik az erőszak, a fegyver használatának a lehetőségét is, gyakorlatilag csak akkor megengedettek, ha azok egyik nagyhatalom érdekeit sem veszélyeztetik. Nem feltételezhetjük-e: jobb egy igazságtalan béke, mint egy jogos háború?

Az EU kockázatai

Az évezred kezdete óta egyes washingtoni politikai körök számára elég volt a játékból: nem lesz sem vita, sem „euroatlanti” vagy „amerikai-atlanti” szövetség;¹⁴¹ „mindenki velünk van, vagy terrorista”. Akkoriban az EU valamennyire is önálló biztonságpolitikája és védelmi stratégiája, katonasága és diplomáciája – legalábbis ideiglenesen – megszűnt vagy felfüggesztetett. Az Atlanti-óceán két oldalán az ellentmondások és feszültségek az 1980-as évek óta egyre gyakoribbak. Egy geopolitológus soha sem zárhatja ki egy háború lehetőségét, még ha annak valószínűsége igen csekély is.

Az AEÁ számára a nyugat- és „köztes-európai” stratégiai játszma abból állt, hogy milyen módon terjesztheti ki a NATO határait 300–500 kilométerrel keletebbre. Ez az 1980-as évektől kezdve lényegében nem jelent mást, mint hogy hol és mikor lesz jelen az amerikai hadsereg a térségben. Európában az alapvető amerikai stratégiai cél kettős: egyrészt Oroszországot minél inkább ellenőrzés alá vonni, másrészt megakadályozni egy új „Ostpolitik”-ot, vagyis az EU és Oroszország közötti stratégiai közeledést. Evvel párhuzamosan Ukrajnát illetően zajlik a vita évtizedek óta: amerikai vagy orosz befolyási övezet lesz-e? Az AEÁ másik, talán még fontosabb törekvése a közép-ázsiai és a kaukázusi országok stratégiai, katonai és gazdasági ellenőrzése. Ez megköveteli „Köztes-Európa” ellenőrzését, egészen a Fekete-tengerig.

Stratégiai szempontból a katonai kérdések mindig egyidejűek a gazdaságiakkal. Hogy melyik az előbbre való, mi az ok, és mi az okozat, azt nem lehet mindig eldönteni, léteznek viszont a tények. A gazdaságilag fejlett országok közül az AEÁ függ leginkább az energiahordozóktól jó egy évszázada, méghozzá az amerikaiak túlzott fogyasztása és a korlátozott helyi források miatt. Ezért először a latin-amerikai, majd a közel-keleti országok kőolajmezőit kellett ellenőrzés alá vonni. Az AEÁ most sikertelenül küzd Közép-Azsiáért.

Az AEÁ egyáltalán nem örül az euró bevezetésének, sem a lassanként kialakuló európai kül- és biztonságpolitikának, sem az egyre fontosabb szerepet betöltő EU-nak, amely évtizedek óta folyamatosan bővül. Az Európai Katonai Bizottság pedig, amely – sok száz, magas rangú tiszt közreműködésével – stratégiai tervezéssel foglalkozik, és 2001 óta hadgyakorlatokat is szervez, egyenesen

¹⁴¹ Érdekes, hogy az 1980-as évekig „atlanti szövetségről” beszéltek, jelezve a kétoldaliságot. Id. Bush elnöksége idején Washington bevezette az „euroatlanti” (nem pedig az „amerikai-atlanti”!) kifejezést. Ifj. Bushnál már csak alkalmi szövetségről lehet szó. Az új doktrína szerint: Amerika Amerikáért. A 20. században Köztes-Európa népei ennek más változatait ismerték („győzedelmes Harmadik Birodalom”, „a dicsőséges Szovjetunió, a munkásosztály védőpajzsa”). Keservesen megfizettek érte.

nyugtalanítja Washington. Európát elkedvetleníti az AEÁ vadnyugati erőfitogatása, időnkénti erőszakoskodása, diplomáciai egyoldalúsága, a nemzetközi jog gyakori semmibevétele, az érzéketlenség az emberi jogok és a környezetvédelmi kérdések iránt stb.

A növekvő feszültségek Brüsszel és Washington között ma talán még szükségesebbé teszik a NATO-t, mint a múltban. A NATO az egyetlen fontos és nagy múltú intézmény, amelyikben rendszeresen együtt ülésezik az Atlanti-óceán északi partjai államainak többsége.

Az erőszak a világban nő, és ez veszélyes az EU-ra! Ahogy már volt róla szó, a tőke és a munka világa egyre élesebben elválík egymástól, egy-két kivételt leszámítva. Nem véletlen, hogy ezzel egy időben mindenfelé szektás, fundamentalista és szélsőséges csoportok jelennek meg. Társadalmunk az „agresszív” kereskedelempolitikát vagy a „rámenős” nemzetközi vállalatvezetést jutalmazza. A piacfundamentalista vagy szélsőséges „vallási megújulási” mozgalmak támogatják a szélsőségekre hajló amerikai elnököket vagy egyik-másik latin-amerikai vagy köztes-európai ország vezetőjét.

A világ jobboldali körei számára a „piaci fundamentalizmus” biztosítja az akármilyen tulajdonos legteljesebb jogát, és törvényesíti az abból húzott jogosjogtalan hasznot. Ennek következtében a kapitalizmus fellegvárának tekintett Amerika iránti hűségük is egyre szilárdabb. Szintén az utóbbi malmára hajtják a vizet a radikális neokonzervatív vagy neoliberális nézeteket hirdető Haider-, Clinton-, Blair-, Berlusconi-, Orbán- vagy Aznar-típusú politikusok és követőik. Hasonlóan viselkedik a „köztes-európai” országok új vezetőinek nagy része, akik közül többen nem rég még az egypártrendszer vezetői vagy kiszolgálói voltak. Az általuk levezényelt magánosításban szerzett vagyonuk és társadalmi hitelük gyenge lábakon áll, talán emiatt olyan hangosak és elkötelezettek az AEÁ iránt.

Ugyanakkor a radikális muzulmán csoportosulások elsősorban hittársaikat támadják a Fülöp-szigeteken, Indonéziában, Afganisztánban, Irakban vagy Boszniában, gyakran alkalmi amerikai támogatással. Amikor ezek a csoportok csalódnak az AEÁ-ban, az 1990-as évek óta „pálfordulásként” az amerikai érdekeltségeket is célba veszik. Mindeközben az igen tevékeny és támadó protestáns és hindu szekták által is fenyegetve érzik magukat. S végül a ma szuperhatalomnak tartott AEÁ a jó példa arra, hogyan lehet a Másikat nem ellenfélnek tekinteni, hanem ellenségnek kikiáltani. Erről az EU is tud egyet-mást.¹⁴²

¹⁴² Lásd a Függelékét.

Sokkal aggasztóbb azonban az európai, volt kommunista, „csatlós kormányzatok” viselkedésének és intézkedéseinek demokráciára gyakorolt hátrányos hatása és, ennek következtében, az Európa-gondolattól való eltávolodása. Márpedig ez utóbbinak geopolitikai jelentősége van, s az eltávolodás gyengíti Európa erejét.

Az EU-n kívül senki sem gondol arra, és az EU is csak ímmel-ámmal, hogy az erőszak elterjedését és az ebből származó szökkenő terrorizmus a gyökereinél kellene megragadni. Pedig lehetne nemzetközi társadalmi-gazdasági együttműködésre vagy fegyverkorlátozásra is gondolni. A mai gazdasági és technikai feltételek mellett világszínvonalú oktatást vagy egészségügyet is meg lehetne szervezni a világ minden pontján. Ha képesek vagyunk feljutni a Holdra (s lassan már a Marsra is), akkor az éhezést, a szegénységet és a járványokat is könnyedén meg tudnánk szüntetni.

Milyen megoldások léteznek? Újra megismételhetjük, hogy A XXI. század elején Nyugat- vagy Közép-Európában józan ésszel senki sem gondolhat arra, hogy nukleáris nagyhatalomként léphetne fel Amerikával vagy Oroszországgal szemben. Az Unió ezért fokozatosan arra törekszik, hogy egyenlő stratégiai távolláságot tartson Washingtonnal és Moszkvával szemben, amennyiben ezt az új tagországok megengedik. Már az 1990-es évek eleje óta a közvélemény gondos kizárásával vitatják meg azt az alapvető kérdést, ami mindnyájunkat érdekel Európában: vajon az európai közös biztonság- és védelempolitika továbbra is másodrangú lesz-e az AEÁ-hoz és a többé-kevésbé önálló nemzeti külpolitikákhoz képest, vagy létrehozható-e a nemzeti felségjog lényeges elemeit magába foglaló, önálló uniós külpolitika?

A térség országai különböző biztonságpolitikai megoldások közül választhatnak, illetve megpróbálhatnak beletörődni valamelyikbe.¹⁴³ Az AEÁ-kal szembeni európai önrendelkezés fölöslegessé teszi-e a NATO-t, vagy helyreállítja-e az egyensúlyt az Atlanti-óceán két partja között? Lehet-e a NATO a Brüsszel és Washington közötti párbeszéd fontos, intézményesített eszköze?

Szerintem a jelek arra vallanak, hogy az AEÁ már most, de a jövőben még inkább, nagyobb fenyegetést jelent az Unióra nézve, mint Oroszország. Ennek oka a gazdaság, a kultúra és a környezetvédelem, valamint a nemzetközi jog, az emberi értékek és a geopolitikai elgondolások terén mutatkozó egyre nagyobb különbségben keresendő. Ha ez így van, akkor a NATO nélkülözhetetlenné válik a növekvő viszályok kezelése terén.

¹⁴³ Lásd *Bevezetés a geopolitikába* c. könyvemet (L'Harmattan, Budapest, 2006) és e kötet 6. fejezetét.

A közös európai kül- és biztonságpolitika felől szemlélve azonban csakis hatékony, ellenőrizhető és egyenlő politikai és katonai feltételek mellett szabad fenntartani a NATO-t. Az Unió sikere nagymértékben attól függ, hogy a régi és az új tagországok, illetve a kívül maradtak között még csírájában el tudják és akarják-e fojtani a háborús összecsapások lehetőségét, hogy „igazságos és tartós békét” teremtsenek.

A biztonság szempontjából az európai egyesülés határtalan, feltéve, hogy annak távlata a béke, s hogy a múltbeli megosztottság meghaladására megvan a kellő elszántság és a közösségvállalás. Vajon a fokozatos európai egyesülés, az Atlanti-óceán két partja közötti „szívélyes viszony”, az Unió és Oroszország közötti tartós szövetség közelebb viszi-e a világ népeit a Kant által megálmodott „örök béke”-hez? Nem tudom, de egy biztos: a hátrányára nem válnék.

A most következő elemzésekben is ebből indulok ki. Feltevésem vitatható, mint minden alaptétel. Két további feltevésem, hogy a világon és a geopolitikában nincs tökéletes megoldás, s a különböző folyamatokat muszáj összehasonlítani megértésük és értékelésük céljából. Végül, a nemzetközi geopolitikai „játszmák” szereplőinek szükségszerűen mindig van egy bizonyos játéktere, hiszen az ellenkező esetben értelmetlen lenne „játszmáról” beszélnünk.

A játszmák és a lehetőségek. Tanulva a 20. század borzalmaiból, Európa nem szereti a háborút, hiszen csak veszített rajta az elmúlt „rövid évszázadban”.¹⁴⁴ Az európai politikai vezetők tisztában vannak azzal, hogy egy nukleáris háború esetén Európa a nagy népsűrűség miatt nem védhető meg. Az AEÁ is kétszer meggondolná, hogy indítson-e támadást Európa ellen, mivel számára fontosak az itteni amerikai gazdasági érdekeltségek, bár jelentőségük csökkenőben van. A többi nagyhatalom is hasonlóképpen gondolkodik, mivel nekik is érdekeltségeik vannak Eurázsia nyugati csücskében, legyen szó termelésről vagy akár fogyasztókról (lásd az orosz földgáz- és kőolajszállítmányokat). Emiatt a különböző nagyhatalmak általi fenyegetéseket nem veszik mindig komolyan Európában.

Az amerikai jobboldal befolyását erősíti az európai jobboldal „atlantizmusa”, ami viszont fékezi az EU önállósodási folyamatát. A legvalószínűbb, hogy a mai „csatlós” helyzetből egy új és eredeti megoldás alakul ki – lassú, egyesek számára talán túl lassú folyamat révén, amelyben mindig vannak előrelépések, még ha igen kicsik is. Ne felejtjük el, az euró megteremtéséhez majdnem 50 évre volt szükség.

¹⁴⁴ 1914 és 1989 között.

Nem arra ösztönzi-e történeti öröksége Európát, hogy elutasítsa a háborús és területszerzési gondolkodásmódot, és más utakon keresse hatalmi egyensúlyi helyét a világban? Vajon nem ez az ösztönzés magyarázza az EU hol tényleges, hol látszólagos engedékenységet az AEÁ-kal szemben? Vajon nem ezért mérsékeli katonai kiadásait, és növeli a fejlődő államok irányában az erőfeszítéseit? Nem keres-e új utakat nemzetközi gazdasági és diplomáciai tárgyalásai során, ami csökkenti a katonaság fontosságát, ha nem is zárja ki teljesen?

Az Amerika iránti történelmi hűség ára. Húzzuk még egyszer alá Európa Amerika iránt érzett baráti érzelmeit. Valóban, gondolatmenetünknek már ezen a pontján el kell ismernünk, hogy Amerikának nagy tekintélye van Európa népei előtt. Amint az a politikában lenni szokott, az európai vezetők egyszerre okai és okozatai, sőt haszonélvezői ennek. A vagyonos, illetve az uralkodó osztályok – szándékos vagy akaratlan megalkuvás folytán, érdekből vagy őszintén – Amerika-barátok. E ragaszkodásukat szóval és tettel is kifejezésre juttatják.

Ezen Amerika-barát álláspont kialakulásának egyébként legalább négy oka van:

Először: a 19. század második felétől egészen az első világháborúig Európa népeinek földesúri mezőgazdaságát rendkívüli nyomor sújtotta. Ennek a rossz gazdálkodás, de főleg az olcsó amerikai búza beözönlése volt az előidézője, de ezzel csak kevesen voltak tisztában. A gazdag, termékeny földek reményében Európa minden tájáról parasztok milliói vándoroltak ki Amerikába.

Másodszor: a náciizmus és fasizmus, majd a szovjet rendszer által üldözött demokráciák sokasága menekült az Atlanti-óceán másik oldalára: számukra Kanada és az AEÁ a béke szigetét jelentette.

Harmadszor: mindazok, akik rettegtek a Szovjetunió ideológiájától, az AEÁ-ra úgy tekintettek, mint az egyedüli országra, amely megvédheti őket a kommunizmustól, amely biztosítja a tulajdonjogot, oltalmazza a magántulajdonosokat és tőkéseket, s amely biztosítékot jelent a náci veszély esetleges újjáéledésével szemben.

Negyedszer: sokak szerint az AEÁ a 20. század folyamán Európát – vagy legalábbis Nyugat-Európát – háromszor is megmentette: Vilmos császártól, Hitlertől és Sztálintól.

Az európaiak és az amerikaiak közti vetélkedés alakulásában, az Atlanti-óceán két oldalán élő vezető politikusok és uralkodó rétegek hatalomról való elképzeléseiben fontos szerepet játszik ez az Amerika-kép. Ugyanezeknek a köröknek meg kell birkóznia a következő ellentmondással: az AEÁ a világ legeladósodottabb országa, miközben világhatalomra tör. És itt számításba kell vennünk azt a sokak

számára roppant meglepő körülményt, hogy az AEÁ katonai meggyengült; 2005-ben elismerték, hogy nem képesek többé két klasszikus háborút vívni egy időben.

Márpedig a közelmúlt eseményeinek megmagyarázása érdekében választanunk kellene két nézet között. *Vagy* úgy tekintjük, hogy a világ geopolitikai szempontból többpólusú, s ebből természetes módon következik az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez vagy pedig Európában a Biztonsági és Együttműködési Szervezethez (EBESZ) való ragaszkodás az eurázsiai földrész viszályainak elrendezésében. *Vagy pedig* elismerjük az AEÁ világhatalmát, s ekkor a különböző szervezeteket, például a NATO-t vagy az EU-t az AEÁ „leányvállalatai”-nak és eszközeinek tekintjük. De lehet, hogy el kell utasítanunk, hogy választás elé vagyunk állítva? Vajon nem egy egészen új kihívással nézünk szembe?

Nyugat- és Köztes-Európa nemcsak az AEÁ-kal áll szemben, hanem kelet felé eurázsiai szomszédjával, Oroszországgal is számolnia kell. Felvetődik hát a kérdés, hogyan alakul az eurázsiai egyensúly a 21. században? Milyen lesz az EU viszonya a többi európai országgal, illetve nagyhatalommal és természetesen Oroszországgal? Oroszország megszilárdult, megerősödött, és kialakult körülötte egy tartósabb szövetség, például egy-két FÁK-országgal, a balti államok nélkül, de Kínával is. Ez a szövetség továbbra is nagyhatalmi helyzetet biztosít számára a hasonló méretű és erejű többi nagyhatalom között.

Katonai semlegesség lehetséges-e? Húzzuk alá, ismételten, a következőket. Feltételezve, hogy Oroszország nagyhatalom marad, ami ma valószínűnek látszik, felvetődik a következő kérdés: az európai egyensúlyon belül hogyan alakulnak az erőviszonyok, és mit von maga után a NATO kibővítésének folyamata? Oroszország Köztes-Európa államainak NATO-ba lépését érdekei megsértéseként élte meg, de ugyanakkor soha nem ellenezte ezen országok EU-csatlakozását. Az AEÁ és Oroszország együtt biztosíthatná, hogy e térség ne tartozzon egyik félhez sem, miáltal megszilárdíthatná ezen államokat. A nagyhatalmak érdekében és egyetértésével lehetővé válnék Nyugat- és Köztes-Európa katonai semlegesítése; egyfajta „világméretű, semleges Svájc”-cá válhatna a harmadik ezredévben; hasonló szerepet játszathatna, mint amelyet Svájc betöltött az első és a második világháborúban. *Egy ilyen folyamata főbb lépései a következők:*

(1) a hagyományos fegyverzet csökkentése, különösen az egész köztes-európai térségben; (2) összeurópai biztonsági szervezetek létesítése az EBESZ vagy az EU keretében; (3) a rövid és közép-hatótávolságú atomfegyverek leszerelése, ahogy ez már megvalósult a „visegrádi országok”-ban, a volt NDK területén és részben Nyugat-Európában; (4) a stratégiai fegyverek számának ellenőrzött csökkentése;

(5) egy uniós (az Amerikától és Oroszországtól független), kizárólag önvédelemre alapozott és a későbbi semlegességet nem kizáró, korlátozott haderő föllállítás.

Ha viszont az amerikai „csatlósság” marad a régiben, akkor megelőző jellegű keleti támadással, az „orosz harcokcsik visszatértével, vagy a NATO, illetve Németország „Drang nach Osten”-jével kellene számolni, és e terület ismét hadszíntérré változnék. Biztató, hogy Moszkvát ma már nem zavarja a NATO-nak a balti államok felé történő kibővítése, azt viszont megköveteli, hogy ezeket az országokat vonják be a hagyományos európai leszerelés folyamatába, s hogy tartassák velük tiszteletben a Párizsi Chartát. A német kancellárok gyakori moszkvai útjai arra utalhatnak, hogy Németország már nem szeretné, ha Oroszországhoz fűződő kapcsolatait Washingtonból irányítanák. Washington ma már elfogadja, hogy az *Ostpolitik* most már EU-s legyen.

Ugyanakkor megítélésem szerint ennek a forgatókönyvnek is megvannak a maga veszélyei, hiszen így az AEÁ kiszorulna az európai térségből, ami növelné egy atlanti-óceáni háború kitörésének kockázatát. Az orosz–amerikai közeledés mintha arra utalna, hogy a jövőendő Oroszországgal kapcsolatban a felszín alatt ellentétek érlelődnek Nyugat-Európa és az AEÁ között, ami Köztes-Európa számára nem mellékes körülmény. Nem véletlen, hogy Oroszország és az AEÁ is nagyon udvarol a semlegességet alkotmányában deklaráló Ukrajnának. Ukrajna semlegessége Köztes- és Nyugat-Európa számára egyaránt igen kedvező fejlemény volna, hiszen e térséget széles sáv választaná el Oroszországtól.

Egy egyesült és semleges Nyugat- és Köztes-Európa híveként Kennan ötven éve ellenezi a NATO bővítését, szerinte ugyanis amit a NATO megpróbál megakadályozni (mármint a háborút Oroszországgal), a szervezet kibővítésével inkább elősegíti, mivel az egyik nagyhatalom kihasználja a másik pillanatnyi gyengeségét, amelynek így csak erőszakos válaszlehetősége marad, ami Köztes-Európát ismét hadszíntérré változtathatja. Habár ez a helyzet mára talán megváltozott, mivel a Bush-II-kormányzattal a NATO de facto Oroszország felé bővült ki. Viszont ez talán nem több amerikai diplomáciai fogásnál, egy máskülönben 1991-től megkérdőjelezett NATO-n keresztül.

Mind az EU-nak, mind Németországnak kulcskérdés Köztes-Európa biztonsága, mert el akarják kerülni, hogy Oroszországgal kelljen versengeni a térség megszilárdításáért. Köztes-Európa államai nem ugyanazokkal és nem ugyanolyan mértékű veszélyekkel néznek szembe. A térség geopolitikai szempontból aránytalan: államai viszonylag gyengék, miután az elmúlt tízegynéhány évben még inkább felaprózódtak az őket körülvevő nagyhatalmakhoz képest, és a legfontosabb nemzeti hadsereg, a jugoszláv, megszűnt. A térségen belüli együttműködés már csak emiatt is hasznos lett volna, és fontos próbatételnek bizonyult volna az

európai intézményekbe való beilleszkedés előtt. Nem ez történt. Köztes-európai államai a nagyhatalmak játékszereivé váltak, amiért persze keményen megfizettek, különösen társadalmi-gazdasági téren.

A világ nagyhatalmi viszonyainak megszilárdulása, az eurázsiai térség biztonsági rendszerének kialakulása és a nyugat-, illetve köztes-európai stratégiai célkitűzések kialakítása meghatározza a meglévő NATO átalakításának és kiterjesztésének távlatait. A végső forma kialakítása legalább 10–15 évet igényel. A Balkán „balkanizálódása” immár nem szorul bizonyításra. Bismarck nem áldozta volna fel egyetlen gránátosát sem a Balkánért; valószínűleg Washington sem gondolkozik másképp Köztes-Európával kapcsolatban. Furcsa, bár a fentiek tükrében talán nem meglepő, hogy a köztes-európai uralkodó körök azt hangsúlyozzák, hogy nem szeretnék elveszíteni országaik – frissen visszanyert, illetve -kapott – politikai felségjogát. Mégis a NATO és az AEÁ karjaiba rohannak, ami biztonsági szempontból csökkenti államaik szuverenitását.

Köztes-Európa népeinek viszont tisztában kellene lenniük a következő problémával: a NATO gyakran ápolt jó kapcsolatokat a diktatúrákkal, sőt, jó néhányat támogatott is. Gondoljunk Franco és a Salazar rezsimjeire, vagy az 1960-as, 1970-es és 1981-es török, illetve 1967-es görög katonai államcsínyekre. Mindezeket az éveket nemcsak katonai és rendőrségi önkényuralom jellemezte, hanem a demokratikus erők meghurcolása, demokraták megkínzása és meggyilkolása is. Az 1981-es lengyel katonai államcsíny 5600 ember letartóztatásával járt, az akkori török államcsíny 80 000 emberével. Lengyelországban pár év múlva mindenkit kiengedtek, és senki sem halt meg, Törökországban viszont jó néhányan még 2000-ben is koncentrációs táborokban szenvedtek, állandó életveszéllynek kitéve.

Az EU geopolitikai sorsa ma még a „jövő zenéje”. Az AEÁ az egyedüli világhatalomnak tekinti magát, s ezt az álláspontot mások is osztják. Ma az EU sok szempontból egységesebbnek és erősebbnek tűnik, mint 20–30 évvel ezelőtt. Vajon képes-e megbirkózni evvel a nehéz világhelyzettel? Az EU kibővülése, valamint önálló, de önmérsékletet gyakorló hatalommá való fejlődése nem zavar-ná a többi nagyhatalom biztonsági érdekeit, és hozzájárulhat a világ jólétéhez és békéjéhez, anélkül hogy az Unió közben katonailag túlságosan meggyengülne? Ezt megkönnyítené egy kiegyensúlyozottabb NATO kialakítása és egy javuló NATO–Oroszország-viszonyt.

A semlegesség és az örök béke

Az európai térségben nagyszámú semleges állam létezik: Svéd- és Írország, Svájc, Ausztria, Ciprus, Finnország, Málta, Fehéroroszország és Ukrajna, sőt bizonyos mértékig Dánia. Szigorúan véve a semlegesség tartózkodás a – két vagy több állam közt kitört – háborúban való részvételtől. Semleges államoknak azokat az országokat nevezik, amelyek nem viselnek háborút, tehát nem hadviselő felek, és nem is kapcsolódnak be más államok háborújába. A semlegességek korlátozott módja, amikor idegen hadsereg jelenléte egy ország területén alkotmányos tilalom alá esik. 2006 nyarán, az amerikai tengerészgyalogságnak sebtében el kellett hagynia az ukrán felségterületet, mert jogtalanul, egy egyszerű köztársaság elnöki engedéllyel, ott tartózkodott.

A semlegesség nemzetközi értéke a háború korlátozásában és a béke megóvásában áll. A semleges országoknak gyakran kialakítanak egy sajátos külpolitikát, ami a békét inkább elősegíti. A semlegesség a nagyhatalmak közötti pártatlan övezetet jelentheti, de a nukleáris fegyverek elutasítását is, azonban nem jelenti azt, hogy valamely állam lemond a háborúhoz való jogáról, hanem hogy nem vesz részt mások között kitört háborúban. Szokás megkülönböztetni örök és önkéntes, teljes és nem teljes, fegyveres és nem fegyveres semlegességet.

Az örök semlegesség szép példája Európában a svájci szövetségnek a bécsi kongresszus cikkelyein, Belgiumnak az 1831-es londoni szerződésen és a francia–német háború alatt Anglia indítványára az 1870-es hallgatólagos megállapodáson alapuló semlegessége. Valójában azonban ezek a megállapodások sokszor nem az illető államok saját elhatározásán múlnak, hanem más államok hozzájárulásán. Belgiumot kétszer rohanta le a német hadsereg a 20. században. Svájc ettől megmenekült, mivel hű gazdasági szövetségese és szállítmányozója volt a náci Németországnak a második világháborúban.

Kant „örök békéje” a liberálisok geopolitikai álmának megfogalmazása: egy (szövetségi) világállam kizárná az államok közötti háború lehetőségét, mivel csak egy állam létezne, vagy legalábbis a világ összes állama semleges lenne. Lehet részleges vagy fokozatos megvalósításra is gondolni. Történtek törekvések ebben az irányban, gondoljunk csak az EU vagy az ENSZ működésére. A törekvések eredményei a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog kutatásának klasszikus tárgyai, különös tekintettel a diplomáciai tevékenységre. A jog győzelme kizárja a hatalom nyelvét, és ezért nem a geopolitikának mint tudománynak a tárgya.

Mint ahogy már jeleztük, a jogért való harc viszont a hatalmi játékok keretében a geopolitika meghatározó része, mivel ez a viszály és az együttműködés elvének lényegi tényezője. Ebből a szempontból geopolitikailag nem lebecsü-

lendő az ENSZ alap- és alárendelt szerveinek az erőszak és az erőszakkal való fenyegetés megfékezése ellen kifejtett tevékenysége. Ezért is lenne logikus egy „világrendőrség” felállítása, amire 1945 óta vár az emberiség, de a nagyhatalmak soha nem támogatták az ötletet, maguknak akarták ugyanis fenntartani a „világ csendőre” szerepét.

Milyen semlegesség? Újabban nem a *semlegesség*, hanem a *de jure* vagy *de facto* *semlegesítés* fogalmát használják. Ilyen semlegesítésre csak azok az államok alkalmasak, amelyek két vagy több nagyhatalom közt fekszenek, de nem akadályozzák meg teljesen ezek érintkezését. Ilyen szerepet töltött be Afganisztán közel 100 éven keresztül, a közép-ázsiai „grand jeu” befejezésével¹⁴⁵ egészen a szovjet, majd az amerikai megszállásig.

Nem teljes körű semlegességről akkor beszélünk, amikor valamelyik államot szerződések kötelezik a hadviselő felek egyike iránt, s ezeknek anélkül is eleget tehet, hogy belépne a háborúba. Lásd az említett svájci esetet. Az első világháborúban az AEÁ lőszert szállított az antant hatalmaknak. Ez látszólag nem ütközött bele az semlegesség nemzetközi jogi szabályaiba, e szellemébe azonban igen, mert a törvényes helyzet alapján a pártatlansági kényszer nem valósítható meg, vagy hátrányos a betartása.

Érdekes a majdnem semleges országok esete. Ilyenek a volt szovjet fennhatóság alatt lévő európai államok. Az 1990-es évek elején született megállapodások és főleg a párizsi Európa Charta értelmében ezek az országok leszereltek, nincsenek nukleáris fegyvereik, és területükön elvileg nem állomásoznak idegen csapatok. Ukrajna, Fehéroroszország és Moldávia, ezt az alkotmányában is rögzítette. Az erős amerikai hadsereg, NATO-segédlettel vagy anélkül, valamint a szövetséges rendőrség (FBI) megjelenése a térségben azonban némileg megkérdőjelezi ezt a fajta függetlenséget.

Vegyük Magyarországot esetét is szemügyre ebben a keretben. Romsics Ignác arra emlékeztet, hogy 1990 elejéig, főleg az 1956-os forradalom szellemében, „a semleges, független Magyarország kívánalma” egyöntetű volt az egész országban. Ezt az álláspontot annak ellenére is sokan osztották, hogy „az amerikai diplomácia erőteljesen beavatkozott a magyar belpolitikai életbe” már ebben az időszakban is. 1990 közepe táján az Antall-kormány úgy ítélte meg, hogy a semlegesség ki-

¹⁴⁵ A közép-ázsiai „nagy játék” Nagy-Britannia és Oroszország között zajlott le a XIX. század végén, ami tulajdonképpen patthelyzetet teremtett Afganisztán semlegesítése és Közép-Ázsia orosz ellenőrzése ügyében.

zárna Magyarországot az európai folyamatokból, ám elfelejtették, hogy az EU akkori tizenöt tagállama közül öt-hat semleges volt. Sőt, Kodolányi Gyula szerint 1991 októberében, minden parlamenti felhatalmazás nélkül, azt is engedélyezte, hogy az AWACS amerikai megfigyelő repülőgépek használják az ország légterét. A semlegesség mint lehetőség ezzel messzire távolodott.

Ahogy már megjegyeztük, az EU-térség semlegessé válása a nagyhatalmak számára is megfelelő lehetne, mivel mindnyájuk számára előnyös lehet, ha létezik ilyenfajta terület a Földön. A gyengeség geopolitikai tényező lehet, mivel csökkentheti a többiek félelmét. Tehát egy ilyen semleges övezet kialakításához szükség van *a többi nagyhatalom hallgatólagos vagy kifejezett beleegyezésére*, ami által egy önálló, de önmérsékletet tanúsító hatalom alakulhat ki Európában. Ez hozzájárulhat a világ jólétéhez és békéjéhez. Az AEÁ és Oroszország kölcsönös biztosítéka elősegítené Eurázsia többi részének további leszerelését, atommentességét és bizonyos fokú semlegességét.

Fegyveres vagy erőszakmentes védekezés?

Legyen egy ország semleges vagy sem, az erőszakkal szemben védekeznie kell. Egy ország lerohanása elfogadhatatlan. Védekezni kell az egyénnek, egy csoportnak és egy egész országnak is. Az állampolgárság feltételezi, hogy egy ország lakossága magáévá tegye a veszélyt, a fenyegetettség, az erőszak és a vele szembeni védekezés kérdéseit.

Az erőszakkal szembeni védekezésnek többféle szintje van:

- család és baráti kör,
- társadalmi szervezetek,
- iskola és egyéb művelődési intézmények,
- a városi negyedek, illetve kisebb térségek,
- hatékony rendőrség felállítása és fenntartása.

Az ország határain kívül a védelem lehet hagyományosan fegyveres vagy egy „hatékony, erőszakmentes” szerveződés és politika. A NATO az első megoldást választotta és még ma is követi.

Az EU esetében, amennyiben a NATO-tól függetlenül cselekszik, más a helyzet. 1989 óta a tagországok szabályosan leszereltek, és hadseregeik létszámát a felére-harmadára csökkentették. A nukleáris fegyverek gyakorlatilag eltűntek Nyugat- és Köztes-Európából. Viszont a „terrorizmusra” hivatkozva 2001-től sok demokráciaellenes intézkedést hoztak az EU-ban, ami erősítette a társadalom

katonai jellegét. Az EU katonai vezérkara már több mint húsz katonai beavatkozást szervezett.

Viszont az erőszakmentes védelmi politika járható útnak bizonyult a történelemben. Csak a 20. században ezt számos példa mutatja:

- India függetlenségi harca Gandhi vezetésével,
- Dánia ellenállása a második világháború folyamán,
- a közép-kelet-európai országok önállósági törekvései az 1975-ös helsinki megállapodástól kezdve,
- a mozambiki polgárháború befejezése egy kiengesztelési folyamat által,
- Martin Luther King fegyvertelen harca a faji megkülönböztetés ellen stb.

Az erőszakmentesség mint küzdelem. Hangsúlyoznám, hogy az erőszakmentes védekezés *nem* egyenlő a *tétlen várakozással*. Nagyon is tevékeny, tetterős és fáradhatatlan cselekvés. Nem egyedül, hanem másokkal, csoportosan, sőt ha lehet, társadalmi szinten. Minél többen vesznek részt benne, annál hatékonyabb. Ugyanakkor az erőszakmentesség elve nevében nem ítéltethjük el azokat, akik máshogy gondolkoznak: mégiscsak elfogadhatóbb fegyverrel a kézben védekezni, mint támadni, véletlenszerűen és nem előre tervezetten fegyvert használni stb.

Az erőszakmentes védekezés módszerei ismertek:

- polgári engedetlenség,
- megakadályozni eseményeket,
- az együttműködést elutasítani, amennyire lehet,
- munkabeszüntetés,
- szállítást késleltetni vagy akár leállítani,
- a termelés hátráltatása,
- a termék minőségének szándékos lerontása pl. egy fegyvergyárban stb.

Egy terület elfoglalása, illetve birtoklása csak akkor érdemi, ha a lakosság így vagy úgy bizonyos mértékig együttműködik a megszállóval. Hiszen az ő soraikból kerülnek ki a dolgozók, a fogyasztók, az adófizetők, a helyi rendőrség,¹⁴⁶ a vállalatvezetők, a hivatalnokok stb. A hatékony és tevékeny nem erőszakos védekezés komoly veszteségeket okozhat a támadó számára. Az elnyomásnak határa is van. Az elnyomó érdeke úgy zsarnokoskodni, hogy az elnyomott még használható legyen a számára.

¹⁴⁶ 1944-ben Eichmann és 32 munkatársa soha sem tudott volna kiszállítani 437 000 magyar zsidót Auschwitzba, ha nem lett volna sok tízezer segítő kéz a magyar hatóságok részéről.

Az államok és a nemzetközi vállalatok elnyomási lehetőségei megnöttek a XX. század folyamán. A védekezés, különösen az erőszakmentes védekezés viszont csökkenti a hasznot, s növeli a kockázatot. A polgári ellenállás sokszor megkérdőjelezi az elnyomó csoport egységét. Sőt vitatja hatalmának világnézeti alapját, és népszerű teszi az ellenállókat. Ez jól látszott az egykori kommunista országokban, vagy a latin-amerikai országokban a „jenki” elnyomókkal és szövetségeseikkel szemben.

Minden hatalom, még a legerőszakosabb is, az elnyomást nehezen tarthatja fent hosszabb ideig. Előbb vagy utóbb szüksége lesz a lakosság, legalábbis hallgatóság, együttműködésére. Ez az a pillanat, amikor az elnyomást elszenvedők a legjobban kifejtethetik ellenállásukat, vagy a jó irányba terelhetik a fennálló hatalmat. Az erőviszony lassú, de folyamatos változtatása az erőszakmentes védekezés legjobb fegyvere.

A demokratikus országokban a fegyverkezési hajszát fékezni tudja, ha nem fegyveres polgári védelem intézményt állítanak fel, és ha az igazságosság elvét és gyakorlatát mind jobban s jobban terjesztik nemzetközi síkon. Az EU-nak nagy lehet a szerepe ebben.

A hatékony, erőszakmentes polgári védelem mint kulturális és politikai feladat. Hogy az erőszakmentes védekezés megvalósulhasson, szükséges, ha nem is elegendő, hogy az illető ország népességének többsége elfogadja annak gondolatát. Tanítható-e az erőszakmentes védekezés? Közkinccsé tehető-e? Akármilyen megoldásra is gondolunk, mindenképpen hosszú folyamatról lesz szó. Nem várhatunk csodát.

Az oktatásnak kiemelkedő szerepe van a bölcsődétől az egyetemig e téren. A vállalatoknak, a szakszervezeteknek is be kell kapcsolódniuk. A hivatalokban, állami szervezetekben állandó tanfolyamok népszerűsíthetnék az erőszakmentes szellemet. A társadalmi szervezetek is kivehetik a részüket mindebből.

Egyébként a Lisszaboni Szerződés előírja, hogy „az Unió tevékenységének célja:

- a) az Unión belül a tagállamok nemzeti, regionális vagy helyi szintű intézkedésének támogatása és kiegészítése a kockázatok megelőzése, a tagállamokban a polgári védelemben résztvevők felkészítése és a természeti vagy ember által okozott katasztrófák kezelése terén,
- b) a nemzeti polgári védelmi szolgálatok gyors és eredményes operatív együttműködésének
- c) előmozdítása az Unión belül,
- d) a nemzetközi szintű polgári védelmi intézkedések összehangolásának előmozdítása.”¹⁴⁷

¹⁴⁷ XXIII. cím, Polgári védelem, 196. cikk.

Nem jó kiindulási pont ez ahhoz, hogy a védekezés fogalmát lassan kiterjesszék külhoni veszélyekre, támadásokra és lerohanásokra is? Mit szól ezekhez az alapvető emberi, erkölcsi, politikai és evangéliumi kérdésekhez „történelmi egyházaink” papsága?

A Lisszaboni Szerződés meghatározza az Unió célját: „...a béke, az általa vallott értékek és népei jólétének előmozdítása”. Ennek a kíváncsolomnak a megvalósítása érdekében, befejezésként, hangsúlyozni szeretném, hogy a NATO és az EU jövője, Nyugat- és Köztes-Európa békéje és egyensúlya nem geopolitikai adottság, hanem a demokrácia működése által megvalósítandó feladat!

Függelék

Megtámadhatja-e az AEÁ Európát?

A lengyel származású befolyásos amerikai politikus, Zbigniew Brzezinski, Carter elnök stratégiai tanácsadója, szokásos őszinteségével, szókimondásával azt találta mondani alig tíz éve, hogy Európa nem az AEÁ szövetségese, hanem amerikai fennhatóság alatt álló területté vált, vagyis – ne féljük ezt a szót használni – az AEÁ csatlósává lett! Mindez valószínűleg igaz, és egyesek talán vágytak is erre a helyzetre, s ennek természetesen megvannak a maga okai.

A kiváló elemzőnek és mérsékeltnek tartott Brzezinski a következőket írta: „The US may have to go war to oust Saddam Hussein from power in Irak [...] If it is to be war, it should be conducted in a manner that legitimizes US global hegemony and at the same time contributes to a more responsible system of international security [...] Neither the White House nor the American people should ignore the fact that America's enemies will, whatever happens, do everything possible to present the US as a global gangster...”. *International Herald Tribune*, 2002. 8. 19. Az egyeduralom elfogadása és annak megállapítása között, hogy ez nem más, mint gengszterizmus, egy európai demokratának kicsi a játéktere.

Egy másik hasonló kijelentés, fenyegetéssel fűszerezve: William Pfaff, *What's Left of the Union?*, *The New York Review of Books*, 2005. 7. 14. „Nicholas Burns, the US undersecretary of state and a former ambassador to NATO, bluntly told a NATO conference in Sweden on May 25, 2005, »Let's get it straight. NATO does the big military operations (or to be more accurate, US-led coalitions drawn from NATO and elsewhere are expected to do them). The UE, he continued, handles peacekeeping operations«. If not, he said, »there will be friction, and you (meaning the Europeans) are not going to be happy. [...] What Washington does not want is an Europe that aims to be counter-weight to US power or a power center in a multipolar geopolitical structure. Such could be »the road to war«, Condoleezza Rice once warned [...] *What is unacceptable to the US administration is an Europe with political and strategic ambitions on its own.* Nonetheless, that seems likely to be the Europe that will survive the doomed adventure of the constitution.” (Kiemelés – B.-F. M.)

Mint már említettük, az amerikai katonai elvek szerint az AEÁ feljogosítva érzi magát a katonai beavatkozásra bármelyik ország ellen, ha az (legyen szövetséges vagy ellenséges hatalom) Washington szerint nem küzd megfelelő módon a terrorizmus ellen, vagy egy amerikai állampolgárt bírósága elé állít vagy idéz.

Ifj. Bush ugyanis 2002. májusi európai látogatása alkalmával kijelentette: „A világot nem egy hatalomnak, hanem minden államra kiterjedő rendnek kell vezetni.” Aztán visszatért Washingtonba, és aláírt egy új törvényt, amely arra kötelezi az elnököt, hogy minden amerikai polgár érdekében járjon közbe, ha Amerikán kívül bíróság elé állítanák. Viszont Hága ma már két nemzetközi bíróságnak is helyet ad, amelyek természetesen amerikai állampolgárt is maguk elé idézhetnek. Egy esetleges katonai beavatkozástól tartva, a holland közvélemény erőteljesen felháborodott. Annyira, hogy az amerikai követnek hosszan kellett magyarázkodni kormánya viselkedésével kapcsolatosan, kijelentve, hogy az AEÁ-nak nincs szándéka katonailag beavatkozni Hollandiában. Na, Got'sein Dank!

Érdemes itt megemlíteni két dolgot. Az AEÁ az Echelon műholdas lehallgató rendszerrel az összes európai telefont, így az internetet is, lehallgathatja, minden ellenőrzés és engedély nélkül, és egyedül rendelkezik egy helymeghatározó-irányítási világrendszerrel. Most, amikor az EU elhatározta egy hasonló rendszer kiépítését, többek között a Galileo-hálózatét, ezt az AEÁ mindenáron meg kívánja akadályozni, mondván, a világnak csak egyre van szüksége. Ezt állították a dollárról is 1992-ben, amikor az EU elhatározta közös pénzének forgalomba hozatalát.

Felhasznált irodalom

- AMIN, Samir, *Pour un monde multipolaire*, Syllepse, Párizs, 2005.
- *La déconnexion pour sortir du système mondial*, La Découverte, Párizs, 1986.
 - *La crise de l'impérialisme*, Minuit, Párizs, 1975.
 - *Le développement inégal. Essai sur les formations sociales du capitalisme périphérique*, Minuit, Párizs, 1976.
 - *Classes et nation*, Minuit, Párizs, 1979.
- BÁRDOS-FÉLTORONYI, Nicolas, *L'Europe et la paix. Les questions d'un géopolitologue*, Couleur livres, Brüsszel, 2013.
- *Peut-on empêcher les crimes de masses? La responsabilité de protéger à l'épreuve de la réalité* (társszerző), Pax Christi Wallonie-Brüsszel – Couleur livres, Brüsszel, 2012.
 - *Vigyázat, jönnek a törökök! Meddig terjednek s egyáltalán vannak-e az Európai Uniónak határai?*, L'Harmattan, Budapest, 2012.
 - *Après l'OTAN, la neutralité, une option stratégique* (társszerző), Pax Christi Wallonie-Brüsszel – Couleur livres, Brüsszel, 2011.
 - *Les puissances et leurs différends. Exercices géopolitiques et l'Union européenne*, L'Harmattan, Párizs, 2010.
 - (szerk.), *Géopolitique de l'Union Européenne*, Couleur Livres, Charleroi, 2009.
 - *Crise conjoncturelle ou mutations du capitalisme?*, *Cahiers Marxistes*, no. 239, 2009. május-június.
 - « Limites, frontières et portée de l'Union européenne – Vision d'un géopolitologue » *Cahiers Marxistes*, no. 237, mai–juin 2008.
- BELLAMY, Alex J. (szerk.), *International Society and its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- BERTEN, Ignac, *Pour une Europe forte et puissante – un défi éthique pour une Europe politique*, Luc Pire – Espace – Commission Justice et Paix, Brüsszel, 2001.
- BORNSCHIER, Volker – C. CHASE-DUNN (szerk.), *The Future of Global Conflict*, Sage, London, 1999.
- BURKHARD, Wehner, *Nationalstaat, Solidarstaat, Effizienstaat, Neue Staatsgrenzen für neue Staatstypen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992.
- CHALIAND, Gérard – Jean-Pierre RAGEAU, *Géopolitique des Empires*, Arthaud, Párizs, 2010.
- CHAUPRADE, Aymeric, *Introduction à l'analyse géopolitique*, Ellipses, Párizs, 1999.
- *Géopolitique, constantes et changements dans l'histoire*, 4. éd. Ellipses, Párizs, 2013.
 - *Chronique du choc des civilisations*, Chronique, Paris, 2011.
- CSAPODY Tamás, Magyarország a NATO-ban, *Népszabadság*, 2002. 6. 27.

- CSIZMADIA Sándor, A geopolitika mint a nemzetközi kapcsolatok elemzésének módszere, *Külpolitika*, 1998/1.
- CSIZMADIA Sándor – MOLNÁR Gusztáv – PATAKI Gábor Zsolt, *Geopolitikai szöveggyűjtemény*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999.
- A „poszt-internacionális” nemzetközi rend új térbeli jelölőinek kutatása: a „territoriális paradigma” kritikája, *Világosság*, 2002/4–5–6–7.
 - Erkölcsi elvek, jogi normák és az erőalkalmazás dilemmái a nemzetközi kapcsolatokban, *Világosság*, 2003/5–6.
- DEÁK, Péter (szerk.), *Biztonság-politikai kézikönyv*, Osiris, Budapest, 2007.
- *A félelem ellen. Biztonságpolitikai írások*, Zrínyi, Budapest, 2005.
- GALLOIS, Pierre M., *Géopolitique. Les voies de la puissance*, Plon, Párizs, 1990.
- *L'heure fatale de l'Occident, L'Âge d'homme*, Lausanne, 2004.
- GALLUS, Alexander, Warum Deutschland nicht neutral geworden ist. Eine verpasste Chance des Kreml im Jahr 1990, *Neue Zürcher Zeitung*, 2001. 5. 25.
- GASSER, Hans-Peter, Totaler Krieg gegen den Terrorizmus? Die Genfer Abkommen gelten auch im Anti-Terror-Kampf, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002. 8. 19.
- GATI, Charles, Zukunftschancen der NATO, *Europäische Rundschau*, 2002. 3. sz.
- Gaudiam et spes, lelképásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról. A II. Vatikáni zsinat tanítása*, Szent István Társulat, Budapest, 1975.
- GAZDAG Ferenc, *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*, Osiris, Budapest, 2002.
- Geopolitik. Zur Ideologiekritik politische Raumkonzepte, *Kritische Geographie*, 14. sz. Forschung-PROMEDIA, Bécs, 2001.
- GOWEN, Peter, Pax Europaea, *New Left Review*, 2005. július–augusztus.
- American Lebensraum, *New Left Review*, 2004. november–december.
 - US: UN, *New Left Review*, 2003. november–december.
 - Instruments of Empire, *New Left Review*, 2003. május–június.
 - Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe, *New Left Review*, 213. sz., 1995. szeptember–október.
 - Elargissement à l'Est, un saut dans l'inconnu pour l'Europe, *Le Monde Diplomatique*, 1995. október.
 - A fejtelenség hegemoniája, *Eszmélet*, 26. sz., 1995. nyár.
- Hérodote*, L'Europe et ses limites, 118. sz., 2005. 3. negyedév.
- Armées et nations, 116. sz., 2005. április.
 - Géopolitique des drogues illicites, 112. sz., 2004. 1. negyedév.
 - Géopolitique des grandes villes, 101. sz., 2001.
 - Vingt ans de géopolitique 1976–1996, 1966.
- HOFFMANN, Stanley, Gulliver unbound. Americas imperial temptation and the war in Iraq, Rowman – Littefield, Lamham, 2004.

- America Goes Backward, *The New York Review of Books*, 2003. június 12.
- JÁNOS PÁL, II., *Ecclesia in Europa*, Vatikán, 2003.
- JEAN, Carlo, *Geopolitica*, Laterza, Roma–Bari, 1995.
- JUDT, Tony, The New World Order, *The New York Review of Books*, 2005. 7. 14.
- Its Own Worst Enemy, *The New York Review of Books*, 2002. 8. 15.
- New Germany, Old NATO, *The New York Review of Books*, 2002. 5. 29.
- JUHÁSZ Erika, A nemzetközi biztonság fogalmának átértékelődése, in: Bernek Ágnes (szerk.), *A globális világ politikai földrajza*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- (szerk.), *A NATO és a magyar politika*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- A megelőző háború doktrínája: válságkezelés Afganisztánban és Irakban, in: uő (szerk.), *Nemzetközi válságkezelés – békeműveletek*, Biztonságért Alapítvány, Budapest, 2004.
- Békétámogató műveletek – a katonai tevékenység új formája, in: uő (szerk.), *Nemzetközi válságkezelés – békeműveletek*, Biztonságért Alapítvány, Budapest, 2004.
- A magyar honvédség részvétele békeműveletekben, in: *Nemzetközi válságkezelés – békeműveletek*, Biztonságért Alapítvány, Budapest, 2004.
- KÁLDOR, Mary, *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 2000.
- A force for intervention. A human security doctrine for Europe, and beyond, *International Herald Tribune*, 2004. 9. 30.
- A katolikus egyház katekizmusa. A Római Katolikus Egyház tanításának összefoglalása, 3.2.2 pontok, 1995; <http://www.katolikus.hu/kek/k.zip>.
- LACOSTE, Yves (szerk.), *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Párizs, 1993.
- LAÏDI, Zaki, *La norme sans la force – l'énigme de la puissance européenne*, Presses de Sciences Po, Párizs, 2005.
- LASSERRE, Frédéric – Emmanuel GONEN, *Espaces et enjeux: méthodes d'une géopolitique critique*, L'Harmattan, Párizs, 2001.
- LENIN, V., *Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*, Szikra, Budapest, 1948.
- Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*, University Press, Pécs, 2000.
- Magyar Tudományos Akadémia, *A NATO és a magyar politika*, Budapest, 1999.
- MATZNER, Egon, *Monopolare Weltordnung. Zur Sozioökonomie der US-Dominanz*, Metropolis, Marburg, 2000.
- MEAD, W.R., *Power, terror, Peace and War: America's Grand Strategy in the World at Risk*, A. A. Knopf, New York, 2005.
- MEARSHEIMER, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York – London, 2001.

- MEIKSINS WOOD, Ellen, *Empire of Capital*, Verso, London – New York, 2003.
- MORSE, Edward L. – James RICHARD, The Battle for Energy Dominance, *Foreign Affairs*, 2002. március–április.
- MULLER, Jean-Marie, *Dictionnaire de la non-violence*, Relié-Sagesses, Gordes, 2005.
- MÜNKLER, Herfried, *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis den Vereinigten Staaten*, Rowohlt, Berlin, 2005.
- Politikai filozófiák enciklopédiája*, Kossuth, Budapest, 2003.
- POUJOUL, Catherine, L'Asie centrale entre espoir et déstabilisation: bilan d'une décennie, *Recherche Internationale*, 64. sz., 2001. 2. félév.
- POULANTZAS, Nicos, *Pouvoir politique et classes sociales de l'état capitaliste*, F. Maspero, Párizs, 1970.
- ROMSICS Ignác, *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Rubicon, Budapest, 2003.
- ROSIERE, Stéphane, *Géographie politique & Géopolitique – Une grammaire de l'espace politique*, Ellipses, Párizs, 2003.
- RÜHL, Lothar, Das letzte Mittel gegen die Atomrüstung. Gegenproliferation im Wettlauf mit dem Nukleal-Terror, *Neue Zürcher Zeitung*, 2005. 3. 31.
- *Das Reich des Guten. Machtpolitik und globale Strategie Amerikas*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2005.
- Die Transatlantische Kluft bricht auf – Militärmacht – Europa als Ersatzteiklager?, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002. 2. 26.
- Europa im Kielwasser neuer US-Strategien – Heikle Auswirkungen von vorbedachten Eskalationen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2002. 8. 15.
- Hierarchische und zentralisiert. Präsident Bushs Konzept für die europäische Sicherheit, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2001. 7. 6.
- SERFATI, Claude, *Impérialisme et militarisme, Actualité du 21e siècle*, Cahiers libres, Page deux, Lausanne, 2005.
- SMOUTS, Marie-Claude, *Les nouvelles relations internationales. Pratiques et théories*, Presses de sciences po, Párizs, 1998.
- SISELINA, Ljubov – GAZDAG Ferenc (szerk.), *Oroszország és Európa, Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*, Zrínyi, Budapest, 2004.
- STENT, Angela, *Rivalen des Jahrhunderts – Deutschland und Russland im neuen Europa*, Propylän, München, 2000.
- STÜRMER, Michael, Die Grenzen der NATO, *Die Welt*, 2001. 3. 5.
- SPAEMANN, Robert, Europa – Wertegemeinschaft oder Rechtsordnung?, *Transit*, 21. sz. 2001. nyár.
- TAVARES, Pierre Franklin, Miért van annyi államcsíny Afrikában?, *Mérleg*, 62. sz., 2004. nyár.
- TESSORE, Dag, *A háború misztikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

- THERBORN, Göram, *Into The 21st Century. The New Parameters of Global Politics*, *New Left Review*, 2001. július–augusztus.
- THUAL, F., *Dictionnaire de géopolitique. Etats, concepts, auteurs*, Ellipses, Párizs, 2003.
- THUAL, F. – LOROT, P., *La géopolitique*, Montchrestien, Párizs, 1997.
- URQUHART, Brian, *The New American Century?*, *The New York Review of Books*, 2005. 8. 11.
- VALKI, László (szerk., társszerző), *Changing Threat Perceptions and Military Doctrines*, Macmillan, London, 1992.
- VANDERMOTTEN, Christian, *Géographie politique*, Presse Universitaires de Bruxelles, Brüsszel, 2005.
- La géographie de l'Europe: un demi-siècle de mutations et après?, in: Jean-Michel Decroly – Henri Nicolăi, *Mutations des territoires dans le Monde à l'aube du XXIe siècle*, L'Harmattan, Párizs, 2006.
- Julien VANDEBURIE, *Territorialités et politique*, Université de Bruxelles, Bruxelles, 2011.
- VÁRADY Péter, *Fudamentalizmus és terror. A megértés kísérletei*, *Mérleg*, 2001. 1. sz.
- VIT László, *Ámokfutás a NATO-ba*, Cartaphilus, Budapest, 1997.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Duke University Press, Durham & London, 2007.
- „The Depression: A Long-Term View”, *Commentary*, no. 243, 15 octobre 2008, <http://binghamton.edu/fbc/243en.htm>.
- Az Egyesült Államok és Európa 1945-től napjainkig, *Mérleg*, 63. sz., 2004. ősz.
- A terrorválság hétről hétre, *Mérleg*, 52. sz., 2001. tél.
- Seattle avagy a globalizációs előretörés korlátai, *Mérleg*, 45. sz., 2000. tavasz.
- *Geopolitics and Geoculture*, Cambridge U. Press, Cambridge, 1994.
- WALZER, Michael, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations* – With Preface to Third Edition, Basic Books, New York, 2000.

13. FEJEZET

A BÉKE ÉS A HÁBORÚ IGAZSÁGOSSÁGÁNAK KÉRDÉSEI

<i>Hol zajlanak ma háborúk, és mifélek?</i>	261
<i>Mi a háború, és vannak-e szabályai?</i>	263
<i>A béke kérdései</i>	265
<i>Országok gyakran anélkül állnak háborúban egymással, hogy az állampolgárok ezt tudatosítanák</i>	266
<i>A diplomácia előnye és a védelmi rendszerek kétséges volta</i>	267
<i>Melyik háború lehet igazságtalanabb?</i>	268
<i>A háború világnézeti képe</i>	268
<i>Igazságos háború vagy jogos önvédelem?</i>	269
<i>Várható-e a háborúk számának növekedése?</i>	270
<i>Függelék</i>	
<i>A) Mit ír elő az ENSZ alapokmánya?</i>	273
<i>B) Bognárné Horgosi Anikó: Kálvin János nézetei a jogos háborúról</i>	276
<i>C) Forczek Ákos: Grotius hatása korunk háborús propagandájában</i>	278
<i>Felhasznált irodalom</i>	281

Habár az Európai Unió (EU) határai közt jelenleg nem zajlik háború, ne képzeljük, hogy máshol ne volna. Igaz, a második világháború óta a nagyhatalmak nem háborúztak közvetlenül egymás ellen. Közvetve persze rengeteget. Ez indokolja, hogy újta felvessük a háború és a béke kérdéseit, méghozzá geopolitikai szempontból. Másrészt érdekesnek tűnik rákérdezni, hogy mit is gondolnak a háborúról a kereszt(y)ény egyházak.¹⁴⁸ Hiszen köztudott, hogy a különböző világnézeteknek komoly szerepe van a háborúkban.

¹⁴⁸ A Függelékben két wesley-s teológiai főiskolai hallgató igen érdekes szövege található Kálvin és Grotius háborúval kapcsolatos álláspontjáról, illetve azok hatásáról.

Hol zajlanak ma háborúk, és mifélek?

A háborúk mindig jelentős szerepet játszottak a nemzetek, országok életében, kimenetelüktől sokszor a társadalmi haladás vagy hanyatlás lehetősége függött. A különböző társadalmi osztályok különbözőképpen éltek meg e lehetőségeket. A *győzelem* az adott ország erősödését, területének és lakosságának gyarapodását, nemzetközi tekintélyének, befolyásának növekedését eredményezhette, a *vereség* pedig a nemzet szétszakítását vagy megszűnését, szolgál- vagy hűbéri sorba kerülését, kirablását, hadisarc, nagy jóvátételi kötelezettség megfizetését okozhatta.

Egyes becslések szerint az emberiség keletkezése óta a XX. század derekáig 14 500 kisebb-nagyobb háború történt. Ezekben mintegy 3 milliárd 650 millió ember vesztette életét. Ez a világ mai népességének mintegy 45 százaléka. Készült felmérés a múlt egyes időszakairól is. 1945–1989 között különböző okok miatt 273 fegyveres összetűzés, helyi háború zajlott le. Ezekben összesen 25–30 millióra tehető az elpusztultak száma. Ilyen háborúk, harcok (20–30-as nagyságrendben) ma is folynak a világ különböző részein.

Itt a háborúhoz sorolom azokat a fegyveres-katonai összetűzéseket, ahol egynél több ország vesz részt. Az összetűzések lehetnek hevesek vagy gyenge erejűek. Utóbbiak főleg külső beavatkozásoknak köszönhetők, és az a szerepük, hogy az adott térséget nyugaltságban tartsák. Vannak aztán többé-kevésbé befagyott viszályok, amelyek csak időnként vezetnek fegyveres összecsapásokhoz.

Heves harci tevékenység

SZÍRIA: Felkelők harca 2011 tavasza óta Aszad elnök rendszere ellen, majd a helyi és a nagyhatalmak közbelépése. A helyzet polgárháborúvá fajult, 200 ezer halálos áldozatot követelt és ennél is lényegesen több sebesültet eddig. Szíriában és Irakban 2013-ban felépett egy magát Iszlám Államnak nevező radikális szervezet.

LÍBIA: teljes felfordulás, polgárháború a törvénytelen amerikai–francia–angol, majd NATO-beavatkozás után.

IRAK: az AEÁ lerohanta, majd megszállta. A síita többség és a szunnita kisebbség között polgárháború zajlik. Az AEÁ kivonult volna az országból, de a bagdadi követség személyzete több mint 15 000 főből áll.

AFGANISZTÁNI HÁBORÚ: 2001 októbere óta tart, az Egyesült Államok történetének leghosszabb háborúja, holott a tálib rezsim uralmát gyorsan sikerült megdönteni. Sok tízezer civil halott, több mint háromezer szövetséges áldozat (köztük kétezer amerikai katona). A nemzetközi erőkkal szemben állók ember-vesztéséről nincsenek megbízható adatok (több százezer halotról van szó).

SZUDÁN: összecsapások a hegligi olajmező ürügyén Kartúm és a függetlenségét kivívó Dél-Szudán között. Polgárháború Dél-Szudánban.

UKRAJNA: nagyhatalmi befolyás és polgárháború.

Alacsony határfokú háborúk vagy többé-kevésbé befagyott viszályok

AEÁ-LATIN-AMERIKA: a Monroe- és a Truman-elv szellemében állandó amerikai – közvetett vagy közvetlen, fegyveres vagy titkosszolgálati – beavatkozás.

KONGÓ: a függetlenség 1960-as kivívása óta folyamatos harcok, politikai-gazdasági-nemzetiségi küzdelmek színtere. Ezekbe a nagyhatalmak mellett a térség szinte minden állama beavatkozott.

IZRAEL: Megalakulása, 1948 óta hadban áll Szíriával és Libanonnal. A konfliktus időnként nyílt fegyveres harc formáját ölti, mint a 2006-os ún. második libanoni háború idején. Izrael palesztin területeket foglalt el, és ott elnyomó intézkedéseket foganatosít 1967 óta.

KOLUMBIAI HÁBORÚ: Egyes számítások szerint akár kétszázezer ember is életét veszthette az 1964 óta tartó harcban, amelynek során a kormányerőkkel szemben baloldali gerillák – közöttük a Kolumbiai Forradalmi Fegyveres Erők (FARC) – harcolnak.

KOREAI-FÉLSZIGET: Észak és Dél technikailag 1950 óta háborúban áll egymással, 1953 óta tűzszünet van érvényben.

KÍNA-VIETNAM: Vietnam 1975-ös függetlensége óta gyakoriak az ellenségeskedések a két ország közt. Legújabbán egy vitatott hovatartozású tengeri terület miatt.

CIPRUS: Törökország 1974-ben bekebelezte a sziget északi részét. Államukat (KKTC) csak Ankara ismeri el. A görög ciprióták lakta Ciprusi Köztársaságot, amely az EU-nak is tagja, az ENSZ által felügyelt zöld vonal választja el Északról.

MOLDOVA: Az ország Dnyeszter folyótól keletre eső része, Transznisztria, jelentős orosz és ukrán lakossággal, 1990-ben kikiáltotta függetlenségét. A helyiek attól féltek, hogy a Szovjetuniótól való elszakadás után Moldovában megerősödő nacionalizmus végül a Romániával való újraegyesüléshez fog vezetni.

ÖRMÉNYORSZÁG-AZERBAJDZSÁN: 1991 szeptemberében Hegyi-Karabáh kivált Azerbajdzsánból, amit az katonai erővel próbált meg megakadályozni. A háborúban fokozatosan fölénybe kerültek az örmények, akiket Örményország támogatott, majd a terület csaknem egésze örmény ellenőrzés alá került.

SZAHÉL (Afrikában): határokon átnyúló tuareg és iszlamista felkelések, illetve leverésük külföldi segítséggel.

Mi a háború, és vannak-e szabályai?

Clausewitz a „Mi a háború?” kérdésére az alábbi feleletet adta: „A háború nem egyéb, mint a politika folytatása más eszközökkel.” A válasz kiemeli a lényegét a háborúnak, ami a legtöbbször nem más, mint hatalmi játék. A háború nagy kiterjedésű, erőszakos, fegyveres összeütközés. A szemben álló felek háborúval történő érdekérvényesítése a történelem során mindig is ismert volt a törzsi háborúktól, a városállamok, nemzetek, országok, multik és birodalmak közötti viszályokig. Legtöbbször a háború célja a szemben álló felek érdekeinek erővel történő érvényesítése, mely lehet területszerzés, gazdasági erőforrások megszerzése/megtartása, vallási és/vagy politikai ideológia terjesztése.

Ebből következik, hogy a *társadalmi* és a *történeti* szempont a háború fontos jegye. A különböző társadalmak különböző háborúkat vívnak (zsoldosokkal, feudális hadsereggel, napóleoni népfelkelőkkel, sorozott katonasággal). Az sem közömbös, hogy mikor és hol háborúznak. A véget ért háborúk hamar bevonulnak a történelemkönyvekbe. A távoli háborúk kevésbé izgatják az embereket, mint a közeli.

A nemzetközi jog értelmében egy háború a hadüzenet bejelentésével, illetve ennek hiányában az első harci érintkezést követően a hadiállapot kihirdetésével kezdődik. A háborút hivatalosan akkor tekinthetjük lezártnak, ha a *harcoló felek békét kötnek egymással*, vagy legalább is tartós tűzszünetet kötnek (pl. Japán és Oroszország közt 1945 óta). A vallás- vagy polgárháborúk és gyarmati felszabadítási harcok határeseteknek minősülnek. A fegyveres összecsapás helyszíne és kiterjedése szerint lehet: helyi, regionális és világháború. Időtartam szerint lehetnek: rövid idejű vagy elhúzódó harcok. Mindegyiknek megvannak a maga jellemzői.

- A háborút ne keverjük össze a viszályal. Persze, egy viszály kiválthat háborút. A viszály születhet uralkodóházakon belüli családi perpatvarból;
- társadalmi-gazdasági érdekek vagy feszültség (faji vagy osztálykülönbség) miatt;
- ellentétes nemzet érdekekből vagy vágyálmokból (a „Nagy-Magyarország”-vágy Erdély vagy a Felvidék iránt ütközik a „nagyromán” kíváncsival és „nagyszlovákok” vágyaival), vagy akár
- kulturális okból (világnézetek, vallások, meggyőződések stb.).

A háborúban részt vevő államok, harcoló felek kapcsolatát, a harcok során megengedhető, illetve nem megengedhető viselkedésformákat a genfi egyezmények szabályozzák. Az egyezmények rendelkeznek a hadifoglyok, civilek, városok és épületek védelméről, a „vörös kereszttel”, illetve „vörös félhordal” jelzett épületek és személyek védelméről. Előírják a tengeri, szárazföldi és légi hadviselés szabályait.

Ilyen például a sebesültek ellátása, a foglyok személyiségének tiszteletben tartása, a nem harcoló polgári lakosság megóvása, a mérgezgázok használatának tilalma, a háborús és az emberiségellenes bűntettek szankcionálása, semlegesség stb.

Az emberi jogokat újabb kihívások érik például:

- az újabb és újabb fegyvernemek (pilota nélküli repülő, tazer...),
- a háborúk „elmagánosítása” (számos nemzetközi nagyvállalat zsoldosokat és fegyvereket kölcsönöz) és
- a sűrűn lakott területek ellen intézett mind gyakoribb támadások miatt.

Ezeket az új fejleményeket a létező egyezmények még nem szankcionálják.

A szabályok megsértőivel, azaz a háborús bűnök elkövetőivel szemben túlnyomórészt a hágai Nemzetközi Büntető Bíróság jár el, a nürnbergi bíróság példájára, ahol a náci vezetőket ítélték el. A nagyhatalmak vagy a multik képviselőit eddig még soha nem állították e bíróság elé. Pedig elég csak Irakra, Tibetre gondolni, vagy egyik-másik multi viselkedésére Afrikában vagy Délkelet-Ázsiában. Néhány nemzetközi vállalat igen kevésbé tiszteli az emberi jogokat és méltóságot. Ez különösen jellemző a nem demokratikus országok (embertelen termelési mód) vagy a nyersanyagban és energiahordozókban gazdag államok területén (mindinkább Afrikában). Ezek ellen még nincs semmiféle jogorvoslat!

Mit nevezhetünk fegyvernek? Akármilyen eszköz felhasználható a Másik ellen. Hiszen egy fegyver olyan, ember alkotta eszköz, amellyel az képes saját testhatárain túl támadást intézni vagy védekezni, illetve ezek hatásfokát és hatótávolságát megnövelni. A fegyver lehet tárgyi (bot, puska vagy akár űrfegyverek, pilota nélküli repülő és informatika) vagy szellemi (kémkedés, propaganda, izgatás, vesztegetés...).

Az államok rájöttek, hogy nem csak fegyverekkel érhetik el céljaikat. Vannak ennél hatékonyabb eszközeik is, például a gazdasági befolyás érvényesítése vagy a nemzetközi közösség által gyakorolt nyomás. Friss példák vannak rá, hogy a háború drága és nem célravezető. Másfelől az is kimutatható, hogy – hála a médiának – a világ közvéleménye is jobban odafigyel már a fegyveres összetűzésekre. A korábbiaknál valamivel gyorsabban fölfigyel, és igyekszik rákényszeríteni a szemben álló feleket valamiféle békés megoldásra.

A béke kérdései

Ahogy már megjegyeztük, a háború akkor zárul le, ha a *harcoló felek békét kötnek egymással*, vagy legalábbis tartós tűzszünetet tartanak. Az intézményes szereplők (állam, egyház, nemzetközi vállalat) számára a háború és a béke tulajdonképpen a viszály és az együttműködés dialektikájának két szélsőséges esete. Sem a háború, sem a béke nem lehet teljes. A béke tartóssága igencsak függ a békétárgyalások minőségétől és sikerétől. Erre a legjobb példa a versailles-i, illetve trianoni békekötés, amelyek gyatrán rendezték Köztes-Európa sorsát, és egy újabb világháború kitöréséhez vezettek.

Az államok közti erőviszonyok inkább békés, mint háborús megoldásokat tesznek lehetővé, legalábbis a nagyhatalmak között. A nemzetközi vállalatok egymás közti és a különböző államokhoz fűződő viszonyai ellentmondások, és tükrözik a magán- és az államközi terek összeférésének nehézségeit. A vállalati együttműködés jobban kezeskedik a nyereség megszerzéséért, és a verseny vesztését elhárítja, de a legcélravezetőbb az ágazaton belüli vállalati egybeolvadás. A világnézeti vagy vallásháborúk sokszor a legvéresebbek.

A tapasztalat azt mutatja, hogy nincs olyan béke, ami eleve megakadályozhatná a háborús szándékok újbóli megszületését. Erre jó példa a „hidegháború”-nak becézett béke 1948 és 1989 között, a nagyhatalmak állandóan növekvő katonai kiadásai vagy a „terrorellenes háború”, amely Jugoszlávia bombázásával és Afganisztán, Irak vagy Líbia lerohanásával járt, s amelynek később talán Szíria és Irán is az áldozatává válhat. Mindez gyakran a nemzetközi jog lábbal tiprásával jár együtt (lásd erről a „Mit ír elő az ENSZ alapokmánya?” c. szöveget a fejezet Függelékében).

„Ha békét akarsz, tanulmányozd a háborút.” Történelemkönyveink hosszan és részletesen leírják a háború borzalmait. Ennek olvastán nagyon is akarhatjuk a békét. Egy fontos kérdés mégis felmerül. Mondhatjuk-e, hogy jobb egy igazságtalan béke, mint egy jogos háború? Ha az emberiség többségét veszük számításba, akkor a válasz igenlő lehet, több oknál fogva. Egyrészt és mindenekelőtt rengeteg közkatona és altiszt hal meg a csatatereken. Másrészt, a háborúval járó inség és a bombázások a leginkább helyhez kötött, nagyszámú szegényt érintik. Végül, a háború utáni nehézségek és újjáépítés megint csak a lakosság többségének terhére van.

Persze egy különösen igazságtalan békével járó politikai rendszer (például egy náci rendszer) tűrhetetlenné teheti a békét, és egy többé-kevésbé jogos háborúhoz vezethet. De van más megoldás is: Az államok vagy államközösségek erőfeszítése a semlegesség irányába, de legalább egy olyan semlegesség felé, ami kizárja a

háborúkban való részvételt. Az EU-ban 5-6 ország a 28-ból már semleges. Innen is a szervezet diplomácia jelentősége (lásd lejjebb). Így azt is mondhatnánk: „Ha békét akarsz, utasítsd el a háborút!”

*Országok gyakran anélkül állnak háborúban egymással,
hogy az állampolgárok ezt tudatosítanák*

A végrehajtó hatalom igen gyakran a törvényeket nem tisztelve építi fel kül- és biztonságpolitikáját, kizárva abból a hatalom többi ágát, sőt a társadalmat mint olyat. A háború és a béke kérdésében sokszor a demokrácia a legnagyobb vesztes! Ez igen jellemző a NATO-tagországok működésére 1999 óta (Szerbia, Afganisztán, Irak stb.), habár az alapszerződésben erről szó sincs (lásd lejjebb a híres ötödik cikkely szövegét). Így például Belgium vagy Magyarország háborúban áll több országgal, a nemzetközi törvényeket megszegve! A demokráciahiány geopolitikailag gyengíti az országokat. A támogató közvélemény a legszélesebb értelemben erősíti az államot. A háború jogossága is egy fontos tényező ebben.

Példaként említsük meg a magyar helyzetet. A magyar hadügyminisztérium szerint az „Országgyűlés döntése alapján jelenleg egy időben mintegy 1000 magyar katona vehet részt nemzetközi műveletben. Napjainkban a Magyar Honvédség három kontinensen tizenegy országban hajt végre műveleti feladatokat, többségében – a résztvevők több mint 70 százalékával – NATO vezetésű missziókban. A Magyar Honvédség honvédelmi törvényben meghatározott feladata a szövetségi és nemzetközi szerződésből eredő egyéb katonai kötelezettségek – különösen a közös védelmi, békefenntartó és humanitárius feladatok – teljesítése, valamint közreműködés az arra kijelölt és felkészített erőkkel a nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai feladatainak ellátásában.” A minisztérium hallgat arról, hogy vajon a műveletek az ENSZ jóváhagyásával történnek-e. Feltételezhető, hogy nem. Elég, ha az afganisztáni és az iraki műveletekre gondolunk.

1999 óta a Magyar Honvédség valamennyi NATO szárazföldi katonai békeműveletben részt vett. 2003-tól Irakban és Afganisztánban magyar katonák szolgálnak, ENSZ-felhatalmazás nélkül. 2005-től Magyarország részese a kongói EU-misszióknak és az Afrikai Uniót támogató (EU–AU) műveleteknek is. Csak 2012-ban összesen 13 milliárd forintot költ az ország ezekre a missziókra, ebből valamivel több mint 8 milliárdot az afganisztáni feladatokra. Ezek a külföldi „kalandok” halottakkal és sok sebesülttel járnak!

A geostratégiai döntések általában kevés állampolgár figyelmét keltik fel. Ennek lehet hátrányos hatása is. Elégtelen társadalmi párbeszéd és propaganda

következtében az adott társadalom nem egykönnyen áll a kormánya mögé, amikor ennek erre nagy szüksége lenne rá válság vagy háború esetén. De a társadalmi érdektelenséget az is magyarázhatja, hogy a háború szót többet nem használják: védelmi feladat, hadművelet, katonai feladat, békefenntartás, válságmegelőzés, beavatkozás, közbelépés, „sebészeti művelet” stb., mondják helyette.

A sorkatonai szolgálat megszüntetése és „állami zsoldos hadseregek” felállítása fokozza az állampolgári érdektelenséget. Ehhez hozzájárul, hogy a hadügyeknek és a hadsereg bizonyos tevékenységeinek (fegyvárgyártás, étkeztetés, szállítás stb.) elmagánosítása sokszor visszaélésekkel jár. Súlyosbítja a helyzetet, hogy most már a harci tevékenységek fedezésére is nemzetközi magán-nagyvállalatokhoz fordulnak az államok, vagyis a végrehajtó hatalom.

A diplomácia előnye és a védelmi rendszerek kétségei volta

A diplomácia a béke megteremtője és fenntartója. Amíg a diplomaták beszélnek, a fegyverek hallgatnak, vagy legalábbis hallgathatnak. A diplomácia az országok közötti párbeszéd, illetve tárgyalás által a leghatásosabb békefenntartó eszköz. Az EU alapvetően megteremti az „állandó békét” a tagországok közti folyamatos párbeszéddel Európában, még ha az időigényes is, lásd a szlovák–magyar együttélés problémás kérdéseit, a Dunával vagy az állampolgársággal kapcsolatos ügyeket.

Ugyanakkor szövetséges vagy közös védelemben bízni vágyálomnak tűnik. A NATO csak látszólag biztosíték, mindenféle híreszteléssel szemben. A lisszaboni EU-s szerződés jobbnak tűnik ezen a téren.

A közös védelmet a Washingtoni Szerződés híres 5. cikkelye rója a NATO-ra
(kiemelés tőlem – B.-F. M.):

„A Felek megegyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintik; és ennél fogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert jogos egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy Feleket azzal, hogy egyénileg és a többi Féllel egyetértésben, azonnal megteszi azokat az intézkedéseket – ideértve a fegyveres erő alkalmazását is –, amelyeket a békének és a biztonságnak az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart.”

A Lisszaboni Szerződés 42/7. cikkelye a következőket tartalmazza:

„A tagállamok valamelyikének területe elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkével összhangban – *köteles* minden rendelkezésére álló segítséget és támogatást megadni ennek az államnak. Ez nem érinti az egyes tagállamok biztonság- és védelempolitikájának egyedi jellegét. Az e területen vállalt kötelezettségeknek és együttműködésnek összhangban kell lenniük az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének keretein belül tett kötelezettségvállalásokkal, amely szervezet az abban részes államok számára továbbra is a közös védelem alapját képezi, és annak végrehajtási fóruma marad.”

Tehát, egyrészt, az általános meggyőződéssel ellentétben a NATO segítségnyújtási kötelezettség nem önműködő, és nem foglalja magában kötelezően a katonai erő alkalmazását. Másrészt, a NATO egy védelmi és nem támadó szervezet. Pedig ez utóbbit hitetik el az illetékes kormányok a honfitársaikkal az 1990-es évek óta! A lisszaboni szöveg jobbnak tűnik, de magába foglal egy egészen különleges záradékot a NATO-val kapcsolatosan.

Korunk katonai műveleteit egyetlen állam sem végezheti szövetségesek nélkül. Még a nagyhatalmaknak is kellenek szövetségesek, támogatók. Az erőket és képességeket pedig össze kell vonni. Az államoknak, szövetségeknek meg kell tudni védeni magukat. Persze az államok, állaszövetségek választhatják a fegyveres vagy fegyvertelen semlegesség útját (lásd a 12. fejezetet)

Melyik háború lehet igazságtalanabb?

A háború világnézeti képe. A háborút nem mindig utasították el olyan sokan, mint manapság. Voltak, akik a háborút az emberiség legmagasabb rendű cselekvésének látták, ahol megmutatkozhat a bátorság, a becsület stb. Mások szerint a háború olyan szükségszerű történelmi állomás, amely lehetővé teszi a társadalom fejlődését. A 20. század elején Thomas Mann ezt írta: „Vajon a béke nem a polgári korrupció egy eleme csupán, míg a háború a megtisztulás, a felszabadulás és a remény ígéretét hordozza?”

Manapság a legtöbben csak az „igazságos háborút” (lásd lejjebb) tartják elfogadhatónak, és azt vallják, hogy a világszervezetek – köztük az ENSZ – feladata, hogy az igazságtalan (vagyis a legtöbbször hódító, erőszakos) háború kitörését megakadályozza vagy befejezését elősegítse. Tudjuk, hogy a háborúra rendelkezésre álló erőforrások mindig is jóval meghaladták a békére, illetve a béke fenntartására

fordítható eszközöket, és a békét legtöbbször a háború szüneteként határozták meg, ahelyett hogy saját jogán létező, társadalmi alaphelyzetként fogadták volna el.

A nemzetközi jogban a háborúzásnak csak két megengedett formája létezik:

- a védelmi háborúk: amikor az egyik nemzetet vagy országot egy másik megtámadja, a védekező országnak joga van megvédeni magát;
- az ENSZ Biztonsági Tanácsa által jóváhagyott háborúk, amelyekben az ENSZ együttesen lép fel egy ország ellen. Ezeknek egyik példája a koreai vagy számos békefenntartó és béketeremtő ENSZ-misszió.

Igazságos háború vagy jogos önvédelem? Ebben az összefüggésben az „igazságos háború” fogalmát értelmeznünk kell. Evvel a fogalommal az erőszak politikai célú alkalmazásának jogosságát mérlegeljük. A *rendőrség* esetében a törvény a döntő, és csak a törvény jogosságát vitathatja a társadalom vagy a politikai filozófusok. A *katonaságot* viszont kevés nemzetközi szabály korlátozza. A katonák dolga ölni, ha ezt a parancsot kapják!

A kánon-, később pedig a nemzetközi jog évszázadok óta foglalkozik a „háború jogosságának” kérdésével. Az idők folyamán egy sor indokot sorakoztattak fel „a háborúhoz való jog” címszó alatt: jogtalanul elvett tulajdon visszaszerzése; gonosztevők megbüntetése; önvédelem; előkészületben lévő támadás megelőzése; stb. A jogosság függ attól, hogy létezik igazságos ok (Szent Tamás); becsületes szándék (Szent Tamás); törvényes hatalom (Szent Tamás); és ezenkívül a háborúhoz való folyamodás a végső lehetőség (Suarez) és a sikere valószínűnek tűnik (Suarez).

Idetartozik a „*jog a háborúban*” kérdésköre is, ami előírja az arányosság elvét: a fegyverek és a stratégiák nem alkalmazhatók indokolatlan vagy szükségtelen mértékben, vagyis akármilyen fegyver nem vethető be akármikor vagy akárhol; másrészt különbséget kell tenni katonák és civilek között.

A katolikus egyház a „*jogos fegyveres önvédelmet*” szigorúan szabályozza (lásd a legutolsó katekizmust). Csak akkor lehet evvel a joggal élni, ha (többek között):

1. biztosnak látszik, hogy a támadó tartós, súlyos kárt okozhat;
2. minden más megoldás lehetetlenné vált;
3. a védekezés minden valószínűség szerint sikeres lehet;
4. a védekezés kisebb kárral járhat, mint a nem védekezés;
5. a sebesült vagy elfogott ellenséget emberségesen kezelik;
6. a civilek tisztelete;
7. teljes vidékek és városok elpusztítása kizárt.

Nemzetközi szinten az „igazságos háború” elvének szerény térhódítását figyelhetjük meg. Az imént felsorolt hét feltétel egyidejű teljesítése gyakorlatilag lehetetlen. A „jogos fegyveres önvédelemre” sem lehet sok alkalom. Szerintem nem volt soha és nem is lesz „igazságos háború”. Viszont a rendőrség belpolitikai szerepe világos, és az „igazságos rendfenntartás” elvei tiszták, még ha a „rend” fogalma vitatható is. Ma a háborús bűncselekmények, a népiirtás vagy az emberiségellenes bűntettek elkövetését a nemzetközi jog szigorúan tiltja, de a nagyhatalmak vígan üzik, vagy legalább is szemet hunynak felette.

Az utóbbi évtizedekben többször is úgynevezett „humanitárius” és az ENSZ alapokmányán alapuló fegyveres katonai akció tanúi lehettünk, amelyek persze gyakran nem nélkülözik a visszaéléseket. Csak röviden említjük meg a legkülönbözőbb béketámogató műveleteket: válságmegelőzés, békekikényszerítés, „békeépítés”, békefenntartás stb., melyeket mindig a nagyhatalmak felügyelik, és amelyekből gyakran hasznót is húznak. Ezek a tevékenységek, amelyek az erőszak, a fegyver használatának a lehetőségét feltételezik, gyakorlatilag csak akkor megengedettek, ha azok egyik nagyhatalom érdekeit sem veszélyeztetik. Ez utóbbi elvet a Biztonsági Tanács működése biztosítja.

Várható-e a háborúk számának növekedése?

Háborúk világszerte állandóan dúlnak. Vajon szaporodhatnak-e a számuk a jövőben?

Egyrészt, az ENSZ-nek ma 193 tagállama van, míg 1945-ben még csak 51 volt! E szám növekedése fokozza a háború valószínűségét a világban, mivel a viszály lehetőségei négyzetesen nőnek. Példának okáért, háború kitörhet túlzott azonosulási folyamat következményeképpen, legyen szó vallásról vagy nemzeti kérdésről. Világszerte sok határ önkényes. Viszont az EU egy jó példa arra, hogy az államközösségek a tagállamaik között képesek lehetnek megszüntetni a háború lehetőségét. Persze államközösségek közti háború igenis elképzelhető. Az EU és az AEÁ érdekei távolról sem közösek, a viszályforrások növekednek. 2003-ban az AEÁ megfenyegette az Uniót, mivel Irak lerohanása ügyében Brüsszel nem volt hajlandó támogatni Washington.

Másrészt, megfigyelhetjük a tőke mélyülő világválságát:

- először a 19. század végén, majd a 20. század második felében a tőke kiterjeszkedett szinte az egész világra, főleg, ha számításba vesszük, hogy ma Oroszország és Kína is tőkés rendszerű államok, amelyek érdekei egyre különbözőbbek;

- az első és a második világháború okai között kimelt helye van a gazdasági-társadalmi tőkés válságnak;
- a tőkés rendszer szoros kapcsolata az állammal ma gyengül. Az állam biztosítja a magántulajdon szentségét, a tőke állami támogatottságát és a társadalom fennálló rendjét. Az elmúlt évtizedek magukkal hozták előbb az állami feladatok bővülését, majd azok csökkenését, a tőke nemzetközivé válása pedig államszövetségek megalakulását tette időszerűvé;
- a fölé- és alárendeltség viszonyainak sokoldalú, szükségszerű, ismétlődő kiépülése tapasztalható, de ezzel párhuzamosan vallási, (geo)politikai, katonai és gazdasági téren a társadalmi egyenlőtlenségek elvi és gyakorlati fennmaradása, sőt fokozódása is;
- az uralkodó gazdasági világ állandó és fő jellegzetessége a szakosított monopóliumok létezése és terjeszkedése, ezek ugyanis megfékezik a várható hasznot korlátozó versenyt;
- töretlenül folytatódik a városiasodás folyamata és az erőteljes – észak-déli és kelet-nyugati irányú – népvándorlás;
- ártértékelődik a „központ” és a „perem” fogalma, ám mindig az utóbbi gyarapítja az előbbi, mind gazdasági, mind népességi, mind kulturális téren; ez a folyamat ma erősen érezhető Magyarországon.

Növekednek a tőkés gazdaságok ellentmondásai, most már világszinten: munkanélküliség, árutútermelés, mértéktelen haszonvágy stb. A közepes és a kis méretű államok eltörpülnek a nagy nemzetközi vállalatok mellett. Megváltoznak a nagyhatalmak közötti geoökonómiai viszonyok: ez többek között abból ered, hogy módosul nemzeti valutájuk fontossága, nagyobb gondot okoznak eladósodásuk következményei, a nyersanyagforrásokhoz való hozzáférésük. Mindez tovább gyengíti az AEÁ helyzetét világszinten, ebből (is) adódóan erősíti a többi nagyhatalom befolyását. Ez is valószínűsítheti a háborút. Manapság az államok és a multik egyaránt gyakran zsoldosokkal vívatják meg háborúikat.

Azonkívül a háború hatékonyan elterelheti a figyelmet fontos társadalmi-politikai-gazdasági jelenségekről. Gondolhatunk például

- az egyenlőtlenségek növekedésére,
- a foglalkoztatás szintjének romlására,
- a munkaviszonyok és -körülmények rosszabbodására, az alacsony bérekre,
- a tőkés érdekek kibővülésére az államok és a törvények kárára stb.

Sokféle végrehajtó hatalom (királyok, kormányok, diktátorok...) élt evvel a lehetőséggel a történelem folyamán!

Végül, mind a „hidegháborúra”, mind az azt követő időszakra az volt jellemző, hogy a nagyhatalmak nem közvetlenül csaptak össze, hanem közvetett módon háborúztak, például az ázsiai vagy afrikai volt gyarmati országokban. A jelenleg Szíriában zajló polgárháborús viszály, külföldi „besegítéssel”, egy ilyen, a nagyhatalmak közti közvetett háborúnak tekinthető!

Mindamellet a nagyhatalmak gyakran éltek és élnek a lerohanás lehetőségével. Emlékezzünk csak az 1945 utáni évekre: Korea, Magyarország, Vietnam, Csehszlovákia, kétszer Afganisztán, több latin-amerikai ország és Irak. Az AEÁ manapság több mint hétszáz katonai támaszpontot tart fenn a világ legkülönbözőbb országaiban. Oroszország egyet. Kína 4-5-öt.

A politikai és gazdasági hatalmak katonai tevékenységének hatásai ismertek: halottak és sebesültek, menekültek és betegek, járvány és nyomor, rombolás és pusztulás.¹⁴⁹

¹⁴⁹ A 2003-as iraki lerohanás, amely a New York-i felhőkarcoló-támadás 3000 áldozatát volt hivatva megbosszulni, kb. 120 000 halottat, ennél jóval több sebesültet és 2-3 millió menekültet „eredményezett”.

Függelék

A) Mit ír elő az ENSZ alapokmánya?

I. FEJEZET: CÉLOK ÉS ELVEK

1. cikk

Az Egyesült Nemzetek célja, hogy

1. fenntartsa a nemzetközi békét és biztonságot és evégből hathatós együttes intézkedéseket tegyen a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére, a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására, valamint békés eszközökkel, az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezethetnek;

2. a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket foganasítson [...]

2. cikk

Az 1. cikkben felsorolt célok elérése érdekében a Szervezet és tagjai a következő elveknek megfelelően járnak el:

[...]

3. A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszályukat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe.

4. A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánvaló *erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell* [...]

7. A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe tartoznak és nem kötelezi a tagokat arra sem, hogy az ilyen ügyeket a jelen Alapokmánynak megfelelő rendezési eljárás alá bocsássák; ez az elv azonban a VII. fejezetben tárgyalt kényszerítő intézkedések alkalmazását semmiben sem érinti [...]

VI. FEJEZET: VISZÁLYOK BÉKÉS RENDEZÉSE

33. cikk

1. Minden olyan viszály esetében, amelynek elhúzódása a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet, a felek mindenekelőtt közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választott bírósági vagy bírósági eljárás, regionális szervek vagy megállapodások igénybevétele vagy általuk választott egyéb békés eszközök útján tartoznak megoldást keresni.

2. A Biztonsági Tanács, ha szükségesnek tartja, felhívja a feleket arra, hogy a köztük fennálló viszályt ilyen eszközökkel rendezzék.

34. cikk

A Biztonsági Tanács minden viszályt, vagy minden olyan helyzetet, amely a nemzetek között súrlódást okozhat vagy viszályt vonhat maga után, megvizsgálhat annak megállapítása végett – vajon a viszály elhúzódása, vagy a helyzet fennmaradása nem vezethet-e a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére [...]

VII. FEJEZET: ELJÁRÁS A BÉKE VESZÉLYEZTETÉSE,
A BÉKE MEGSZEGÉSE ÉS TÁMADÓ CSELEKMÉNYEK ESETÉBEN39. cikk

A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását, és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelől, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. cikkek alapján foganatosítani.

40. cikk

A Biztonsági Tanács – a helyzet súlyosbodásának megakadályozása végett – mielőtt a 39. cikk értelmében ajánlásokat tenne, vagy rendszabályok felől határozna, felhívhatja az érdekelt feleket, hogy alkalmazkodjanak azokhoz az ideiglenes rendszabályokhoz, amelyeket szükségesnek vagy kívánatosnak ítél. Az ilyen ideiglenes rendszabályok az érdekelt felek jogait, igényeit vagy helyzetét semmiben sem érintik. A Biztonsági Tanács az ilyen ideiglenes rendszabályok végrehajtásának elmulasztását megfelelően számon tartja.

41. cikk

A Biztonsági Tanács határozza meg, hogy milyen fegyveres erők felhasználásával nem járó rendszabályokat kíván fogatosítani abból a célból, hogy határozatainak érvényt szerezzen, és felhívhatja az Egyesült Nemzetek tagjait arra, hogy ilyen rendszabályokat alkalmazzanak. Ilyeneknek tekintendők a gazdasági kapcsolatok, a vasúti, tengeri, légi, postai, távírói, rádió- és egyéb forgalom teljes vagy részleges felfüggesztése, valamint a diplomáciai kapcsolatok megszakítása.

42. cikk

Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket fogatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához vagy helyreállításához szükségesnek ítél. Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által fogatosított tűntető felvonulásból, zárlatból (blokád) vagy egyéb műveletekből is állhatnak [...]

Forrás: Az ENSZ honlapja.

**B) Bognárné Horgosi Anikó:
Kálvin János nézetei a jogos háborúról¹⁵⁰**

Kálvin leghosszabb értekezése a háborúról *A keresztyén vallás alapvonalai* (Institutio Christianae religionis) című – fő művének tartott – munkájában olvasható. Ebben Kálvin két teljes bekezdést szentel a kormányzat hadviselési joga körül kialakult vitának. Fontosnak tartja elismerni a törvényes hatalom birtokosainak jogát ahhoz, hogy háborúhoz folyamodjanak, sőt, egyik fontos feladatuknak tekinti a közjó fegyveres védelmét annak veszélyeztetőivel szemben. Érvelése az anabaptisták háborúellenes nézetei ellen irányul. Az anabaptisták 1527-ben kiadott Schleitheimi Hitvallásának negyedik és hatodik cikkelye ugyanis mindezt tagadta. Ők arra hivatkoztak, hogy Jézus Krisztus elutasította, hogy királlyá tegyék (Ján 6,15), illetve saját maga tiltotta meg a fegyveres fellépést, és ezt mondta: „Tudjátok, hogy a pogányok fejedelmei uralkodnak azokon, és a nagyok hatalmaskodnak rajtuk. De ne így legyen közöttetek.” (Mt 20,25)

Kálvin ezzel szemben kifejti, hogy törvényes dolog a kormányzat hadviselése, hiszen nincs különbség a keveseknek ártó rabló és az egész országra rárontó ellenség között. A hatóságok feladata megvédeni a polgárokat a támadástól, éppen úgy, ahogy féken tartják a magánembereket a bírósági ítéletekkel:

„Amennyiben pedig semmi különbség sincs aközött, hogy király-e vagy a nép salakja az, ki idegen területre – amelyhez semmi joga sincs – betör és azt ellenséggént pusztítja: az ilyenek mind rablóknak, tekintendőek, és aszerint büntetendőek.”¹⁵¹

„Amennyiben pedig úgy a királyoknak, mint a népeknek a közbüntetés ilyen gyakorlása végett néha szükséges fegyvert fogniuk: ez elv alapján azt is megállapíthatjuk, hogy az így kezdett háborúk – törvényesek.”¹⁵² Itt meg kell jegyezni, hogy Kálvin írásaiban az ellenség elnevezést csakis olyan emberekre vonatkoztatja, akik rosszat akarnak, és valóságosan mások romlására törnek. Ezzel a meghatározással kizárja azt, hogy olyasvalakiket minősítsen bárki ellenséggnek, akikről csak képzeli, hogy ártani akarnának neki.¹⁵³

Kálvin *Evangéliumi Harmónia* című munkájában, illetve *A zsoltárok könyvének kommentárjában* megemlíti néhány jogtalan háborús indítékot is, például a gazdagság vakmerőségét, mely zsarnoki túlkapásokra, a „nép vérének elpazarlására”

¹⁵⁰ A Wesley-szakkollégium hallgatójának vizsgadolgozata.

¹⁵¹ Kálvin János: *A keresztyén vallás alapvonalai*. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 1903. 411.

¹⁵² Kálvin: i. m. 410.

¹⁵³ Papp György: Kálvin tanítása az ellenség iránti szeretetről, *Református Szemle*, CII. évf. 5. 2009. 668.

indíthatja az uralkodót.¹⁵⁴ Az igazságtalan háborúk másik indítéka a „gonosz szív”, mely gonosz rágalomokkal szítja fel a háborút, hiszen „nem tudtak szétzúzni egy jó és ártatlan embert másképp, minthogy először rágalomokkal borították el.”¹⁵⁵ Ezeket a háborús indítékokat természetesen nem fogadja el.

Az *Institutio* lapjain így foglalja össze: „Hanem felette nagy gonddal vigyázzon minden felsőség arra, hogy saját vágyait a legcsekélyebb mértékben se kövesse [...] ha ellenséggel, azaz fegyveres támadóval szemben kell fegyvert fogni: ne tegyék ezt kicsinyes okokból, sőt a kínálkozó alkalmon se kapjanak, hacsak a legvégső szükség nem kényszeríti őket. Mert ha sokkal különbeknek kell lennünk, mint ama pogány bölcs kívánta, aki azt akarta, hogy a háborút a béke keresésének tekintsék: bizonyára mindent meg kell próbálnunk, mielőtt fegyverre bízunk a döntést. Végre egyik tekintetben se engedjék, hogy saját magánhajlamuk befolyásolja; hanem tisztán csak a közérzület vezesse őket. Másként hatalmukkal gonoszul visszaélnék, amely pedig nekik nem a saját egyéni hasznukra, hanem másoknak a közjára és szolgálatára adatott.”¹⁵⁶

Kálvin úgy tekint a katonára, mint Isten szeretetének közvetítőjére. „A katona ugyanannyira közvetítője Isten szeretetének, mint haragjának, mivel ez a két dolog Istenben egybecseng.” Kálvin így érvel, mert úgy tartja, hogy igazságosan katonáskodni – megfékezni a gonosztságot szeretetből, a felebarát érdekében – isteni cselekedet. „Ez nem azt jelenti, hogy mi valóban utánozhatjuk Istent vagy Krisztust, amikor jogosan alkalmazunk erőszakot. Hiszen a katonai cselekedetek sosem lehetnek megváltó tettek. ... Mégis, az igazságos katonáról, aki a katonai erényeket gyakorolja, oly módon, hogy a végső cél felé (üdvösség Istennel) irányítja őket, mégiscsak elmondható, hogy – a reformátorok szavaival élve – Krisztust követi bizonyos távolságból.”¹⁵⁷ Mivel a katonáskodást a szeretet hivatalának tartja, Kálvin elutasítja a zsoldos katonáskodást, hiszen a zsoldosok nem felebarátaik, hanem a pénz szeretete miatt fognak fegyvert. Kálvin szemében a katonáskodás elveszíti krisztusi rendeltetését és törvényességét, ha árucikké válik.

A Deuteronomium 20,10-hez írt kommentárjában fejti ki a háborúban érvényes jogról, a háború szabályairól vallott nézeteit. Mózes itt példát mutat arra, hogy a háború során is kívánatos, hogy a kegyetlenség és a vérontás a lehető legkisebb

¹⁵⁴ Dale M. Curtney: A Just War Response to the 11 September 2011 Terrorist Attack. *Reformed Theological Seminary*, November 2002. Moscow, Idaho. 81.

¹⁵⁵ John Calvin: *Harmony of the Law, Sixth Commandment*, <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom05.ii.ii.v.ix.html?bcb=r>.

¹⁵⁶ Az idézetben említett pogány bölcs feltehetően Cicero, aki a *De Officiis* című munkájában fejti ki nézeteit.

¹⁵⁷ Curtney: i. m. 81.

mértékű legyen. Ezért azt parancsolja a katonáinak, hogy amikor bevesznek egy várost, először beszéljék rá a lakosokat, hogy megadással őrizzék meg a békét, és ha így tesznek, életben maradhatnak, s beéri azzal, hogy adót vet ki rájuk. Szintén fontos részlet, hogy az igazságos háború komoly hadüzenettel¹⁵⁸ indul. A Deut 20,13-mal kapcsolatban Kálvin azon elmélkedik, hogy az Irgalom Atyja hogyan adhatott parancsot a válogatás nélküli vérontásra. Úgy gondolja, hogy inkább a zsidók keményszívűsége volt ennek az oka, mint a jogosság. „Kétségbevonhatatlan, hogy a könnyőreletesség törvénye értelmében még fegyveres férfiak is nyerhetnek kegyelmet, ha elhajtva a kardot könnyörögnek; csak azokat jogos megölni, akik fegyverben, karddal a kézben állnak. Ennél fogva ez az engedély a minden férfire kiterjedő vérontásra, nagyon messze van a tökéletestől.”¹⁵⁹

Összefoglalásként visszatérek a háborúellenesség kérdéséhez. Kálvin Jézus Krisztus szelídségéről azt írja, hogy az elválaszthatatlanul kapcsolódik megváltói feladatához. „Egyetlen keresztény sem tud – és nem is kell megpróbálni – megváltóként működni, de mindegyikük tudja – és kell is – követni Krisztust az Atya parancsainak való engedelmességben, beleértve az erőszak jogos használatára vonatkozó parancsát is.”¹⁶⁰

C) Forczek Ákos: Grotius hatása korunk háborús propagandájában¹⁶¹

[Írásomban] arra kívánok rámutatni, hogy napjaink hadviselő államainak ideológiai „apparátusai” ugyanazon logikai sémát követik háborús propagandájuk megtervezésekor, amelynek alapján a 17. századi természetjogi gondolkodó, Hugo Grotius¹⁶² körvonalazta az „igazságos háború” ismérveit. Feltevésem igazolására az adott keretek között csupán egyetlen kormányközlemény elemzésére van módom: a Külügyminisztérium honlapjára feltöltött Magyar szerepvállalás Afganisztánban

¹⁵⁸ Kálvin Mózes 5. könyvének 20,10–12 verseivel kapcsolatban említi meg, hogy minden nemzetnél az a szokás, hogy először követeket küldenek a hadüzenettel, mely magában foglalja a vérontás elkerülésének lehetőségét is – amennyiben az ellenség harc nélkül megadja magát. Ez az elv mintegy „természetes módon bele van plántálva a népekbe”, és a háborús tettek jogosságának feltétele.

¹⁵⁹ Kálvin: i. m. 411.

¹⁶⁰ Cole, Darrell: Good Wars, First Things, 116, October 2001, 27–31., <http://www.firstthings.com/article/2007/01/good-wars-22>

¹⁶¹ A Wesley-szakkollégium hallgatójának vizsgálata.

¹⁶² Hugo Grotius, született 1583-ban Delftben, meghalt 1645-ben Rostockban, németalföldi államférfi és az újkori nemzetközi jog előfutára.

(ISAF, PRT) című közlemény állításait veszem górcső alá a Grotius fő művében (*A háború és a béke jogáról*) lefektetett alapelvek fényében.

Mindenekelőtt hangsúlyoznom kell, hogy Grotius törekvése két meglehetősen különmemű tradíció szintézise. Egyfelől az ókori hellén-római kultúra szellemi kiválóságainak, másfelől a keresztény filozófusoknak, főleg Szent Ágostonnak és Aquinói Szent Tamásnak a „háborús etikáját” ötvözte a természetjogi bölcsélet belátásai szerint: azaz egy „Krisztus előtti”, illetve egy „Krisztus utáni” hagyományt, ezért érvelése is „kétlépcsős”. Grotius szerint a „természeti alapösztönök” indítékai önmagukban is elégségesek egy háború jogosságának megalapozásához (ezzel mintegy a Krisztus előtti hagyományhoz csatlakozik),¹⁶³ de keresztény bölcselő lévén nem torpanhat meg itt, hanem „újszövetségi”, vagyis merőben politika fölötti, nem evilági szempontból is latolgatnia kell az igazságosság fogalmát.¹⁶⁴ Két látószögből is vizsgálódik tehát, de mindkét mércét érvényesnek nyilvánítja: a jogos háborúk alacsonyabb és magasabb rendű igazságai egyaránt fontosak a számára. Ennek pedig sem az antik görög-római gondolkodóknál, sem Ágostonnál vagy Tamásnál nem találjuk előzményét, hiszen valamennyien a világnézetük szerinti egyetlen, rögzített nézőpontból közelítették meg a háború kérdését.

Mindez azért izgalmas, mert a háború melletti érvrendszer e kétlépcsős, grotiusi szerkezetét máig megőriztük – kormányzati propagandaszövegünkben is világosan kirajzolódik. Az afganisztáni szerepvállalás indokai közt a „természeti alapösztönök” igazságai is szerepelnek, de elénk tárul egy feljebb való, „újszövetségi szint” is, amely szekularizált világunkban persze már nem „Isten szemszöge”, hanem az önzetlen humanitárius célkitűzések magaslata. Az egész közlemény kidolgozását az érvelés e szintkülönbségei szervezik, s Grotius osztályozási szempontjai, kérdései, felismerései húzódnak a megfogalmazás mögött. Grotius három jogos háborús okot állapít meg: a védekezést, a talajdon visszaszerzését és a büntetést.¹⁶⁵

A közlemény illeszkedik e sémához, és – mert mást végképp nem állíthat – egyértelműen védekező háborúnak láttatja a magyar szerepvállalást. A háború „természetjogi igazsága” tehát a védekezés: meg kell akadályoznia, hogy Afganisztán „ismét a nemzetközi terrorista csoportok hátszországává váljon”. Ám mivel az ellenség arctalan és nemzetközi, a védelem hatósugara globálissá növelhető, s e ponton beemelhető a magasabb rendű, „újszövetségi” szemszög is: a „stabilizációvá” szelídített invázió mindannyiunk védelmére szolgál, sőt Afganisztánt magát

¹⁶³ Hugo GROTIUS: *A háború és a béke jogáról*, I–II. kötet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999, (a továbbiakban: GROTIUS) I. kötet, 47.

¹⁶⁴ GROTIUS, 64.

¹⁶⁵ GROTIUS I. kötet, 162.

is megoltalmazza önmagától, esélyt teremt számára, „hogy kilépjen az erőszak és a háborúk körforgásából, és saját kezébe vegye az ország ügyeinek irányítását”.

A gondolatmenetben Grotius azon tétele visszhangzik, hogy „bárki érdekében is lehet igazságos háborút indítani” az emberek közötti testvéri kötelékek és a másik megsegítésének belső parancsa alapján.¹⁶⁶ E tételt azonban *A háború és a béke jogáról* bizonyos megszorításokkal egészíti ki, s szövegünk ezeket sem téveszti szem elől. Egyfelől Grotius arra figyelmeztet, „hogy ez sokszor csak a mások vagyonának megszerzésére irányuló vágy leplezésére szolgált”.¹⁶⁷ A közlemény ezért hangsúlyozza oly nyomatékkal, hogy az afganisztáni háború nem „elvesz”, hanem „ad”, a gazdaságilag önfenntartó állam megteremtése céljából több milliárd eurós fejlesztési programot valósít meg. A háború tehát maga a fejlesztés. Másfelől Grotius leszögezi, hogy igazságtalan az a háború, „amelynek az a célja, hogy másokat akarataik ellenére kormányozzanak, azzal az ürüggyel, hogy ez az ő javukat szolgálja”.¹⁶⁸ Erre pedig azzal reagál a propaganda, hogy két Afganisztánt „alkot”, s ezeket mesterségesen szembeállítja egymással: az igaz Afganisztán kezébe szeretné venni az ország irányítását, de az álnok Afganisztán meggátolja ebben, ám az igazságos háború most a segítségére siet. E megszemélyesítések azt a különös képletet kódolják, hogy Afganisztán sem önmagával nem azonos, sem az „országgal”, de a háború végre megteremti az identitását.

A kormányzati közlemény tehát többé-kevésbé sikeresen beépíti szövegébe a „jogos védekező háborút” körülíró valamennyi grotiusi meglátást. Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy a propaganda közvetlenül Grotiusból merít, hanem azt, hogy *A háború és a béke jogáról* okfejtésének logikai sémája – a „természetjogi” és az „újszövetségi” igazságosság nézőpontjainak párhuzamos érvényesítésével – a mai napig elevenen hat, a háború igazságossága mellett mindmáig a grotiusi minta alapján érvelnek.

¹⁶⁶ GROTIUS II. kötet, 155.

¹⁶⁷ GROTIUS II. kötet, 159.

¹⁶⁸ GROTIUS II. kötet, 119.

Felhasznált irodalom

- BÁRDOS-FÉLTORONYI Miklós, *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2006.
- *Vigyázat, jönnek a törökök!* L'Harmattan, Budapest, 2012.
- BOGNÁR Károly, A háború és a hadtudomány fogalmának és tartalmának metamorfózisa. A 20. század, <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2002/4/bognarkaroly/CHAPTER1.htm>
- BRAUDEL, Fernand, *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, Paris, 1985–2008.
- BURKE, Kenneth, A „Mein Kampf” retorikája, in: SZABÓ Márton (szerk.), *Az ellenség neve*, József, Budapest, 1998.
- CLAUSEWITZ, Carl von, *Vom Kriege*, Area, Erfstadt, 2003.
- HANSON, Eric O., *Religion and Politics in the International System Today*, Cambridge (UK), Cambridge, 2006.
- HOLTZI, Kalevi J.: *The State, War, and the State of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSA. A Római Katolikus Egyház tanításának összefoglalása, 3.2.2 pontjai, 1995; <http://www.katolikus.hu/kek/k.zip>.
- MIKLÓS Gábor, Hol vannak a háborúk? Harcok alválalkozásban – szerte a földön, *Népszabadság*, 2012. július 22.
- SCHNEIDER-DETER, Winfried et al., *Die Europäische Union, Russland und Eurasien. Die Rückkehr der Geopolitik*, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008.
- SZŐCS László, A profik már nem fegyverrel harcolnak, *Népszabadság*, 2012. július 21.
- TESSORE, Dag, *A háború misztikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

14. FEJEZET

KÉPEK, KÉPZETEK ÉS KÉPZELETEK: A PROPAGANDA

A) A „szó varázsa”: az előítélet, a kép és a képzet mint megfoghatatlan összetevő és együththató a Mással, illetve a Másikkal szemben	283
Szokatlan vagy összetett jelenségek	285
Egy-két nyelvelméleti meggondolás	288
A beszéd és az ideológia	289
B) A geostratégiai beszéd retorika vagy propaganda?	291
Geostratégia és beszéd: személyes és társadalmi képzetek és tényezők szerepe	291
Félreértés, félremagyarázás és hazugság	293
A nagy „elbeszéléstől” a reklámgig, a propagandáig – és a „nemzettudat” kérdése . .	295
A térkép és a beszéd	296
Nemzet- és hazaterv, kibertér és elbeszélései	298
A népszédítés, illetve „népművelés” és a propaganda lényege és módszerei	300
C) Az elmúlt évek tanulsága	303
Hogyan válhat az ellenfél ellenséggé?	303
A legújabb folyamatok retorikája a „fundamentalizmus”: nemzeti, vallási és piaci . .	305
Függelék	
Dúl a klisék háborúja	308
Ékes vagy igaz szó?	312
A felvilágosodás elleni harc napjainkban	313
A konstrukciók és ádáz ellenfeleik	315
Felhasznált irodalom	318

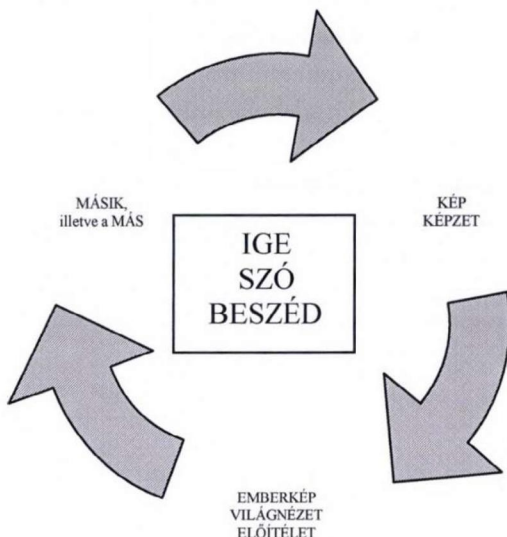
Nehéz témával állunk szemben, hiszen – miként tanulmányom címe is jelzi – nem közvetlenül megtapasztalható tényekről, hanem gondolatainkban és beszédünkben létező fogalmakról, képzetekről vagy előítéletekről van szó. A beszéd révén a gondolatok társadalmivá válnak, majd e társadalmi tényező visszahat gondolkodásunkra és tetteinkre, másokhoz vagy máshoz való viszonyunkra. Emiatt ez a téma elsőrendű fontosságú geopolitikai szempontból.

Minden politika vagy geostratégia előbb beszéd, majd cselekvés. Nincs semleges beszéd, elbeszélés. A nagyhatalmaknak, hatalmasoknak és az uralkodó osztályoknak mindig jobb elbeszélése van, mint a többieknek, legyen az Kína

vagy AEÁ, az egyházak, nagy részvényesek vagy pártok. Minden hatalom szavakat teremt, írja Orwell. Ezt használja ki a propagandabeszéd és természetesen a „propagandaháború”, ami számunkra központi kérdés.

E bevezető megfontolások után először a dolgok tulajdonságait veszem górcső alá, vizsgálom keletkezésüket, geopolitikai jelentőségüket és felhasználásaikat, majd utalok az elmúlt évek jelentősebb tanulságaira. A Függelékben található szövegek szemléltetik a geopolitikai elemzést.

A) A „szó varázsa”: az előítélet, a kép és a képzet mint megfoghatatlan összetevő és együttható a Mással, illetve a Másikkal szemben

A megfogható, anyagi jellegű geopolitikai tényezők és tételek többnyire jól érthetőnek bizonyulnak, ám a most elemzésre váró képek és képzetek nehezebben értelmezhetők. Ezek geopolitikai lényegéről és fontosságáról el kell gondolkodnunk, habár sokszor magától értetődőnek látszanak. Már a kiválasztásuk is roppant egyéninek, sőt elfogultnak tűnhet, tanulmányozásuk pedig gyakran ellenkezést vált ki, nem eléggé közérthetők és beláthatók. Pedig az *előítéleteink* – legyenek azok jók vagy rosszak – alapvetően ember- és társadalomképekből és -képzetekből születnek, és gyakorta a Másságból indulnak ki.

Képeink és képzeleteink az érzéseinkben, de főleg nyelvi síkon fejeződnek ki. Viszont nincs tökéletes és teljes nyelv, sem nyelvezet, csak idősíkok, társadalmak

és emberi méretarány ötvöződése, kereszteződése. Ezek változatából alakul ki a nyelv, amely segítségével megfelelő elnevezést, leírást lehet az egyes jelenségekre találni, kialakítani. A tudatunk, az ismereteink, a beszédünk egy adott nyelvi közegben és rendszerben nyilvánul meg. Ezért mondhatjuk, hogy az ige és az elbeszélés igényli a nyelvet. Máshogy elképzelhetetlen.

Azonban az ige, a beszéd nem más, mint egyéni ésszerűsítés a Másik nyelvén, a Másik nyelve pedig végeredményben egy társadalmi és történelmi felépítmény. A mindig jelen lévő előítéletek és világnézetek ésszerűtlenségét csak az egyéni és társadalmi kritika csökkentheti. Azonban a Más, illetve a Másik Janusz-arcú. *Elhatárolódást* éppúgy jelenthet, mint *azonosulást*, biztonságot és elkötelezettséget. Gondoljunk csak olyan képekre és szavakra, mint a „szerelmem”, a „kormány”, a „főnök” a „barátom” vagy „az oroszok”, illetve „az amerikaiak”.

A Más és a Másik olykor már önmagában véve is a félelem forrását jelentheti, képzeink pedig még inkább erősíthetik félelmeinket. A Más idegen, a Másik megtámadhat, következésképpen a félelmeinket mintegy az *erőszak előszobájaként* is felfoghatjuk. Általános megfigyelés tárgya a birodalmak félelme a „barbároktól”, legalábbis amit annak tartanak. A barbár rámutathat arra, amit nem ellenőrzök, s egyúttal ami a birodalmamon kívül esik, és az maga a rossz, a veszély és az ellenség. Az ellenségkép nagyban tükrözi a társadalom önképét a különböző nemzeteknél, sokszor kétséges vagy magabiztos önképét.

A nyelvi, nemzeti, vallási vagy bármely más hovatartozásunk, *azonosulásunk* szintén nem közvetlenül érzékelhető (nem tapintható) lényegi vonásunk, de valamennyien tudatában vagyunk létezésüknek, valamennyiünk számára fontos sajátosság.

kép: valakinek, valaminek síkban ábrázolt mása, hasonmása, másolata: arckép, térkép, de átvitt értelemben valaminek, valakinek *tudati* hasonmása: a törökök vagy az oroszok, a szerelmem;

képzet: a külvilág valamely tárgyának, jelenségének a tudatban tükröződő és felidézhető általánosított képe: a hazám, ellenségkép: az a zsidó, amit annak tartanak (Sartre), trianoni béke;

képzelet: az a szellemi tevékenység, képesség, amellyel valaki a tudatában a valóság ismert elemei alapján új képeket tud alkotni: világnézet, tudományos kérdés, meggyőződés;

képzelődés: nem létező dolgokat valóságnak vélni, gyakran a másik szerelme;

kényszerképzet: a tudatba feltolakodó, gyakran visszatérő képzet, lásd feljebb;

elképzelés: képzeletbeli terv, elgondolás: az ország jövője, utópiát kitalálni, útiterv, kiagyalni valamit;

álomkép, *ábránd*: álomban látott kép; érzelmes, színes, de rendszerint nem teljesülő elképzelés: a Holdon vagy egy bomba-nővel sétálni;

azonosulás: valamely közösséggel s ennek értékrendjével, szerepével és szokásaival való összetartozás tudata vagy képze; az ellenkezője vagy kiegészítője az *elhatárolódás*;

képvisel, átvitt értelemben *megjelenít*: egy adott időben és helyen valamit vagy valakit ábrázol vagy bemutat, meghatározott képzetekre támaszkodva: térkép, hősök, határ, történelmi személyiségek, ország; valami vagy valaki, valamely irányzat stb. jellegzetességeit mutatja és megtestesíti, sokszor jelképek vagy szimbólumok segítségével;

beképz: valamit alaptalanul hisz;

jelkép: egy elvont fogalom megszemélyesítése, megtestesítése: címer, himnusz, zászló;

szimbólum: közismert jelkép, elvont fogalom vagy képzet megszemélyesítésére alkalmas jellemző dolog: „színes forradalmak”, árpád-sávós zászló, címer.

A Magyar értelmező kéziszótár alapján.

Szokatlan vagy összetett jelenségek. A geopolitikai tényezők vagy tétetek legtöbbször társadalmi képzetekhez és képzelethez kapcsolódnak, gyakran történelmileg meghatározottak. Jóllehet az egyének fejében születnek meg, szavakká formálódva – a nyelvhasználat által – elkerülhetetlenül *társadalmi és történelmi* tényezővé válnak, tekintve, hogy bármely nyelv használata nem más, mint társadalmi megnyilvánulás.

Különböző elméletek léteznek arra vonatkozóan, hogy vajon könnyen vagy nehezen változnak-e, de ne felejtjük el, hogy az egyes emberek, sőt olykor egész nemzetek képesek életüket áldozni (vagy a Másikat bebörtönözni, sőt megölni, ha kell, háborúban, milliószámra) egy gondolatért, egy eszméért. A képek hatalmát ma már senki nem kérdőjelezné meg, a tömegtájékoztató eszközök rohamos elterjedésével a szöveg egyre nagyobb teret kénytelen átengedni a képnek.

A képek fontosságát nem lehet eltúlozni: „Hogy miben áll az ilyen képek varázsa, miből merítik hatalmukat, és ezt a hatalmat ki milyen szándékkal akarja esetleg irányítani, az nem kerül a látóterünkbe, láthatatlan marad. A láthatatlanság jegeye különbözteti meg a képeket az egyébként látható dolgoktól [...] A képek arra is alkalmasak, hogy befolyásolják az embert.”¹⁶⁹ A képek tehát a láthatóság meggyőző erejét használják fel, hiszen hajlamosak vagyunk elhinni róluk, hogy

¹⁶⁹ Kafka, 2005.

megbízhatóan visszatükrözik a valóságot, noha tudjuk, hogy csak tapasztalati tudás és gondolkodás által vagyunk képesek jelentéssel felruházni a látás útján észlelt dolgokat. Amikor tehát a képtermelés függetlenítette magát a valóságtól, arra a hiszékenységre épített, hogy nem tűnik csalóknak a közvetlen megfigyelés.

Már a térelmélet megemlíti a képek és a képzetek geopolitikai szerepét. Országokról értekezve megjegyezték például, hogy miként képzet jellegű nagyságuk, úgy határaik és alakjuk is közvetlenül függnek a különböző geopolitikai szereplők képzeletétől és tudatától, társadalmi, politikai és kulturális ítéletétől. A földrajzi távolsággal változik a „méret”, a fontossági megítélés és a viszonylagos meghatározottság. Ezek a képzetek sok-sok sikeres, illetve sikertelen háborút szültek.

Ahogy egy nemzet elképzei az ellenfelet vagy az ellenséget, az valószínűleg meghatározza, hogy az adott nemzet saját magát miként képzei el a másik nemzethez képest, és ezt megdönthetetlen „elvként” állítja be.¹⁷⁰ Sőt, legendák alapján egy nemzet elterjesztheti magáról a világbirodalmi egyeduradalom hitregéjét, amit más népek mindaddig hisznek, míg „össze nem omlik”¹⁷¹ ez a hiedelem. Fontos tehát tudatosítanunk, hogyan látják a nemzetek önmagukat és egymást, hiszen ezek a képzetek ellenségességet, sőt háborút idézhetnek elő.

Mit gondolnak Magyarországról
és a magyarokról mások?

Óriási egyszerűsítéssel jár ez a gyakorlat. Kevés a rendszeres, tudományos munka e téren, csak nagy általánosságokat emelhetünk ki. Valószínűleg érdemes ezeket a képeket vagy képzeteket megkülönböztetni a négy égtáj szerint:

Nyugaton: hunok¹⁷²; a gulyás-paradicsom; nacionalista; „Sarkoland”; lehetetlen nyelvű;

Keleten: irredenta¹⁷³; katolikus, tehát az ortodoxia ellenfele; kényszertérítő; szlávgyűlölő;

¹⁷⁰ A XIX–XX. századi imperializmus sem tett másképp, mint az előző. Emlékezzünk az AEÁ-ra, amelyik 1823-tól 2001-ig bejelenti a Monroe-, a Taft-, a Truman-, a Bush I- és a Bush II-„elveket”, kifejezve-kijelentve imperialista törekvéseit, illetve vágyait, előbb Latin-Amerikával, majd az egész világgal kapcsolatban. A XX. századi új imperialistát már felismerte Nearing & Freeman 1925-ben, ami nem egészen meglepő, hiszen az AEÁ és Nagy-Britannia közötti 1922-es tengeri megállapodás mondja ki először a két fél egyenjogúságát az Atlanti-óceánon, a majd 200 éves brit tengeri egyeduradalom után.

¹⁷¹ Antonio SEMA, *Nel pantano iracheno crolla il mito dell'iperpotenza LIMES*, 6. sz., 2005.

¹⁷² Bűdös, piszkos! A hun keleti veszélyt jelent!

¹⁷³ Irredentizmus: azon politikai törekvés megnevezése, ami egy vagy több, más ország fennhatósága

Északon és délen: irredenta; jó haver a lengyelek számára; fasiszta a szerbek szemében; alantas és hazátlan, mert nem nemzet a románok szemében;¹⁷⁴
Délnyugaton: a pornosztárok és az örömlányok hazája!

Így jó, ha nem felejtjük el, hogy már a János-evangélium is a következővel kezdődik: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige”. A Bibliából ránk maradt tudás szerint tehát a beszéd (a „beszéd”!), az Ige a létezés ősforrása. „Az Ige hatalmas, sőt az Ige a Leghatalmasabb”, ahogy ezt Mezey Katalin mondja.

Már jeleztük, miként járul hozzá a beszéd a társadalmi azonosulási folyamatokhoz. De az azonosulások kettős jellegűek. A különféle erős és erélyes azonosulási folyamatoknál – legyen az nemzeti, vallási vagy világnézeti – lényegében *kényszerképzetek* világáról van szó, ha nem is minden esetben. Ezeknek a kényszerképeknek a titka a bezárkózás, a belakatosítás és a kizárás, kiközösítés, kirekesztés logikája, illetve politikája. Mennyi vallási, gyarmati és nemzeti háborút látott a világ az ember teremtménye óta! E háborúk közös nevezője a Másság szóbeli, világnézeti és intézményesült történelmi megtestesítése.

Azáltal, hogy a „mi és ők” gyökeres megkülönböztetésének segítségével formát ölt a Másik, önkéntelenül vagy tudatosan teret adunk egy „én”-, illetve egy „mi”-képzet megjelenésének is.

Mai vagy történelmi jellegzetes magyar képek, képzetek, amik engedik vagy akadályozzák, hogy háborúskodunk-e:

- a történelmi Magyarország,
- magyarság szimbolikus képei, mint pl. Dobogókő, árpád-sávós zászló, a Turul,
- az ország sorsa Trianon után,
- az ország „híd”-szerepe Kelet és Nyugat közt,
- a Magyar Szent Korona,
- „bűdös zsidó”, „lusta cigány”,
- a becsületes magyar nemzeti-keresztény és nem jöttment idegen,
- „Közép-Európa” vagy a „Balkán” képzele,
- a magyarság egyedülálló nagysága vagy kicsisége: „csak nálunk lehetséges”,
- a kereszt(y)ény 1000 éves Magyarország,
- a határvidék szerepe a „keleti vagy sárga veszedelem”, az oszmánok stb. ellen,
- a Kárpát-medence fontossága és magyarsága,
- a plutokrata Nyugat, ami nem is érthet meg minket, és alkonyát éli stb.

alatt álló terület akár erőszakos úton történő bekebelezését hirdeti, a szóban forgó területek etnikai összetételére vagy a korábbi (akár vélt, akár valós) birtokviszonyokra hivatkozva.

¹⁷⁴ Bozgor, korciztura, bangyen...

Ennek egyik legragyogóbb levezetése a saidi *Orientalizmus*, amely bemutatja, miként édes szülötte a Kelet fogalma az európai szellemnek. Ez az a világ, amit az európai uralkodó osztályok képzeltek/képeztek, de a „keletiek” bőrére ment a gyarmatosítás nyitányaként és kivitelezésével. Az *orientalizmus* nem más, mint tükörképe az *okcidentalizmus*nak, a nyugatiság képzetének. Erre jellemző a Nyugat fogalma is, de inkább csak propagandahasználata. Hagyományosan Nyugat lehet az „*Abendland*”, vagyis Nyugat-Európa tág értelemben. De vonatkozhat az euroamerikai térségre is. Az amerikaiak „*West*”-ről beszélnek, ami lehet az AEÁ, de lehet a fejlett tőkés országok együttese vagy kizárólag az AEÁ és szövetségesei.

Egy-két nyelvelméleti meggondolás. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy minden politika előbb *beszéd*, s csak aztán cselekvés. A szó-*beszéd* vagy a kép-*beszéd* igazol és feljogosít, magyaráz és átad, legyen az jó vagy rossz szándékú. A politikai beszéd politikai nyilvánosságot teremt, de bezárhat is, amikor egyoldalú. A legtöbb *geostratégiai beszédnek*, szónoklatnak vagy *propagandának* lehet kapcsolata a valósággal, de valójában nincs szüksége rá. Nincs szüksége *sem ésszerűsége, sem tényyszerűsége*. A fontos, hogy meggyőző legyen és mozgósítson, azaz „belebeszéljen” az egyének tudatába, társadalmi képzeteket képezzen, és nehézzé tegye a gondolkozást s főleg a kritikát. Elég, ha a tudatalatti elvárását kielégíti, felszínre hozza, erre hangolja.

Orwell találóan rávilágít: „az újbeszéd célja [...], hogy minden más gondolkodási módot lehetetlenné tegyen [...] A cél: a tudattól a lehetőség szerint független beszédet létrehozni, különösen akkor, ha a beszéd tárgya ideológiailag nem semleges [...] A »jógondol« szó jelentése, nagyon durván visszaadva: »pártszerűség«, vagy ha igének akarjuk nézni: »pártszerűen gondolkodik«” (ma politikai korrektségről, elkötelezettségről vagy hűségről beszélnek). Minél jobban megszervezett egy beszéd, az ékesszólás vagy a propaganda annál hatásosabb. A háborús és a békés megoldás közötti egyik nagy különbség, hogy az előbbinél a felek két *különböző elbeszélésre* építenek, az utóbbinál – a tárgyalásoknak köszönhetően – eljutnak egy egymáshoz többé-kevésbé *közeli elbeszéléshez*, elhallgatva a zavaró körülményeket.

A demokratikus országokban mindennapos küzdelem folyik a *szabad tömegtájékoztatás* (a kritikus újságok és televíziók) megvalósításának lehetőségéért. Minden társadalmi cselekvésnek – akár politikai, gazdasági vagy geopolitikai – szüksége van *elbeszélésekre*, amik igazolják cselekvésének jogosultságát, törvényességét. A nyilvános beszéd feltételezi és megköveteli a tájékoztatást. Egy adott társadalom uralkodó rétege mindig erősebb ezen a téren, mint a szétszórtan vagy nem szervezetten élő szélesebb néptömegek.

Hogyan működnek ezek a beszédek, retorikák vagy propagandák társadalmi és történelmi szinten? A titkuk a „nagy elbeszélések” gyakori és változatos ismétlése. A tények, az események vagy az emberi helyzetek elbeszélésként jutnak el az egyénhez, a társadalomhoz. Ám semleges elbeszélés nem létezik. A nyelvészek folyamatosan felhívják figyelmünket annak szükségszerű felismerésére, hogy tudjuk, „ki beszél”, „miért beszél” és „honnan, milyen alapon beszél”.

A beszédek olyan „gyakorlatok”, melyekre különleges szabályok érvényesek. E szabályok mindig szorosan kapcsolódnak a beszédek „termelési környezetéhez”. Vizsgálat tárgyát képezi, hogy milyen feltételei vannak egy adott beszéd megjelenésének, terjedésének és eltűnésének, valamint hogy mi okozhatja a beszéd tartalmának korok szerinti változását. Mi az oka, hogy bizonyos kifejezések és fogalmak keletkeznek és megmaradnak az emberek emlékezetében, míg másokat elutasítanak vagy nem használnak? Ugyanakkor „beszélni nem más, mint ténylegesen tenni valamit”, mondja Foucault.

A beszéd és az ideológia. A képek, a képzeletek, az álmok és az ábrázolások többnyire a beszéd és az elbeszélés útján képződnek. A beszéd „tesz valamit”: feljogosít, törvényesít. Így például a földrajzi helyek *elnevezése* voltaképpen geopolitikai jelentőségű már az őskortól kezdve: *aki elnevez, és azt elfogadtatja, az birtokolja és uralja a teret, a terepet.* Természetesen a látszatkeltést célzó beszédre és elbeszélésre is gondolunk. Orwell már megmutatta a szavak varázsának lényegét: „Minden hatalom szavakat teremt, ami által kényszerít minket, hogy úgy gondolkozzunk, mint ő [... és] hogy az ember *elhiggye*, hogy a fekete fehér, sőt *tudja*, hogy a fekete fehér, s elfelejtse, hogy valaha bárki is az ellenkezőjét hitte.”¹⁷⁵

Minden társadalmi cselekvésnek – legyen az politikai, gazdasági vagy geopolitikai – szüksége van elbeszélésekre, melyek igazolják, hogy cselekvése jogos és törvényes, s erről másokat hivatalosan is tájékoztatnak. A nyilvános beszéd előfeltételezi és megköveteli a tájékoztatást, s e téren az adott társadalom uralkodó rétege mindig nagyobb lehetőségekkel rendelkezik.

A geostratégiai beszédben, retorikában vagy propagandában a nemzeti, világnemzeti vagy vallási hovatartozás lényeges tényezővé és tétté válhat. Ha a hovatartozás erős és meglehetősen egyoldalú, a mozgósítás lehetősége jóval nagyobb.¹⁷⁶

¹⁷⁵ „A Béke-minisztérium háborúval foglalkozik, az Igazság-minisztérium hazugságokkal, a Szeretet-minisztérium kínzással, s a Bőség-minisztérium éheztetéssel”, írja roppant találóan Orwell. Nem volt olyan nagyhatalom az elmúlt kétszáz évben, amelyre – más és más mértékben, de – ne lett volna jellemző az effajta „kegyes hazugság”.

¹⁷⁶ Próbára teszem az olvasót. Mire gondol, ha a „szeptember 11.” kifejezést használom? Gon-

A mozgósítási képesség, alkalmasság és teljesítőképesség függ a szónoklat és a propaganda jelentőségétől és minőségétől. A beszéd geopolitikája megcélozhat határmódosítást, befolyási övezet kiépítését, vizályt szíthat, elhallgathat bizonyos tényeket, ellenséggépet teremthet, mozgósító erővel bírhat, vagy bármilyen egyéb geopolitikai tét megszerzésére sarkallhat.

A sikerek természetesen megerősítik az azonosulási folyamatokat, a politikai rendszert és az elnyomás módszereit. A világnézeti beszédek szerepét bűn lenne alábecsülni, még akkor is, ha csak a XX. századot vizsgáljuk.

Mi az ideológia, a világnézet?

Az ideológia olyan, többé-kevésbé összefüggő nézetek rendszere, amely meghatározott hit- és értékrendszeren nyugszik. A XX. században a fogalom mindenekelőtt *politikai eszmerendszert* jelent. Az ideológia szó általában elutasítást vált ki az emberekből.

Többek közt, az egyes ideológiák abban különböznek, hogy másképp értelmezik a következő tényezőket:

- a közösségek szerepe: a konzervatív ideológia nagy szerepet ad a közösségeknek (mi, magyarok, a nemzet akarata stb.), a liberálisok viszont az egyén szabadságát hirdetik;
- a jogok és kötelezettségek – pl. mekkora teret ad a szabadságjognak (például a nációnál vagy a sztálinizmus alatt nem volt szólásszabadság);
- egyenlőség: a szocializmus egyenlőséget akar megteremteni, a liberálisok ellenben csak esélyegyenlőségre törekednek, a konzervatívok viszont elvetik az egyenlőség lehetőségét és a megvalósítására való akár részleges törekvést is;
- az igazságosság megvalósítása az állam feladata, de a különböző ideológiák másképp képzelik azt el: közösségi vagy egyéni szinten.

Minden politikai világnézet választ ad egy fontos kérdéskörben, nevezetesen: milyen legyen a politikai rendszer? Az ideológia szerepe lehet

- ismeret- és értékközlés, gyakran leegyszerűsítés útján;
- mozgósítás, lelkesítés, például egy elkövetkező háborúra;
- csoport- és mozgalmaképzés egy ügy érdekében; stb.

dolom, a New York-i iker-felhőkarcolók tragikus lebombázására és a néhány ezer halottra. Nekem ugyanerről a napról Pinochet 1973-as chilei katonai államcsínye s a rezsím áldozatait, a tízezerszámmra megkínzott és kivégzett emberek jutnak az eszembe.

Hasonlóan – de rövid távon – a jól megalkotott *reklám*, ha megfelelően irányítja azonosulási és megkülönböztetési hajlamainkat, megvásároltathat velünk akármilyen árut vagy szellemi gyártmányt.

B) *A geostratégiai beszéd retorika vagy propaganda?*

Mindenekelőtt hozzunk egy példát a propagandára, az *ideologikus beszédre*, ami talán jobban megvilágítja mondanivalónkat, mint a hosszasan kifejtett elmélet. A mai Oroszország vagy a ma szuperhatalomnak, illetve imperialistának tartott AEÁ jó példa arra, miként lehet a Másikat nem ellenfélnek, hanem ellenségnek tekinteni. Washington, de Moszkva is, politikai sikereket aratott több évtizede tartó elbeszéléseivel: a „bolsevizmusról vagy a kommunizmusról”; a „kapitalizmus borzalmairól”; a „terrorizmusról” és a „terroristákról”; az „imperialista Amerikáról”; a dél-amerikai „kábitószeres országokról”; a „gonoszság birodalmáról” vagy „tengelyéről”; a „gaz vagy romlott országokról”; az iszlámról.

Hogyan és miként működnek a szólamok és a beszédek?

Geostratégia és a beszéd: személyes és társadalmi képzetek és tényezők szerepe. Noam Chomsky geostratégiai nyelvről és terjeszkedésről is beszél. Ahogy egy *nyelvi tér* bővül, úgy bővül a beszédhez használt nyelv hatékonysága. Ennek szép példája az angol-amerikai nyelv terjeszkedését (lásd a következő elterjedt kifejezéseket: stressz, OK, monitoring, PhD-fokozat, coach, team, vagy szociális munka stb.). Magyarországon főleg 1990 óta. Milyen okai lehetnek, hogy egy nyelv nagy területen elterjed?

- az egyéni indok (könnyű megtanulni, érvényesülési vágy stb.),
- a nyelv társadalmi sorsa (az egynyelvűség) és
- a nyelv történelmi törvényesítettsége (hatalmi szó, „globális” érintkezés stb.).

Egy nyelv használata politikai és geopolitikai kérdés. Ez a kérdés megoldódik az *uralkodó osztályok nyelvhasználatával és stratégiájával*. A volt szocialista országok közös nyelve az orosz volt. A diplomácia és a tőkések nyelve a francia után az angol, majd az amerikai lett. Nemrég Magyarországon az elit gyorsan változtatott a németből vagy a franciából az amerikaiakra. A geostratégiai nyelvről és terjeszkedéséről beszélni nem könnyű, hiszen mind a tétek és tényezők, mind az intézményesített szereplők kettős színben tűnnek fel. Egyrészt kétarcúak, időnként ilyenek, időnként olyanok, másrészt milyenségük a többi változótól is függ.

Ez törvényszerűnek látszó folyamat, mert változékony, némelykor megjósolhatatlan összetett társadalmi cselekvésekről van szó.

Egy elterjedt közös nyelv, az ún. *lingua franca*, megkönnyíti az érintkezést, érdemtelenül előnyben részesíti a közös nyelvet anyanyelvként beszélő keveseket a széles néptömegekkel szemben, akikre rákényszerítette, vagy legalábbis megkísérelte azt. A NATO kétnyelvű ugyan, ám kevés az az amerikai tábornok, aki franciául is tudna. Mindemellett a megállapítás érvényes a természettudományos kiadványokra és az azokkal kapcsolatos Nobel-díjakra is. A közös nyelvet végeredményben a népességnek csak kb. 10%-a, az elit és az elithez kötődő réteg használja (beszéli és/vagy írja) helyesen. A tömegtájékoztatóban égetően szükségessé válik a demokrácia kérdésének felvetése, hiányában a társadalom nagy többsége nehezen jut híranyaghoz.¹⁷⁷

E téren az érvelés is kockázatos. A magyarázatot mindenki fellelheti önmagában, hiszen az egyedi meggyőződés, a pártprogram, az országos geostratégia mindig személyes és társadalmi tényezők és képzetek alapján alakul ki. Amikor cselekvésről, a cselekvés megértéséről és elfogadásáról van szó, végtelen választási lehetőség áll fenn látszólag különböző megoldásokra. Némelykor viszont olyan erős lehet egy bizonyos irányú cselekvésre ösztönző személlyel vagy csoporttal való azonosulás, hogy kizárhat más lehetséges irányokat. Végso soron a cselekvések többnyire *megkötöttek*, történelmileg és társadalmilag *meghatározottak* vagy az erősebbek által *megszabottak*.

A *személyes elfogultság* az emberi lét szerves része. Hátrányos következménye, az előítélet ellen viszont tudatosan küzdenünk kell, és úgy győzhetjük le, hogy egyértelműen cselekszünk, világossá tesszük előfeltételezéseinket, és képességeinkhez mérten pontosan fogalmazunk. Ha ez sikerül, akkor az olvasó teljes tudományos szabadságával kifogásolhatja mondandónkat, és ellenvetései, bírálatai elősegítik a kutatás eredményességét.

Ebből következik módszertanilag a *szerkezetre* (az adott társadalom összepítményére) vagy a *folymatra* (függőségi vagy dialektikus) hangsúlyt helyező eljárások alkalmazása, mely alapvetően a *miért, milyen módon, hogyan, miként* kérdésekre keresi a választ. A stratégiai jelenség vizsgálata tartalmi és formai kérdéseket egyaránt felvet, a köztük lévő összefüggések feltárásával igyekszik megtalálni a legoptimálisabb eshetőséget, így jutva el a *megfelelő geostratégiai döntések érhetővé tételéhez*.

Egyetértek Clausewitz kijelentésével, miszerint a háború nem lehet más, mint a politika folytatása más eszközökkel, és fordítva, a politika nem más, mint a háború folytatása békésebb eszközökkel – ami nem zárja ki a békére való törekvés egyéni,

¹⁷⁷ Az EU anyagai többségükben angolul jelennek meg!

csoportos, társadalmi és intézményesített módjait. Végeredményben a fennálló rend uralkodó rétegei határozzák meg a legcélravezetőbb stratégiát. A stratégiák tárházából természetesen nem zárhatjuk ki teljesen a háború lehetőségét (amivel szemben ellenállás is mutatkozhat), és nem zárhatjuk ki a háború katonai logikáját, ami a szereplői számára nem más, mint válasz a válasza (hiszen tudjuk: Móricka szerint avval kezdődött a verekedés, hogy a másik „visszaütött”). Ugyanakkor a béke is a politika része, miként az EU megalapítása és felvirágzása bizonyítja.

Félreértés, félremagyarázás és hazugság. A világnézet születése társadalmi folyamat, melynek során a fennálló hatalmi gyakorlat átalakul tudássá, a tudás pedig mint igazság jelenik meg a társadalomban. Ez az igazság a világnézet. Vagyis mind a beszéd, mind az ideológia meghatározott időben keletkezik, részévé válik az összetett társadalmi környezetnek, és visszahat a valóságra. Mindkettőt elemezve összefüggéseket tárunk fel, hogy milyen kapcsolatban vannak a fennálló társadalmi intézményekkel, a gazdasági és társadalmi folyamatokkal, a társadalmi viselkedési formákkal és szabályokkal, hogyan viszonyulnak a korabeli műszaki feltételekhez stb.

A politikusoknak, a vállalatvezetőknek, az egyházfőknek, a különböző intézményeknek céljaik és érdekeik, meggyőződéseik, feltételezéseik vannak, még ha tagadják is. Ugyanakkor vegyünk egy újságírót, akinek bizonyos hírforrásai, saját és jogos elkötelezettségei – és ugyancsak meggyőződései vannak. Érthető, hogy amiket előad, azok az ő elbeszélései! Amikor a társadalomhoz szól, mindig jelen van a politikai, a világnézeti és a gazdasági érdekeinek nyomása.

A fogalmak használatában mindig szem előtt tartjuk a félreértés vagy a félremagyarázás jelenségét. Ugyanaz a dolog lehet egyszerűen félreértés, de lehet *hamis értelmezés* is. Érdekes megemlíteni, hogy különböző nyelveken a félreértés milyen sokféle dolgot jelenthet:

A „félreértés”-re használt kifejezések és jelentéseik néhány nagyobb nyelvben:

- a franciában *malentendu*, vagyis rosszul hallás;
- a németben *Missverständnis*, vagyis hiányos megértés;
- az olaszban *equivoco*, vagyis tévedés, illetve kétség;
- az angolban *misunderstandings*, *misconception*, vagyis hiányos vagy téves megértés vagy felfogás!

Ezek a félreértések, illetve félremagyarázások nagyszerű eszközök lehetnek a félrevezetésre:

- a népbolondításra (sárga veszedelem; az iraki, afgán vagy iráni veszély),
- a népszédítésre és -butításra (magánosítás; az állam csak kiadásokkal jár, és mindig rossz gazda),
- a népámításra (Trianon; választási győzelem esetén egymillió munkahely teremtése; a hivatalok számának csökkentése),
- az izgatásra (mindenért az EU, a Nyugat, a „nemzeti-keresztények” vagy a „szoclibek” vagy a „ballibek” hibásak),
- a lázításra (a cigányok, a muzulmánok betörnek, előzönlének bennünket, tehát elhárításuk szükségeltetik),
- a zavarkeltésre (a tényleges kérdések ne kerüljenek felszínre; az eladósodás).

A hatalomra törekvés, illetve a hatalom megtartása az a terület, ahol a *hazugságnak* meglehetősen nagy a szerepe. Goebbels mondta, hogy minél többet ismétlünk egy hazugságot, annál többen elfogadják! Az ellenségkeresés és az ellentétek hangoztatása sok háborúhoz és milliók halálához vezetett (lásd a hitleri zsidóüldözést, a kisantant elleni gyűlölködést és a világháborúk megindítását). A jelenlegi hisztérikus Oroszország-, Irán- vagy Szíria-ellenes propaganda egyik nagy áldozata maga a sajtó. A folyamat megkérdőjelezi a szabad sajtót. A tények lassan nem lesznek tények, ha hiányzik a gondos elemzés, az alapos értékelés és a józan gondolkodás.

A mai politikai hírközlésről, illetve tájékoztatásról bebizonyítható, hogy a politikusoknak „laza kapcsolatuk van az igazsággal”, hiszen sokszor a népszerűségüket kockáztatják, ha az igazat mondják, vagy ha őszintén megmagyarázzák tetteiket. A féligazságok hangoztatása természetessé válik, ahogyan azt Nixon, Clinton, Hszi Csin-Ping, Putyin vagy Obama „csúsztatásai” mutatják.

A bevallott tények gondos válogatása magától értetődik. De az egyházak évszázadokra visszamenőleg is hazudhatnak. A „konstantinusi adománylevél” egy hamisítvány, ami arra szolgált, hogy a pápai állam jogosságát 754-től kezdve megalapozza. A nagy tőkés vállalatok reklámjai is ezt az utat járják, egészen nagy léptekkel. A 2003-as „iraki hazugság” következménye mind ez ideig több mint százezer halott.

A nagy „elbeszéléstől” a reklámgig, a propagandáig – és a „nemzettudat” kérdése. A szavak, a szövegek és a beszéd *elbeszéléssé* szerveződnek. Az elbeszélés kikerülhetetlen lényege a beszéd-, hír- és képanyag – a mondanivaló – *válogatása, kidolgozása, színházi jellegű rendezése és előadása.*¹⁷⁸ Teljesen hétköznapi módon ez jellemzi a mindennapi beszélgetéseinket: arckifejezésünkkel, szókészletünkkel, beszédstílusunkkal, modorunkkal stb. nyomatékot adunk érvelésünknek. De ez a lényege minden más beszédnek, szónoklatnak vagy propagandának is, csak merőben más a hatása, a kockázata, a veszélye a társadalom számára, hisz képzeleteink és képzeletünk az alanya. A kritikai szellem megkülönböztet tájékoztatást és meggyőzést.

A tájékoztatás sokoldalú, olykor ellentmondásos és elgondolkodtató. A meggyőzés főként az érzelmre hat (nem az ítélőképességre), többnyire a képzeletre (nem a rendszeres elemzésre), és szívesebben az indulatra (nem a szükséges bírálatra). A színházi jelleg mindig fennáll. Érzékelhető egy hallgatóságos forgatókönyv: van rendező, és van színész. A szerep a rádióban és a televízióban a „szakértőké, a tudósoké”, a „nagy embereké”. A tájékoztatás a tudás egyetemességét hangoztatja, míg a meggyőzés a „hatóságot” vagy az „apát” testesíti meg. A beszéd vagy a kép világos, vonzó és meggyőző.

Minden társadalmi elbeszélés időhöz és helyhez kötött. A televízió képernyőjén keresztül gyakorta szinte az „égből” pottyán élénk ilyen-olyan fegyveres összetűzés vagy merénylet: afrikai háborúk, terroristák, a nagy történelmi folytonosság elhíttetése, képzeletünkbe való „beépítése” (az orosz hatóságok századok óta tartó kegyetlenségei, a zsidók világ-összeesküvése vagy az amerikai cowboy-viselkedés a világpolitikában). A bemutatott események tűnhetnek távolinak vagy közelinek, fontosnak vagy jelentéktelennek, valójában nem tudjuk meg, hiszen a tömeg-tájékoztatás nem ismer „értelmezési űrt”: amit hallunk vagy látunk, azt rendszerint az elbeszélő értelmezése alapján értjük meg.

A geostratégiai beszédben, a retorikában, a propagandában lényeges tényezővé és tétté válhat a nemzeti, világnézeti és vallási hovatartozás. Ha a hovatartozás egyértelmű és erős, a mozgósítási lehetőségnek tág határai vannak.¹⁷⁹ A szónoki fogások és a hangulatkelés jelentősége és minősége határozza meg a mozgósítási képességet és teljesítményt. Különböző politikai rendszerekben más-más módon működik a retorika és a propaganda. A beszéd geopolitikája megcélozhat határ-

¹⁷⁸ Persze lehet „az egymás mellett való elbeszélés is”, de ettől a szemponttól itt eltekintek.

¹⁷⁹ Próbára teszem az olvasót. Mire gondol, ha a „szeptember 11.” kifejezést használom? Gondolom, a New York-i iker-felhőkarcolók tragikus lebombázására és a néhány ezer halottra. Nekem ugyanerről a napról Pinochet 1973-as chilei katonai államcsínye s a rezsim áldozatai, a tízezerszámra megkínzott és kivégzett emberek jutnak az eszembe.

módosítást, befolyási övezet kiépítését, vizályszítást vagy elhallgatást, ellenségképet, népek mozgósítását vagy bármilyen tét megszerzését. Maguk a politikai rendszerek is a közvélemény vagy közakarat „beszédtémái”. Hosszú idő óta vita tárgyát képezi, hogy vajon a demokrácia kevésbé háborús hajlamú-e, mint más politikai berendezkedések.

A XXI. századi népi Kína vezetőségét a legreakciósabb konfuciánus gondolatok ihletik meg. Ellensúlyozni próbálják az elégtelenné vált marxista-maoista ideológiát és a növekvő társadalmi különbségeket. A cél: befolyásolni a nagy többséget. Kulcsszavai a sokszínűség, az egyetértés, a jószomszédsági viszony, a politikai középút, a hűség stb. Az intézményesített eszköze nyilvánvalóan az iskola, az oktatás, és külföldön a sok száz Konfucius Intézet, hasonlóan a német Goethe Intézetekhez.

Geostratégiai téren a közép-európai országok nemzetei számára a „nemzettudat” meghatározó fontosságúvá vált. Lengyelországtól Bulgáriáig sok-sok nemzet Európa megmentőjének hiszi magát a mongol-tatár, az ottomán vagy az orosz veszedelemmel szemben. Ugyanakkor „híd”-nak is képzelik magukat Kelet és Nyugat között, annak ellenére, hogy geopolitikai szempontból senkinek sincs szüksége egy megfoghatatlan és meghatározatlan hídra. Történelemkönyveink erről hosszasan beszélnek, nem véve tudomást a környező nemzetek hasonló képzetéről, sem annak veszélyéről, hogy e képzeteket jól kihasználhatják akár a szomszédos, akár a távoli nagyhatalmak.

A térkép és a beszéd. Az elbeszélés a szavakat szervezi meg. A térkép rajzzal és jelképekkel hat a tudatunkra, ismereteinkre és a képzeletünkre.

A *térképek* – minden tárgyilagossági igényük ellenére – jól tükrözik és jellemzik például a népeket és nemzeteket, de mindenekelőtt rávilágítanak a földrajzosok Föld-képére és politikai elképzelésére. Gondoljunk csak az önkényesen megválasztott Föld-ábrázolásra egy sík térképen, a jelképekre és ismertetőjegyekre, égtájakra, színekre és arányokra. De alapvetően egy térkép

- felkészít katonai vagy gazdasági háborúra, érzékeltetve a tér-szempontokat: távolságot-közelséget, népsűrűséget, városiasodást, közlekedési hálózatot stb.
- jól-rosszul tájékoztat, függve a közhangulattól vagy mástól,
- meggyőzni akar egy meghatározott célból.

A „Nagy-Magyarország”-ábrázolás nem ártatlan dolog. Jól tudjuk, ha a közép-európai népek „terület-álmait” összeadjuk, háromszor nagyobb földterületre lenne szükség, mint amivel ezek a népek rendelkeznek. Ezt a földrajzosok be tudják mutatni. Ha a határok, illetve a térképek nem felelnek meg a népek „álmainak”, akkor ők „harca készek”. Mégis, a nemzetek képesek hosszú időszakra kibékülni a háborús emlékek súlya alatt, amitől már nem is szenvednek, de el tudják képzelni családi elbeszélések és/vagy iskolai tanulmányaik alapján (lásd a német–francia megbékélést 1945 után).

A képek, a képzetek, az álmok és az ábrázolások az esetek nagy százalékában a beszéd és az elbeszélés révén képződnek. A beszéd, akár csak a térkép, feljogosít, törvényesít. A földrajzi helyek *elnevezése* fontos geostratégia már régóta: aki elnevez, és azt elfogadtatja, az válik birtokló és uraló tényezővé. Köztes-Európában az utcák, a terek vagy a városok neve jól példázza ezt a tevékenységet: minden új politikai rendszer átkeresztel számos helynevet (a Moszkva tér Széll Kálmán térré változik!).

Természetesen nemcsak a szavakra támaszkodó, hanem a látványosan megjelenített, látható beszédre, elbeszélésre is utalunk itt. A következőkben főként a beszédnek erről a kettősségéről lesz szó, geopolitikai összefüggésben és a térképek szerepéről.

„A tér jelképei” és az „Elképzelt hazák” alcímek Kiss G. Csaba nemrég jelentet meg egyszerű könyvében. A szerző többek között leírja és elemzi a térbeliséget kifejező képzetek szerepét. „A tér egyes elemeinek a [...] természetes velejárója volt a modern nemzethez vezető útnak [...] A] valóságos haza (vagy annak remélt terület, országrész) terének adottságaiból és a kollektív emlékezet által számon tartott, e tájak világához tartozó történetekből kellett a modern nemzet tervezőinek [...] kiindulniuk [...]: várakkal, szent városokkal, ősi politikai és vallási központokkal, politikai és kulturális hősök szülőhelyeivel stb.”

Meggyőző erejű példa erre a szlovák címer hármas-halom jelképe: a Tátra, a Frátra és a Mátra (!) hegység. Hasonló jelenség a Mihai Eminescu vagy Lucian Boia által megálmodott román „természetes határok”, amint a tökéletes, szinte tojás alakú térséget három nagy folyam: „a Duna, a Dnyeszter és a Tisza (!) fogja közre, s összetartó szilárdságát, mint gerincoszlop, a Kárpátok vonulata biztosítja”. De nem rossz a magyar hagyományos folyam-, illetve tengerjelkép sem: a „négy folyam országa” (Duna, Tisza, Dráva és Száva [!]) vagy a „három tenger” mosta középkori ország. Mindenütt felcsillan a létrehozandó vagy az újjászületendő nemzetállam vonzó képe (lásd a trianoni siralmakat).

„Az alapító ősök történetei a haza megtalálásához is kapcsolódnak. Nem volt véletlen, hogy a román felvilágosodás »Erdélyi Iskolája« megalapozta a dákóromán

folytonossági elmélete, és a formálandó nemzeti azonosságtudat középpontjába állította a római származást. A magyarság hagyományápolásában és multikultuszában hasonló szerepe volt a hun-magyar rokonság gondolatának. Térségünk számos népe sajátos nemzeti küldetését látta Európa védelmezésében a keletről (illetve délről) jövő hódítókkal szemben.” (Kiss Gy. Csaba)

Nemzet- és hazaterv, kibertér és elbeszélései. „A nemzetközi szokásjog szerint egy államhoz [...] egy címer, egy zászló és egy himnusz tartozik.” Bár a közös földrajzi-történelmi-kulturális összetartozás okán¹⁸⁰ a kis nemzetek számos ponton kapcsolódnak egymáshoz, az előítéletek elválaszthatják őket. Mi, közép-európai kis nemzetek (a német nyelvterület és az Oroszország közötti övezet) bár közös kulturális-nyelvi-történelmi meghatározottságunk révén összetartozunk, mégis – kis túlzással – ismeretlen világnak tekintjük a környező nemzeteket, országokat. Jobban ismerjük az AEÁ-at vagy Ausztráliát, mint a szomszédos országokat. Óriási szerepe van a nemzeti akaratnak, hogy hogyan szeretné látni és láttatni magát, és ezen a téren döntő a jelképek kialakulása és a befolyása.

A 19. századtól kezdve általában elmondható, hogy valamennyi *hazaterv* a szomszédos, az együtt élő, a más nyelvet beszélő nemzetek rovására készült, habár az adott ország területi, rendi-közjogi egységéből vagy a nyelvi-kulturális összetartozás tényéből indult ki. Ha egymásra rajzolnánk e terveket egy térképen, világosan látnánk, hogy számos helyen átfedik egymást, és jelentősek azok a területek, melyekre több nemzeti mozgalom is igényt tartott – és még ma is tart. Újra és újra felvetődik a hármas kérdés: melyik az a terület, amelyik hazának számíthat?, ott van-e a haza, ahol valamilyen politikai, állam-, tartományi határ jelzik a területét?, vagy pedig ott, ahol ugyanannak a kulturális-nyelvi közösségnek a tagjai élnek?

Ahogy fentebb jeleztük, a határoknak lehet történelmi vagy földrajzi „eredete”, nemzeti jellege, de előfordul, hogy csak a képzeletben léteznek. A határok jelképes és átvitt értelmezése is gyakori. Minden esetben lehet politikai jelentőségük, és sok viszályt is okozhatnak a képzeletben létező határok. Mind az eredettörténet, mind a nemzetfogalom, mind az eszményi határok kialakításának vágya a múltnak a jelenre vonatkoztatott felelevenítése. Nem akármit elevenítenek fel, nem akármilyen elgondolást élesztnek fel, csak azokat, amelyek jelenbeli politikai célokat szolgálnak.

¹⁸⁰ A két legfontosabbat ezek közül: a késő középkortól elvesztett függetlenség és a nemzeti érzés 19. századi újjászületése.

Itt tapintható ki a leginkább a bel- és a külpolitika összefonódása, a geostratégia gócpontja. A térképészek által rajzolt térképeken jelenik meg a jelképes jelleg, míg az átvitt értelmezés inkább költői jellegű. A diplomaták a határkérdésekről mindig térképek segítségével tárgyalnak. A probléma csak az, hogy valamennyi diplomata más és más térképpel rendelkezik. A népek, nemzetek vagy államok többnyire kizárólagos igénnyel lépnek fel a szomszédjaikkal szemben – olykor költőiknek hála –, és ez sok viszály forrása. Az Európa-térképek mindig más-hogy néztek ki az elmúlt évszázadok során. Egy francia geopolitológus, Yves Lacoste sok évvel ezelőtt megjelentetett egy könyvet, aminek a címe a következő: *A földrajz első látásra háborúk kirobbantására való.*

Mint a határok vagy hazatervek, a közelmúltban létrejövő *kibertér*¹⁸¹ elsődleges jellege is a hozzá fűzött *elbeszélés*. A kiberterrorizmus témájáról folyóiratokban és más kiadványokban összesen 31 000 cikket számoltak meg. Ugyanakkor csak egy-két megvalósított támadásról beszélhetünk pillanatnyilag, halott és sebesült nélkül. Más területen a kibertér lelkesedést szül egyrészt, félelmet és rettegést vált ki másrészt. Az elbeszélések a szabadságról, a függetlenségről és az államokat meghaladó egyetemességről szólnak. Egyszersmind az emberiség fél a Nagy Testvértől, az utcai kamerás felvételektől és egy képzelt kiberháborútól, s úgy érzi, hogy megfigyelik.

Ettől függetlenül a kiberkockázat létezhet és nagy valószínűséggel fokozódhat a jövőben. Összetettsége miatt még sokat fogják elemezni a geopolitikai megfigyelők és elemzők. Ma mindenképp sokat beszélnek róla, „hidegháborús” hangulatot keltve ezáltal. Az ilyen beszéd már önmagában geostratégia, ahol az államoknak és nagy gazdasági magánérdekeknek fontos a szerepük.

Az államok, a katonaság érdekeltek a kérdésben, mivel egy új természetű biztonsági kockázat jelentkezhet. A kockázat időnként határtalannak tűnik, és jogilag nehezen szabályozható. Az államok főhatalmát megkérdőjelezhetik, amikor életfontosságú közművek és a lakosság túlélési lehetőségei kerülnek veszélybe. Az államok erőviszonyai módosulhatnak. Az eddigi központi szerepe és az amerikai nyelv használata még egy nagy előnyt biztosít az AEÁ-nak. Egy-két ország óriási kémtevékenységet folytat a kibertérben, illetve evvel ijesztget, mivel képes rá. Természetesen a katonaság mindig újabb és jobb fegyverekre vágyik, s mind részletesebb haditerveket dolgoz ki ezen a téren is.

¹⁸¹ A kibertér egy összetett jelenség, ami magába foglalja a felhasználókat, a nemzetközi szállítókat, elektronikai és mobil eszközöket, a számítástechnikát, vezetékeket, állami szabályozásokat és különféle közületi támogatást, tájékoztatási rendszereket, mesterséges holdakat, üzeneteket, híradásokat, valamint az adatok rögzítését, kezelését, rendszerezését, továbbítását, a hálózatok rendszerét, továbbá módszereket és programokat.

Sok-sok szó van kibertámadásokról, de kevés tényre hivatkozhat az ember világviszonylatban, leszámítva a nagyhatalmakat vagy például Izraelt. Egyik-másik politikus ilyenekkel rémisztgeti a választóit, hiszen filmek, képkönyvek is szorgosan terjesztik az evvel kapcsolatos rémhíreket. A fegyvergyárosok csak örülnek, hiszen a kibertér ellenőrzése, a kibertér háborúi nekik csak kedvezhetnek. Mint Németországban, a lehallgatási botrányok erélyes diplomáciai válaszokat váltanak ki az AEÁ-kal szemben.

Más magánérdekek felvillanyozva követik vagy maguk serkentik a kibertér fejlődését és „elbeszéléseit”. Az internet roppant segítség a kereskedelmi vállalatoknak és stratégiáiknak. A reklámok mindinkább jelen vannak képernyőinken. Fogyasztási szokásaink gondosan adattárrá válnak, amiket a vállalatok a legmeszebbmenőkig kihasználnak, sőt eladnak még állami hatóságoknak is. Ez utóbbiak személyes biztonságunk megóvására hivatkoznak, de felhasználhatják más célra is, például propagandára.

A népszédítés, illetve „népművelés” és a propaganda lényege és módszerei.

A népszédítésnek, illetve a „népművelésnek”, vagyis propagandának óriási a szerepe sok téren. Tulajdonképpen mi a lényege a propagandának, hangulatkeltésnek? Mint a reklám, a propaganda is népszerűsít, képzeteket, új szavakat, új nyelvezetet és értelmezést teremt. Ezáltal ezek befolyásolják a gondolkodásunkat, és átalakítják, módosítják cselekedeteinket. Noam Chomsky és Anne Morelli kidolgozták a különböző tömegtájékoztató eszközökön keresztül történő népszédítés, népbútítás stratégiáját. Ennek alapján fogalmazom meg a következő pontokat.

1. Figyelemelterelés

Kulcsfontosságú eleme a társadalmi ellenőrzés, azáltal, hogy eltereli a közvélemény figyelmét a fontos társadalmi kérdésekről és a fennálló uralkodó osztályok ezzel kapcsolatos döntéseiről. Az eljárás egyszerű: folyamatos „zárótűz”, szórakoztató műsorokkal (szappanoperákkal, butuska játékokkal) és másodrangú hírekkel (szerencsétlenségek, természeti csapások, sorscsapások stb.). Az a lényeg, hogy megakadályozzák a lakosságot abban, hogy gondolkodjon vagy – ami még rosszabb – kifogást emeljen, egyszerűen ne legyen ideje se mérlegelni, se kételkedni.

2. Kész megoldás egy felvetett nehézségre

Minden mást kizárva, először is egy gondra, egy nehézségre vagy egy bonyolalomra (balesetek, természeti csapások, társadalmi magyarázat nélküli jelenségek stb.) szükséges összpontosítani, majd sugalmazni kell egy gondosan előkészített

megoldást, amit aztán a közvélemény lelkesen elfogad (lásd a líbiai bombázásokat 2011-ben). Az úgynevezett „szakértőknek” ez a legfontosabb szerepe (lásd lejjebb).

3. Kisebbités

Az elfogadhatatlan megoldás lassú elfogadtatása fokozatos és ismétlődő, szólamzerű érveléssel. A „munkaerőpiac reformja”, vagyis a munkakörülmények, illetve életfeltételek rontása elengedhetetlen a költségvetés vagy a pénzügyi mérleg javításához. Ez a módja annak, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok radikálisan neoliberalissá váljanak. Ez történik az 1970-es évek óta (az úgynevezett „piacgazdaság” magyarországi bevezetése is így valósult meg).

4. A döntések halogatása

A népszerűtlen kormányzati döntések bevezetése előtt a közvéleményt a tömegtájékoztatási eszközök útján a kívánt módon – minél homályosabb érvekkel és bizonytalan időmeghatározásokkal (időpontok és vonatkozások összekuszálása) – befolyásolják. Könnyebb elfogadtatni egy jövőbeni népszerűtlen döntést az időpontok bizonytalanánál tételével (hogy nem ma, hanem csak a jövőben kerül sor az alkalmazásukra), és közben olyan homályosan érvelve, ahogy csak lehet.

De az is lehetséges, hogy könnyebb áldozatvállalásra bírni a távolabbi jövőben, mert az erőfeszítés nem azonnali összeszedettséget igényel, mindamellett sugallni lehet, el lehet hitetni a várakozás feszültségében, hogy „holnap minden jobb lesz”. Az emberek reménykednek: „hátha nem is kerül rá sor”, „hátha a döntés engem nem érint”, „hátha kibújhatok a döntés következményei alól”. Végeredményben a halogatási stratégia időt hagy a nyilvánosság számára, hogy megszokja a kedvezőtlen változások gondolatát.

5. A döntések fájdalmasak, de szükségesek

Az utóbbi időben elterjedt stratégia a „szakértők” felhasználása (az „értelmiség árulásának” egy újabb epizódja). A szakértők szükségesek a „bedumáláshoz”, a rábeszéléshez, az elhitetéshez. „Tudományos érvekkel” vagy gyakran nagy hazafias beszédekkel (szólamokkal) kell rábeszélni a közvéleményt az áldozatvállalásra és az abból fakadó kedvező következményekre: „Utódainkért, unokainkért meg kell tennünk ezt vagy azt az áldozatot.” Erre a legszebb példa a „fülkeforradalom” levezetése vagy az úgynevezett „euróválság” kezelése!

6. Érzelmekre hatás

A közvéleményt gyerekeknek tekinteni, az érzelmeket befolyásolni, a tudatalattira hatni (a titkos vágyakra, félelmekre stb.). A lényeg, hogy az azonnali érzelmi lehengerlés során ne jusson idő mérlegelésre, megfontolásra.

7. Állandósítani a közönség tudatlanságát

Az eljárás lényege: elkerülni a közvélemény valós és hathatós tájékoztatását, így lehet állandósítani a nagyközönség tudatlanságát. A legkézenfekvőbb megoldás erre a bonyolult, műszaki és tudományos érvelés, amire a közönség semmilyen módon nincs felkészítve, illetve képesítve. Fontos „kellék” az idegen szavak gyakori használata (különösen az amerikai nyelvből, jól-rosszul használva vagy elferdítve¹⁸²). Híres volt a keletnémet *Duden* szerepe a NDK-ban, ahol idegen szavak többé-kevésbé elferdítve hemzsegték a szótárban.

8. Középszerűsége készítetni

A tömegtájékoztatóink ezt sugalmazzák: nem kiválni. Minél középszerűbb vagyok, annál inkább olyan vagyok, mint a mások: durván beszélő, közönséges és műveletlen. Az idegenek, a Mások (romák vagy a muzulmánok) éljenek úgy, ahogy mi élünk. Csak semmi kivételezés: éljen a Magyar vagy az Ukrán Gárda!

9. Nem lázadó, hanem bűnös

Miként a nemzetek, a sorsáért minden ember önmaga felelős. Életkörülményeink minőségét mi magunk javíthatjuk vagy ronthatjuk az élethez, a feladatainkhoz való hozzáállásunkkal. Helyes önértékeléssel ítélje meg ki-ki saját magát, hogy mennyire ura saját sorsának. Ha valaki nem tanul, nem tesz erőfeszítéseket, magára vessen, életuntségáért, lehangoltságáért vagy búskomorságáért csak saját magát tegye felelőssé (semmi forradalom, semmi tiltakozás).

10. Az elit jobban tudja, mint a nép!

Az uralkodó osztály tudása ma mindenben meghaladja az utca emberének ismereteit. Ez a tudástöbblet megkönnyíti a nagyközönség társadalmi ellenőrzését, elősegíti az uralkodó nyelv „tudományos nyelvezetté” válását. A tudományos beszéd olyanná formálódik, amilyenre formálni akarják (lásd nagyhatalmi fegyveres kezdeményezések; járványokról való tájékoztatás; az atom-, illetve nukleáris energia és hadieszközök; a nano-felfedezésekről és -felhasználási lehetőségekről szóló beszámolók; az alkalmazott lélektani ismeretek; a gazdasági és társadalmi intézkedések; stb.).

Ismert tény, hogy a tömegtájékoztató eszközök aktív közreműködésével terjesztett *megfélemlítés*, illetve *félelemkeltés* (kommunizmus, terrorizmus, AIDS,

¹⁸² Napjainkban a volt kommunista országok tőkéseit „oligarchiáknak” nevezik, mintha azok különbözőek lennének Fordéktól, Bill Gatestől, Siemenséktől, Sliméktől, a Tours und Taxis csoporttól vagy egyéb nagytőkésektől.

iszlám, a nukleáris fegyverek gyártása, az oroszok, eladósodás) elősegíti a „nemzeti összefogást”, a fennálló rend hatalmának biztosítását, sőt tartósítását. Lényegében a mindenkori uralkodó osztályok feladatává válik az állandóan megújítandó kényszerképzetek kialakítása. A közelmúltban új megoldás gyanánt megjelent a *tekintélyuralom terjeszkedése* Európában, főként a hatalom képviselőinek „természetfeletti képességek”-kel való felruházásával (karizmatikus személyiség), valamint a műszaki értelmiségieknek és a gazdasági szakembereknek a gazdasági élet kulcspozícióiba történő helyezésével.

C) Az elmúlt évek tanulsága

A világnézeti beszédre vegyünk egy példát. Ezt – Orwell példáját követve – sarkított formában tálalom, remélve, hogy az elmélet lényege így jobb megismerhető. A példázat nem igazság, hanem tudományos tanulság. Mellékes az igazam, előbbre való az olvasó megfelelő tudományos előrehaladása. Lássuk a példázatot.

Hogyan válhat az ellenfél ellenséggé? Nagy általánosságban abból kell kiindulnunk, hogy a tőke gyökeresen és mélyrehatóan újra¹⁸³ nemzetközivé vált az elmúlt 30-35 évben, és a világ geopolitikai helyzete nagyot változott. A néhány száz ezres igen gazdag tulajdonosi réteg, a nagyrésztvényes tőke világszinten összevonja és felhalmozza a munkaeszközöket. Világszerte több tíz millió ember munkahelyét megszünteti, illetve megkérdőjelezése nélkül megváltoztatja, „költözteti” vagy lerontja. Százmillióknak okoz nagy kárt. Egyébiránt mást nem tehet, más módon nem cselekedhet, mint világviszonylatban gondolkodik és cselekszik. A két-nagyhatalmi rendszer többhatalmivá változott.

Ebből következett az elmúlt évtizedek sikere a kevesek számára és a válság a többség számára. Ez a sorsa mind a fejlett, mind a fejletlen államoknak és egyes országrészeknek. A társadalmak két egyenlőtlen részre szakadtak.

- Egyrészt a rendszer uralkodó intézményeinek retorikája egyfajta sikeres *szociális piacgazdaságról* s az ebből következő társadalmi összhangról, egyetértésről és megértésről papol (leszámítva a megemlíteni alig érdemes szegény rétegeket, akik a társadalom peremére kerültek).
- Másrészt a szegénységben élők vagy elszegényedett rétegek tovább tagolód-

¹⁸³ A XIX. század végére is eljutott ehhez, csak a két világháború állította meg, illetve „hazaküldte” az országhatárokon belülre.

nak, és a Másikban vélik felfedezni az ellenfelet vagy ellenséget. Radikálisan vagy akár szélsőséges módon fejtik ki nézetüket a rendszer mellett (ritkábban a rendszer ellen), gyakorta a Másikkal (a semmittevő vagy lusta, az állami segélyekből élő néprétegekkel és az idegenekkel, a máshonnan érkezőkkel) szemben.

Erre lehetőség nyílik a hagyományos ideológiák fellazulásával, legyen szó hitről, marxizmusról vagy liberalizmusról. Feltűnnek a szélsőjobboldali radikális vagy egyéb szélsőséges mozgalmak (de ritkán szélsőbaloldaliak is), jobb esetben neoliberais vagy neokonzervatív áramlatok. De kik itt a Mások? A mai jobboldal kárhoztatja azokat, akik ragaszkodnak még a jóléti államhoz, az általános társadalombiztosításhoz stb., akik türelemre intenek az „idegennel” szemben, vagy akik nem hisznek testben és lélekben a tőkés gazdaság igazságosságában. A nacionalisták¹⁸⁴ számára a másik nemzet, illetve a más nemzetiséghez tartozók, a fajgyűlölők számára a másik faj(ta), az egyik vallás hívei számára a másik vallás hívei, a beosztottak számára a főnökök, a fogyasztók számára a termelők, a másik futballcsapat szurkolói, a pilóták a repülőtérsaság többi személyzetével szemben és így tovább.

De lehet a Másikat nemcsak *ellenfélnek* tekinteni, hanem démonikussá, *ellen-séggé* varázsolni. „Aki nincs velünk, az ellenünk van”,¹⁸⁵ mondják ma egyesek. Ez magyarázza azt a szomorú történelmi tényt, hogy mindhárom – „Könyv”-re támaszkodó – vallás ölt, gyilkolt és háborúzott, közvetlenül vagy közvetve, kifejezetten vagy hallgatólagos beleegyezéssel, saját felekezetén belül és egymás ellen, mind a mai napig.¹⁸⁶ Hasonlóan a mai Oroszországhoz, a szuperhatalomnak tartott AEÁ jó példája annak, hogyan lehet a Másikat nem ellenfélnek tekinteni, hanem ellenségnek kikiáltani. Washington *ideológiai* sikereit jórészt a most már több évtizede tartó elbeszéléseivel éri el. Ezek népszerűsége azt a kétes meggyőződést sugallja, hogy csak az AEÁ és szövetségesei – a vallásosak, az igaz demokraták, a „jók birodalma” stb. – képesek hatásosan küzdeni a rossz különféle formái ellen.

¹⁸⁴ Mi a helyzet a hazafissággal? Sok liberális úgy véli: nacionalista az, aki jogot sért, hazafi az, aki jogot véd. A kérdés bonyolultabb ennél. De ugyanakkor megjegyezendő, a világpolgár ellenfele a hazafisság.

¹⁸⁵ Ahogy ifj. Bush hirdette: „Who is not with US, is against US!” Ellenében a kádári mondással: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”, Sztálin és Rákosi is gyakran hangoztatta: „Aki nincs velünk, az ellenünk van.” Alighanem egyikük sem tudta, hogy maga a mondat – és a gondolat – több ezer éves. Az Újszövetségben három evangélista, Lukács, Márk és Máté, Jézus szájába adja: „Aki nincs ellenünk, melletünk van.”

¹⁸⁶ Az iszlámra és a kereszt(y)énségre is jellemző a szakadások és az erős megosztottság. Mindegyik 50–100 felekezetre tagolódik, amelyek háborúznak egymással, és türelmetlenek egymás iránt; egyesek józanok, mások radikálisak vagy szélsőségesek.

De nem érdektelenek az 1979 utáni iráni vezetők szónoklatai sem, amikor is az AEÁ-at a „Nagy Sátánnak” nevezték, vagy Moszkva geopolitikája, amikor a csecsenföldi problémát kizárólag terrorizmusként „kezeli”.

A legújabb folyamatok retorikája a „fundamentalizmus”:¹⁸⁷ **nemzeti, vallási és piaci.** Már kifejtettük, hogy a retorika hogyan képes mindannyinkat rábírní, hogy az ellenfelet vagy a máshogyan gondolkodókat ellenségnek lássuk. Szűk látókörű megfigyelők talán „a civilizációk összecsapásával” magyarázzák a történeteket, és nem észlelik a „világrend átalakulását”. A viszonylag hanyatló AEÁ esetében ma egy igen veszélyes, *provincializmusra, nacionalizmusra és meszianizmusra* való hajlamot lehet megfigyelni.¹⁸⁸ Ennek ellenére ez távolról sem csökkenti a kormányzatok felhatalmazását, ahogy az elmúlt évtizedek amerikai választásai mutatták.

Egyébként a különböző *nagyhatalmak, illetve uralkodó rétegeik önképe* gyakran megjeleníti a stratégiai elképzeléseiket. Oroszország már évszázadok óta a „harmadik Rómának” tünteti fel magát, ami így vagy úgy még a III. Internacionálé törekvéseiben is tükröződött a szovjet időkben. Az EU is szívesen állítja be magát a béke és a jólét harcosaként. Brzezinski legutóbbi munkájában is jól példázza ugyanezen képzeteket az AEÁ esetében. Minden önkritika nélküli jelenti ki például: „America’s current and unique historical responsibility [...] playing a constructive global role [...] with all its inherent and historically unique strength...”. Idézi ifj. Bush kijelentését is: „Our nation is chosen by God and commissioned by history to be a model for the World.” Kína önképe is a nagyságról és egyedüliségről szól. Amikor egy nagyhatalom a saját jelentőségéről, az elhivatottságáról vagy a nemzetközi felelősségéről szól, akkor az emberek joggal kezdenek félni.

Mi történik a kisebb hatalmak vagy országok esetében? A több évtizede tartó *vallástalanodási folyamat* (szekularizáció) az *erőszak* és az *erőszakosság* térhódításával látszik egybeesni. Mit látunk az utcán, a családban, az iskolában? Erőszakot. Ugyanakkor – és könnyen érthetően – mindenütt a világban szektás, fundamentalista és szélsőséges csoportok jelennek meg. A társadalmi csoportok

¹⁸⁷ Sok szempontból a fundamentalizmus kulturális bezárkózásának tekinthető, az elidegenedés egyfajta újkori jelenségének. Az elnevezés arra is utalhat, hogy egy bizonyos vallás írásait vagy híres szerzőit tévedhetetlennek tekintik, annak ellenére, hogy a történelem és a tudomány cáfolja őket.

¹⁸⁸ Lásd ifj. Bush 2002. szeptemberi „Nemzetbiztonsági stratégia” c. jelentését, *Financial Times*, 2002. szeptember 22. Megemlíteném a vallási megújulás talán álló radikális jobboldal támogatásának szerepét ifj. Bush újraválasztásában: a becslések szerint a szavazatok felét ők biztosították az elnökjelölt számára. Miután a választópolgárok fele járult az urnához, ez az amerikai választópolgárok összlétszámának 25%-át jelenti.

közötti erőszakosság és vele egyidejűleg a nemzetközi kapcsolatok kíméletlensége növekszik. Társadalmunk a „tolakodó” kereskedelempolitikát, a „rámenős” nemzetközi vállalatvezetést jutalmazza. A *piaci fundamentalista* vagy a szélsőséges „vallási megújulási” mozgalmak támogatják a szélsőséges amerikai elnököket vagy egyik-másik „köztes-európai” vagy latin-amerikai ország vezetőjét.

A szovjet utódországokat is beleértve, a világ jobboldali¹⁸⁹ vezető körei számára a *piaci fundamentalizmus* biztosítja a legfontosabbat. Mi is ez? Nem más, mint a bármilyen tulajdonhoz való joguk, ami törvényesíti az abból húzott jogos/jogtalan hasznukat. Mindezt megtetézik az Amerika iránti hűségükkel. Nagyon „pártosan” fejezve ki magam: a „köztes-európai” országok új (keresztény-polgári-nemzeti, elvtársi, újkonzervatív, szocialista vagy baloldali önmeghatározású) vezetőinek jelentős hányada – akik nemrég még az „egypártrendszer” és a kommunizmus szekerét tolták – ma elkötelezetten hirdeti a radikális neoliberális nézeteket.

Az általuk levezé nyelt magánosításban, kisajátításban (ún. privatizációban) szerzett vagyonuk és gyenge társadalmi elfogadottságuk magyarázhatja elkötelezettségüket az AEÁ iránt, amely mindig szívesen „törvényesített” hozzá közel álló társadalmi köröket, ha érdekeinek az megfelelt (lásd a latin-amerikai és délkelet-ázsiai diktátorokat vagy a még ennél is kevésbé demokratikus arab kőolajhercegeket, akiknek országait az AEÁ még sohasem bombázta, de ezt a viszonyulást figyelhetjük meg a közép-ázsiai új hatalmasságoknál is Oroszország iránt). Nem rég óta, miután a magántulajdon jogát már senki sem kérdőjelezi meg, egyesek a „nyugati nagytőke, a plutokrata tőke” vagy az EU veszélyéről értekeznek.

A nagyvállalatok és bizonyos pártok – sőt némelykor az egyházi vezetők köreinek – politikai barátságai igencsak meglepőek. Azonosulásuk helyi és nemzetközi síkon egyaránt hasonló. *Ellenségképük* is gyakran idomul egymáshoz. Végeredményben egy nemzetközivé vált uralkodó elittről van szó, mely egynemű nyelvén újra és újra a „piacgazdaságról”, az „átmenetről”, a „geopolitikai biztonságról” papol.

Magyarország esetében a múlt feldolgozása egyelőre nem túl sikeres, így a különböző „fundamentalizmusoknak” nagy a keletje. Az ún. magyar baloldal gyakorlatilag nem tesz semmit ezen a téren, mivel gyakorlatiasnak állítja be magát. A feudális nézetek és szokások máig fennmaradtak, és a kuruckodó Nyugat-ellenesség, az irredenta nacionalizmus, a tekintélyelvűség és a demokrácia erőtlen tisztelete nemcsak a szélsőjobboldalnak, de a jobboldalnak is jellemzője. 1948 előtt és 1989 után is elmaradt mindezek feldolgozása. Talleyrand-t átköltve mondhatjuk,

¹⁸⁹ Ebben a szöveggörnyezetben jobboldalinak nevezem azokat a politikai iskolákat, amelyek a társadalmi egyenlőséget, a politikai demokráciát és a szolidaritást nem tartják a társadalom elsőrendű célkitűzéseinek.

hogyan a magyar jobboldal az „úri Magyarországról” álmodozik, keveset tanult a történelemből, különösen az 1920 és 1945 közötti időszakból, viszont

- álmodozik valamiről, ami az ország szempontjából egykor már tragédiának bizonyult, és
- újraírja történelmét, hogy ne kelljen szembenéznie vele (Ungváry Rudolf szavaival).

*Függelék***Dúl a klisék háborúja**Pócs Balázs, *Népszabadság*, 2012. február 28.

A naplopókról alkotott előítéleteket a számok nem támasztják alá. Nemcsak milliárdok, előítéletek is repkednek Európában – főleg Észak és Dél között. De mi az igazságalapjuk?

„El sem tudom mondani, mennyire sokkolta a görög adósságválság a finnországi választóimat, akik a szabályok betartásában és a fair play-ben hisznek” – mondta a belgiumi Bruges-ben diákoknak előadást tartva Alexander Stubb finn Európa-ügyi miniszter. Hozzátette: „Az EU ritkán vált ki érzelmeket a finnekből, de ezúttal más a helyzet. Nem annyira a pénzről, mint inkább az elvekről van szó.” „A görögök évente átlagban 2109 órát dolgoznak [...] a németek viszont csupán 1419, a finnek 1697 órát töltenek munkával.”

Veszélyes, ha az ember csak úgy kiragad statisztikai számokat a szöveghelyzetből. Csak két keretszámot említenek, amelyik gyökerestől megváltoztatja a számok értelmét:

1. Az illető statisztika 31 millió németet foglal magába, tehát a lakosság 37%-át, míg a görög viszont 2,2 milliót, azaz csak a lakosság jó 22%-át. Más néven a németeknél a lakosságszámhoz képest többen dolgoznak átlagosan kevesebbet, mint a görögök. Persze ez csak akkor lenne igaz, ha nem sejtjénk, hogy a görögöknél jóval nagyobb a feketén dolgozók aránya, akik viszont nem kerülnek be a statisztikába.

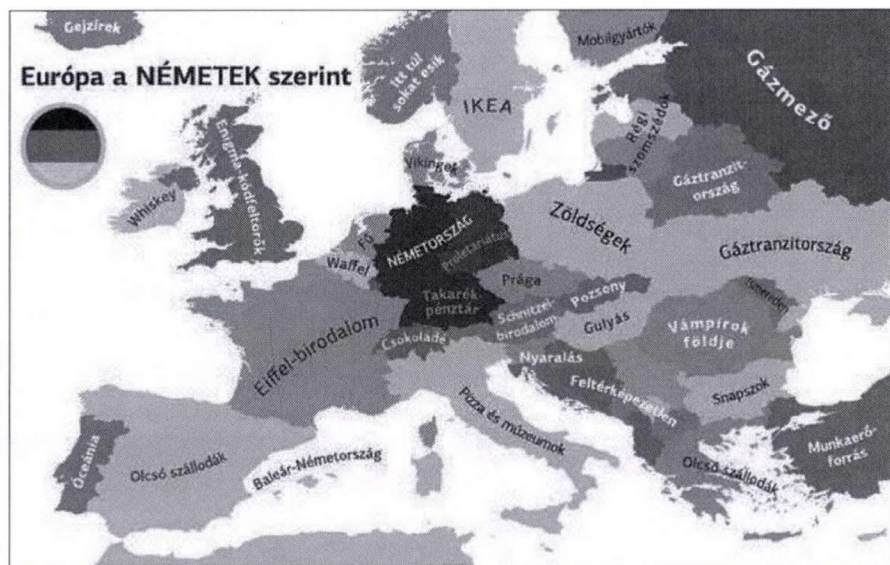
2. Az illető statisztika szerint az átlag óraszámokban „egész emberként” beszámolt rész munkaidősök aránya a németeknél (5:1) több mint duplája a görögökénél (12:1).

De nem ártana nem elfeledkezni az említett statisztika figyelmeztetőjéről sem: „they are unsuitable for comparisons of the level of average annual hours of work for a given year, because of differences in their sources.” A sokkhatás máshol sem maradt el – pláne, miután a 110 milliárd eurós mentőcsomag után újabb, 130 milliárd eurós (!?) mentőövet dobta az európaiak Görögország után. Portugáliát 78 milliárdos „segélycsomag” mentette meg a csődtől, és recseg-ropog a spanyol vagy az olasz gazdaság is.

A napon sütkérező, lusta és bohókás déliek, akik csak tartják a markukat az EU felé: ez a klisé bukkan fel mind gyakrabban nemcsak az európai sajtóban, hanem a politikusok érvelésében is. A kontinens legnagyobb gazdaságát, Németországot irányító Merkel kancellár nem köntörfalazott: „Fontos, hogy Görögországban, Spanyolországban és Portugáliában az emberek ne mehessenek hamarabb nyugdíjba,

mint Németországban.” Vagy: „Úgy nem lehet közös pénzünk, hogy egyeseknek sok szabadságuk van, másoknak pedig nagyon kevés.”

De alátámasztják-e a számok a naplopó Dél – szorgalmas Észak elképzelést? Nem nagyon.

Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) adatai szerint a görög munkavállalók átlagosan 61,9 éves korukban mennek nyugdíjba, miközben a németek vagy a spanyolok 61,8 évesen. Hasonló képet mutat az Eurostat: Görögországnál 61,7 évet, Németországnál 61,6-ot.

A görögök (akik Klaus cseh elnök szerint csak ücsörögnek a cédrusok alatt, és isszák az uzót) évente átlagban 2109 órát dolgoznak – derül ki egy OECD-jelentésből. A németek viszont csupán 1419, a finnek 1697 órát töltenek munkával. Lehetnek persze eltérések a termelékenység vagy a hatékonyság terén, ám a termelékenység nemcsak a szorgalomtól függ (hanem például az alkalmazott technológiától is).

Mindkét oldalt jól ismeri az olasz származású svéd EP-képviselő, Anna Maria Corazza Bildt (a svéd külügyminiszter, Carl Bildt felesége). Szerinte az észak–déli sztereotípiák mindig is léteztek, és a gazdasági válsággal legfeljebb felerősödtek.

„Mit érezne, ha éveken át azt hallaná: maga nem fizet adót, és csak sütkérezik a napon, amíg én dolgozom? Vagy ezt: magát nem is érdemes megmenteni, mert reménytelen?” – tette fel a kérdést az EUobserver hírportálon.

Ami a folyamatosan vakációzó mediterránokat illeti, a tények újból ellentmondanak a jól ismert sémáknak. Az Eurofund (Európai Alapítvány az Élet- és

Munkakörülmények Javításáért) adatsorából megtudhatjuk: a portugáloknak és a spanyoloknak évente átlagban 22 nap szabadság jár, a görögöknek eggyel több. Az európai rangsort éppen a németek vezetik 30 nap fizetett szabadsággal.

A klisék háborúja – így jellemezte a helyzetet a Kathimerini című athéni napilap publicistája. Igaz, az előítéletek nem csak a görögöket sújtják. Amikor felmerült, hogy az olasz Mario Draghi veszi át az Európai Központi Bank elnöki tisztségét, a német médiában arról folyt a találgatás: tényleg rá lehet bízni ezt a posztot egy olaszra...? (Végül rábízták.)

A legrosszabb közhelyek előrangtatásának a másik oldalon is megvan a hatása. Egy friss felmérés – amelyet az Epikaira című görög hetilap közöl – sokatmondó eredményekkel szolgál. A megkérdezettek egyharmadának a Hitler, a náciizmus vagy a Harmadik Birodalom szavak jutnak eszébe Németországról. Azzal a megállapítással pedig a polgárok háromnegyede egyetért: a német politika célja megteremteni a „Negyedik Birodalmat”.

★

A németeknek „gulyás”, a franciáknak a jelenlegi köztársasági elnök apai gyökereire utaló „Sarkoland” vagyunk. Az oroszoknak és a görögöknek pedig csak „hunok”. Yanko Tsvetkov azonban nem csak a magyarokat pécézte ki magának. A bolgár grafikus nem ismer kegyelmet, ha az egyes nemzetekben a többi nemzetről

elő előítéletekről van szó. Lassan harmadik éve, a maga szókimondó stílusában rajzolja a Térképre vitt sztereotípiák című projektjét. Tsvetkov képes bármelyik nemzet bőrébe bújni, és a többiekéről sommásan nyilatkozni. Amerikai, német, orosz, brit, francia, görög, bolgár és még ki tudja, hány szemszögből gúnyolja ki az előítéleteket. Tabukat nem ismer, amit jól jelez, hogy megalkotta a péniszméretek szerinti Európát is. S ha már a szexualitásnál tartunk, a női nemi szervek szerinti kategorizálás is megihlette.

Egészen pontosan az, hogy a magát nagy szoknyavadásznak gondoló volt olasz miniszterelnök, Silvio Berlusconi képzetében milyenek lehetnek a vaginajellemzők alapján osztályozott európai országok.

– Nem vagyok politikailag korrekt – bocsátja előre honlapján az Alphadesigner művésznévén futó bolgár grafikus, akinek az agyából még 2009 telén, az európai földgázellátást súlyosan érintő orosz–ukrán gázvita idején pattant ki az ötlet, hogy megrajzolja a klisékre épülő első kontinenstérképét.

„Ahol élek” – ezt a címet adta a műnek, amelyen Oroszország „Paranoiás olajbirodalom”, az Európai Unió nagy része a „Támogatott mezőgazdálkodás uniója” néven futott. Az internetre feltöltött térkép gyorsan terjedni kezdett.

– Hirtelen nagyon sokan kezdtek hozzászólni, olyan emberek, akiket egyáltalán nem ismertem – mesélte a művész a londoni The Guardiannek nyilatkozva. Tsvetkov látva a sikert úgy gondolta, hogy az előítéleteket pellengérre állító projektet érdemes továbbfejlesztenie. Így született meg „A világ, ahogy az amerikaiak látják”. Ezen még létezik az egyszerűen „komcsiknak” nevezett Szovjetunió, Kelet-Közép-Európa hatalmas ütközőzóna, Románia „Dracula”, Németország „Mocskos pornó”, Spanyolország „Mexikó”, Olaszország pedig „Keresztapák” név alatt szerepel.

A harminchat éves bolgár nem szűk látókörű sovíniszta. Magát világpolgárnak tartja, és kozmopolitához méltóan élt Európa különféle nagyvárosaiban. A hamburgi Stern magazinnak nyilatkozva arról beszélt, hogy szép számmal kap őt szidalmazó és mindennek elmondó hozzászólást is. – Sokan nem értik, hogy ez vicc. Méghozzá olyan, amely azt figurázza ki, milyen a többieket a bennünk meggyökeresedett előítéletek alapján megítélni – fejtegette a Sternnek. Tsvetkov nem érzi úgy, hogy a satirikus megközelítéssel még jobban ráerősítene a kipécézett klisékre. Amikor Szaúd-Arábiát „Allah bácsi” névvel illette, ezt nem azért tette, hogy megbántsa a muzulmánokat. Éppen ellenkezőleg, azokból akar gúnyt űzni, akik úgy gondolják: népeket, országokat és térségeket egyetlen odavetett jelzővel el lehet intézni.

Ékes vagy igaz szó?

Lukács László, *Vigília*, 2012/5.

A kultúra talán legfontosabb alapfeltétele a beszéd, az egymással való érintkezés, gondolataink kifejezésének és közlésének lehetősége. Az ókori iskolák tananyagában ezért is kapott olyan fontos szerepet a grammatika és a retorika. A grammatikában megtanulták a fiatalok, hogyan tudják gondolataikat szabatosan kifejezni, hiszen csak így juthattak tiszta, világos, valóban az igazságot tükröző fogalmakhoz. Erre épült a retorika, amely már azt célozta, hogy másokat minél hatékonyabban tudjanak meggyőzni ékesszólásukkal. Fontos és hasznos tudás ez, veszélyessé válhat azonban, ha nem az Igazság érdekében használják.

Nem véletlen tehát, hogy a történelem folyamán annyian nézték igen kritikusán az ékesszólás „tudományát”. Az ókor végén Szent Ágoston belső fejlődésének fontos állomása volt, hogy kiábrándult a rétorok hamis ékesszólásából. Miután kijárta a rétoriskolát, maga is a szónoklás művészetét tanította. „Pénzen vesztegette a győzelmet szerző szószátyárkodást”: olyan fortélyokra oktatta tanítványait, „akik a hazugság nyomába szegődtek és kapkodtak a hiúság felé”, hogy „mentsék a bűnösök irháját”. Tévelygését aztán Isten elé tárta *Vallomásaiban*: „Át- és átelmélkedtem cselekedeteimet és megrendültem.” Az újkorban pedig Pascal tekintett kritikus gyanakvással „a szó mestereire”, akik „inkább költő, mint ember módjára szólnak”. Elítélte azt az „ékesszólást, amely behízelt szólammal és nem lenyűgöző érvekkel győz meg: mint a zsarnok, nem mint a király”.

A meggyőzés bűvészete ma ismét nagyhatalommá lett a közéletben, sőt immár bevonult a felsőoktatásba is: egyetemi tantárgyként oktatják, hogyan lehet meggyőzni a másikat – függetlenül attól, mennyire igaz az, amit az illető propagál. Egy amerikai sztár-pszichológus nemrég magyarul is megjelent könyve már alcímében hirdeti, hogy „nyolc perc alatt” kicsalja az „igen” választ bármire, bárkitől. A szerző főleg politikusokat és üzletembereket oktat arra, hogyan kell meggyőzni az embereket, rájuk erőltetni eladni való árujukat vagy éppen politikai nézeteiket. Környezetszennyezés ez is: elárasztanak az üres vagy hamis, eredeti értelmükből kiforgatott szavak, politikai vagy üzleti szólammal.

Két, egymással párhuzamos úton juthatunk ki ebből a szennyezett világból. Az igazság útját már a görög filozófia ismerte, amikor az igazmondás kritériumának azt tekintette, hogy a szó ne csak az azt kimondónak szubjektív, vélt igazát tükrözze, hanem a valóságot. A kereszténység Krisztust vallja a legfőbb igazságnak. Ezért is különösen nagy a felelőssége azoknak, akik keresztény eszmékre hivatkozva avatkoznak be az igazságtartalmuktól megfosztott szavak csatájába. A másik utat Ágoston járta végig megtérése folyamán: Isten színe előtt tett vallomást, áthatolva

életének felszínén, önmagát és másokat áltató hazugságain, és így találkozhatott Istennel, az örök Igazsággal, és rajta keresztül önmagával.

A felvilágosodás elleni harc napjainkban

Zeev Sternhell, *Le Monde Diplomatique*, 2010. december (részletek)

A felvilágosodás értékei ellen ma is ugyanolyan elszántan harcolnak, mint az utóbbi két évszázadban, a tizennyolcadik századi filozófusok nagy kérdései ugyanis még ma is égetőek. Élő szervezet-e a társadalom, vagy pusztán polgárok összessége? Miben áll a nemzeti identitás? Egy nemzeti közösség politikai és jogi fogalmakkal határozható-e meg, vagy történelme és kultúrája alapján? Mekkora a vallás szerepe a kultúrában? Mi a legfontosabb az emberi közösségekben: az, ami hasonló bennük, vagy ami elválasztja őket másoktól? És vajon a létező világ-e az egyetlen lehetséges világ? A jelenlegi társadalmi rend változása kívánatos cél felé visz-e bennünket, vagy elkerülhetetlen katasztrófához vezet?

A kérdésekre adott válaszok természetesen a válaszadó emberszemléletéről vallanak. A nagy hatalmú, szívós, maradi obskurantista irányzatok politikai felfogásában például az egyénnek csak a közösségben, illetve a közösség által van értelme: csak a konkrét egyediben létezik, nem pedig az elvont általánosban. Azt kell érvényre juttatni tehát, ami megkülönbözteti, megosztja, szétválasztja az embereket: ebből ered az identitásuk, mely nem csak az értelemre terjed ki, ennél jóval erősebb.

A napjainkban ismét aktuális identitás-probléma (Franciaországban éppúgy, mint másutt) valójában azóta nem szűnt meg, amióta Diderot és d'Alembert *Enciklopédiája* a következőképp határozta meg a felvilágosodás szerinti nemzet fogalmát: „Egy adott ország bizonyos mértékben kiterjedt, de határok közé zárt területén élő, számottevő létszámú nép, amely felett egyazon kormány gyakorolja a hatalmat.” Egyetlen szó sem esik történelemről, kultúráról, nyelvről és vallásról: így született meg a polgár egyéni, megkülönböztető jellemzőktől mentes fogalma.

Ennek alapján szabadítja fel a francia forradalom a zsidókat és a fekete rab-szolgákat is, és először a modern kori történelemben egy ország összes, egyazon kormány alá tartozó lakosa szabad, egyenjogú és törvény előtt egyenlő polgárrá válik. Ebben a nemzet-koncepcióban nem valamilyen szociológiai vagy kulturális valóság tükröződik, sokkal inkább a felvilágosodás gondolkodóinak heroikus erőfeszítését mutatja, hogy legyőzzék a történelem ellenállását, felszabadítsák az egyént a kor determinista felfogásai (például a vallás) alól és kinyilatkoztatassák függetlenségét.

Ez a politikai és jogi alapokon nyugvó nemzetfelfogás nem éli túl a francia forradalom első éveit. Elsőpri Johann Gottfried Herder koncepciója, aki Rousseau és Voltaire ellensége volt, Kant kritikusa és az ideológiai nacionalizmus megteremtője: e nagy német gondolkodó szerint a nemzet nem más, mint természeti jelenség, élő szervezet, melynek saját, a nyelvben megnyilvánuló lelke és szelleme van. Miként pedig levél és ág nincs fa nélkül, ember sincs nemzet nélkül. E már-már törzsi jellegű homogén egységnek személyisége és jelleme van, amely a történelem lehető legnemesebb alkotása.

A nacionalizmus, amely szélvészfényű söpört végig a tizenkilencedik és a huszadik századon, ma is él még. Sokan állítják, hogy a francia forradalom idején jött létre, pedig ez óriási tévedés. A francia forradalom csak úgy kezdődhetett el, hogy a Nemzet fogalma ekkor már létezett, és a hatalomátvitel természetes módon mehetett végbe. Diderot és d'Alembert azonban politikai, jogi jelentést is adni kívántak a fogalomnak, méghozzá az egyénekből álló közösségre kiterjesztve, és megakadályozva, hogy a történelem és a kultúra az embert bármiféle determinizmus rabságába zárja. Diderot és d'Alembert – Kanthoz hasonlóan – a felvilágosodást olyan folyamatnak tekintették, amely révén az individuum eléri nagykorúságát, a történelem béklyóitól való megszabadulása pedig a felvilágosodás lényegét és a modernitás megszületését jelenti.

Ma is uralkodik az a felvilágosodás gondolkörében kialakult álláspont, miszerint minden politikai és társadalmi tett végső soron az egyén javát kell hogy szolgálja. Erre válaszolnak a felvilágosodás értékeivel szembeszálló tizenkilencedik és huszadik századi irányzatok, mondván: a közösség elsőbbséget élvez az egyénnel szemben, aki elsősorban a múlt örököseként határozható meg – őseink beszélnek bennünk, azok vagyunk, akiké általuk váltunk. Ha a politikus Nicolas Sarkozy, az értelmiségi Alain Finkielkraut, az iszlamisták, az izraeli vallásos nacionalista zsidók, a neokonzervatívok és amerikai evangélista szövetségeseik a látszat ellenére ugyanazért küzdenek – ez azt jelenti, hogy Herderrel együtt mind azt állítják, hogy minden egyénnek, minden történelmi közösségnek van egy sajátos és utánozhatatlan „kultúrája”, amely méltánylást érdemel.

Ha a nemzetet történelmi, kulturális közösségnek tekintjük, a francia nemzethez tartozás abszolút értéket képvisel, a „francia állampolgár”-lét viszont relatív értéket, mivel csak jogi, mesterségesen megalkotott kategóriát jelöl. Ennek alapján elképzelhető lenne, hogy hatvanöt évvel Vichy faji törvényei után visszavegyék a francia állampolgárságot a „külföldiektől”... És ennek a felfogásnak köszönhetően egyes polgárok egyik napról a másikra rádöbbenhetnének, hogy – amint George Orwell mondaná – kevésbé egyenlőek, mint a többi. Alain Finkielkraut a reimsi királyszentelésekig visszavezethető történelmi és kulturális örökség

letéteményesének tekinti magát: egy valamirevaló Maurras-követő ezzel szemben lengyel zsidónak mondaná, aki csak véletlenül született Franciaországban... Alain Fenkielkraut-t ma nem éri diszkrimináció – nem úgy, mint az arabokat vagy más muzulmánokat.

Pedig az említett jobboldal és a külvárosi muzulmán aktivisták értékrendjében meglepő módon több közös pontot találhatunk. Mindkét csoport megkülönböztetett jelentőségű kérdésnek tartja a kulturális hovatartozást, védi saját történelmi „én”-jét, identitását egy valós vagy mitikus múltra alapozza, és azt gondolja, hogy az ő kulturális közösségének valami egyedülálló, rendkívüli mondanivalója van a világ számára, és hogy örökre hűségesnek kell maradnia önmagához. Több felfogásbeli hasonlóságot mutatnak egymással, mint az enciklopédistákkal...

A felvilágosodásellenes gondolkodók Herdertől a posztmodernen át a legkülönbözőbb vallási fundamentalistákig sem mondtak mást. Magától értetődik, hogy az univerzalizmus és a humanizmus effajta elutasítása összhangban van a kommunitarizmus és a neokonzervativizmus összes (nevezetesen amerikai) változatával... Ez pedig a felvilágosodásával teljesen ellentétes jövőfelfogást feltételez, miszerint minden újraalapozás kardinális bűn, és magában hordozza saját veszét. A neokonzervatívok ezért – beleértve a franciákat is – a francia forradalmat démoni jelenségnek tekintik, szemben az 1688–1689-es dicsőséges angol forradalommal és az Egyesült Államok létrejöttével. Márpedig ez a három forradalom volt a korábban nem létező politikai rendszerek kiindulópontja, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata pedig egyazon elveken alapulnak... A huszadik század kegyetlen történései ellenére a két politikai hagyomány közötti összecsapás még mindig nem ért véget. Az univerzalizmus és a racionalizmus védelme ma is sürgős és összetett feladat egy független polgárokból álló nemzet alapjainak fennmaradása érdekében...

Fordította: Barna Anett

A konstrukciók és ádáz ellenfele

Fáber Ágoston: *Le Monde Diplomatique*, 2011. január (részletek)

Azt, hogy a társadalmi valóság objektíve adott és egyféle lenne, manapság már nem sokan képzelik... A vizsgálnivalót éppen az adja, hogy ez a terület... nem egyértelmű, és mint ilyen, meglehetősen ingatag talajon áll. A világról alkotott szemléletünket ugyanis az objektíve adott elemek, illetve az értelmezések (és félreértelmezések), reflexió (és reflektálatlanság), feltételezések, képzelgések és spekulációk együttese

adja. A kérdés pontosan az, hogy mindezek mekkora mértékben köthetők ahhoz a (társadalmi) helyzethez, amelyben az egyén találtatik. Hogy melyek azok az elemek az egyén tudásában, amelyek szociológiailag megérthetők, és melyek azok, amelyekhez más tudományokat (esetleg tudományon kívüli megértési formákat) érdemes segítségül hívni.

...A társadalmi valóság maga tehát mentális konstrukciók olyan halmaza, amelyek részben az objektív világból, részben tudati vagy kulturális tartalmakból formázódik meg. (Ez a kettősség természetes módon és ideális esetben a politika világában is érvényesül.)... Egy szó mint száz, mivel az objektív világ közvetlenül nem megragadható, az emberek hajlamosak olyan mentális konstrukciókat létrehozni, amelyek alapján e világhoz közelebb juthatnak.

Ugyanakkor nem árt figyelembe venni, hogy a világról alkotott minden egyéni vagy kollektív nézet vagy konstrukció két irányból is bírálható: minden világnézet esetében kíméletlen mércét jelent egyrészt az objektív valóság, másrészt pedig az eltérő világnézetek szerteágazó sokasága. Merthogy a világnézetek pluralitása magától értetődő kell legyen, hiszen e nézetek maguk is egyéni, de még gyakrabban kollektív konstrukciók. (Természetesen az a tény, hogy itt konstrukciókról van szó, egyáltalán nem jelenti, hogy azok ne lennének az egyéni és kollektív tudatok számára valóságosak, és mint ilyenek, ne gyakorolnának kényszerítő hatást az egyének gondolkodására, viselkedésére.)...

Előfordul azonban, hogy a társadalmi világról alkotott különféle nézetek társadalmi felépítettségét (vagyis konstruált voltát) kétségbe vonják. A francia szociológus, Luc Boltanski az uralom két eltérő formáját különbözteti meg.

Az uralom egyik formája Boltanski szerint a demokratikus-kapitalista berendezkedésű országokra jellemző, és leginkább a 70-es években kezdett a nyugat-európai politikai vezetés köreiben népszerűsége szert tenni. Itt tulajdonképpen a neoliberális politikai fordulatra kell gondolni, amelynek lényege a társadalmi tudás konstruált voltának tagadása. A politikai vezetés a tudományra, az objektív világ egyre pontosabb megismerhetőségére hivatkozva lát neki azokhoz a változtatásokhoz, amelyek nélkül meglátása szerint az irányítása alatt álló ország a csőd szélére sodródna, vagy legalábbis versenyképességén jelentékeny csorba esne. A változások motorját itt elsősorban a gazdasági szükségszerűségek, illetve a közgazdasági törvényszerűségek és a hozzájuk való kényszerű, ámde mégis üdvösnék tekintett idomulás képezi. Az uralkodó ideológia ezt hirdeti: „Egyetlen járható út van. Aki kimarad, lemarad.”

Az uralom másik formája Boltanski felfogásában általában a diktatórikus államok sajátja. Ezekben elméletileg nincs szó a világnézet konstruált voltának megkérdőjelezéséről, szó van azonban azon konstrukciók elnyomásáról, amelyek

a politikai vezetés által vallott és hirdetett (sőt, leggyakrabban pusztán hirdetett, de nem vallott) konstrukciók számára konkurenciát jelentenek. Ebben a rendszerben léteznek alternatív elképzelések, ám azok az uralkodó ideológia által veszélyesként, embertelenként, reakciósként, elhajlóként és még ki tudja, miként kerülnek megbélyegzésre vagy elnyomásra. Az üdvös konstrukció megerősítésében az uralkodókat az intézmények is segítik, amelyek szerepük szerint az uralkodó világnézetet privilegizált helyzetét erősítik.

Magyarországon az elmúlt húsz évben az uralom mindkét formáját megtapasztaltuk ... Saját világszemléletének konstrukció-voltát közvetve a Magyarországon jelenleg uralkodó pártszövetség is elismeri; a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatának léte ezt a napnál is világosabbá teszi, hiszen szimbolikus deklarációk csak egy adott és üdvösnek vélt konstrukció megerősítéséhez szükségesek. Az uralom másik típusa, vagyis az, amely a világ konstruált voltát tagadja, elviekben nem szorul efféle kinyilatkoztatásra, hiszen minden eltérő megközelítés per definitionem csak tudománytalan, vagyis hibás, vagyis hamis lehet.

...Az objektív világ ellenállása képes lehet szétzúzni egy konstrukciót, hogy ehhez egy másik konstrukció közbeavatkozására szükség volna... Természetesen a konstrukció nélküli állapot nem tud tartósan fennállni... A világnézeti konstrukciók az agyaghoz hasonlóan viselkednek: amint megmerevednek, törékennyé válnak. (Ilyen konstrukció egyébiránt maga a politikailag korrekt diskurzus is, amelyet talán azért is támadnak egyre hevesebben, mert más körökben teljességgel magától értetődőnek tekintik. Már senki sem emlékszik – és már senki sem emlékeztet – arra, hogy e beszédmódra egyáltalán mi okból van szükség és vajon milyen viszonyt ápol az objektív világgal.)...

Felhasznált irodalom

- BÁRDOS-FÉLTORONYI Miklós, *Egyházak és államok Köztes-Európában – Geopolitikai töprengések*, Balassi-Polis, Budapest–Kolozsvár, 2001.
- *Tudományelméleti kalandozások: ember- és társadalomképek a politikai és gazdaságtanokban*, L'Harmattan, Budapest, 2005.
- *Guerres et Paix justes – un regard géopolitique sur la question*, Pax Christi Wallonie-Bruxelles, Brüsszel, 2006.
- *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2007.
- *Géopolitique de l'Union Européenne* (sous la dir.), Couleur Livre, Charleroi, 2009.
- *Les puissances et leurs différends. Exercices géopolitiques et l'Union européenne*, L'Harmattan, Párizs, 2010.
- *Après l'OTAN, la neutralité, une option stratégique* (co-auteurs), Pax Christi Wallonie-Bruxelles – Couleur livres, Brüsszel, 2011.
- *Comprendre la géopolitique. L'Union européenne et le monde*, Couleur livres, Brüsszel, 2015.
- BENDIXEN, Peter, *Das verengte Weltbild der Ökonomie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2003.
- BERDOULAY, Vincent, *Planifier avec le milieu: les liens complexes de l'analyse et de l'action*, Belgio, 2003. 3. sz.
- BERNHEIM, Roger, *Vom Lügen der Mächtigen – Manche Politiker pflegen zur Wahrheit ein lockeres Verhältnis*, *Neue Zürcher Zeitung*, 15.7.2005.
- BERT, Jean-François, *Introduction à Michel Foucault*, La Découverte, Párizs, 2011.
- BETTELHEIM, P. – R. STREIBEL (szerk.), *Tabu und Geschichte – Zur Kultur des kollektiven Erinnerns*, Bács, Picus, 1994.
- BIRNBAUM, Norman, *Aux racines du nationalisme américain*, *Le Monde Diplomatique*, 2002. október.
- BLACK, Jeremy, *Maps and Politics*, Reaktion Books, London, 2000.
- BORIA, Edoardo, *La cartografia al servizio della guerra*, *LIMES*, no 1. 2012;
- *Il sottile limes tra informazione et propaganda*, *LIMES*, no 2. 2012.
- BORSI-KÁLMÁN Béla, *Pillanatkép. Két írás a geopolitika tárgyköréből*. Nyitott Könyv, Budapest, 2003.
- BRACKEN, Paul, *Tűz atomkorszak*, Gutta-Magistra Vitae, Budapest, 2004 (különösen a „Térképek” és a „Nincs hely a sakktáblán” c. írások).
- BRZEZINSKI, Zbigniew, *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012.
- BURKHARD, Wehner, *Nationalstaat, Solidarstaat, Effizienzstaat*, *Neue Staatsgrenzen für neue Staatstypen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992.
- CABESTAN, Jean-Pierre, *La politique internationale de la Chine*, SciencesPO, Párizs, 2010.

- CHAUPRADE, Aymeric, *Introduction à l'analyse géopolitique*, Ellipses, Párizs, 1999.
- F. Thual, *Dictionnaire de géopolitique – Etats, concepts, auteurs*, Ellipses, Párizs, 2003.
- CHOMSKY, Noam, *Generatív grammatika*, Európa, Budapest, 1985.
- *Hatalom és Terror*, Független Média, Budapest, 2003.
- CSIZMADIA Sándor – MOLNÁR Gusztáv – PATAKI Gábor Zsolt, *Geopolitikai szöveggyűjtemény*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999 (különösen Halford J. Mackinder, F. Ratzel, N. J. Spykman, Colin S. Gray, Wallerstein és Haushofer írásai).
- CSIZMADIA Sándor, Erkölcsi elvek, jogi normák és az erőalkalmazás dilemmái a nemzetközi kapcsolatokban, *Világosság*, 2003/5–6.
- DEÁK Péter, *A félelem ellen – Biztonságpolitikai írások*, Zrínyi, Budapest, 2005.
- DEZALAY, Yves – Bryant GARTH, *Connivence des élites internationalisées*, *Le Monde diplomatique*, 2005. június.
- DIEKMANN, Irene, *Geopolitik, Grenzgänge im Zeitgeist*, Verlag für Berlin-Brandenburg, Berlin, 2000.
- DIELLENS, Anne-Marie (szerk.), *Pouvoir et religion*, Publ. des Facultés universitaires Saint-Louis, Brüsszel, 2005.
- DORRA, Max, *Un souvenir d'incendie*, *Le Monde Diplomatique*, 2012. április.
- EDELMAN, Murray, *A politika szimbolikus valósága*, L'Harmattan, Budapest, 2004.
- EBERT-RIHA-ZERLING (Hrsg.), *Menschenbilder – Wurzeln, Krise, Orientierung*, S. Hirzel, Lipcse, 2012.
- FISCH, Jörg, *Ein weltgeschichtlicher Sonderfall. Über Hitlers Sprache*, *Neue Zürcher Zeitung*, 2012.9.15.
- FRERE, Marie-Sophie, *Introduction, Médias et conflits*, GRIP-Complexe, Brüsszel, 2005.
- Geopolitik – Zur Ideologiekritik politischer Raumkonzepte*, *Kritische Geographie* no. 14. Forschung–PROMEDIA, Bécs, 2001.
- FOUCHER, Michel, *Fragments d'Europe*, Fayard, Párizs, 1993.
- GÜNTHARD-MAIER, Barbara, *Politische Kommunikation*, Huber, Fraunfeld, 2011.
- HÄRING, Hermann, *Das Böse in der Welt – Gottesmacht oder Ohnmacht?*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999.
- Hérodote*, no. 152–153. Cyberspace: enjeux géopolitiques, 2014. első és második negyedév.
- Kafka*, *Macht der Bilder (A képek hatalma)*, 15/2005.
- KANT, Immanuel, *Zum ewigen Frieden*, Reclam, Leipzig, 1984.
- KISS Gy. Csaba, *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*, Nap Kiadó, Budapest, 2011.
- LAACK, Dirk van, *Imperiale Infrastruktur. Deutsche Planungen für eine Erschließung Afrikas 1880 bis 1960*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2004.
- LACOSTE, Yves, *Géopolitique – la longue histoire d'aujourd'hui*, Larousse, Párizs, 2006.
- (szerk.), *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Párizs, 1993.

- B. GIBLIN, Hérodote a trente ans, *Hérodote*, no. 120. 2006.
- LACOSTE, Yves, *La géopolitique et le géographe, entretiens avec Pascal LOROT*, Choiseul, Párizs, 2010.
- LÉNARD Ödön, *Erő az erőtlenség*, Kairosz, Budapest, 2008.
- LIMES, 4/2005:
- I colossi scandeni in campo;
 - Gli sconfignati confini;
 - Atlanta geopolitica.
- MEZEY Katalin, A Teremtő Társa, *Vigília*, 4. sz. 2012.
- MORELLI, Anne, *Principes élémentaires de propagande de guerre – Utilisables en cas de guerre froide, chaude ou tiède...*, Labor, Brüsszel, 2001.
- MÜLLER, Jan-Werner, Liberaler Populismus, *Neue Zürcher Zeitung*, 2012.3.16.
- Neue Zürcher Zeitung*, Geheimes Wettrüsten im Cyberspace, 2014.12.15.
- ORWELL, George, 1984, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001 (fordította Szijgyártó László).
- PILET, Stéphane, Le jeu vidéo comme arme de propagande – mise en scène des ‘soldats du Bien’, *Le Monde Diplomatique*, 2003. szeptember.
- POULANTZAS, Nicos, *Pouvoir politique et classes sociales de l’état capitaliste*, F. Maspero, Párizs, 1970.
- REGNAULT, Jean-Marc, Une zone d’instabilité méconnue, le Pacifique insulaire, *Le Monde diplomatique*, 2005. június.
- REIMANN, Bruno W., *Einführung in den psychoanalytischen Diskurs der Gesellschaft*, WGB, Darnsstadt, 2011.
- REY, Lucienne, Alte Karten erschliessen ein Weltgedächtnis – Die historische Sammlung des Gothaer Verlagshauses Perthes, *Neue Zürcher Zeitung*, 2005.5.27.
- REYMOND, Mathias, Médias français en campagne. Une couverture manichéenne, des clivages inattendus, *Le Monde Diplomatique*, 2014. augusztus.
- ROSEAU, V.-B., *Les usages de la mémoire dans les relations internationales*, Brüsszel, E. Bryulant, 2001.
- RÜHL, Lothar, *Das Reich des Guten. Machtpolitik und globale Strategie Amerikas*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2005.
- SAID, Edward W., *Orientalismus*, Európa, Budapest, 2000.
- SCHLÖGEL, Karl, *Im Raume lesen wir die Zeit – Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*, Hanser, München–Wien, 2003.
- SCHMITT, Carl, *Der Begriff des Politischen – Text von 1932 mit einem Vorwort und Corollarien*, Duncker & Humblot, Berlin, 1963/2002.
- *Frieden oder Pazifismus? Arbeiten zum Völkerrecht und internationalen Politik 1924–1978*, kiad. Günter Maschke, Duncker & Humblot, Berlin, 2005.

- SCHNEIDER, Ute, *Die Macht der Karten*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004.
- SCHÖPFLIN, G., The fonction of Myth and a Taxonomy of Myths, in: HOSTKING, G. – SCHÖPFLIN, G., *Myth and Nationhood*, London, Hurst & Company, 1997.
- SEEWANN, Gerhard, Fremde im Spiegel. Bilder von Ungarn und Deutschland, *Osteuropa*, 12/2011.
- SPILLMANN, Markus, Wahrheit und Lüge – Vom bösen Russen, *Neue Zürcher Zeitung*, 2014.7.29.
- SPRENGLER, Rainer, *Kritik der Geopolitik. Ein deutscher Diskurs 1914–1944*, Akademie Verlag, Berlin, 1996.
- SZABÓ Márton (szerk.), *Az ellenség neve*, Budapest: József, 1998 (különösen Kenneth Burke: A „Mein Kampf” retorikája).
- *A diszkurzív politikatudomány alapjai*, L'Harmattan, Budapest, 2003.
- TOSCANA, Roberto, Il credo americano non è più una ricorsa, è il problema, *LIMES*, no. 2. 2012.
- UNGVÁRY, Krisztián, „Lager und Fahne sind eins“. Fatale Traditionen in Ungarns Erinnerungskultur Ungarns Erinnerungskultur ist im Umbruch, *Osteuropa*, 12/2011.
- VALKI, László (szerk., társszerző), *Changing Threat Perceptions and Military Doctrines*, Macmillan, London, 1992.
- VALLE, Alexandre del, *L'islamisme et les Etats-Unis – une alliance contre l'Europe*, L'Age d'homme, Lausanne, 1997.
- WALLERSTEIN, Immanuel, A terrorválság hétről hétre, *Mérleg*, 52. sz. 2001. tél.
- *Geopolitics and Geoculture*, Cambridge U. Press, Cambridge, 1994.
- WALZER, Michael, *Just and Unjust Wars – A Moral Argument with Historical Illustrations – With Preface to Third Edition*, Basic Books, 2000, New York.
- ZEILINGER, Reinhard et al., *Geopolitik – Zur Ideologiekritik politischer Raumkonzepte*, Promedia, Wien, 2001.

15. FEJEZET

A „SZENTESÍTETT” TULAJDON: VISZÁLYOK ÉS ERŐSZAK

<i>A) Mi a tulajdon, és miért lehet veszélyes?</i>	323
<i>Fogalmi megkülönböztetések</i>	323
<i>A tulajdon vagy a birtokolás mint a nemzetközi viszályok forrása</i>	324
<i>A tulajdon mint világnézeti elv</i>	326
<i>Tulajdon, hatalom és viszályfajták</i>	326
<i>B) „Tényleg lopás-e a tulajdon? Nem! Vagy mégis? Attól függ...”</i>	
<i>A magántulajdon kétféle szemléletének elemzése</i>	327
<i>Miről is van szó?</i>	327
<i>Valóban nézetkülönbségről van-e szó?</i>	329
<i>Mit jegyezzünk meg ebből a vitából?</i>	330
<i>C) Bernard Van Meenen: Tulajdon vagy eltulajdonítás? Biblikus források vizsgálata</i>	331
<i>Két ellentétes álláspont</i>	331
<i>Hogy megvehessük pénzért a szegényt (Ámosz 8,6)?</i>	333
<i>Bálványimádás</i>	334
<i>A Tulajdon és az evangélium</i>	334
<i>Az önzetlenség: elévülhetetlen tulajdon</i>	336
<i>D) Egyenlőtlen fejlődés, ellentmondások és váltakozó stratégiák időben és térben</i>	337
<i>Az egyenlőtlen fejlődés</i>	338
<i>Kockázatok, szabályozás és állam</i>	339
<i>Célok és geostratégia</i>	340
<i>A viszály tárgyai</i>	341
<i>E) Magánosítás, „tulajdonáthelyezés” Magyarországon, illetve Köztes-Európában</i>	343
<i>Egy egyedülálló anyagi és eszmei folyamat: a tulajdon kérdése és a beszéd természete</i>	344
<i>Függelék</i>	347

Tudjuk nagy általánosságban, hogy a tulajdon a máshoz vagy a másikhoz való viszony. Stirner írja a következőket: „Hogyan kívánsz akkor hát hozzájutni az ingyenc falatokhoz, s a kényelmes ágyhoz? Nyilván nem másképpen, minthogy tulajdonoddá teszed őket! Ha belegondolsz, nem a szabadság kell neked, hogy megszerezhesd e szépséges dolgokat, mert a szabadsággal még nem lesznek tied; valóban meg akarod szerezni őket, a tiédnek akarod hívni, s tulajdonként akarod birtokolni őket.

Minek a szabadság, ha semmi hasznod belőle? S ha mindentől megszabadulnál, semmi se maradna; mert a szabadság tartalmatlan... Semmi kifogásom a szabadság ellen, de többet kívánok neked a szabadságnál; nem pusztán megszabadulnod kell attól, amit nem akarsz, hanem *bírnod* is kell, amit akarsz, nem csupán »szabadnak« kell lenned, hanem »tulajdonosnak« is.”¹⁹⁰ Mit is mondanak a gyerekek egymás közt?: „Ami a tiéd, az az enyém. Ami az enyém, ahhoz semmi közöd!”

A tulajdon fogalma – a görög filozófusoktól a mai napig – sok embert foglalkoztat, és sok elgondolásnak, elméletnek az egyik fontos alapja. Ezért

- mindenekelőtt, szükséges a tulajdon fogalmát körbejárni és megérteni;
- majd bemutatok egy híres vitát Proudhon és Marx között. Proudhon azt állította, hogy „a tulajdon lopás”, ezt az állítást Marx cáfolja;
- ezt követően egy teológus szövegét veszem át ugyanebben a témában;
- ezután rámutatok a következőre: a tulajdon és a birtoklással járó nemzetközi ellentétek, válságok és némelykor háborúk beilleszkednek a nemzetközi folyamatokba, illetve alkalmazkodnak a most már a világra kiterjedt tőkés rendszerhez.
- végül Köztes-Európa, illetve Magyarország példáján érzékeltetem az előző pontban foglaltakat.

Nézőpontom marad geopolitikai: a tulajdon, akárcsak az erőszak, a háború forrása!

A) Mi a tulajdon, és miért lehet veszélyes?

Fogalmi megkülönböztetések. A tulajdonnak több fajtáját ismerjük társadalmunkban, még ha a jog nem is különbözteti meg őket megfelelően:

1. *Köz- és társadalmi tulajdon*, vagyis mindaz, amit (még?) nem tulajdonítottak el: levegő, hegyek, víz, látvány, erdők-rétek, szárazföldi út és vízi út...;
2. *Állami vagy közületi tulajdon*: közművek, épületek, utak, tengerpart, iskolák, templomok, pénzautomata-hálózat...;
3. *Tőkés tulajdon*: elmagánosított gazdaság, legtöbbször részvénytársaság, alapítvány, stb. formájában és *nyereség s felhalmozást céljából*;
4. *Közösségi-társadalmi tulajdon*, ami társadalmi vagy gazdasági tevékenységhez szükséges: termelőszövetkezetek, társadalombiztosítás, egyetemek...;

¹⁹⁰ STIRNER, Max: *Der Einzige und sein Eigentum*, Reclam, Stuttgart, 1972.

5. *Családi, kis csoportos vagy egyéni kezdeményezésű gazdasági tulajdon:* épületek, gépek, egyéb eszközök és ingóságok;
6. *Személyes tulajdon:* lakás-ház, kocs, használati tárgyak, ingóságok, örökség...

Megkülönböztethetünk *tulajdont, birtoklást és használatot* (lásd a függelék).

A köz- és állami tulajdonos birtokolásban gondolkodik mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. A többi tulajdonos tulajdonjogban mérlegel, számítgat, vagy a birtokolást előnyben részesíti. Közvetlen emberi kapcsolatokban használatról beszélhetünk, akármilyen tulajdonról is legyen szó.

Megkülönböztethetünk külföldi és belföldi tulajdont.

- *Belföldi viszonylatban* a tulajdon, gyakran, de nem mindig,¹⁹¹ törvényes alapokon áll. Törvények és bíróságok szabályozzák, és a rendőrség biztosítja.
- *Nemzetközi szinten* a helyzet összetettebb. Hiszen kevés a törvény, és a bíróságok hatásköre csekély, de annál gyakoribb a diplomáciai eszközök és a fegyverek használata. A hatalmi viszonyok a döntőek. Megszokott jelenség a hatalmasabb általi birtokbavétel, míg a tulajdonjog szerepe háttérbe szorul.¹⁹²

A tulajdon vagy a birtokolás mint a nemzetközi viszályok forrása.

Geopolitikai szempontból nemcsak államok, hanem nagyvállalatok, vallások és egyházak hatalmi politikája is érvényesül nemzetközi szinten:

- *Az államok* nyomást gyakorolnak egymásra, és háborúznak, hogy valamit elérjenek, valamilyen célt megvalósítsanak: terület¹⁹³, lakosság, nyersanyag, vagy csak egyszerűen, hogy a másoknak ne legyen stb. Általában ilyen volt a gyarmatosítás (Szibéria, Afrika stb.), de ma ehhez hasonlít az iraki, a mali

¹⁹¹ Például barátok között, mozgalmak keretében vagy a családon belül nem tulajdonról van szó, hanem közös használatról. Viszont az esetleges magánosítások, eltulajdonítások vagy lopások törvényellenesek.

¹⁹² SCHMITT, Carl, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Drucker & Humboldt, Berlin, 1950; 2011.

¹⁹³ Itt gondolhatunk a köztes-európai irredentizmusokra.

vagy a líbiai lerohanás vagy a Mariana szigetek¹⁹⁴ vagy a Krím-félsziget¹⁹⁵ bekebelezése.

- A nemzetközi nagyvállalatok a tulajdon vagy a birtoklás megszerzése érdekében, közvetlenül és sokszor méltánytalan szerződésekkel dolgoznak, míg közvetve és gyakran egyszerűen erőszak révén birtokolnak, sokszor zsoldosok segítségével (pl. Afrikában). Gyakorlatilag kizárólagos jogokról, bányajogokról, átmenő forgalmi jogokról, találmányokról stb. van szó.
- Ha nemzetközilek, az egyházak, illetve a vallások „missziós” munkát végeznek, és fontosak számukra a tárgyi jelképek (templomok, kegyhelyek stb.). Gyakran a saját államukra támaszkodnak (pl. az amerikai evangélikus egyházak). De nyomást is gyakorolhatnak az államaikra, hogy azok biztosítsák tulajdonaikat, tekintélyüket és befolyásukat (egyház–állami szerződések, vallásüldözés máshogy gondolkodókkal szemben stb.). Lásd a feszültségeket Irakban szunniták és síiták, Magyarországon elismert és nem elismert egyházak, Indiában hinduk és muzulmánok közt.

Mi tehát a tulajdon általános szerepe? Szerzés, zsákmány, rendelkezés, birtoklás stb.

Az 1840-es évek elején az Egyesült Királyság ágyútűzzel nyitotta meg a kínai kikötőket, holott a Középső birodalom „örökre lezárta őket”, hogy gátat szabjon a britek által szervezett ópiumkereskedelemnek. De az angol ágyúk arra kényszerítik Daoguang császárt, hogy 1842. augusztus 29-én aláírja a nankingi szerződést: Kína öt kikötőt nyit meg, Hong Kongot pedig teljesen átadja az angoloknak.

A konfliktus második szakaszában (1856–1860 után) Kína függetlensége még inkább megtépázódik, hiszen kénytelenek legalizálni az ópiumkereskedelmet. A történelemkönyvek a két háború után született ópium-egyezményeket csak „egyenlőtlen szerződéseként” emlegetik.

Forrás: *Le Monde Diplomatique*, 2013. március.

¹⁹⁴ A mintegy 700 km hosszúságban elhelyezkedő stratégiaiilag fontos szigetcsoport a Csendes-óceán nyugati részén, Mikronéziában fekszik. Az AEÁ diplomáciai fortélyal megszerezte, így közigazgatásilag a fennhatósága alá tartozik 1975 óta. Két részre tagolódik: Guam szigetére és az Északi-Mariana-szigetekre. Gazdaságilag ez egy Német- és Franciaország nagyságú területet hasznosítását biztosítja az AEÁ-nak. Guam szigetének jelentős geopolitikai tényezője az amerikai katonai támaszpont.

¹⁹⁵ Oroszország 2014-ben.

Világszinten egy hatalmas „eltulajdonítási”, „tulajdonáthelyezési” folyamat történt az elmúlt 30–40 évben, nagyon kevés haszonélvezővel és rengeteg károsulttal. Ezt a folyamatot döntően meghatározta a vállalati nyereségek megsokszorozódása és egy, az egész világra kiterjedő és fokozódó tőkefelhalmozás és -tömörítés (vállalatok egybeolvadása és felvásárlása). A kihasználás sokrétű: a termelés és fogyasztás szintjén, a nemek megkülönböztetése által stb.

A tulajdon mint világnézeti elv. A tulajdon egyúttal világnézeti *elv* is. Ha teljesen általános, ez az elv nem hagy helyet megkülönböztetésekre, „szentté” válik. A tulajdon feljogosít a haszon lefölözésére, a felhalmozásra, és elvileg közömbös a másokat érő kár tekintetében. A különböző tőkés rendszerekben a köztulajdon és a közösségi-társadalmi vagy az állami és magántulajdon mindinkább hasznot hozó *áruvá válik*, és „elmagánosítódik” a tőkés tulajdonos javára. Politikailag az elv eszköze válik, bizonyos tőkés tulajdonosi társadalmi rétegek, osztályok kezében. Ennek módja, hogy a tulajdon különböző fajtáit „összemossák” szónoklatokban és a jogi gyakorlatban. Gyakori eset a személyes vagy családi magántulajdon összekeverése a tőkés tulajdonnal.

Szellemtörténeti szempontból, amiben a legfontosabb három politikai áramlatra hivatkozunk, megállapíthatjuk a következőket:

- A liberális és a konzervatív gondolkodás alapelve a *magántulajdon törvényesítése*, „szentesítése”. Világnézete gyakran összemossa a „tőkés tulajdont” a „személyes tulajdonnal”, a „magántulajdon” szentségére hivatkozva.
- A különböző szocialista eszmerendszerekben a magán-, illetve személyes tulajdon legtöbbször elfogadott. A tőkés tulajdon vagy állami, vagy közösségi-társadalmi.

A tulajdon sokféle formája már önmagába véve is vizsály forrása.

Tulajdon, hatalom és vizsályfajták. A tulajdon, illetve a birtokolás erőt képvisel. E nélkül erőtlén a hatalom. Minden hatalom törekszik minél több hatalommal rendelkezni az ellenféllel vagy a többi hatalommal szemben, legyen az állam, egyház vagy vállalat. A tulajdon tárgya lehet egy közlekedési hálózat, egy székes-egyház vagy egy gyár. A legtöbb tulajdon *kizárólagos*. Ebből születik sok ellentét és feszültség, sok vizsály és háborúskodás.

A tulajdonnal és a birtoklással kapcsolatos vizsályok sokfélék lehetnek: örökösök vagy szomszédok közti, vállalati, állammal szembeni. Lehet szó egyszerű

civódásról, surlódásról, marakodásról, nézeteltérésről vagy összeveszésről. Súlyosabb esetben összetűzésről. Ha a felek „bekeményítenek”, sőt tettlegességre kerül sor: összeütközésről, küzdelemről, harcról. *Nemzetközi viszonylatban* beszélhetünk ellentétről, feszültségről, villongásról, válságról, fenyegetésről s végül hadüzenetről.

Valahol Márai Sándor így írt erről: „Valahol messze, messze a látható események előtt kezdődik a háború; természetesen az emberek lelkében kezdődik, s mire hadszíntér lesz belőle, halottakkal és ágyúkkal, füstölgő házromokkal, addigra az emberek lélekben már belenyugodtak.”

B) „*Tényleg lopás-e a tulajdon? Nem! Vagy mégis?*
Attól függ...” A magántulajdon kétféle szemléletének elemzése¹⁹⁶

A kínai vagy brazil parasztok földjeit kisajátítják, a kapitalista vállalatok vezetői botrányos módon felvásárolják a részvényeket; szemérmetlen spekuláció folyik emberek millióinak kis megtakarításaival; a világ néhány száz ezer családjá vagyonaikat halmoz fel – mind-mind megannyi ok, hogy felháborodjunk. Mit mondjunk minderről? Mit kezdjük mindezzel?

Az elmúlt évszázadok során sok ezer oldalnyi írás született már, e kérdést próbálván boncolgatni. „Tulajdon, birtoklás, vagyon, megtakarítás, tőke” – gyakran oly nagy kavarodás van e fogalmak körül, hogy nem is tudjuk teljes mélységében megragadni a problémát. Vajon a tulajdon nagyságának nem ugyanakkora-e a jelentősége, mint a használati értékének? Vajon az erőszak és a viszályok forrása nem az az aránytalanság-e, ami a tőke, valamint a munka, a fogyasztás, az adó között áll fenn? Elemzésünk ugyanakkor csupán egyetlen, különösen jelentős szellemtörténeti eset vizsgálatára vállalkozik, amelynek hatása – úgy tűnik – mind a mai napig tart.

Miről is van szó? A 19. század első felében sorozatos viták folytak a tulajdonjogról. A vitákban kiemelkedő szerepet játszott a francia Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) és a német Karl Marx (1818–1883). Hasonlóan az olyan utópistákhoz, mint Charles Fourier vagy Saint-Simon grófja, Proudhon is az egyenlőtlenség alapjait és a tulajdon természetét vizsgálta. Ez utóbbi kérdésre hamarosan igen

¹⁹⁶ A tanulmány B pontja megjelent a *Pax Christi Wallonie-Bruxelles Signes des Temps* c. folyóiratában, 2009. januárjában.

egyértelmű választ talált: mivel a vagyonok egyenlőtlenek, és a tulajdon a nyomor forrása, a tulajdon lopás! S hozzáteszi: „a tulajdonjog nem természetes, hanem szerzett jog”, s létjogosultságát nem bizonyíthatja a burzsoá társadalom liberalizmusa.¹⁹⁷

Proudhon szerint „a polgárok nagyobb része számára a tulajdon nem létezik”, mint „munkaeszköz”, továbbá „az emberiségnek, amely a tulajdonjogra esküszik, nincs tekintélye, mivel ez a jog, amely szükségszerűen az egyenlőségből ered, ellentétben áll ugyanezzel az elvvel; az őt megszentelő vallások véleménye nem számít, mivel a papok mindig is az uralkodó szolgálatában állottak”.

Marx azonban élesen szembehelyezkedik Proudhonnal. Szerinte valójában teljesen más problémáról van szó. A kérdés az, hogy milyen volt a társadalmi berendezkedés a különböző történelmi korszakokban; a tulajdon ugyanis éppen a társadalmi berendezkedésnek a következménye. Proudhon a szegénység egyedüli okát a tulajdonban látja, Marx viszont a szegénységet és a tulajdont is a világ minden táján, minden pillanatban uralkodó szociális-gazdasági rendszerbe ágyazva szemléli.

A következőkben – a teljességre törekvés igénye nélkül – részletesebb elemzését adjuk a kérdésnek.¹⁹⁸

Proudhon rámutat arra, hogy Napóleon Törvénykönyve¹⁹⁹ korlátlan joggal ruházza fel, mintegy szentnek tekinti a magántulajdont. Az *Ancien Régime*-ben²⁰⁰ a földesuraknak egyszerre voltak jogaik és kötelességeik ebben a vonatkozásban. Proudhont felháborítja korának helyzete, mivel szerinte „nem létezik más társadalmi rend, mint az egyenlőség”. Alapjaiban kérdőjelezi meg a tulajdonosnak azt a jogát, hogy éves kamatot szedjen, korlátlan ideig, mivel „a termelőeszközök az egyharmad rendelkezésére állnak, akiknek semmi erőfeszítést nem kell tenniük a gazdálkodás/termelés érdekében...” A kamat nem más, mint munka nélkül

¹⁹⁷ Mint a liberalizmus alapítója, John Locke által kidolgozott indoklás, amelyet átvett a kortárs neoliberalis áramlat. Lásd CRIADO, Demetrio Valasco, *Is private property theft?* (Lopás-e a tulajdon?), Christianisme i Justícia – Lluís Espinal Foundation, Barcelona, 2008. szeptember.

¹⁹⁸ E gondolatmenetet az alábbi művek ihlették: PROUDHON, Pierre Joseph: *Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement, premier mémoire* (Mi a tulajdon? Avagy kutatások a jog és a kormányzás elvéről, első feljegyzés) (első kiadás: 1840), Garnier-Flammarion, Paris, 1966; MARX, Karl: *Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik gegen Bruno Bauer und Konsorten* (A Szent Család, avagy a Bruno Bauer és társaival szembeni kritikai kritika kritikája), német nyelven, F. Engelsszel közösen kiadott mű; *Misère de la philosophie, réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá”-ra), 1845-ben franciául megjelentetett mű, Éditions sociales, Paris, 1977.

¹⁹⁹ A Franciaország modern jogrendszerét megalapozó polgárjogi törvénykönyv, 1804 – a ford.

²⁰⁰ Tehát 1789 előtt.

szerzett jövedelem... A tulajdon folyamatosan újratermeli az egyenlőtlenséget, és megakadályozza azokat, akiknek nincs tulajdonuk, hogy tulajdont birtokoljanak. A tulajdon nem más, mint jog mások jogfosztására! Lehetővé teszi a munkások kisémmizését.”

Márpedig a munkásoknak szükségük van munkaeszközökre, továbbá munkájuk gyümölcseire is. A magántulajdon hátráltatja a termelés fejlődését, és rossz irányba tereli a gazdasági folyamatokat. Ezzel kapcsolatban Proudhon számára felmerül a kérdés: hogyan lehet úgy átalakítani a rendszert, hogy a tulajdonnal nem rendelkezők ne legyenek többé kizárva a termelőeszközök megszerzésének jogából, továbbá hogy a tulajdonosok ne követelhessék többé az éves kamatot. Többféle – nem túl meggyőző – választ is ad erre a kérdésre.

Valóban nézetkülönbségről van-e szó? Marx a maga részéről még tovább megy. Elismeri ugyan, hogy Proudhon egyike azon kortársainak, akik elsőként tettek fel jó kérdéseket, de újraolvassa és bírálja Proudhon műveit. „Első műve, a »Mi a tulajdon?«, kétségkívül a legjobb munkája. Korszakalkotó, ha nem is tartalmi újdonságánál fogva, hanem azért, mert új, bátor módon mutat rá a már ismert tényekre” – jegyzi meg Marx. Ugyanakkor kezdettől fogva szemére veti Proudhonnak, hogy mintegy belesüllyed egyfajta korlátolt gazdasági meggondolásba, és nem látja át a tényt, hogy a tulajdon minden társadalmi rendszer átfogó problémája. „Az egyes történelmi korszakokban a tulajdon különbözőképpen fejlődött, egymástól tökéletesen eltérő társadalmi viszonyok közepette”; a társadalmi kapcsolatok a társadalom rétegződésének tükröződései voltak.

Marx vitatja Proudhon megállapítását: „a burzsoá tulajdon illetően meghatározása nem más, mint a kapitalista termelés minden társadalmi kapcsolatának bemutatása. Ábrándképet kergetnénk, ha úgy akarnánk meghatározni a tulajdont, mint független viszonyt, elkülönülő fogalomkört, elvont és örök eszmét...” Minden rendszernek megvannak a maga kényszerei, amely elől semmi nem menekülhet, természetesen még a tulajdon helye és jogállása sem. Téves dolog azt állítani, véli Marx,

- hogy a javak egyenlőtlensége kikerülhetetlenül és eleve egy adott pillanatban érvényben lévő társadalmi rendszerhez köthető, s
- hogy a magántulajdon eredete „pszichológiai és erkölcsi megfontolásokra” vezethető vissza – ahogyan azt Proudhon feltételezi.

Marx második kritikai észrevétele arra a jelenségre irányul, hogy Proudhon az egyenlőtlenség problematikája kapcsán inkább leckéztet, semmint mélyebbre

hatolna a probléma elemzésében. Marx szerint ugyanis a történelem folyamán minden társadalmi rendszerben létezett sajátos munkamegosztás. „A munkamegosztásnak e különböző formái alapján jöttek létre a társadalmi viszonyok.” Ugyanakkor, „a felhalmozás és a termelőeszközök összevonása, központosítása megelőzte a munkamegosztás kifejlődését”, vagyis a termelőeszközök tulajdona szükségesnek látszott a különböző rendszerekben. Az adott munka megosztása révén a termelőeszközök és az őket használó munkások elválaszthatatlannak bizonyultak. Előbbiek tulajdonosa „kiragad a munkások kezéből minden nyereséget”.

A harmadik bírálóat tűnik a legalapvetőbbnek, és azt kívánja leleplezni, hogy Proudhon gondolkodásmódja híján van a realitásérzéknek. Proudhon ugyanis nem ismeri el az emberi cselekvés szerepét a különböző társadalmakban, valamint a történelem hosszú folyamatában. Marx szerint Proudhon félreismeri e társadalmak egyenlőtlenségeinek rendszerbeli természetét s az ebből származó tulajdonnak a formáját. Nem minden tulajdonból lesz szükségszerűen tőke. Ha valamely tulajdont „nem hasznosítanak termelőeszközként, akkor az nem tőke”.

A tőke azoknak a „társadalmi kapcsolatoknak az eredményeként jön létre, amelyek között zajlik a termelés”. „Az ókori tulajdonviszonyokat a földesúri tulajdonviszonyok váltották fel, ez utóbbiakat pedig a polgári tulajdonviszonyok”, az éppen aktuális társadalmi rendszernek megfelelően. Karl Marx következtetése: „ahogyan a burzsoá definiálja a lopás fogalmát, az vonatkoztatható a becsület hasznoszerzésre is”. El kell törölni tehát a tőkét azáltal, hogy visszaszármaztatjuk a társadalomnak.

Mit jegyezzünk meg ebből a vitából? Érdemes megfigyelnünk, hogy a tulajdon elemzése során Marx sokkal realistábbnak tűnik, mint Proudhon. Egyikük a gazdag és összetett magyarázatot kedveli, másikak viszont szűkszavúbb, a felületen érvelést részesíti előnyben. Vannak azonban, akik jobban kedvelik a kevésbé radikális Proudhon reformizmusát Marx merészségénél. Levonhatjuk a következtetést, hogy – mint életünkben minden – a tulajdon helyzete és jelentősége attól a társadalomtól függ, amelyben élünk. Ha „a tulajdon – lopás”, bizonyos körülmények között mi is érintve vagyunk, sőt, minket terhel a felelősség. Természetesen ugyanez áll a tulajdon bármilyen más használatára is.

A szociáldemokrácia Európa-szerte Proudhon szemléletéből merített ihletet, a meggyőződéses kommunisták pedig Marx nézeteire alapoztak. Akárhogyan is, a tulajdonhoz való hozzáférés ténylegesen égető probléma egy olyan világban, amelyben – hogy csak egy példát említsünk – a nemzetközi cégek tömegesen vásárolják fel a termőföldeket.

A keresztény ember felfogása szerint a *közjó* mindig előbbre való, mint az egyéni haszon vagy a magántőke (ami alkalmilag a lopás eszköze). A vagyonok és jövedelmek egyenlőségére vagy az uzsorahaszon eltörlésére legalábbis ez az elv érvényes. A keresztény ember szemében a *javak egyetemes rendeltetése* ellentétben áll magántőkévé váló kisajátításukkal. A jogos tulajdon a szövetkezeti²⁰¹ vagy személyes²⁰² használatra való javakra korlátozódik. A keresztény ember szerint tévedés²⁰³ összekeverni a törvényes tulajdont a tőkével; ez valójában azt jelentené, hogy elrejtjük a kapitalizmus igazi arcát – ami nem más, mint embernek ember általi kizsákmányolása, s mint ilyen, a kapitalizmus az erőszak forrása is.

C) Bernard Van Meenen: Tulajdon vagy eltulajdonítás?
Biblikus források vizsgálata²⁰⁴

Bármit higgyünk vagy mondjunk is róla, a *tulajdon nem isteni eredetű jog*. A kereszténység története számtalan visszaélésről tanúskodik a tulajdonnal kapcsolatosan – elég, ha a gyarmatosításra gondolunk. Ugyanakkor – a múltban éppúgy, mint a jelenben – a keresztény gondolkodók gyakran megkérdőjelezik a tulajdon létének vallási-lelkiségi alapjait. A tulajdon számukra annyit jelent, hogy az emberek egy része megfosztatik a mindenki számára rendelt javak és források használatától, élvezetétől. Ezért hasznos megvizsgálni azokat a biblikus forrásokat, amelyekkel a tulajdon „nyilvánvalósága” szembesíthető.

Két ellentétes álláspont. A tulajdon elvitathatatlan jogát bíráló kritikai áramlatok mindig bővelkedtek bibliai ösztönzésben: az Ószövetség prófétáitól, például Ámosztól kezdve addig a híres bekezdésig, hogy az ősegyházban a híveknek „közös volt mindenük” (ApCsel 2, 44–45), természetesen Jézus személyét is beleértve, aki kiváltképpen „kiüresítette önmagát”, olyannyira, hogy tulajdon életét is odaadta másokért. A tulajdont bírálók emblematikus alakja Assisi Szent Ferenc,

²⁰¹ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Proudhon, csakúgy, mint Marx, már utal arra, amit ma társadalmi vagy együttműködéses gazdaságnak nevezünk. Lásd ezzel kapcsolatban Nicolas Bárdos-Féltoronyi: *L'économie sociale et solidaire – théories et pratiques* (Szociális és szolidáris gazdaság – elmélet és gyakorlat), Couleur Livres – Chronique sociale, Bruxelles–Lyon, 2004.

²⁰² Itt természetesen a magáncélra használt javak birtoklásának elvéről van szó. A használati érték áll szemben itt a csereértékkel.

²⁰³ A kapitalizmus legitimitását a liberálisok és a konzervatívok egyaránt elfogadják, sőt néha a katolikus egyház szociális tanainak egy részét is. II. János Pál *Sollicitudo rei socialis* (1987) kezdetű enciklikájában ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus a „bűn struktúráinak” felel meg.

²⁰⁴ A fejezet C pontja megjelent a *Signes des Temps* c. folyóiratban, 2009 januárjában.

aki a születő városi polgárság korában élt, s hozzá csatlakoznak olyanok, mint Páli Szent Vince, Benoît Labre és – hogy közelebbi példákat említsünk – Simone Weil vagy Madeleine Delbrêl.

A keresztény hagyományt a kezdetektől fogva jellemzi két álláspont között feszülő állandó ellentét: a források és *javak egyetemes rendeltetésének elve* egyrésztől, s a *tulajdon törvényesített jogának* hangoztatása másrésztől. Egy mondatban megfogalmazva: azáltal, hogy birtokokot valamit, felelősség hárul rám, hogy oly módon használjam a tulajdonomat, hogy azzal ne korlátozzak vagy akadályozzák másokat az élethez nélkülözhetetlenül szükséges javakhoz való hozzáférésben.

Ebből levonható az a következtetés – amint arra láthattunk is példát –, hogy a szegények létének az az értelme, hogy lehetőséget biztosítsanak a gazdagoknak a jótékonykodásra, s így a gazdagok a mennyországba juthassanak; ez a fajta gondolatmenet igencsak atyáskodó szemléletet tükröz. Természetesen az effajta érvelés már a múlté (legalábbis reméljük), de azért még megmarad a feszültség a két említett álláspont között, s továbbra is nyitott kérdés, hogy a tulajdonjog gyakorlása mikor számít a források és javak egyetemes rendeltetése elleni támadásnak. Vajon hol húzódik a határ a törvényesnek vélt tulajdon és a nem általam birtokolt javak jogtalan eltulajdonítása között?

Tulajdon és eltulajdonítás: e két szó között csupán árnyalatnyi a különbség! A „tulajdon” szó inkább tárgyakra, valamint birtoklásuk jogára vonatkozik, az „eltulajdonítás” szó viszont kimondottan cselekvésre utal: megszerezni, birtokba venni, kisajátítani. Sőt, esetleg lopni, rabolni. „Ebül szerzett jószág ebül is vész el” – tartja a közmondás; itt a kisajátítás cselekvésének a módzatairól van szó, bármi legyen is a „tulajdon”, és bármilyenek legyenek is a tulajdon létjogosultságát bizonygató indoklások.

A „tárgy” – a pénz, a föld, a föld mélyében rejlő dolgok, a lakás, a munka, az egészség, a tudás, a befolyás, a test, a hírnév stb. – kisajátításának és megtartásának módjait gyakran elkendőzi maga a birtokolt tárgy. Még rejtettebbek a cselekedetek, amelyeket meg kellett tenni ahhoz, hogy megtörténjék a kisajátítás. A „magántulajdon” legtöbbször kevésbé nyilvános cselekedetekből származik. A pénzmosás, illetve -kifehérítés kifejezés sokatmondó. E mechanizmusok, amelyek fölött jobb, ha nem hunyunk szemet, természetes, hogy magukra vonják a figyelmet.

Ahhoz, hogy a keresztény hagyományoknak megfelelő erkölcsi véleményt alakítsunk ki, meg kell vizsgálnunk a bibliai szövegeket. E szövegekben valójában nem időtlen, hanem inkább korszerűtlen gondolatok fogalmazódnak meg: „Aki idegen pénzen építi a házat, a saját sírhalmához hordja a köveket” (Sir 21,8) – olvashatjuk az egyik bölcsességi írásban: amit tehát mástól vesz el az ember, azzal nem

tud olyan ingatlant építeni, ahol jó érzés lakni! Ez a gondolat vajon nem a józan ész kifejeződése-e – a „nemzetek bölcsessége” –, ami azonban szükségszerűen nem származhat egy tulajdonos tollából?...

Hogy megvehessük pénzért a szegényt (Ámosz 8,6)? Természetesen a Biblia nem nyújt modern jogi vagy közgazdasági értekezést a tulajdonról. De a biblikus források szeretnek a dolgok mélyére hatolni, az emberi oldalukat nézni; meghúzni a határ aközött, ami éltet, s aközött, ami halált hoz... Márpedig ha biblikus szemszögből nézzük, a pénzzel, az eltulajdonítással és a birtoklással összefüggő dolgok vonatkozásában meglehetősen szűkre szabottak a korlátok. A bibliai szövegek szándéka az, hogy napfényre kerüljenek azok a rejtett erők, amelyek az eltulajdonítás istene, „Mammon” hazugságát és jogtalanságát táplálják.

A pénz, a gazdagság és a szegénység az egész Bibliát átszövő vezérmotívumok, Ábrahám alakjától, az első gazdag és igaz embertől (Ter 13) egészen a Jelenések könyvében olvasható metaforákig a pénz romboló hatalmáról. Szögezzük le gyorsan: a Biblia nem tanúsít aszketikus magatartást a javak iránt, és nem nézi le főlényesen a gazdagságot. De a szegénységet nem tartja sem sorsszerűnek, sem valamifajta „létező rossz”-nak, amelyre feltétlenül szükség van a társadalom működése érdekében. Épp ellenkezőleg: ha vannak szegények, akkor létezik az elszegényedés folyamata is, amely a túlzott mértékű eltulajdonítással hozható ok-okozati kapcsolatba.

Továbbá, a gazdagok és szegények közötti különbségeket a pénzhez és tulajdonhoz való hamis – hazugságot és igazságtalanságot hozó – viszony jeleként láttatja és leplezi le a Biblia. Az ember „meghamisítja a mérleget” – tartják a próféták, vagyis hazudnak, hogy törvényesítsék a jogtalanságot. Így végül odajut az ember, hogy megveszi „egy pár saruért a szűkölködőt”, ahogyan Ámosz mondja, 28 évszázaddal a márkás sportcipők térhódítása előtt.

Ámosz gondolatát elemezve legalább annyira fontos, hogy tudjuk, mit árulunk, mint az, hogy kit árulunk a művelet folyamán. A személy előbbre való, mint a tárgy: kit tulajdonított el az ember, hogy tárggyá tegye, mint egy pár áruba bocsátott sarut? Vagyis: van-e joga az embernek ahhoz, hogy birtokoljon egy másik embert? A tárgy ugyanis emberi életeket rejt, akiknek a kimerültségét és összetörtséget ezernyi módon próbálják meg elfedni. Semelyik tulajdon nem közömbös tehát, minden tulajdon az emberekhez való viszonyról beszél: közeli és távoli kapcsolatoktól. Némelyek védik azt az elképzelést, amely szerint a javak és erőforrások kisajátítása/eltulajdonítása szükségszerű, amely „áldozatokat követel”, a fejlődés érdekében, amelynek eredményeiből a jövőben mindenki részesedhet

majd. De még mennyire: így csak a bálványokat imádják, akik követelik az áldozatot; mint tudjuk, elsősorban az emberáldozatot.

Bálványimádás. Ami azt illeti, a „birtokló pogányság” – ami a kapitalizmus egy lehetséges elnevezése – gyökerei nem ismeretlenek a bibliai források számára sem. A Biblia szerint a pénz és a gazdagság „Isten”-nel összetéveszthető hatalmasságok, amelyeknek korlátlan igényeik vannak. Ha az ember e hatalmasságoknak hódol, ha ezek a hatalmasságok ígézik meg, s azt gondolja, hogy mindez nem összeegyeztethetetlen Isten imádatával – nos, ez romboló hazugságot jelent az ember számára. Isteníteni ugyanis azt, ami nem isteni, istenné tenni azt, ami nem isteni – nos, ez nem más, mint hazugság. Ez szó szerint „ellenteológia”: mintha Istent a tulajdonra jellemző jegyekkel ruháznánk fel.

E hazugságból bálványt faragunk, s a bálvány megtestesíti és kifejezi e hazugságot. Alávetjük magunkat a bálvány követelményeinek, amelyek közül az első, hogy eladjunk neki másokat annak érdekében, hogy kisajátíthassa, és hasznot húzhasson belőlük. A bálvány egyre csak ezzel kecsegtet: csak az létezik, amit én birtokolok, mintegy tükröződéseként annak, amivé én magam váltam.

Fölösleges mondanunk, hogy ebből nem következhet sem igazságosság, sem osztozkodás. Valóban, nem osztozkodhatunk azon az „istenségen”, amelynek oly sokat áldoztunk, annak reményében, hogy még többet kapunk tőle: először is mi magunk számítunk; úgy kell a többieknek! De ott van a korlát, amit a Biblia állít: a „pénzisten” kultusza nevében nem mondathatjuk vele: „úgy kell a többieknek”.

Az igazságtalanság ugyanis olyan hazugság, amelyet az ember annál kevésbé vesz észre, minél inkább csak a bálványt látja. Ez pedig nem áll a Biblia Istenére, aki sem a feléje forduló tekintetből, sem a vágyból nem húz hasznot: ő a „nem kereskedő” Istene, akit semmilyen tulajdon nem érdekel, még egy világviszonylatban ismert templom és kereskedői sem.

A tulajdon és az evangélium. Mindennek alapján különösen is szemléletes Lukács evangéliumának figyelmeztetése: „Vigyázzatok és óvakodjatok minden kapzsiságtól, mert nem a vagyonban való bővelkedéstől függ az ember élete” (Lk 12,15). Ahhoz, hogy jól értsük e szöveget, először is vizsgáljuk meg a „kapzsiság”-nak fordított „pleonexia” szó gazdag jelentéstartalmát. E szó elsődleges jelentése: valaki másnál többet birtokolni. Az ember egyre többet akar, annak érdekében, hogy többet birtokoljon másoknál – s ez már megfelel a „kapzsiság” fogalmának.

Még többről van azonban szó, ha az, hogy „többet birtokolok másnál”, már

azt is meghatározza, hogy ki vagyok: ha többet birtokolok másnál, akkor többet is érek, tehát több vagyok nála. Másképpen szólva: a „pleonexia” fogalma tagadja az alapvető egyenlőséget az én életem és más élete között. De ennek az egyenlőségnek mégsem lehet fokmérője a megtermelt vagy megszerzett javak mennyisége: „nem a vagyonban való bővelkedéstől függ az ember élete”. A felhalmozás éles bírálata ez a mondat, mert a felhalmozás szerint mintha az élet attól függne, és értéke azon lenne lemérhető. Mintha az életet azonosítanánk a „teletankolással”.

Ebben a helyzetben az evangélium kétféle távlatot is megnyit. Egyfelől, ha az ember meg akarja tölteni a csűrjeit (Lk 12,18), ki kell ürítenie a többiekéit: hagyja, hogy a kapu előtt meghaljanak mások, miközben ő maga az asztalnál ül, amint a Lázárról szóló példabeszédben olvashatjuk (Lk 16, 19–31). Legyőzhetetlen szakadék tátong-e vajon a kapu és az asztal között? A másik út, ha az ember válaszol Jézus hívására, és kiüresíti önmagát, vagyis lerázza magáról a pénz és a javak rabságát: az evangéliumban nemcsak arra hív Jézus, hogy az ember mondjon le a gazdagságról, és adja el javait; olvashatjuk Zakeus történetét is, aki jóváteszi mindazt, amit mások ellen elkövetett (Lk 19,1–11).

Két út van tehát, amelyeket azonban nem lehet szétválasztani, mivel mindkettőre szükség van ahhoz, hogy megállapítsuk a határokat: az embernek nem önnönmagáért kell kiüresednie, mintha ezáltal szerezhetne bármiféle érdemeket,²⁰⁵ hanem úgy kell élnie, hogy azzal másokat ne fosszon meg emberségüktől: így kezdődik az, ha valaki leveti magáról a szolgaság jármát.

E határvonalat jelképezi – illetve mutatja ténylegesen – a pénzhez való viszony. Ezért állít az evangélium döntés elé, a szolga és a két úr képe segítségével: „Egy szolga sem szolgálhat két úrnak. Mert az egyiket gyűlöli, a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, a másikat megveti. Nem szolgálhattok az Istennek és a mammonnak” (Lk 16,13). Ettől kezdve ha azt mondom: szeretem Istent, és megvetem a pénzt, vagy éppen fordítva, akkor továbbra is a két úr logikája szerint gondolkodom, s ezáltal szeretet és gyűlölet, illetve kötődés és megvetés között őrlődöm. A bálványimádás logikája mindig ide lyukad ki; a bálvány ugyanis az ember belső megosztottságának tükröződése.

A Szentírás egészén alapuló evangélium szerint azonban Isten szolgálata által tud az ember megszabadulni minden egyébnek való alávetettségéből; ha tehát semmilyen hatalom nem köti béklyóba az embert, az azt mutatja, hogy valóban Istent szolgálja. Ha az emberi kapcsolatokat nem az alávetettség jellemzi, akkor

²⁰⁵ Szegénységi fogadalmat tenni azért, hogy ezzel elnyerjük Isten kegyelmét – azt jelenti, hogy kereskedelmi kapcsolatban maradunk vele. Az ilyen jellegű keresztény gondolkodásmód nem kínál semmilyen megoldást.

valóban Isten az egyetlen Úr. Vagyis: túljutottam a kapzsiságon (mármint azon, hogy mivel a pénz rabja vagyok, arra vágyom, hogy több legyen másnál, s így akarjam tulajdon életemet biztosítani).

Az önzetlenség: elévülhetetlen tulajdon. Az evangéliumok Krisztusa mind szavaival, mind tetteivel az egyetlen Úr szolgálatának él a végsőig. Nem osztja őt meg két úr szolgálata, önzetlenül szolgálja Istent és az embereket. Ebből a magatartásból fakad szabadsága, amellyel kimondhatja az alábbi mondatokat: „Boldogok a szegények” és „Jaj nektek, gazdagok”. Ezek a szavak ugyanis nem abból a vágyból fakadnak, hogy uralni akarná akár a szegényeket,²⁰⁶ akár a gazdagokat, vagy alá akarná magát vetni egy igazságtalan társadalmi rendnek, annak reményében, hogy osztalékot kap. Jézus soha nem téveszti össze Isten szolgálatát a formális emberi kapcsolatokkal, s ezért mondhatja azt: „Szereztek magatoknak barátokat a hamis mammonból” (Lk 16,9), s ez másképp hangzik, mint hogy „Legyetek a mammon barátai, másokat becsapva...”

Jézusnak, Isten szabad szolgájának szabadsága abban az ősi gesztusban testesül meg, amely kárpótol minden birtokbavételért: kiüresítette önmagát (*ékénósen*²⁰⁷), hogy a tér megnyíljon mások élete számára. Az evangélium szerint az Örömhír elsősorban a szegényeknek szól, annak tanúsága által, aki, egyedülálló módon, semmit nem őrzött meg magának. A pénzhez való viszony velejéig megronthatja az embert, és eltorzíthatja benne mindazt, amitől Isten képmása; az igazán emberséges vonások csak pénz nélkül bontakozhatnak ki az emberben.

Az isteni szándék semmiképpen nem lehet az emberek és az emberiség elszegényítése. Szent Pál is minden bizonnyal erre utal, amikor így ír: „Hiszen ismeritek Urunk, Jézus Krisztus jótékonyágát. Noha gazdag volt, értetek szegénnyé lett, hogy szegénysége által meggazdagodjatok” (2Kor 8,9). Ne valamiféle „lelki szelpelést” lássunk e sorokban. Szent Pál így alapozza meg a keresztény közösséget, ily módon szólítja fel őket az igazságosság gyakorlására és a pénz elosztására, az egyenlőség megteremtése érdekében. A keresztény közösség ma is ezen az eszmén alapszik, s az *egyenlőségre törekvés igénye* semmit sem veszített aktualitásából.

Csakugyan, együgyűség volna alábecsülni az eltulajdonítás hazugságán és az azt vezérlő önző és erőszakos indulatokon alapuló, egyenlőtlenséget és igazságtalanságot okozó „tulajdonosi” érdekek hatalmát. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy nem

²⁰⁶ A gondolat meglepőnek tűnhet, mégis emlékeztetnünk kell rá, hogy a paternalizmus számos formája keresett jogtalanul igazolást az evangéliumokban.

²⁰⁷ A „kénose” igei alakja, ahogyan azt a Filippiekhez írott levélben olvashatjuk: „hanem kiüresítette magát, szolgai alakot öltött” (Fil 2,7).

együgyűség elősegíteni, hogy napvilágra kerüljön mindaz, ami e hatalom egyéni és társadalmi szövetét képezi, ellentétben azzal, hogy kényelmesen a sérthetetlen „értékekhez” folyamodnánk, amelyeknek a használata ritkán érdekmentes.

Mert, amint Demetrio Criado írja, „a »jólét teológiája«, amely a keresztény Örömhírből fakad, nem egyeztethető össze a létező társadalmi rend fenntartására irányuló kísérlettel, amíg »a gazdag és a szegény között áthidalhatatlan szakadék« tátong. A keresztény társadalmi gondolkodóknak tudatosítaniuk kell: ahhoz, hogy megszűnjön ez a távolság, nem ürügyeket kell keresnünk, amint azt az első idők kommunistái tették, sem pedig aszketikus életmódra hívni »az evangélium szellemében«: ezen eszmék egyike sem kérdőjelezi meg ugyanis a fennálló igazságtalan társadalmi rend létjogosultságát.”²⁰⁸

D) Egyenlőtlen fejlődés, ellentmondások és váltakozó stratégiák időben és térben

A nagyszámú és különböző hatalmi szereplők ellentmondásos logikája és társadalmi működése, valamint változásai és térbeli megjelenése kihat a tulajdon fogalmára, gyakorlatára és az abból született ellenségeskedésre is. Ezért a geopolitikai vizsgálatoknak egyik lényeges tárgya.

Emlékeztessünk arra, hogy akármilyen legyen a nézőpont, minden geopolitikával foglalkozó kutató feltesz bizonyos igen általános, de szükséges kérdéseket egy adott helyzetkapcsán. Például, hogy

- milyen az adott ország területe, fekvése, elrendezése és alakzata?
- az éghajlati feltételei, és milyen természeti kincsekkel rendelkezik?
- mekkora a népessége, hogyan oszlik el, milyenek a képzettségi mutatói?
- milyen vezetékek hálózák be, hány természetes vagy mesterséges folyami vagy tengeri kikötője, repülőtere van?
- mennyire elismertek és megfelelőek a határai, hány szomszédja van, milyen hosszúságban?
- milyen a történelmi földrajza, illetve a gazdasági és politikai berendezkedése?

Ebben a keretben vizsgáljuk meg, hogy milyen kapcsolatok léteznek hatalom, tulajdon és a nemzetközi viszályok között. A kiindulási pontunk az egyenlőtlen fejlődés elmélete lesz, amelyik éles különbséget tesz a különböző féle tulajdonformák közt.

²⁰⁸ Demetrio Velasco CRIADO: Is Private Property Theft? (Lopás-e a tulajdon?) Éd. Cristianisme / Justicia, Barcelona, 2008. 28.

Az egyenlőtlen fejlődés. A geopolitikai elemzés feltételezi egy kettős jelenség dialektikus kapcsolatát:

- a világ, valamennyi ország vagy régió, s ilyenformán a társadalom minden része vagy tevékenysége s minden tagja *egyenlőtlen fejlődéssel* szembesül. Ez a tény egyszerre eredménye és kiindulópontja az emberi tevékenységnek, s okozója eme társadalmi elemek különböző és folytonosan mozgásban lévő *alá- s fölérendeltségének*; amikor ez utóbbi jelenségről szólunk, gondolunk a valaki vagy valami által megszabott vagy a spontán alakuló, folyton változó társadalmi alá- és fölérendeltségi viszonyokra;
- a csoportok, szervezetek és területek közötti viszonyok a *harc és az együttműködés*, az *erőszak és az erőszakkal szembeni cselekvés*, a kényszer és az összefonódás *váltakozó stratégiáiba* illeszkednek, és az egyenlőtlen fejlődés életre hívói.

A tőkés egyenlőtlen fejlődést a mind gazdagabb-vagyonosabb nagy vagy nemzetközi vállalatok évszázadok óta kihasználják, de stratégiájuk következménye is.²⁰⁹ Emiatt egyrészt felerősítik a különbségeket, másrészt állandóan módosítják is, hiszen

- a műszaki és termelési szerkezet-változásokkal párhuzamosan
- újabb jövedelmi, vagyoni és fogyasztási szerkezeteket építenek ki
- a helyi társadalmi és a hatalmi viszonyok számításba vételével és a társadalmi s tulajdonosi különbségek kiélezésével.

Valami hasonló játszódik le az EU régi és új tagállamai között, és ez eddig a lakosság többségének és a „félperem-területeknek” az elszegényedésével járt együtt (lásd lejjebb).

Az egyenlőtlen fejlődés kihat az egész társadalomra (ill. a társadalom állandó jegye):

- a tőkefelhalmozásra (gyárak, számítógépes rendszerek, laboratóriumok, épületek stb.),
- a műszaki fejlesztésre (pl. az indiai gyógyszergyártásra),
- az oktatási rendszerre (pl. a kínai szakmunkásképzésre),

²⁰⁹ Az *egyenlőtlen fejlődés elmélete* a már több száz éves egyenlőtlen csere elméletéből született. Az egyenlőtlen fejlődés elmélete igazolja, hogy az elmaradott országok esetében a bérek, az árak alacsonyabbak, de a termelékenység hasonló egyugyanazon beruházás és műszaki fejlettség mellett, mint a fejlett országokban. Ha nem történik forradalmi változás vagy törés a folyamatban, akkor a központi térség mindjobban távolodik a peremtérségtől, s a kereseti és vagyonskülönbségek hosszú távon állandóan nőnek közöttük.

- a közlekedési hálózatra (a kivitel túlsúlyával),
- a területfejlesztésre vagy a közegészségre (az egészségügy vagy a kulturális kiadások területén) stb.

Ami állandó jellegű a folyamatokban, hogy az árujelleg mindegyre erősebb a társadalom és az egyén szintjén, és természetesen erősen érinti a *tulajdonviszonyokat*. Elég itt gondolni az élet legváltozatosabb oldalaira: a közművektől a családi életig, a zsoldos hadseregtől a falakkal körülvett városokig vagy városrészekig, a gazdagok és szegények viszonyára, de mindenekelőtt a tőkefelhalmozásra és -szerzésre.

Kockázatok, szabályozás és állam

Az egyenlőtlen fejlődés növelheti a társadalom és a világ kockázatait. Ez különösen igaznak bizonyul, ha nincs jelen egy állami jellegű felsőbbség vagy egy hatékony nemzetközi szerv. Egy ilyen felsőbbség így vagy úgy *szabályozná* az egyenlőtlen fejlődést, az annak hatására újrarajzolódó központ–perem–viszonyokat és az állandóan változó alá- és fölérendeltségi rendszereket. A szabályozás lehet tőkés vagy sem, embertelen vagy sem, aszerint hogy minek a nevében cselekszik a felsőbbség. Mintha egy verseny alakulna ki, hogy mi a gyorsabb: a tőke nemzetközisége vagy a szabályozás? Ha nagyok az eltolódások ezekben a folyamatokban, akkor társadalmi viszályok, harcok keletkeznek. Lásd, hogy mi történik a 2007/2008, a kirobbanó gazdasági, pénzügyi és bankválság óta a világ különböző társadalmaiban: a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek.

Az állam vagy államszövetségek, mint az EU, szerveződésének minden szintjén kiemelkedően fontos a kényszerítő tényező, amely *egyéni érdekeknek* (pl. az *uralkodó osztályok vagy elit érdekeinek*), illetve külső erőknek (pl. [újra]gyarmatosítás) lehet alávetve, de független is lehet azoktól. Az állam kényszerítő ereje az ésszerűsége, az igazságosságon, sőt az emberi méltóság erkölcsi erején nyugodhatna.

De kínoztak már meg embereket „a vér tisztasága” vagy nem is olyan régen a „terrorizmus” nevében is. Hegel szerint a társadalom államban gondolkodik, Marx szerint pedig a hatalmon lévő – feudális vagy kapitalista – osztályok egyaránt az állam keretein belül szervezik meg kizsákmányoló és elnyomó uralmukat. Clausewitz szerint a háború az állami politika folytatása más eszközökkel. Így tehát az állam olykor *egyéni és intézményesített társadalmi érdekek* szolgálatában tűnik fel, olykor pedig a *közérdek* megtestesítőjeként vagy védelmezőjeként.

Mindamellet a gazdag államok döntő többsége elsőrendű feladatának tartja a tőkés tulajdon fenntartását, illetve biztosítását. Bizonyos nemzetközi szervezetek

haszonlóan tesznek. Nemzetközi szinten, ha kell, katonai erő segítségével hirdetik meg a tőkés tulajdon szentségét.

Célok és geostratégia. A *cél* nem más, mint tényleges, kézzelfogható és valóságos törekvés egy tét vagy egy tényező megszerzésére az *együttműködés–viszály* dialektikus játszma keretében. Egy terület elfoglalása vagy egy nemzetközi üzlet lezárása lehet a cél, de a tét a terület lakossága vagy nyersanyagkészletének ellenőrzése, avagy nagy haszon megszerzése. Egy tét vagy egy tényező *megszerzése és birtoklása* többféleképpen képzelhető el, hála számtalan eszköznek. Emlékeztessünk arra, hogy a tétek és tényezők, valamint a hatalom lehet anyagi, kézzelfogható, de lehet szellemi és képzetbeli, kizárólagos vagy sem.

Megkülönböztethetünk *közvetlen ellenőrzést* vagy *áttételes uralmat*, amikor valamit megszereztek, és aztán birtokba, használatba veszik. A közvetlen ellenőrzés lehet *gyarmati, katonai, gazdasági* vagy *bábkormányra* támaszkodó. Az áttételes uralom gyakorolható *szövetséges keretben, titkosrendőrségre alapított csatlós kormány* segítségével, *beszervezett párttal* vagy *katonasággal* (háborúk, katonai csínyek), szintén *gazdasági eszközökkel* vagy *geostratégiai felügyelettel*: kémiszolgálati, diplomáciai és katonai támogatással.

Az áttételes uralom kevésbé költséges és kifinomult, de összetettebb. Ez az uralmi alakzat megfelel egy nagyhatalmi rendszerben a *befolyási övezet, csatlós ország* vagy a *korlátozott felségjog* fogalmának, és a nemzetközi vállalatok összetett rendszerében a *haszon- és a tőkefelhalmozásnak*. Ami most Ukrajnába zajlik, az erre egy igen szép példa (lásd az 1. fejezetet).

Könnyen megérthető, hogy a *hozzáférhetőség és ellenőrzés*, vagyis a birtokolás alapvető geostratégiai cél. A nyersanyagoktól való kiszolgáltatottságot lehet mérésékelni a nyersanyagokban gazdag országok „gyarmatosításával”, ami már a 16. század óta bevált gyakorlat. A „gyarmatosítás” kifejezést itt geopolitikai értelemben használom: egy országnak az ellenőrzése és birtoklása, illetve felügyelete egy másik által, akár védnökség formájában. Ennek a klasszikus eljárása a katonai megoldás, legyen az fenyegetés, támadás, lerohanás vagy megszállás. Ezeket elősegítik a hadihajók, rakéták vagy támaszpontok. Mindez igen költséges, és újabb függőséghez vezethet.

A geostratégiának nyilvánvaló célja a *biztonság* megteremtése, a kockázatok felmérése alapján. Amikor biztonságról gondolkodunk, mindenekelőtt az egyénnek, a társadalom egyes rétegeinek vagy az egész államnak/államközösségnek

- a nyugalomról, életéről és túléléséről van szó mind társadalmi és politikai, mind gazdasági szempontból; azonkívül

- a területi felségjogáról;
- értékek és érdekek együtteséről;
- a biztonságérzetről, azaz a helyzet szilárdságáról és megbízhatóságáról, különös tekintettel a tulajdonra, legyen az bármilyen.

A 100%-os biztonság a fenyegetettség nélküli állapot, ami szerintem sohasem létezik. Mi több, a társadalmi és történeti képzetek eléggé távol állhatnak a valóságtól. Sőt, sajnos, ezek a képzetek elég gyakran politikai fondorlatok és mesterkedések eszközei vagy következményei lehetnek.

A viszályok tárgyai. A viszályok tárgyai különböző tétek és tényezők, ezek pedig a bel- és a külpolitikának összetett adottságai, céljai, képződményei vagy következményei, egyszerűen terei, a szó legtágabb értelmében. A történelem során gyakran átalakulnak, de függenek az erőviszonyoktól is. A számításba vett hatalmak nem mind közhatalmak, hanem lehetnek társadalmi, közösségi vagy magánjellegűek is. A tulajdon, illetve a birtoklás kérdése, így vagy úgy, mindig jelen van, és elsőrendű kérdés.

Tulajdonképpen *minden lehet geopolitikai tényező vagy tét*, a történelmi, politikai és földrajzi helyzettől függően az egyik kölcsönösen függhet a másiktól: egy tengerszoros jelentősége függ a szállítandó árutól, és az áru fontossága a gazdaság milyenségétől. Mindezek a tényezők vagy tétek nemcsak az anyagi vagy szellemi valóságukban jelennek meg, hanem elsősorban a *képzeletünkben*, a *társadalmi képzetekben*, *ismérvvé* válva.

Megjelenésük módja, milyensége, mikorisága és kijelölt tárgya társadalmi „építmény”, ha nem is önkényes és véletlenszerű, inkább egy társadalmi szükséglet és választás eredménye. Igaz, hogy a világ nem várta meg létezéséhez, hogy elképzeljük és megnevezzük. Viszont a megnevezéssel létrehoztunk valamit, ami részben független az addig létezőtől, de attól kezdve a világ része. A tulajdont tartósítja a tulajdonjog.

A *terek vagy területek* egyszerre lehetnek versengés és együttműködés tárgyai és eszközei is (*de facto* vagy *de jure* területenkívülség, illetve a kulturális vagy nemzeti kisugárzás; a képzeletbeli, diplomáciai vagy katonai befolyási területek vagy övezetek; stb.). Az elmúlt évtizedekben számos vállalati felvásárlást, egyesülést és tönkremenést figyelhettünk meg, ami arra utalhat, hogy a *tőkétömörítés* erősödik, a tőkés tulajdon kevesebb kézben összpontosul. Számos iparágban vagy szolgáltató munkaterületen 4-5 nemzetközi vállalat a világ gazdaságának a felét vagy a kétharmadát lefedi. Ezek a nagyvállalatok lassanként tekintélyesebbek lesznek, mint a világ legnagyobb államai.

A legfontosabb tényezők vagy tételek a következő kézzelfogható vagy megfoghatatlan összetevők lehetnek:

- földrajzi-éghajlati feltételek és térségek, a környezet mint olyan;
- nemzetközi vállalatok vagy vallásos mozgalmak hálózata, hívei, fogyasztói vagy dolgozói;
- népesség és képzettségi adottságok;
- országok és államok, határaik és hálózataik;
- katonai erő és ütközépeség;
- gazdasági és műszaki fejlettség, nyersanyagok és erőforrások, illetve ezek hozzáférhetősége;
- utak és vezetékek; szegények és gazdagok aránya, viszonya, osztálykülönbségek, -azonosságok és -harcok;
- erőszakos lépések vagy diplomáciai lehetőségek;
- intézményes-diplomáciai nemzetközi kapcsolatok hagyománya és kiépítettsége;
- nemzeti, világnézeti vagy vallásos hovatartozás;
- a retorika és a propaganda jelentősége és minősége; a térség mint szimbólum; stb.

Utakról már volt szó. Itt különösen az országutakra, vasutakra, légi utakra, valamint a gáz-, kőolaj- és egyéb vezetésekre, illetve hálózatokra térünk ki röviden. Ezek geopolitikai viszályok klasszikus tényezői és tétjei: elfoglalásuk vagy ellenőrzésük, használatuk vagy tönkretételük, lerombolásuk fontosnak tűnhet valamelyik félnek. Az utak és hálózatok kialakulása betudható

- a növekvő kereskedelmi, emberi mozgékonyiságnak és a katonai szükségleteknek,
- a földrajzi akadályok megkerülése követelményeinek,
- a vízi utak felváltásának.

Legtöbbjük egy országon belül található, de ma már számos nemzetközi útvonal létezik. A 19. század végén épült orosz transzszibériai vasútvonal majd 10 000 kilométer hosszú, Szentpétervártól Vlagyivosztokig, a világ leghosszabb vonala. Nem ritkák ma már a tenger alatti vezetékek sem: az Oroszország és Törökország között fekete-tengeri vagy a tervbe vett egyiptomi-izraeli (al-Arish-Ashkelon) és a megvalósult balti orosz-német gázvezeték például.

Tömegtájékoztató, telefonkapcsolat, hírközlés, számítógépes program ma már elképzelhetetlen rádió- és egyéb hullámok, *műholdak*, antennák, fémhuzalos és optikai vezetékes hálózatok nélkül. Működésük fejlesztése meghatározó té-

nyező a nemzetközi erőviszonyokban, és működésük megzavarása az ellenségnek elsőrendű feladat a katonaság számára. A Galileo nevű uniós műholdas felderítő, megfigyelő és helymeghatározó rendszer jó példa erre.

*E) Magánosítás, „tulajdonáthelyezés” Magyarországon,
illetve Köztes-Európában²¹⁰*

Az egyenlőtlen fejlődés elmélete jól igazható köztes-európai példákon az elmúlt évszázad közepétől. Paradox módon, bár a tervgazdálkodás sikeresnek látszott az iparosodás, városiasodás, a lakásépítés, a társadalombiztosítás, az oktatás és művelődés terén, a gazdasági növekedés mégis folyamatosan lassult a „Nyugat” felé való nyitás következtében. A vállalatok önállósítása, téves célkitűzések és végtelenbe nyújtott határidők egyfelől, a kiemelkedően magas energia- és nyersanyagfogyasztás másfelől a termelékenység csökkenéséhez vezettek. Ugyanakkor a Szovjetunió sok európai KGST-országnak tartós, biztos és nem csökkenő felvevő gazdasága volt az 1980-as évekig, mivel az utóbbiak fejlettebbek voltak.

A tervutasításos rendszer feltételezett elégtelen eredményeit alátámasztandó, a legtöbb ország az előzékeny nyugati bankokhoz fordult kölcsönért. Ezek a pénzintézetek és államaik természetesen támogatták e fejleményt. A tőkés érdekek és tőkés államok így kívánták ösztönözni a KGST-országok beilleszkedését a nemzetközi tőke folyamataiba és az amerikai biztonsági rendszerbe. Ez teljes sikerrel járt, hiszen a folyamat támaszkodhatott a különböző országok kifogástalan kapitalista nevelésben részesült új elitjére, hála az 1970-es évektől kezdődő nyugati ösztöndíjazási rendszernek.

A kamatterhekkel együtt azonban a köztes-európai országok adósságai is felszöktek, s a 80-as években már látszottak a „visszafejlődés” első jelei. A mun-

²¹⁰ Lásd ehhez még az alábbi munkáimat: *The New Cold War: Has it already broken out?*, in *The Future of East-Central Europe*, A. Dumata – J. Pietras (dir.), Marie-Curie-Sklodowska University Press, Lublin, 1996; *Köztes-Európa geopolitikája vagy az euro-atlanti beilleszkedés kérdései*, *Eszmélet*, 1997; NATO taktikai és stratégiai céljairól, in *Összefoglaló Jelentés*, Magyar Külügyi Intézet - Institut hongrois des affaires internationales, le 7 avril 1999, Budapest; *Peremvidékről peremvidékre: Köztes-Európa fejlődésének útja*, *Eszmélet*, 41. sz. 1999. tavasz; *Az egyházi és állami intézmények kapcsolatai a köztes-európai államokban*, in: *Az egyházi intézmények szerepe az európai integráció fejlesztésében, valamint a belga és magyar társadalomban*, Nemzetközi kollokvium (Louvain-la-Neuve, 2001. november 8–9.), Pápai Református Teológiai Akadémia, Budapest, 2002; *Egyházaink közelmúltja és jelene*, *Mérleg*, 2006. 1. sz.; *Bevezetés a geopolitikába*, L'Harmattan, Budapest, 2007; *A hatalom és a tőke időleges válsága*, *Korunk*, 2009. június; *Létezhet-e damaszkuszi út a mai magyar politikában?*, *Egyházforum*, 2012. 3. sz.

kanélkülség szerencsére egészen a 70-es évek elejéig ismeretlen maradt. A 80-as évek elején azonban az új gazdaságirányítás miatt megjelent a munkanélkülség, amit az adóssághozjárás miatt eleinte csak ösztönözött, később már kényszerített „karcsúsítások”, megszorítások még növeltek is. A munkanélkülség pedig, akár elismerik hivatalosan, akár nem, mindenképpen a reálbérek csökkenésével járt és jár.

A 70-es évektől a központi tervutasításon alapuló gazdaságirányítást fokozatosan kiszorítja a tőke által *piacgazdaságnak* nevezett *kapitalizmus*. Szorosan összefügg ezzel a nemzetközi pénztőke ismételt beáramlása Köztes-Európa országaiba. Ez a pár évtized a két világháború közötti időket idézi, amikor a külföldi tőke sokszor a nemzeti pénzgazdaság felét tette ki.

Egy egyedülálló anyagi és eszmei folyamat: a tulajdon kérdése és a beszéd, a szónoklat természete. Az 1960-as évektől Európa közepén az új kommunista vezető gárda első számú gazdasági világnézete a neoliberalizmus lett. A szótárában első helyen a piac, a nyereség, a pénz, magángazdaság, haszonelv stb. szavak állnak. A játszma gyakorlatilag a közvagyon magántulajdonra változtatása volt. Az állami tulajdonú gyárakat, laboratóriumokat, közlekedési vállalatokat stb. az ellenőrző szervek és személyek (vállalatvezetők, párttitkárok, köztisztviselők...) „lenyúlhatták”, „megmenthették” vagy „átvehették”.

A liberális ideológia itt tulajdonképpen egy törvényességi és *törvényesítési* igény szüntelen újrafogalmazását jelenti. Mint ilyen, elsősorban a magánosításra mint a nyugati beilleszkedés szimbólumára és zálogára, valamint a szabadelvűbb politikai átalakulásra támaszkodik. Az *elismertetés* és az *igazolás* eme módját az alábbi képlet foglalja össze:

(PIACGAZDASÁG + MAGÁNOSÍTÁS) = BOLDOGSÁG, nyugati módra

Amint az Egypártok fokozatosan felhagytak minden tervgazdálkodási törekvésükkel, egyre nehezebben tudtak rendet tartani az elit soraiban, melynek személyes befolyása nemhogy csökkent, de a társadalmi-gazdasági érdekkörben egyre nőtt. A 70-es évektől kezdődően aztán ezeket a pártokat az egyre súlyosodó belharcok mindjobban megtépázták. A vezetők többsége új megoldást keresett és talált: a sztálinista és neosztálinista rezsimek alatt felhalmozott vagyon törvényesítését.

Így 1980-85-től a fenti képlethez új jelszavak társultak, melyek egyre határozottabban sürgették a többpártrendszer kialakítását és a szabad választásokat. *Más szóval tehát egy, a tulajdonjogot biztosító és szentesítő államot követeltek. A tervgazdál-*

kodás és a politikai pangás eredményei a politikai elitet a gazdasági és politikai rendszerről alkotott elképzelései alapos átgondolására készítették. A tét a hatalom folyamatos birtoklása. A képlet tehát ismét bővült, s így már tartalmazta az új gondolkodás és gyakorlat elemeit:

$$(PIACGAZDASÁG + MAGÁNOSÍTÁS) + (TÖBBPÁRTRENDSZER + SZABAD VÁLASZTÁSOK) = BOLDOGSÁG, nyugati módra$$

Mint sok más „visszafejlődő” országban, Köztes-Európában is ez a kettős politikai követelmény lett a hatalommegosztás elegáns és elegendő eszköze. Így a másodrendű kérdésekben igencsak megosztott, ám a lényeget tekintve egységes politikai elit minden irányzatának jutott valamennyi hatalom.

A kiegészítés egyfelől a magánvagyonosodást érintette. Hiszen abban természetesen mindannyian egyetértettek, hogy a termelőeszközök saját körű „tulajdonáthelyezését” valamilyen úton-módon törvényesíteni kell a helyi nagytőke érdekében. A nagyléptékű magánosítások jórészt a nemzetközi vállalatok,²¹¹ de a hazai tőke javára is történtek. A magánosítás a nemzetközi pénzügyi intézmények²¹² rokonszenvétől és támogatásától kísérve, illetve követelésére zajlott le. Másrészt pedig a külföldi eladósodás tényét és gondolatát a különböző pénzügyi csoportok, ipari vállalatok és tőkés országok szemében a liberális átalakulás és a nyugati nyitás jeleként kellett feltüntetni.

Mint bárhol máshol, ezek a praktikák Köztes-Európában is egyfajta társadalmi és gazdasági „afrikanizálódáshoz” vezettek. Ez a folyamat az országok vezetőinek és értelmiségének, illetve a nemzetközi cégek, bankok, valamint a tőkés államok által mozgatott nemzetközi tőke támogatásával ment végbe.

Az 1990-es évek elejétől egyre gyakrabban hangzanak el olyan kijelentések, melyek az „euroatlanti” (sic!), tehát a NATO-, illetve az EU-csatlakozást sürgetik. A csatlakozást az európai szalonképesség zálogának tekintik; a nyugati és amerikai, valamint a köztes-európai vezető rétegek közötti szövetségnek. A végleges képlet ennek megfelelően tehát így fest:

$$(PIACGAZDASÁG + MAGÁNOSÍTÁS) + (TÖBBPÁRTRENDSZER + SZABAD VÁLASZTÁSOK) + (NATO- ÉS EU-CSATLAKOZÁS) = BOLDOGSÁG, nyugati módra$$

²¹¹ A „szocialista vállalatvezetők” magukkal együtt adták el a vállalataikat.

²¹² Az EU és az Európai Központi Bank, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank stb.

Ha Magyarországot vesszük, akkor 1990 óta, a kereseti és vagyoni különbségek legalább megkétszereződtek, illetve megsokszorozódtak. A lakosság kb. kétharmadának életszínvonala alacsonyabb, mint az 1980 eleji, amikor ennek a rétegnek történelmileg a legjobban ment. Az ipar a felére csökkent, a mezőgazdaság leépült. Magyarország az EU keleti gazdasági peremére szorult, mint több déli tagország, míg 1989 előtt a szovjet zóna fejlett nyugati peremén helyezkedett el. Az uralkodó rétegek alapvetően megerősítették a rendőrséget (felszerelésben és személyzetben, 1989-hez képest közel 10-szeresére), félve a társadalmi feszültségektől.

Fordította: Osvát Anna

Függelék

Pontosítások többek közt a *Magyar értelmező szótár*,
illetve a *Révai Lexikon* alapján:

Tulajdon (lat. *dominium*, ném. *Eigentum*, fran. *propriété*, ang. *ownership*): az az anyagi vagy szellemi érték, amellyel valaki vagy valamely közösség *sajátjaként szabadon rendelkezik*. A tulajdon az is, ami valakinek kizárólagos birtoka, de az is, ami teljes, kizárólagos és gyakorlati uralom a dolog fölött, leszámítva a törvényes kivételeket. Tárgya szerint lehet köztulajdon, magántulajdon vagy közös tulajdon (*condominium*).

Tulajdonjog az a jogrend, az a *jogi hatalom*, amely a dolgot a maga teljében egy meghatározott intézmény vagy személy érdekeinek szolgálatába köti le, azon neki mindenki másnak kizárásával kizárólagos rendelkezési hatalmat biztosít; az egyes dologra vonatkozó azon jogi helyzet, amelyet az „enyém, tiéd, övé” kifejezésekkel jelzünk. Az egyéni tulajdonnak ez a rendszere a mai tőkés gazdasági rend egyik alapintézménye. A tulajdonnal mint jogi hatalommal ellentétben a *birtok* az a tényleges helyzet, amelyben valaki (intézmény, ország, személy) a dolgot – habár esetleg minden jogi alap nélkül – *ténylegesen hatalmában tartja*.

A tulajdon kiterjed az egész dologra, tehát annak minden alkotórészére; a teleknek tulajdona némelyek szerint arra az egész térre is, mely a telek felülete felett és alatt van, és pedig felfelé a végtelenségig (*in infinitum*), lefelé a föld középpontjáig; mások szerint ellenben mindkét irányban csak abban a terjedelemben, amelyben a tulajdonos érdeke azt megkövetelheti.

A tulajdonban többek között a következő jogosítványokat szoktuk megkülönböztetni:

- birtokjog (*jus possidendi*),
- használati s haszonélvezeti jog (*jus utendi fruendi*) és
- rendelkezési jog (*jus disponendi*).

A *haszonélvezet* olyan személyes szolgalmi jog, ami alapján a haszonélvező a más tulajdonában álló dolgot birtokában tarthatja, használhatja és hasznait szedheti.

A tulajdon elvileg korlátlan jog ugyan, mindamelllett a törvény által megengedett esetekben korlátozható, *még hozzá a közérdek vagy magánintézkedés folytán*. A magyar jog szerint a tulajdon közérdekből való korlátozásának esetei a kisajátítás és a földbirtokreform érdekében felállított korlátozások. Magánintézkedések

folytán a törvény által megengedett esetekben a tulajdon fontos korlátozásai: a vissza- és elővásárlási jog, valamint a szomszédjogból eredő korlátozások.

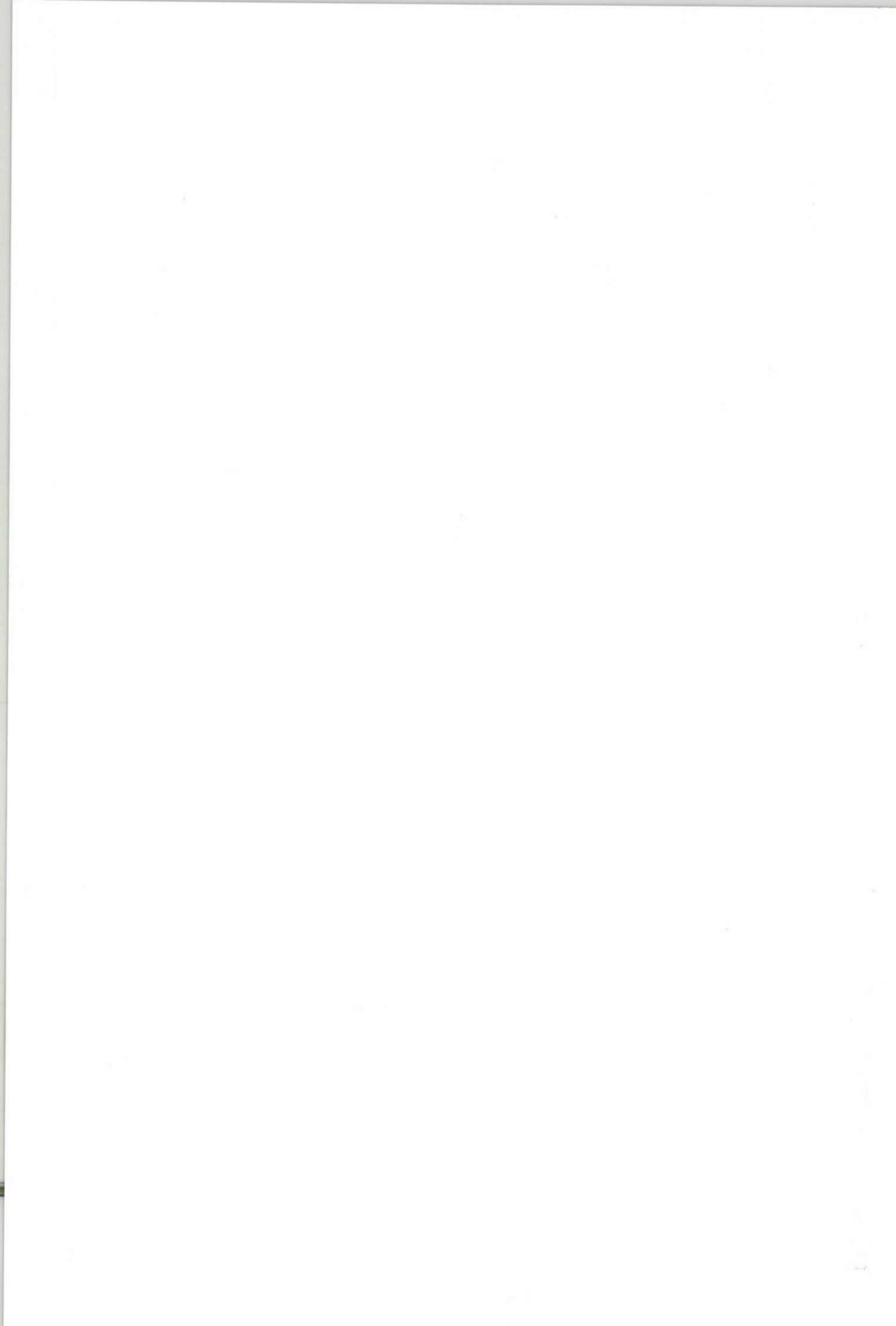
Tulajdon szerezhető:

- eredeti módon (*acquisitio originaria*), pl. vásárlás, foglalás, lopás vagy rablás révén;

- származtatott módon (*acquisitio derivativa*), pl. átadás vagy adományozás.

Az országon belül elbirtoklás útján megszerzi a dolog tulajdonjogát, aki a dolgot sajátjaként ingatlan esetében tizenöt, más dolog esetében pedig tíz éven át szakadatlanul birtokolja. *Háború esetén a birtoklás tulajdonjoggá válhat a vesztes kárára.*

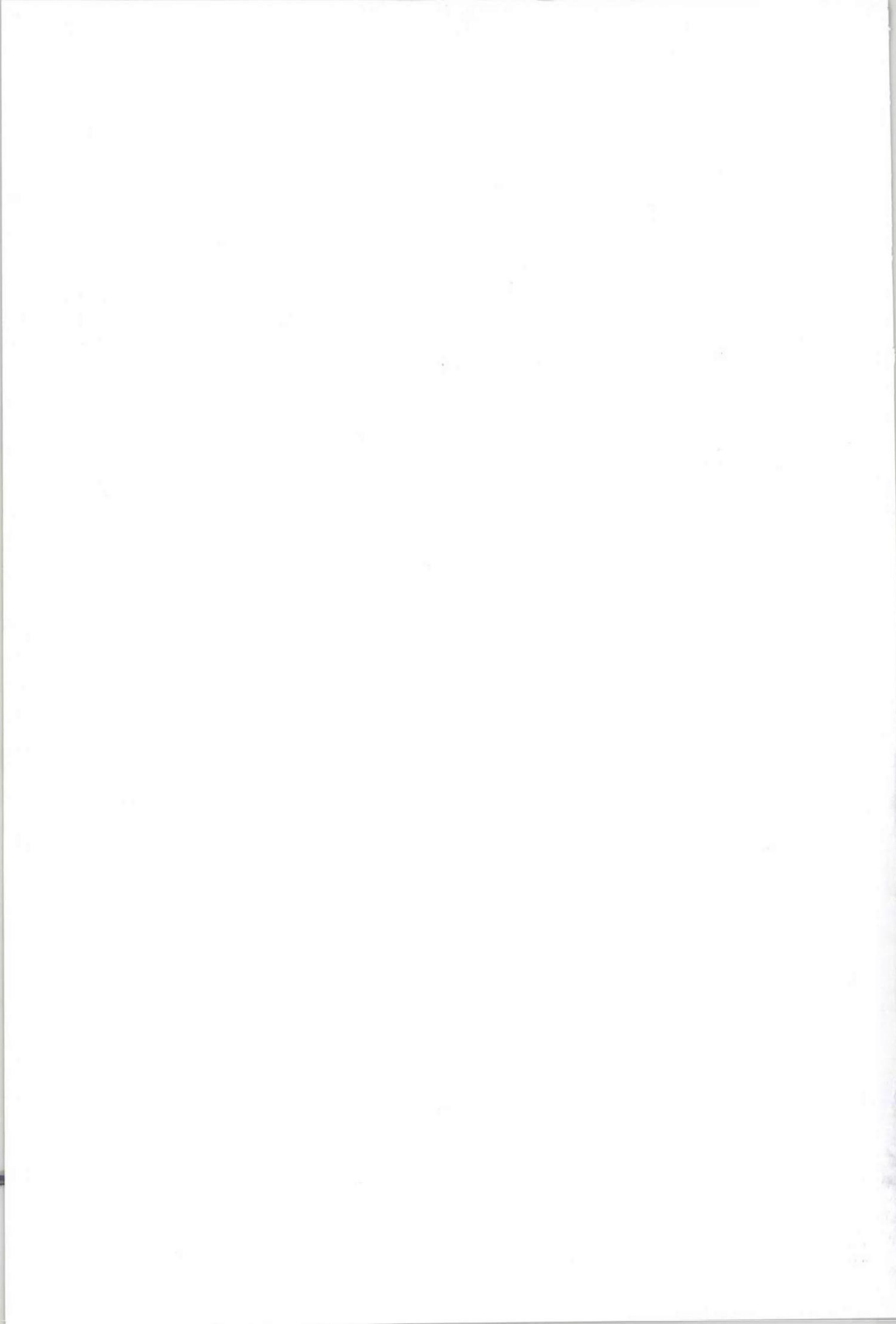
L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SLR
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

ISBN 978 963 414 027 6

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
A borítóterv Kára László, a tördelés Csernák Krisztina munkája.
A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

Mindenütt ölnek és gyilkolnak, bombáznak és lőnek, országokat rohannak le és szállnak meg. Az Európa Unió területét leszámítva reggeltől estig háborúskodásokról, rajtaütésekről, állami vagy magánterrorizmusról hallunk a tv-ben, rádión és interneten. Az emberek számára a torzalkodás, a feszültségek, a háborúskodás és a viszályok tömkelege sok szenvedést okoz. *Miért van ez, és hogyan lehetséges?*

Határok és befolyási övezetek változnak, lásd Irakot, Ukrajnát, Grúziát stb., és országok bomlottak fel vagy vannak felbomlóban, lásd Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Irakot, Malit vagy Szíriát. A hivatalos vagy titkos nemzetközi magánvállalatok tetterős szereplői jelentek meg a világméretű arénában. A háborús propaganda az eddigieknél is harsányabb. *Miért van ez, és hogyan lehetséges?*

A geopolitika ezekre a kérdésekre keres válaszokat. Hiszen foglalkozik a háború és a béke „talányaival”, felveti az erőviszonyok, a hatalom és hatalom közti kapcsolatok kérdését, a hol békés, hol fegyveres ellenségeskedés problémáit: térben és időben. A kérdésfelvetése történelmi és földrajzi távlatot igényel. Ezek elméleti megközelítését már felvázoltam a *Bevezetés a geopolitikába* c. munkámban.

Ebben a könyvben a gyakorlati eseteket vizsgálom. Egy geopolitológus számára a 2000-es évek nagy jelentőségűek. Ennek a legfőbb oka a nagyhatalmi rendszer megváltozása a világban. Éppen ezért tűnt indokoltnak megírni a geopolitikai elmélet gyakorlatban való alkalmazását is eurázsiai példákon. Ez megköveteli az egyes esetek vizsgálatát, legyen szó nemzetközi síkon, fegyveresen vagy a képzelet síkján lezajlott viszályokról vagy éppen befolyási övezetekért vívott küzdelmekről.

Bárdos-Féltoronyi Miklós geopolitológus Budapesten született 1935-ben. A sztálinizmus idején kitelepítették származása miatt. 1951-től 1956-ig mezőgazdasági és ipari munkásként dolgozott. 1957 januárjában Belgiumba került, ahol elkezdte egyetemi tanulmányait. 1966-ban a közgazdasági tudományok doktorává avatták a belgiumi louvaini katolikus egyetemen (UCL, Université catholique de Louvain-la-Neuve). 1970-ben az UCL tanárává nevezték ki. 2000-ben nyugdíjba vonult. Ezt követően meghívott tanárként működött a pécsi, a miskolci és a Corvinus Egyetemen. 2006 óta tanít a Wesley János Lelkészképző Főiskolán.

Előadásainak, szemináriumainak és kutatásainak fontosabb témái: geopolitikai elméletek, Eurázsia geopolitikai helyzete és fejlődése, az EU; nemzetközi gazdasági kapcsolatok geoökonómiaja, előítéletek (elsősorban ember- és társadalomképek és -képzetek a geopolitikában). Mintegy 45 könyv és kiadvány szerzője, illetve társszerzője. Több mint 200 cikke jelent meg (lásd honlapját: www.bardosfeltoronyi.eu).

3990 Ft

ISBN 978-963-414-027-6

L'Harmattan